

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
POLITIKAS ZINĀTNES NODAĻA

INESE GRUMOLTE-LERHE

**NEPIESAISTĪTĀ INTELEKTUĀĻA IESAISTĪŠANĀS
VALSTS PĀRVALDĒ: RAINIS UN VACLAVS HAVELS**

PROMOCIJAS DARBS

Doktora grāda iegūšanai Politikas zinātnes nozarē

Apakšnozare: Politikas teorija

Darba zinātniskais vadītājs: *Dr. phil.*, prof. Juris Rozenvalds

Rīga, 2016

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

EIROPAS SAVIENĪBA

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā «Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē».

Anotācija

Promocijas darba mērķi ir, pirmkārt, konstatēt un analizēt Raiņa un Vaclava Havela nodomus divās politiski nozīmīgās darbības fāzēs (proti, *nepiesaistītā intelektuāļa* un *valsts pārvaldes* fāzēs). Otrkārt, kritiski izvērtēt intelektuāļa un politiķa lomu antagonismu vai savietojamības iespējamību, analizējot Raiņa un Vaclava Havela nodomus kontekstā ar intelektuāļu funkcijām katrā no politiski nozīmīgās darbības fāzēm.

Veiktā izpēte apliecina: kā Rainis, tā Havels abās politiski nozīmīgās darbības fāzēs pretendēja uz sabiedrības līderu autoritāti, kas lielā mērā saistāma ar simboliskās varas realizāciju. Intelektuālim iesaistoties valsts pārvaldes struktūrās, ir vērojama intelektuāļa un politiķa lomu kolīzija.

Atslēgvārdi: intelektuāļa politiskā loma un atbildība, intelektuāļu funkcijas, Rainis, Vaclavs Havels.

Abstract

Aims of the doctoral thesis are, first, to detect and analyze the intentions of Rainis and Vaclav Havel in two stages of their politically relevant activities, i.e., the stage of the *unattached intellectual*, and the stage of *state government agencies or the politician*;

Second, to undertake a critical appraisal of antagonism or compatibility of the role of the intellectual, and the politician. For this reason, analysis of intentions of Rainis and Havel in context of functions of intellectuals, in each stage of their politically relevant activities, is being carried out.

The research gives evidence that Rainis and Havel, in both stages of politically relevant activities, laid claim on holding the authority of leaders of society which is related to the symbolic power to a large extent. A collision between the roles of the intellectual, and that of the politician, comes to the surface, as the intellectual engages in state government.

Keywords: the political role and responsibility of intellectual, functions of intellectuals, Rainis, Vaclav Havel.

Pateicības

Pateicos par sniegtajiem padomiem un ieteikumiem

Promocijas darba zinātniskajam vadītājam *Dr. phil.*, prof. Jurim Rozenvaldam (Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte)

Dr. philol., pētn. Gundegai Grīnumai (Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts)

Dr. hist., prof. Ilgvaram Butulim (Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte)

Dr. sc.pol., asoc. prof. Ivaram Ijabam (Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte)

Dr. phil., prof. Jurgim Šķilteram (Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte)

Prof. Dr. Benjaminam Šenkam (*Benjamin Schenk*) un viņa vadītajai Austrumeiropas vēstures pētnieciskajai grupai Bāzeles universitātē (*Universität Basel*; Bāzele, Šveice)

Prof. Dr. Akselam Honetam (*Axel Honneth*), Frankfurtes Sociālo pētījumu institūts (Institut für Sozialforschung), Gētes universitāte Frankfurtē pie Mainas (*Goethe-Universität Frankfurt am Main*; Frankfurte pie Mainas, Vācija)

Prof. Dr. Karlo Osolam (*Carlo Ossola*), Šveices itāļu universitāte (*Università della Svizzera italiana*; Lugano, Šveice)

Asoc. prof. Dr. Evai Pīrimē (*Eva Piirimäe*), Tartu universitāte (*Tartu Ülikool*; Tartu, Igaunija)

Prof. Dr. Berndam Ladvigam (*Bernd Ladwig*), Berlīnes Brīvā universitāte (*Freie Universität Berlin*; Berlīne, Vācija).

Pateicos par tehnisko, finansiālo un organizatorisko atbalstu

Latvijas Universitātes Akadēmiskajam departamentam par iespēju veikt pētniecisko darbu Stenfordas universitātes Hūvera institūta arhīvos (*Stanford University Hoover Institution Archives*; Stanford, ASV)

Roiči Sasakavas fondam (Ryoichi Sasakawa Foundation; Tokija, Japāna) par iespēju nodarboties ar zinātniskās literatūras izpēti Berlīnes Brīvajā Universitātē

Latvijas Universitātes Ārlietu departamentam par pētnieciskās mobilitātes administrēšanu

Latvijas Universitātes realizētā Eiropas Sociālā fonda projekta „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē” dalībnieku atlases komisijas locekļiem un projekta administrācijai

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes kolektīvam par akadēmiski rosinošu vidi un praktisko atbalstu pētniecisko ieceru realizācijai

Valsts Kultūrkapitāla fondam.

SATURS

TEKSTĀ LIETOTO SAĪSINĀJUMU SARAKSTS	7
IEVADS.....	10
I NODAĻA. INTELEKTUĀLIS, VIŅA LOMA SABIEDRĪBĀ UN POZĪCIJA SOCIĀLĀS VARAS SISTĒMĀ – TEORĒTISKO POZĪCIJU PĀRLŪKOJUMS	29
1. <i>Intelektuāļa</i> jēdziena lietojuma sākotnes un statusa avots	29
2. <i>Intelligence</i> – vēsturiski, ģeogrāfiski un profesionāli nosacīts fenomens	33
3. <i>Intelektuāļa</i> sociālā loma publiskajā sfērā. Darbības līdzekļi un funkcijas	41
4. <i>Intelektuālis</i> kā simboliskās varas nesējs	61
II NODAĻA. RAINIS KĀ NEPIESAISTĪTAIS INTELEKTUĀLIS UN POLITIĶIS.....	66
1. Rainis nepiesaistītā intelektuāļa darbības fāzē.....	66
1.1. Intelektuāļa ētoss un loma sabiedrībā	66
1.2. Indivīda nozīme plašākas kopienas ietvaros	76
1.3. Raiņa nostāja nacionālajā jautājumā	81
1.4. Raiņa priekšstati par leģitīmu politikas praksi un institucionalizētās valsts varas leģitimitāti	97
2. Rainis valsts pārvaldē	105
2.1. Raiņa atgriešanās Latvijā un iesaistīšanās valsts pārvaldē.....	105
2.2. Raiņa aktualizētie jautājumi un izaicinājumi parlamentārajā darbā.....	111
2.3. Rainis Valsts prezidenta vēlēšanās	124
2.4. Karjeras noslēgums valsts pārvaldē: darbība izglītības ministra amatā.....	130
III NODAĻA. VACLAVS HAVELS KĀ NEPIESAISTĪTAIS INTELEKTUĀLIS UN POLITIĶIS	134
1. Vaclavs Havels nepiesaistītā intelektuāļa darbības fāzē	134
1.1. Vaclava Havela spriedumi indivīda lomas, viņa atbildības un identitātes jautājumos	134
1.2. Brīvības ierobežojumi posttotalitārisma	139
1.3. Disidentisma raksturs.....	147
1.4. Literatūras, mākslas un teātra loma kritikas un pilsoniskās sabiedrības prakšu veicināšanā	156
2. Vaclavs Havels valsts pārvaldē.....	166
2.1. Sabiedriski politiskais fons un Havela iesaistīšanās valsts pārvaldē.....	166
2.2. Vaclava Havela loma Čehoslovākijas sadalīšanā un Čehijas Republikas prezidenta amatā.....	181
IV NODAĻA. RAIŅA UN VACLAVA HAVELA DARBĪBAS NODOMI DIVĀS POLITISKI NOZĪMĪGĀS DARBĪBAS FĀZĒS	198
1. Sociālās starpniecības funkcija un racionālas komunikācijas uzturēšana publiskajā sfērā.....	199

2. Atbalsta funkcija.....	203
3. Sociālās kritikas funkcija.....	206
4. Politiskās atbilstības virzienu monitoringa funkcija.....	212
NOBEIGUMS.....	218
IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS	227

TEKSTĀ LIETOTO SAĪSINĀJUMU SARAKSTS

ak. g. – akadēmiskais gads

ANO – Apvienoto Nāciju Organizācija

apr. – apraksts

ASV – Amerikas Savienotās Valstis

atb. red. – atbildīgais (-ā) redaktors (-e)

CA – *California* (angļu val.); Kalifornijas pavalsts ASV

CAE – Centrālā un Austrumeiropa

CC CPCz – Čehoslovākijas Komunistiskās Partijas Centrālkomiteja

CEU – *Central European University* (angļu val.); Centrāleiropas universitāte

CK – Centrālā Komiteja

CO – *Colorado* (angļu val.); Kolorado pavalsts ASV

CT – *Connecticut* (angļu val.); Konektikutas pavalsts ASV

ČSFR – Čehijas un Slovākijas Federatīvā republika

D.C. – *District of Columbia* (angļu val.); Kolumbijas apgabals ASV

D.L. – laikraksts „Dienas Lapa”

Dr. – doktors/doktore

ed. (1) – *editor* (angļu val.); redaktors (-e)

ed. (2) – *edition* (angļu val.); izdevums

ES – Eiropas Savienība

fragm. – fragments

g. – gads

grām. – grāmata

gs. – gadsimts

HZDS – *Ludová strana – Hnutie za demokratické Slovensko* (slovāku val.); Tautas Partija –

Kustība par Demokrātisku Slovākiju

ibid. – *Ibidem* (latīņu val.); turpat

IL – *Illinois* (angļu val.); Ilinoisas pavalsts ASV

IN – *Indiana* (angļu val.); Indianas pavalsts ASV

Inv. nr. – inventāra numurs

izglīt. – izglītība

īst. v. – īstajā vārdā

KOR – *Komitet Obrony Robotników* (poļu val.); Strādnieku Aizstāvības Komiteja

krāj. – krājums

latv. – latvieši
LFR – Lielā Franču revolūcija
LKŠ – Latviešu komiteja Šveicē
LR – Latvijas Republika
lp. – lapa
lpp. – lappuse
LSD – Latvijas Sociāldemokrātija
LSDSP – Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija
LU – Latvijas Universitāte
Ltd. – *Limited* (angļu val.); Sabiedrība ar ierobežotu atbildību
LVVA – Latvijas Valsts vēstures arhīvs
LZS – Latviešu Zemnieku savienība
MA – *Massachusetts* (angļu val.); Masačūsetsas pavalsts ASV
ME – *Maine* (angļu val.); Meinas pavalsts ASV
MD – *Maryland* (angļu val.); Merilendas pavalsts ASV
MI – *Michigan* (angļu val.); Mičiganas pavalsts ASV
MIT – *Massachusetts Institute of Technology* (angļu val.); Masačūsetsas Tehnoloģiju institūts
MN – *Minnesota* (angļu val.); Minesotas pavalsts ASV
NJ – *New Jersey* (angļu val.); Ņūdžersijas pavalsts ASV
no. – *number* (angļu val.); numurs
nr. – numurs
NY – *New York* (angļu val.); Ņujorkas pavalsts ASV
ODS – *Občanská demokratická strana* (čehu val.); Pilsoniski demokrātiskā partija
OF – *Občanské forum* (čehu val.); kustība *Pilsoniskais Forums*
OH – *Ohio* (angļu val.); Ohaio pavalsts ASV
OR – *Oregon* (angļu val.); Oregonas pavalsts ASV
p. – *page* (angļu val.); lappuse
PA – *Pennsylvania* (angļu val.); Pensilvānijas pavalsts ASV
phil. – filozofija
piel. – pielikums
piem. – piemēram
pils. – pilsoniskais
plkst. – pulksten
pp. – *pages* (angļu val.); lappuses
p.p. – punkti

prof. – profesors (-e)
PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība
red. – redaktors (-e)
resp. – respektīvi
R. L. B-bas Nāc. Pol. Audz. nodaļa – Rīgas Latviešu biedrības nacionālās politikas audzināšanas nodaļa
RMM – Rakstniecības un mūzikas muzejs
S. – *Seite* (vācu val.); lappuse
sast. – sastādītājs (-a)
sēj. – sējums
skat. – skatīt; skatīts
sl. – sleja
soc. dem. – sociāldemokrāti
StB – *Státní bezpečnost* (čehu val.); Valsts drošības slepenpolīcija
tab. – tabula
t.i. – tas ir
transl. – *translated* (angļu val.); tulkots
t.sk. – tajā skaitā, tai skaitā
t.s. – tā saucamais
TX – *Texas* (angļu val.); Teksasas pavalsts ASV
u.c. – un citi
U.S.A. – *United States of America* (angļu val.); Amerikas Savienotās Valstis
utt. – un tā tālāk
val. – valoda
VDK – Valsts drošības komiteja
vol. – *volume* (angļu val.); sējums; periodisko izdevumu sērija
VONS – *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných* – (čehu val.); organizācija *Netaisnīgi vajāto personu aizsardzības komiteja*
VPN – *Verejnost' proti násilii* (slovāku val.); kustība *Sabiedrība pret vardarbību*
ZA – Zinātņu akadēmija

IEVADS

Situācijas raksturojums un promocijas darba centrālās problēmas

Izglītoto sabiedrības slāņu, dažādu mākslas veidu un zinātnes jomu pārstāvju iesaiste sabiedriski politiskajos procesos nebrīvās sabiedrībās ir pastiprinātas pētnieciskas uzmanības vērts temats. Represīvos režīmos kultūras un zinātniskais darbs nodrošina salīdzinoši augstu brīvības pakāpi, līdz ar to kļūstot arī izteikti politiski nozīmīgs.¹ Rakstnieks Aleksandrs Hercens (*Александр Герцен*) par situāciju Krievijas impērijā rakstīja: „Tautai, kam liegta pilsoniskā brīvība, literatūra ir vienīgā tribīne, no kuras demonstrēt savu sašutumu un sirdsapziņu”. Viņš arī norādīja: „Literatūras nozīme šādā sabiedrībā iegūst dimensiju, kas sen kā zudusi citās Eiropas valstīs”.² Krievijas disidentisma vēsturnieks Rojs Medvedevs (*Рой Медведев*) savukārt atzīmējis: „Apstākļos, kad politiskā doma nevar brīvi izpausties, kad nav iespējama politiskā diskusija, literatūras un mākslas loma nenovēršami pieaug: šīs sarežģītākās formas, kādās tiek reflektēta realitāte, ļauj aktualizēt jautājumus, kas satrauc un interesē sabiedrību”.³

Represīviem režīmiem ir virkne dažādu iezīmju, kas galvenokārt ir saistīti ar pilsoņu tiesību un brīvību ierobežojumiem. Valsts represijas ietver noteiktu sankciju pielietojumu vai draudus tādas pielietot pret indivīdu vai organizāciju valsts teritoriālajā jurisdikcijā. To mērķis ir ierobežot tādu aktivitāšu un/vai pārliecību izplatību, kas, saskaņā ar pastāvošās valsts varas ideoloģiju un ieturēto kursu, met izaicinājumu esošo varas struktūru pārstāvjiem, praksēm un institūcijām.⁴ Represīva režīma apstākļos valsts vara ierobežo runas, biedrošanās, pārvietošanās, preses, pulcēšanās un pārliecības brīvību. Tā mēdz praktizēt apmelojumu izplatīšanu un kavē minēto brīvību realizāciju, politiski vajājot tiesību nesējus pat tad, ja viņu darbībās nav skaidri konstatējami spēkā esošo un sabiedriski saistošo normatīvo aktu iespējami pārkāpumi. Tiek ierobežota vispārēja brīvība boikotēt, iesaistīties miermīlīgos piketos vai streikos, piemērojot kriminālā vai civilā kodeksa sodus.⁵ Visbeidzot, tiek pārkāptas indivīdu personiskās integritātes tiesības jeb tiesības, ka saistītas ar indivīda izdzīvošanu un drošību, kā piemēram, brīvība no piespiešanas, ieslodzījuma, soda spriešanas ārpus tiesiskā procesa un masu slepkavībām.⁶

Intelektuāļi represīvos režīmos uztur priekšstatu par alternatīviem sabiedrības iekārtojuma veidiem un rada idejisku pretsparu represīvā režīma pielietotajiem līdzekļiem. Tā tas bija arī

¹ Cvijetic S. (1999) *Ten Years on: the Unbearable Lightness of Being an Intellectual*.

http://www.ce-review.org/99/22/best22_cvijetic.html (aplūkota 01.10.2011.).

² Герцен А. И. *Собрание Сочинений*. Москва: Наука, 1966, vol. 7, с. 198.

³ Медведев Р. *Политический дневник*. Амстердам: Фонд имени Герцена, 1972, Vol. 1, с. 179.

⁴ Goldstein R. J. *Political Repression in Modern America: from 1870 to the Present*. Cambridge; MA: Schenkman, 1978, p. xxvii.

⁵ *Ibid.*, p. xxxi.

⁶ Davenport C. State repression and political order. *Annual Review of Political Science*, Vol. 10, 2007, pp. 1–23, p. 10.

dažādos Krievijas impērijas reģionos pēdējās desmitgadēs pirms tās iziršanas. Arī aiz *dzelzs priekšvara* pavadītajos gados padomju bloka valstīs dažādu mākslas veidu pārstāvji piedāvāja sociālo pārmaiņu un uzlabojumu iniciatīvas, kamēr oficiālās valsts pārvaldes struktūras kā šādu uzlabojumu un iniciatīvu avots darbojās ierobežotā mērogā. XX gs. 80. gadu opozicionārās kustības un režīma nomaiņas procesus lielā mērā iniciēja un vadīja intelektuāļi. 70. un 80. gados represīvo režīmu norieta fāzē intelektuāļi piedzīvoja heroizāciju. Savā tālākajā darbībā daži to izmantoja kā starta kapitālu karjeras veidošanai valsts pārvaldes struktūrās. Citi savukārt ne vien demonstratīvi norobežojās no šīm struktūrām, bet dažādu iemeslu dēļ distancējās no sabiedriski politiskajiem procesiem vispār.

Šajā promocijas darbā intelektuāļi primāri tiek uzlūkoti kā sabiedrības locekļi, kuri sabiedriski politiskajā diskursā pilda noteiktas funkcijas, neturot politisku mandātu. Viņu iesaistīšanas valsts pārvaldes⁷ struktūrās (ar to saprotot noteikta amata iegūšanu tajās) līdz ar to rada pamatu akadēmiskai diskusijai par lomas pārdefinēšanu, iespējamu intelektuāļa un politiķa lomu kolīziju un no tā izrietošām sekām.

Promocijas darba mērķi:

1. konstatēt un analizēt Raiņa (īst. v. Jānis Pliekšāns, 1865.–1929.) un Vaclava Havela (*Vaclav Havel*; 1936.–2011.) nodomus divās politiski nozīmīgās darbības fāzēs (proti, *nepiesaistītā intelektuāļa un valsts pārvaldes fāzēs*);
2. kritiski izvērtēt intelektuāļa un politiķa lomu antagonismu vai savietojamības iespējamību, analizējot Raiņa un Vaclava Havela nodomus kontekstā ar intelektuāļu funkcijām katrā no politiski nozīmīgās darbības fāzēm.

Mērķu sasniegšanu veicina šādu uzdevumu izpilde:

1. teorētisko pozīciju pārlikojuma rezultātā identificēt intelektuāļu veiktās funkcijas sabiedrībā;
2. analizēt Raiņa un Havela paustos uzskatus un identificēt viņu nodomus, komunicējot šos uzskatus publikai;
3. kritiski izvērtēt galvenos Raiņa un Havela sabiedriski politiskajā diskursā aktualizētos jautājumus nepiesaistītā intelektuāļa un valsts pārvaldes fāzēs, skatot tos kontekstā ar viņu sabiedrībām un uzrunātajām auditorijām.

Izpētes jautājumi:

1. Vai intelektuāļa loma ir savietojama ar sekojošu iesaisti valsts pārvaldē, un kā šī savietojamība/nesavietojamība var tikt skaidrota?

⁷ Šajā promocijas darbā apzīmējums „valsts pārvalde” tiek saistīts ar likumdevējvaru, izpildvaru un Valsts galvas amatu. Vispārīgāks un plašāk attiecināms apzīmējums ir „praktiskā politika”. Par to var runāt, piemēram, gadījumos, kad persona ir iesaistījies un darbojas politiskā partijā, kam nav pieejas valsts varas resursiem.

2. Kādi izaicinājumi Raiņi un Vaclavu Havelu piemeklēja fāzē pēc iesaistīšanās valsts pārvaldē? Vai un kādas atšķirības konstatējamas savas lomas un atbildības traktējumā pēc situācijas izmaiņām?

3. Kāda, Raiņa un Havela skatījumā, ir indivīda kā sabiedrības locekļa loma sabiedriski politiskajā procesā?

4. Uz kādu autoritāti pretendēja Havels un Rainis, darbojoties represīvu režīmu ietvaros un demokrātiska režīma sākumposmā?

5. Kādi bija Raiņa un Havela literārajos darbos un rīcībā konstatējamie nodomi abās politiski nozīmīgās darbības fāzēs?

6. Kādus jautājumus Havels un Rainis aktualizējuši sabiedriski politiskajā diskursā, un kā tie ataino viņu kā intelektuāļu izpratni par savu lomu sabiedrībā?

Pētījuma objekts

Raiņa un Havela sabiedriski politiskā loma un atbildība sava laika represīvajos režīmos un fāzē pēc to krišanas. Vēsturiskā pieredze un pašizpratne.

Pētījuma priekšmets

Intelektuālis kā loma, kas paredz proaktīvu sabiedriski politisku stāju;

Intelektuāļa jēdziena izpratne; Raiņa un Vaclava Havela politiski nozīmīgās aktivitātes šīs izpratnes kontekstā. Promocijas darbā tiek analizētas intelektuāļu aktivitātes plašākā sociālā mērogā, apzīmējot tās kā *politiski nozīmīgas*. Darbā tiek analizēti Raiņa un Havela nodomi divās viņu darbības fāzēs:

- 1) kā sabiedriski politiskajā procesā ieinteresētiem, valsts pārvaldei nepiesaistītiem intelektuāļiem represīvos režīmos bez politiska mandāta;
- 2) kā politiķiem neatkarīgās valstīs
jeb attiecīgi *nepiesaistītā intelektuāļa* un *valsts pārvaldes (politiķa)* fāzēs.

Raiņa gadījumā pirmās fāzes hronoloģiskās robežas pamatā tiek vilktas starp 1905. gada nogali jeb došanos trimdā uz Šveici un 1920. gadu jeb atgriešanos Latvijā. Šajā fāzē demonstrētie nodomi lielā mērā balstās un nav nodalāmi arī no viņa agrākajām aktivitātēm un uzskatiem, tāpēc darbā tiek parādīts, kā tie pakāpeniski attīstījušies trijos posmos (Raiņa jaunībā; laikraksta „Dienas Lapa” posmā; 1905. gada revolūcijas posmā). Otrā fāzē aptver laika posmu no 1920. gada (Raiņa atgriešanās Latvijā un ievēlēšana Satversmes sapulcē) līdz 1928. gadam, kad Rainis pārstāja pildīt LR izglītības ministra pienākumus.

Havela gadījumā pirmās fāzes sākumu autore saskata 1968. gadā, kad pēc Varšavas līguma organizācijas dalībvalstu intervences (PSRS vadībā) Čehoslovākijā sākās t. s. „normalizācijas”⁸ procesi. Fāzes noslēgums ir 1989. gadā, kad valstī uzvarēja t.s. Samta revolūcija, un Havels kļuva par Čehoslovākijas prezidentu. Otrā fāze ilgst attiecīgi no 1989. gada līdz 2003. gadam, kad pēc otrā prezidentūras termiņa beidzās viņa pilnvaras Čehijas Republikas⁹ prezidenta amatā.

Darba satura izveidē pamatā tiek ievērots hronoloģiskais princips. Vienlaikus, ņemot vērā to, ka aplūkotās problemātikas kontekstā ir būtiski skaidrot arī Raiņa un Havela nodomu evolūciju un pēctecīgumu, tiek pieļautas vēsturiskas atkāpes.

Darbā netiek veikta ideju vēstures izpēte, bet gan pētīts, kā aģentu¹⁰ nodomu izmaiņas vai konsekvence saistāma ar iespēju intelektuālim uzņemties lomu valsts pārvaldē. Tiek skaidrots, vai arī pēc iesaistīšanās tajā Rainis un Havels turpinājuši pildīt intelektuāļu funkcijas sabiedrībā, un kā tas izpaudies. Gan normatīvā, gan empīriskā (atsaucoties uz konkrētajiem pētāmajiem gadījumiem) plāksnē tiek analizēta intelektuāļa un politiķa lomu savietojamība. Šie jautājumi skatīti uz laikmetu politiskās un intelektuālās atmosfēras fona. Autore nepretendē izvērtēt pētījumā aplūkoto personību kā intelektuāļu vai politiķu darbības efektivitāti, bet gan pamatā koncentrējas uz izaicinājumiem, ar ko intelektuālis sastopas, iesaistoties valsts pārvaldē.

Tēmas zinātniskā aktualitāte un novitāte

2015. gads Latvijā bija izsludināts par Raiņa un Aspazijas (Raiņa dzīvesbiedre; īst. v. Elza Rozenberga) gadu, atzīmējot 150. gadskārtu kopš abu literātu dzimšanas. Raiņa literārā darbība un iesaiste sava laika sociāli politiskajās norisēs, kā arī vēlāk valsts pārvaldē ir pietiekami plaši analizēta Latvijas akadēmiskajā diskursā. Politikas zinātnes ietvaros viņa personība pētīta ievērojami mazāk. Intelektuāļu politiskās lomas izpēte Latvijā arī ir jauns un maz apgūts pētījumu virziens, lai gan ārvalstīs tam ir stabilas pozīcijas politikas zinātnes un politikas socioloģijas disciplīnu ietvaros.

Tēmas zinātniskās izstrādātības pakāpe Latvijā ir zema, jo līdz šim nav tikusi veikta sistemātiska zinātniska analīze intelektuāļu lomas un atbildības problemātikā. Šie jautājumi ar

⁸ Ar to tiek saprasti procesi, kas sekoja Čehoslovākijas Komunistiskās partijas CK Pirmā sekretāra Aleksandra Dubčeka (*Alexander Dubček*; atradās amatā no 1968. līdz 1969. gadam) uzsāktu reformu gaitas apturēšanai. Reformas tika pārtrauktas Varšavas līguma organizācijas dalībvalstu intervences rezultātā Čehoslovākijā. „Normalizācijas” perioda hronoloģiskās robežas dažādos avotos variē. Šī promocijas darba ietvaros tās tiek vilktas starp 1968. un 1987. gadu.

⁹ Laikā no 1989. līdz 1990. gadam Vaclavs Havels bija Čehoslovākijas, bet 1990. – 1992. gadā – Čehijas un Slovākijas Federatīvās Republikas prezidents. Laika posmā no 1993. līdz 2003. gadam Havels atradās Čehijas Republikas prezidenta amatā.

¹⁰ Jēdziens „aģents” promocijas darbā tiek lietots, ar to saprotot indivīda spēju rīkoties ar nodomu un savu rīcību balstīt personīgā iniciatīvā. *Plašāk skat.* Davidson D. *Actions, Reasons and Causes. Essays on Actions and Events.* Oxford: Clarendon Press, 1980, pp. 3–21.; Goldman A. *A Theory of Human Action.* Englewood Cliffs; NJ: Prentice Hall, 1970.

nelieliem izņēmumiem (akadēmiskas publikācijas šai tematikai veltījuši Juris Rozenvalds un Aivars Tabuns) tikuši iztirzāti galvenokārt publicistikas žanrā. Latvijas akadēmiskajā vidē nav iedzīvojušies arī socioloģiskā pieeja problemātikas aplūkojumam (proti, izdalot *intelektuāļus* vai *inteliģenci* kā sociālu stratu sabiedrībā). Socioloģiskajos pētījumos atsevišķi uzmanība netiek veltīta ne intelektuāļu attieksmēm, ne sociālajai pozīcijai sabiedrībā. Līdz ar to radies uzskatāms akadēmisko pētījumu deficīts šajā jomā, un vāji attīstīta ir arī akadēmiskā diskusija.

Aizvadītā gadsimta pirmajā pusē politikas zinātne pamatā attīstījās empīriskās ievirzes uzspiestās paradigmas ietvaros. Sabiedriski politiskās norises pasaulē XX gs. otrajā pusē un XXI gs. sākumā radīja labvēlīgu augsni postempīriskās politikas zinātnes aktualitātes atdzimšanai. Šajā kontekstā savas pozīcijas nostiprina arī politiskās domas un politikas teorijas apakšdisciplīnai piekritīgu tēmu izpēte. Politikas teorijai raksturīgie akcenti saglabājas arī šodienas politikas zinātnes akadēmiskajā diskursā. Tiek uzskatīts, ka empīriskā politikas zinātne var jēgpilni attīstīties, vienīgi pastāvot nosacījumam, ka pienācīga vieta tiek atvēlēta arī kultūras tradīciju un vērtību aplūkojumam. Pārlicība, ka bez normatīvās ievirzes ievērošanas un uzturēšanas politikas zinātnes attīstība nav iedomājama, nesastopas ar vērā ņemamiem izaicinājumiem. Līdz ar šādu tēmu aplūkojums politikas zinātnes disciplīnas ietvaros XXI gs. sākumā ir atguvis aktualitāti pēc tam, kad šīs nodarbes vairākas desmitgades bija atradušās pētniecības fokusa perifērijā.

Rezumējot, tēmas **novitāte** izpaužas šādos aspektos:

pirmkārt, darbs ir akadēmisks ieguldījums abu personību kā intelektuāļu un valsts pārvaldes struktūru darbinieku darbības un nodomu analizē divās viņu politiski nozīmīgās darbības fāzēs (proti, *nepiesaistītā intelektuāļa fāzē* un *valsts pārvaldes fāzē*), kāda līdz šim nav tikusi veikta.

Otrkārt, promocijas darbā aplūkoti aspekti ir tikuši analizēti kā blakustēma pētījumos, kas līdz šim veikti citās zinātņu nozarēs. Šajā darbā pirmo reizi Raiņa un Havela personības tiek skatītas intelektuāļu politiskās lomas kā patstāvīga pētījumu virziena ietvaros.

Treškārt, intelektuāļu politiskās lomas izpētes kā patstāvīga pētījumu virziena ietvaros zinātniskajā apritē tiek iekļauti materiāli, kas līdz šim aplūkoti no citu zinātņu nozaru un pētījumu virzienu perspektīvas.

Ceturtkārt, tiek veidota saikne starp dažādajiem intelektuāļa politiskās lomas skaidrojumiem, no vienas puses, un konkrētajiem gadījumiem, no otras.

Piektkārt, darba izstrādes rezultātā tiek radītas jaunas zināšanas, ko iespējams izmantot jaunu pētījumu veikšanai šajā un saistītajās jomās.

Promocijas darba autore nepretendē izdarīt vispārinošus secinājumus par tiem intelektuāļu darbības nodomiem un virzieniem, kas ignorē konteksta (skat. turpmāk) ierobežojošo raksturu.

Izvēlēto gadījumu analīze paplašina zināšanas un aktualizē problemātikas aspektus, kas varētu būt noderīgi gan citu gadījumu izpētē, gan plašāka mēroga vispārinošu slēdzienu izdarīšanā, aplūkojot lielāku gadījumu skaitu.

Promocijas darba metodoloģiskais ietvars un gadījumu izvēles pamatojums

Promocijas darba izstrādē pielietojamās kvalitatīvās metodes un metodoloģiskās pieejas tiek kombinētas. Kā galvenā kvalitatīvās pētījumu pieejas priekšrocība minama dziļā un visaptverošā problēmas izpratne, ko tā nodrošina.

Darbā tiek izmantotas gadījumu izpētes metode un nodomu izpētes metodoloģiskā pieeja. Pielietota informācijas orientētā gadījumu izvēles stratēģija. Autore izmanto t.s. *padziļināto (thick)* gadījumu aplūkojumu veidu jeb piedāvā iespējami detalizētu gadījumu aplūkojumu, kultūras un sociālo attiecību modeļu analīzi, ņemot vērā dažāda veida kontekstus.¹¹ Šāds problemātikas zinātniskā aplūkojuma veids paredz parādību, notikumu un procesu aprakstu papildināt ar pētnieka interpretāciju. Vienlaikus korekts kvalitatīvo metožu pielietojums pētījumā kopumā paredz īpašu uzmanību veltīt parādību un procesu aprakstu striktai nošķiršanai no interpretācijām. Lai radītu iespējami pilnīgu sociālās realitātes izpratni, tiek veikts vietas, laika un cilvēku tajos apraksts, kā arī piedāvāts pašu analizēto indivīdu skatījums uz savu lomu dotajā kontekstā.¹²

Abi izvēlētie gadījumi ir *tipiski*¹³ un atbilst darba mērķiem. Abos gadījumos nepiesaistītā intelektuāļa fāzē izvēlēto personību darbībām bija līdzīgs fons, un tas noteica aktuālo problēmu loku, uz kuru intelektuāļi reaģēja un ko problematizēja. Gan Krievijas impērijā, gan sociālisma nometnes valstīs pastāvēja labi organizēta represīvā mašīnērija, kuras uzdevums bija iespējami ierobežot kritiku un opozīciju. Abos represīvajos režīmos bija izveidotas savas slepenpolīcijas struktūras, kas dažādos līmeņos uzraudzīja, lai iedzīvotāju brīvprātīgās aktivitātes nesniegtos ārpus pieļautā rāmjiem. Politiskā stabilitāte balstījās režīma spējā radīt baiļu, inerces un sabiedrības neieinteresētības politikā atmosfēru.

Tāpat līdzības saskatāmas tādos aspektos kā smagnēja valsts pārvaldes birokrātija, kas nivelē indivīda lomu sabiedrībā un mazina viņa iniciatīvas izpausmes iespējas, liegtas iespējas iedzīvotāju gribai izpausties demokrātisku institūciju satvarā, kā arī cenzūra un runas brīvības ierobežojumi. Abi režīmi lielā mērā praktizēja despotiskas metodes, lai noteiktu mērķu vārdā

¹¹ *Plašāk skat.* Geertz C. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, 1973.; Holloway I. *Basic Concepts for Qualitative Research*. London: Blackwell Science, 1997.

¹² *Skat.* Denzin N. K. *The Research Act: a Theoretical Introduction to Sociological Methods*. 3rd ed. Englewood Cliffs; NJ: Prentice Hall, 1989, p. 83.; Janesick V. A. The dance of qualitative research design. In: Denzin J. A., Lincoln Y. S. (eds.). *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks; CA: Sage, pp. 209–219, p. 216.

¹³ *Plašāk skat.* Seawright J., Gerring J. Case selection techniques in case study research. *Political Research Quarterly*, Vol. 68, pp. 294–308.

mobilizētu cilvēkus un resursus. Šādos apstākļos īpaši pastiprinās to nodarbošanās veidu nozīme, kuru pārstāvji zināmus vēstījumus publikai var nodot netieši. Mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi un simboli, kas tiek izmantoti literārajā rakstniecībā, šajā ziņā pelna īpašu ievērību.

Sava laika nebrīvajās sabiedrībās gan Rainis, gan Havels bija iemantojuši atpazīstamību kā veiksmīgi literāti. Šāds primārais darbības lauks ir principiāls aspekts intelektuāļa portretējumā, kas izvēlēts par izejas punktu šim promocijas darbam.

Abi gadījumi ir identiski, raugoties no personību darbības trajektorijas viedokļa. Proti, intelektuāļa aktivitāšu fāzei represīva režīma ietvaros ar sekojošu dalību sabiedriskās iekārtas nomaiņas procesos seko iesaiste valsts pārvaldes struktūrās laikā, kad aktuāla ir demokrātiskas sabiedriskās iekārtas veidošana. Runa ir par demokrātiskā režīma sākumposmu (ar to saprotot pirmos 10–15 gadus pēc represīva režīma nomaiņas ar demokrātisko). Gan Raiņa, gan Havela situācijā aktuāla bija patstāvīgas demokrātiskas valsts institūciju izveide, sabiedriski politiskās dzīves organizējošo principu izstrāde, attiecību veidošana ar ārvalstīm u.c.¹⁴ Šajā periodā aktuāli ir vienādi izaicinājumi – leģitīmu valsts pārvaldes institūciju iedibināšana, valsts neatkarības neatgriezeniskuma nodrošināšana, demokrātiskai iekārtai raksturīgu darbības mehānismu apguve, pagātnes mantojuma izvērtējums u.c. Turklāt, līdzīgs bija arī sabiedriski politiskais fons. Rainis un Havels valsts pārvaldē sāka darboties nekavējoties pēc tam, kad pēc represīvā režīma krišanas radās iespēja pārtraukt viņu marginalizēto¹⁵ stāvokli. Proti, gan Rainis, gan Havels bija represīvam režīmam nevēlamu vērtīborientāciju popularizētāji sabiedrībā, kā rezultātā Havelam vairākkārt tika piespriests cietumsods, bet Rainis devās trimdā.

Raiņa atgriešanās Latvijā un Havela pēdējā cietumsoda termiņa noslēgums Čehoslovākijā notika uz sabiedrības emocionāla pacēluma un ar to saistītu lielu sabiedrības gaidu fona par tālāko notikumu vizību. Jo īpaši daudz tika gaidīts no cilvēkiem, kuri, kā sabiedrībā tika uzskatīts, bija snieguši būtisku ieguldījumu režīma nomaiņā. Rainis un Vaclavs Havels bija šādas personības.

¹⁴ Čehoslovākija formāli bija neatkarīga valsts, tomēr faktiski tā atradās t.s. „ierobežotās suverenitātes” apstākļos. Sociālisma bloka „monolitā vienotība” kopš XX gs. 50. gadu vidus vairs nepastāvēja, tomēr Padomju Savienība sekoja līdzī tam, lai tautas demokrātiskas valstis nemēģinātu pamest „sociālisma noietni”, jo tas apdraudētu PSRS stratēģiskās intereses. Gadījumos, kad PSRS vadībai šķita, ka šāds risks pastāv, kā tas 1968. bija Čehoslovākijā, tā rīkojās atbilstoši t.s. „Brežņeva doktrīnai”, ievēdot karaspēku un pārtraucot politiskās reformas, vai arī rosināja attiecīgās valsts vadību pašai apkarot opozīciju (Polijas situācija 1981. gadā). 1968. gada 3. jūlijā Brežņevs deklarēja, ka „Padomju Savienība nevar palikt vienaldzīga pret sociālisma celšanas likteni citās valstīs, kopējo sociālisma mērķi un komunismu pasaulē”. Pēc intervences Čehoslovākijā padomju ideologi ieviesa „ierobežotās suverenitātes” un „ierobežotās pašnoteikšanās” jēdzienus un atbilstošu doktrīnu, kas tika attiecināta uz visām sociālistiskās sadraudzības valstīm. Šī doktrīna noteica, ka „atsevišķu sociālistisko valstu suverenitāte nevar tikt pretnostatīta pasaules sociālisma un pasaules revolucionārās kustības interesēm”. 1968. gada 12. novembrī Brežņevs šos argumentus izklāstīja, un tie plašāk pazīstami kā „Brežņeva doktrīna”. *Plašāk skat.*: Stanford University Hoover Institution Archive. „Russian Subject Collection”, Box No. 17, Folder No. 17–19. The Brezhnev Doctrine and the Challenge of Soviet Imperialism, pp. 7–10.

¹⁵ Ar marginalizāciju promocijas darba ietvaros tiek saprasts mērķtiecīgas valsts varas realizētas sociālās izslēgšanas aktivitātes, ar kuru palīdzību indivīdus vai noteiktus viņu uzskatus dažādiem līdzekļiem tiek mēģināts atbīdīt sabiedriskās dzīves, politisko debašu, kā arī sociālo pretrunu risināšanas perifērijā.

Promocijas darba gaitā veiktās analīzes secinājumus iespējams vispārināt to gadījumu robežās, kas atbilst augstākminētajai specifikai.

Promocijas darbā izmantota Kventina Skinera (*Quentin Skinner*) izstrādātā metodoloģiskā pieeja. Skiners to primāri piedāvā kā tekstu interpretācijas metodoloģiju, un pētnieka galvenais uzdevums tās pielietojumā ir konstatēt autora nodomus, viņam radot attiecīgo tekstu vai izsakot apgalvojumu. Šajā darbā metodoloģija tiek pielietota plašākā mērogā, analizējot ne vien nodomus, kas vadījuši Raiņa un Havela literāro un neliterāro rakstu izstrādi, bet arī konkrētas viņu rīcības prakses un manevrus (piemēram, izdarītās izvēles, noteiktu aktivitāšu īstenošana vai atturēšanās no tām u.c.).

Pati teksta radīšana, apgalvojuma izsacīšana vai rīcības prakse, sekojot metodoloģijai, tiek uzlūkota kā *sociāla darbība*. Tas nozīmē, pirmkārt, atzīt, ka, radot tekstu vai īstenojot praksi, aģents ir centies veikt noteiktu darbību attiecībā pret savu auditoriju (piemēram, brīdināt, informēt, pārliecināt, apliecināt u.c.). Veiktās sociālās darbības konstatēšana ļauj konstatēt arī nodomus, kādi autoru vadījuši, tekstu radot,¹⁶ jo tie ir cieši savstarpēji saistīti.

Otrkārt, nodomu konstatācija paredz nevis vienīgi autora radītā teksta vai paustā apgalvojuma tekstuālu (t.i., burtiskās izpratnes) interpretāciju, bet gan arī kontekstuālu ārējo faktoru analīzi,¹⁷ kas sasaucas ar prasībām, ko uzstāda padziļinātā gadījumu izpēte. Tas paredz vēltīt pētniecisko uzmanību autora dzīves laikā lietotajai leksikai, sabiedriski politiskajiem apstākļiem un noskaņojumam, sabiedrību portretiem, intelektuālajai atmosfērai, kādos apgalvojumi pausti, auditorijām, kam tie adresēti u.c.¹⁸ Nodomu konstatēšanā paša autora tieši sniegtais skaidrojums par saviem nodomiem ir uzskatāms par autoritatīvāko avotu.¹⁹ Tomēr to vēlams apstiprināt ar citos avotos pieejamo materiālu.²⁰ Akadēmiski korekts sociālās realitātes atainojums un analīze nevar tikt balstīta vienīgi subjektīvos aģentu apgalvojumos. Šajā promocijas darbā tiek analizēti Raiņa un Havela literārie un neliterārie sacerējumi, korespondence, dienasgrāmatu ieraksti, publiskās uzstāšanās. Analizētas pētījuma centrālo personību laika biedru atmiņas, kā arī preses publikācijas, raksturota vēsturiskā vide un situācija, kas kopumā veido vēsturiskā konteksta ainu.

Šāda pieeja atbilst promocijas darba pamatā liktajai atziņai, ka, aplūkojot intelektuāļu sociālo un politisko lomu, priekšplānā virzāmi pieņēmumi par ieinteresētu aģenta sociālpolitisko

¹⁶ Skat. Skinner Q. „Social meaning” and the explanation of social action. In: Gardiner P. (ed.) *The Philosophy of History*. Oxford: Oxford University Press, 1974, pp. 106–126.

¹⁷ Skinner Q. Motives, intentions, and interpretation of texts. *New Literary History*, Vol. 3, No. 2, *On Interpretation: I*, pp. 393–408, p. 393.

¹⁸ Skinner Q. Meaning and understanding in the history of ideas. *History and Theory*, Vol. 8, No.1, pp. 3–53, p. 40.

¹⁹ Skinner Q. Motives, intentions, and interpretation of texts. *New Literary History*, Vol. 3, No. 2, *On Interpretation: I*, pp. 393–408, p. 405. Skat. arī: Dey I. *Qualitative Data Analysis: a User Friendly Guide for Social Scientists*. London: Routledge, 1993.

²⁰ Skinner Q. Motives, intentions, and interpretation of texts. *New Literary History*, Vol. 3, No. 2, *On Interpretation: I*, pp. 393–408, p. 405.

stāju un aplūkojamas darbības, ko intelektuālis veic ar izsacītā/uzrakstītā vārda starpniecību. Uzmanība analīzē primāri netiek veltīta Raiņa un Havela sabiedriski politiskajām idejām saturiskā nozīmē (t.i., šis darbs nav uzlūkojams kā ieguldījums *ideju vēsturē* Artura Lavdžoja (*Lovejoy*) izpratnē).²¹

Analīzē tiek pieņemts, ka ikviens izsacītais apgalvojums ir konkrēta nodoma vadīts un radīts ar mērķi rast risinājumu konkrētai problēmai. Līdz ar to tas uzlūkojams kā specifisks konkrētajai situācijai, kas arī nosaka analīzes un interpretācijas ietvarus.²² Aģentu radītie darbi vai paustie apgalvojumi netiek skatīti kā izpausme viņu pretenzijām iesaistīties pārvēsturiskā diskusijā ar citu laikmetu autoriem par noteiktiem problēmjaudājumiem. Raiņa un Havela aplūkotā problemātika skatīta ciešā kontekstā ar savu laikmetu un sabiedrību.²³ Tiek izcelta aģenta un viņa īpašās situācijas primaritāte pār idejām kā nodalītu lielumu, ko personības varētu būt pretendējušas teorētiski aplūkot un tālākveidot. Šis aspekts promocijas darbā netiek aplūkots.

Promocijas darbā Raiņa gadījuma analīzē izmantotajos citējumos saglabāta oriģināli lietotā ortogrāfija un interpunkcija.

Darba struktūra un dizains

Darba struktūra veidota tā, lai pienācīga uzmanība tiktu veltīta kā teorētiskajiem aspektiem, tā arī gadījumu analīzei. Promocijas darbs sastāv no satura rādītāja, tekstā lietoto saīsinājumu saraksta, ievada, četrām nodaļām, nobeiguma, izmantotās literatūras un avotu saraksta.

Nodaļās, kas iedalītas apakšnodaļās jeb paragrāfos, izklāstīts pētījuma saturs. Promocijas darba I nodaļā aplūkota intelektuāļu loma sabiedrībā un pozīcija sociālās varas sistēmā. Pirmkārt, tiek piedāvāts konceptuāls ieskats *inteliģences/intelektuāļu* problemātikā. Skaidrots jēdziena *intelektuālis* attīstības vēsturiskais konteksts, aplūkojot arī alternatīvos jēdzienus (*inteliģence* un *intelektuālais* darbs). Veiktās analīzes rezultātā izdalītas vairākas intelektuāļa veiktās funkcijas sabiedrībā. Otrkārt, analizēta intelektuāļa vieta sociālās varas sistēmā.

Intelektuālis un tam radniecīgie jēdzieni nereti literatūrā tiek lietoti kā savstarpēji aizstājōši, vai izvēle par labu vienam no tiem netiek pietiekami detalizēti skaidrota. Atšķirības jēdzienu starpā ir būtiskas, jo iezīmē dažādas tradīcijas, to iedibināšanai raksturīgus vēsturiskus apstākļus un teorētiskus pieņēmumus. Pilnībā par jēdzienu saturu pētnieku starpā nav panākta vienprātība. Promocijas darbā šīs akadēmiskās diskusijas tiek aplūkotas un kritiski izvērtētas.

²¹ *Plašāk skat.* Lovejoy A. *Essays in the History of Ideas*. Baltimore; MD: Johns Hopkins University Press, 1978.

²² Skinner Q. Meaning and understanding in the history of ideas. *History and Theory*, Vol. 8, No. 1, pp. 3–53, p. 51.

²³ *Ibid.*

Padziļināta uzmanība tiek veltīta skatījumam uz intelektuāli kā sociālu lomu sabiedriski politiskajā procesā.

Tālāka detalizētāka analīze promocijas darbā piesaistīta *intelektuāla* jēdzienam, atzīstot tā plašāku pielietojamību pētnieciskiem mērķiem un nepārprotamāku tā izpratni akadēmiskajā vidē. Tiek aplūkots intelektuālis kā sociāla loma sabiedriski politiskajā procesā un kritiski izvērtētas intelektuāla funkcijas un darbības līdzekļi. Darba pirmā nodaļa līdz ar to tiek veidota kā zinātniskās literatūras pārskats. Nodaļas uzdevums ir sniegt ieskatu literatūrā piedāvātajās alternatīvajās perspektīvās, kas pamato intelektuāļu klātbūtnes nepieciešamību sociāli politiskajā procesā, kā arī kritiski izvērtēt literatūrā sastopamās nostādnes.

Promocijas darba II un III nodaļa ir veltītas attiecīgi Raiņa un Vaclava Havela gadījumu atsevišķam aplūkojumam, un IV nodaļā piedāvāts to salīdzinājums intelektuāļu funkciju izpildē.

Promocijas darba nobeigumā izklāstīti galvenie darba izstrādes gaitā gūtie secinājumi un iezīmēti tālākie iespējamie pētījumu virzieni problemātikā.

Izmantoto avotu un literatūras apskats; zinātniskie sasniegumi tēmas izpētē

Promocijas darba izstrādē izmantotas šādas avotu un literatūras grupas:

1. Avoti:

- a) nepublicētie avoti – arhīvu fondi un muzeju kolekcijas – nepublicētā korespondence, personīgās piezīmes un laikabiedru atmiņas;
- b) publicētie avoti – publikācijas periodiskajā presē, publicētā korespondence, ieraksti dienasgrāmatās, piezīmes literārajiem darbiem, laikabiedru atmiņas, Saeimas sēžu stenogrammas, intervijas, lekcijas.

2. Literatūra:

- a) neliterārie oriģināldarbi un to tulkojumi;
- b) analītiskā literatūra – monogrāfijas, kolektīvās monogrāfijas, monogrāfiju daļas un zinātniski raksti krājumos;
- c) zinātniski raksti akadēmiskos un citos periodiskos izdevumos;
- d) Raiņa literārie darbi un neliterārie sacerējumi;
- e) Vaclava Havela literārie darbi un neliterārie sacerējumi.

Promocijas darba tēmas risinājumā ir piesaistīti radniecīgu jomu pētījumi. Darba mērķu un uzdevumu formulējums paredz izmantot tādu līdz šim veiktu pētījumu secinājumus, kuri atsedz kādu no promocijas darbā aplūkojamajām šķautnēm (t.i., Raiņa un Havela biogrāfijas, pētījumi reģiona vēsturē, literatūrzinātnē u.c.).

Intelektuāļu politiskā loma un atbildība ir problemātika, kam Rietumu akadēmiskajā diskursā tikusi veltīta plaša uzmanība. Pastāv virkne alternatīvu skatījumu uz to, ar kādu saturu

piepildāms jēdziens *intelektuālis*, un, pēc kādiem kritērijiem nosakāms, uz kuriem sabiedrības locekļiem šāds apzīmējums attiecināms. Filozofi, politikas sociologi un teorētiķi dažādos vēsturiskos periodos un sociālo attiecību kontekstā no atšķirīgiem redzes leņķiem ir aplūkojuši intelektuāļa pozīciju un uzdevumus sabiedrībā. Vieni ir aizstāvējuši intelektuāļa tiesības uzstāties universālu vērtību vārdā, citi tās apstrīdējuši, aicinot intelektuāli drīzāk identificēt un novērst varas attiecību radītos ierobežojumus *vietējo cīņu* līmenī. Pastāv koncepciju kategorija, saskaņā ar kuru tiek pamatotas intelektuāļu tiesības un pat pienākumi iesaistīties sabiedrības pārvaldē. Tas paredz, ka viņu rīcībā esošais potenciāls (salīdzinoši plašais skatījums; zināšanas) var tikt izmantots visas sabiedrības interesēs. Alternatīvu uzskatu pautēji savukārt aicina intelektuāļus no valsts pārvaldes jomas un praktiskās politikas norobežoties vispār, atzīstot viņu kompetences trūkumu un strikti pieturoties pie normatīvā uzstādījuma par nepieciešamību uzturēt nošķirumu valsts pārvaldes un tās kritikas jomas starpā. Teorētiķus, kuri sabiedrību skata šķiru kategorijās, nodarbina jautājums, vai intelektuāļi veido nodalītu sabiedrības šķiru, veidojas kā apakšgrupa ikvienas sabiedrības grupas ietvaros, vai arī ir šķirām pāri stāvoši.

Akadēmisko diskusiju par intelektuāļu politisko lomu un atbildību aizsākumi tiek datēti ar XIX gs. 90. gadiem, kad Francijā tika skatīta Dreifusa lieta, un tās kontekstā tika izdots *Intelektuāļu manifesti*.²⁴ Savukārt kā pirmā vēsturiskā personība, kura, saskaņā ar vēlāk literatūrā lietotajiem nošķirumiem, personificē noteiktu intelektuāļu tipu (proti, *Universālo intelektuāli*, lietojot Mišela Fuko (*Michel Foucault*) formulējumu), tiek minēts Voltērs (*Voltaire*). XX gs. intelektuāļu sabiedriski politiskās lomas izpratnes jomā tika izstrādātas vairākas tipoloģijas. Tapis ievērojams klāsts starpdisciplināri ievirzītu publikāciju. Sabiedriski politisku transformāciju piesātinātajā gadsimtā izstrādātas virkne teoriju intelektuāļu socioloģijā. Laikmeta strauji mainīgā realitāte veicināja jaunu teoriju aktualizēšanos (kā viena starp daudzām minama, piemēram, t.s. *jaunās šķiras* teorija).

Skatījumi uz to, kādus uzdevumus sabiedrībā jāuzņemas intelektuālim, aizvien lielākā mērā savstarpēji konfrontē. Līdz ar koloniālās sistēmas sabrukumu Rietumu pētnieki īpašu uzmanību veltīja intelektuāļu lomai postkoloniālajās sabiedrībās. Savukārt aptuveni kopš XX gs. 80. gadu vidus vērojams intereses un publikāciju skaita pieaugums par intelektuāļiem, kuri darbojās disidentu kustībās PSRS un padomju bloka valstīs. Īpaši tiek akcentēta viņu loma nacionālisma un cilvēktiesību diskursa uzturēšanā, aktuāls ir jautājums par to, uz kādiem pamatiem veidojas attiecības politiskās elites un sabiedrības starpā. Intelektuāļi tika glorificēti, heroizēti un ar savu darbību pievērsa sev disproporcionāli lielu uzmanību arī citur pasaulē, jo īpaši pateicoties savai avangarda lomai masu sociālajās kustībās, kas ievadīja pārmaiņu procesus.

²⁴ Franču val. – *Manifeste des intellectuelles*.

Centrālās un Austrumeiropas (CAE) reģionā²⁵ iestājoties pārejas posmam un vēlāk – demokrātijas konsolidācijas fāzei, bija vērojama lejupejoša dinamika intelektuāļu aktivitātēs. Straujā intelektuāļu norobežošanās no politikas no jauna modināja pētnieku interesi. Aizvien pieauga publikāciju skaits, kas sasniedza kulmināciju periodā no 1990. līdz 1998. gadam. Procesu analītiķi kā Rietumos, tā CAE nonāca pie samērā vienprātīga slēdziena – intelektuāļi no politiskās skatuves ir nozuduši, mazinoties sabiedrības emocionālajam pacēlumam par valstu atbrīvošanos no PSRS dominēšanas un priekšplānā izvirzoties nepieciešamībai risināt pragmatiskas ikdienišķa rakstura problēmas. Vienlaikus izveidojusies situācija deva jaunu pamatu normatīva un empīriskā rakstura diskusijām par to, vai sabiedriski politiskajos procesos ieinteresēta sociālpolitiskā nostāja no intelektuāļa būtu sagaidāma vienīgi sociālpolitisko transformāciju un politisko satricinājumu periodos. Tāpat aktualizējās arī jautājums par intelektuāļa misijas savietojamību vai nesavietojamību ar politiķa uzdevumiem sabiedrībā, īpaši ņemot vērā to, ka klasiskā izpratnē intelektuālis ticis uzlūkots kā oponents pastāvošajai varai. Šie jautājumi normatīvā līmenī aizvien nav tikuši atbildēti, un domātāju uzskati dalās.

Augstākminētais arī nosaka to, ka intelektuāļa jēdziena lietojumā cieši saistītas ir gan normatīvā, gan empīriskā dimensija – iezīme, kas raksturo arī šo promocijas darbu. Jēdziena deskriptīvais un normatīvais lietojums nav strikti šķirami viens no otra, bet gan uzlūkojami kā savstarpēji saistīti un nosacīti. Empīriski intelektuāļu aplūkojumi reti ir brīvi no vērtējošiem pieņēmumiem par intelektuāļu lomu un atbildību sabiedrībā, neatkarīgi no tā, kāda izpratne tiek likta šo aplūkojumu pamatā. Savukārt normatīvu filozofisko ieskatu autori ir spiesti rēķināties ar empīriski iegūtām un pamatojamām atziņām.

Latvijas akadēmiskajā vidē intelektuāļu problemātika saņēmusi visai nelielu uzmanību. Par to rakstījuši Aivars Tabuns, Juris Rozenvalds un latviešu izcelsmes ASV zinātniece Ieva Zaķe.

Detalizētāk pievēršoties līdzšinējam veikumam promocijas darba centrālo figūru aplūkojumā un izvērtējot nodrošinājumu ar analīzei nepieciešamo materiālu, jāsecina, ka abas personības akadēmiskajā diskursā ir saņēmuši gana plašu ievērību. Rainim, atšķirībā no Havela, veltītas galvenokārt vietēja mēroga publikācijas. Arī trimdā par Raini rakstījuši kā vēsturnieki un literārzinātnieki, tā arī publicisti, tomēr publikāciju auditorija ir pamatā latviski lasošā, un tās lielākoties sagatavotas latviešu valodā. Tāpēc arī Raiņa vārds ir guvis nelielu starptautisku rezonansi (ja neņem vērā viņa literāro darbu veiktos tulkojumus aptuveni 40 valodās).

²⁵ Promocijas darbā ar apzīmējumu *Centrālā un Austrumeiropa* tiks saprastas Eiropas valstis, kas pēc 1989. gada atbrīvojās no Padomju Savienības ietekmes sfēras, kā arī ieguva neatkarīgu valstu statusu PSRS un Dienvidslāvijas sabrukuma rezultātā, vai atguva no tām valstisko neatkarību. Šīs valstis ir: Albānija, Bosnija-Hercegovina, Baltkrievija, Bulgārija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Čehija, Slovākija, Ungārija, Polija, Rumānija, Slovēnija, Horvātija, Kosova, Bijusī Dienvidslāvijas Republika Maķedonija, Melnkalne, Serbija, Moldova, Ukraina.

Tulkojamo darbu izvēle gan bija pakārtota padomju ideoloģiskā diktāta vajadzībām, proti, tika izraudzīti darbi, kuri viegli var tikt interpretēti kā sociālisma idejas cildinoši.

Rainis ir viena no visvairāk pētītajām Latvijas vēsturiskajām personībām. Ja aplūko materiālu, kas tapis par viņu kā par sociālpolitisku domātāju, aina vairs nav tik vienoizīmīga. Liela daļa darbu, kas tā vai citādi pretendē uz Raiņa politisko uzskatu analīzi, ir tapuši padomju periodā. Lielākā vai mazākā mērā tie visi tika pakļauti cenzūrai, un tiem netika ļauts pārsniegt tā laika politiskās konjunktūras noteiktos rāmjus. Kā piemērs var tikt minēta Ēvalda Sokola monogrāfija „Rainis un pirmā Krievijas revolūcija” (1955). Arī promocijas darba tapšanas gaitā īpaša uzmanība veltīta avotu un literatūras kritikai (jo īpaši tas attiecas uz padomju periodā tapušajām interpretācijām) un jebkuriem Raiņa laikabiedru komentāriem un atmiņām. Izņēmums ir Friča Mendera XX gs. 60. gados Padomju Latvijā slepeni sarakstītās atmiņas.

Kopš 1990. gada Latvijā un ilgākā laika periodā arī ārvalstīs tika veikti bagātīgi Raiņa mantojuma apzināšanas mēģinājumi. Tie pamatā ir bijuši citu zinātņu nozaru (visbiežāk literāturzinātnes, vēstures, filozofijas) nopelns, lai arī virknei pētījumu raksturīga starpdisciplināra ievirze.

Nozīmīgāko ieguldījumu Raiņa personības pētniecībā ir snieguši literāturzinātnieki, jo īpaši Saulcerīte Viese, Arturs Priedītis, Jānis Kalniņš un Gundega Grīnuma. Pētījumu rezultāti regulāri tikuši publicēti. Jaunākais veikums ir 2009. gadā klajā nākusī G. Grīnumas monogrāfija „Piemīņas paradoksi”.²⁶ 2006. gadā tika izdota starptautiska autoru kolektīva sarakstīta grāmata „Rainis un Aspazija: no Kastaņolas²⁷ uz brīvību”. Tajā ietvertajos rakstos pamatā iztirzāta Raiņa biogrāfija. Tāpat 2006. gadā publicēta arī grāmata „Robežas. Rainis un Aspazija starp Latviju un Šveici”²⁸. Tās līdzautoros Vitas Matīsas sagatavotā nodaļa šajā grāmatā sasaucas ar promocijas darbā aplūkoto problemātiku, proti, jautājumiem par intelektuāļu un politiķu lomu savietojamību.

Raiņa devums samērā regulāri tiek aplūkots, skaidrots un interpretēts no dažādu zinātņu nozaru perspektīvas. Ar šo tematiku strādājuši, piemēram, vēsturnieki Kaspars Kļaviņš, Vita Matīsa, Aivars Stranga. No teoloģijas zinātnes nozares perspektīvas Raiņa mantojumu analizējuši Iveta Leitāne un Arvīds Ziedonis. Pētnieki mēdz Raiņa personību aplūkot pastarpināti, savu pētniecisko interešu kontekstā (piemēram, A. Strangam analizējot sociāldemokrātisko ideju attīstību un iesakņošanos Latvijas teritorijā). Par Raiņa biogrāfijām neviens no nosauktajiem pētniekiem klasiskā izpratnē nav uzskatāms. Sarakstītas arī vairākas

²⁶ Skat. Grīnuma G. *Piemīņas paradoksi: Raiņa un Aspazijas atcere Kastaņolā*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2009.

²⁷ Šeit un turpmāk Raiņa trimdas (1906–1920) vieta Šveicē apzīmēta kā *Kastaņola* (*itāļu val. – Castagnola*). Tāda bijusi viņa paša izvēle, noraidot dažkārt lietoto vietvārda latviskojuma versiju *Kastanjola* (*Plašāk skat.: Rainis. Kastaņola: pa atmiņu pēdām otrā dzimtenē*. Rīga: Atēna, 2011.). Kopš 1972. gada Kastaņolas ciemats atrodas Lugano pilsētas administratīvās teritorijas robežās.

²⁸ Skat. Bankovskis P., Ikstena N., Matīsa V., Rubesa B. *Robežas. Rainis un Aspazija starp Latviju un Šveici*. Rīga: Neputns, 2006.

populārzinātniskas ievirzes publikācijas vai daiļliteratūras darbi, no kuriem ievērtības cienīgākais ir Roalda Dobrovenska 2005. gadā klajā nākušais romāns „Rainis un viņa brāļi”.

Alternatīvs diskurss padomju prasībām atbilstošajam kopš aizvadītā gadsimta vidus tika attīstīts un uzturēts trimdas latviešu akadēmiskajā vidē. Arī otrpus *dzelzs priekšskaram* Rainis guva augstu popularitāti sava – nacionālisma ideju paudēja un uzturētāja – tēla dēļ. Trimdā viņam veltīts ievērojams skaits publikāciju, kas pamatā apkopotas trimdā izdotajos akadēmiskajos izdevumos. To autori galvenokārt ir literatūrzinātnieki un vēsturnieki. Nav pamata trimdā tapušo pētniecisko materiālu uzskatīt par neobjektīvu, tomēr jāņem vērā arī konteksts, kādā tas gatavots. Proti, vispārējā idejiskā ievirze un vērtīborientācija latviešu trimdinieku vidū bija uzturēt latviešu etnisko identitāti un kultivēt idejas par neatkarīgas Latvijas atjaunošanu, līdz ar to tajos bieži vien nolasāms patoss, kas apgrūtina šo darbu izmantošanu pētnieciskiem mērķiem. Turklāt padziļinātu pētījumu, kas pretendētu uz zinātnisku precizitāti, ir izteikti maz. Vairums sarakstīto darbu ietver laikabiedru atmiņas. Arī tiem promocijas darbā tiek veltīta uzmanība, jo īpaši Fēliksa Cielēna un Miķeļa Valtera atmiņām.

Par Raini sarakstītās literatūras klāstā figurē arī viņa sociālpsiholoģiski portretējumi, kā arī ievērojams skaits biogrāfisku aprakstu. Tajos tiek pasvītota gan viņa personības traģika, gan laikmeta sarežģītais raksturs. Šis materiāls ir vērtīgs un autoritatīvs informācijas avots, kas izmantojams tālāko akadēmisko pētījumu izstrādē.

Plašākā analīze par Raiņa kā sociālpolitiska domātāja uzskatiem pieejama Latvijas valsts pirmajā neatkarības periodā sarakstītajās Raiņa pirmā biogrāfa Antona Birkerta monogrāfijās. Birkerts pamatā koncentrējās vienīgi uz paša Raiņa rakstīto, nemēģinot domātāja pārspriedumus ievietot plašākā idejiskā un kultūrvēsturiskā kontekstā.

Promocijas darbā otrā aplūkotā personība Vaclavs Havels ir kļuvis par vienu no komunisma sabrukuma simboliem, līdz ar to viņa personība raisījusi plašu starptautisku uzmanību arī akadēmiskajā vidē. Gundega Grīnuma ir pārliecināta par Raiņa un Havela personību mēroga līdzvērtību.²⁹ Latvijā pēdējo gadu laikā viņa idejām pastarpināti pievērsies Ivars Ijabs monogrāfijā „Pilsoniskā sabiedrība. Epizodes politiskās domas vēsturē” (2012). XX gs. 60. gados, kad Havels sarakstīja lugas ar politisku zemtekstu „Dārza svētki” (1964) un „Memorands” (1965), viņš baudīja salīdzinoši augstu radošās brīvības pakāpi,³⁰ kas pavēra iespējas literārajos darbos ietvert politiski nozīmīgas norādes.

Havela personībai veltītās literatūras klāsts ir ļoti plašs. Pirmkārt, ir izdotas vairākas Havela biogrāfijas. Otrkārt, viņa personības un uzskatu analīze tikusi veikta dažādu disciplīnu ietvaros – politikas filozofijā, vēsturē, literatūrzinātnē, tiesību zinātnē. Havela interpreti pētījuši

²⁹ Grīnuma G. Raiņa un Aspazijas fonda rīkotajā diskusijā Rīgā *Eiropas Mājā* 30.01.2012.

³⁰ Zantovsky M. *Havel: a Life*. London: Atlantic Books, 2014, p. 7.

atsevišķas viņa idejas (*nevarīgo vara, dzīve patiesībā, nepolitiskā politika*, uzskati par atbildību, identitāti, pilsonisko sabiedrību). Akadēmiski pētījumi ir tapuši gan par viņu kā disidentu, gan kā politiķi, gan kā politisku domātāju. Par Havelu rakstīts plašāka CAE disidentisma fenomena kontekstā, pētot viņa unikālo pienesumu tam. Akadēmiska diskusija raisījies ap to, cik lielā mērā Havels ir vai nav uzskatāms par filozofu. Savukārt, ja Havels ir uzskatāms par filozofu, tad kādu novitāti satur viņa idejas, vai kādai filozofiskai tradīcijai tās piederīgas. Pragmatiskākā guļtnē risinātas diskusijas par Havela kā politiķa gaitām. Šeit zinātniskajā literatūrā var izdalīt divus uzskatu virzienus – viena pētnieku grupa pārstāv viedokli, ka Havels bijis mazefektīvs politiķis, citi viņu slavē par to, ka Havelam izdevies saglabāt konsekvensi, mēģinot savu disidenta priekšstatu par politisko procesu realizēt praksē demokrātiska režīma ietvaros.

Zemāk uzskaitītas, autoresprāt, nozīmīgākās akadēmiskās monogrāfijas par Havelu, izslēdzot darbus, kas būtu uzlūkojami kā iederīgi publicistikas žanrā.

Eda Kriseova (*Eda Kriseova*) darbā „Vaclavs Havels: autorizētā biogrāfija” („Vaclav Havel: the Authorized Biography”, 1993) pretendē uz visaptverošu Havela personības aplūkojumu, taču dažos aspektos analīze uzskatāma par nepilnīgu. Grāmatā autore demonstrē īpašu cieņu Havelam kā personībai, kura komunisma periodā uzdrīkstējās skart tabu tēmas. Eda Kriseova Havelu raksturo kā īpaši izredzētu šai misijai.

Ar varonības patosu apvīto Havela tēlu mēģina iedragāt Jerži Szaki (*Jerzy Szacki*) savā grāmatā „Liberālisms pēc komunisma” („Liberalism After Communism”, 1995). Havela personība šajā monogrāfijā parādīta plašākā kontekstā, autoram analizējot liberālās domas attīstības specifiku Centrāleiropā. Kopumā viņš ir skeptisks par liberālisma izredzēm nemodificētā formā iesakņoties postkomunistiskās sabiedrībās. Īpaši skarbu vērtējumu izpelnās Havela mēģinājums postkomunistiskajā sabiedrībā transplantēt „anti-politikas” principus.

2000. gadā publicēta Džona Kīna (*John Keane*) monogrāfija „Vaclavs Havels: politiskā traģēdija sešos cēlienos” („Vaclav Havel: a Political Tragedy in Six Acts”). Arī šajā grāmatā, līdzīgi kā Szaki monogrāfijā, galvenais uzsvars likts uz Havela kā politiķa darbību. Autors to ne vien vērtē kā neveiksmīgu, bet arī Havelu portretē kā Makjavelli (*Niccolo Machiavelli*) iedvesmotu³¹ varaskāru politiķi. Havelam tiek veltīti pārmetumi par to, ka viņš prezidentūru izmantojis nevis republikāniskās demokrātijas institūciju spēcīnāšanai, bet gan ar mērķi iedibināt „kronētu republiku”,³² kurā pats pretendējis uzurpēt „jaunā suverēna”³³ lomu.

³¹ Šeit ar apzīmējumu „makjavellisms” tiek saprasts darbību kopums, kas vērstas uz valdnieka autokrātiskas varas nostiprināšanu. Saskaņā ar Nikolo Makjavelli darbā „Valdnieks” sniegtajiem padomiem, valdniekiem savas varas iegūšanā un noturēšanā nav jācenšas vadīties pēc morāles principiem, jo morāles un politikas jomas nav savietojamas.

³² Keane J. *A Political Tragedy in Six Acts*. New York; NY: Basic Books, 2000, p. 376.

³³ *Ibid.*, p. 382.

Karola Rokamoras (*Carol Rocamora*) grāmatā „Vaclava Havela dzīve teātrī” („Vaclav Havel’s Life in the Theatre”, 2005) pamatā aptverts laika periods līdz Samta revolūcijai 1989. gada rudenī. Autors pievērsies Havela darbībai teātrī šajā laikā un riskiem, ar kādiem viņam nācies sastapties, kā dramaturgam mēģinot aktualizēt sociāli un politiski jutīgus jautājumus.

Vēl daži pieminēšanas vērti darbi ir Marketas Getcas-Stankevičas (*Marketa Goetz-Stankiewicz*) „Apklusinātais teātris: čehu dramaturgi bez skatuves” („The Silenced Theatre: Czech Playwrights Without a Stage”, 1979), Martina Matuštika (*Martin Matušík*) „Postnacionālā identitāte: Hābermāsa, Kirkegora un Havela kritiskā teorija un eksistenciālā filozofija” („Postnational Identity: Critical Theory and Existential Philosophy in Habermas, Kierkegaard, and Havel”, 1993), Roberta Pinsenta (*Robert Pynsent*) eseja „Vaclavs Havels par atbildības un identitātes jautājumiem („Questions of Identity and Responsibility in Vaclav Havel”, 1994).

Promocijas darba mērķu sasniegšanai īpaši būtiska ir divu Havela autobiogrāfiju analīze. Katra no tām tapusi atšķirīgā viņa politiski nozīmīgās darbības fāzē. 1986. gadā sarakstīta grāmata „Traucējot mieru” („Disturbing the Peace”), bet 2006. – „Uz pili un atpakaļ” („To the Castle and Back”, 2006). Vērtīgu ieskatu izaicinājumos, ar ko Havels saskārās kā politiķis gan personiskā līmenī, gan darbojoties valsts pārvaldē, sniedz tuva viņa līdzgaitnieka, kādreizējā preses sekretāra un vēlākā diplomāta Mihaela Zantovska (*Michael Zantovsky*) biogrāfija „Havels: dzīve” („Havel: a Life”). Šī grāmata klajā nākusi 2014. gadā, un tā ir jaunākais veikums Havela personības analīzē. Tas nozīmē, ka pētījumos par Havelu aizvien ir iespējams piedāvāt novatorisku perspektīvu, kā arī atsegt līdz šim mazāk aplūkotas viņa personības un darbības šķautnes.

Tēmas sociālais nozīmīgums

Izpratne par to, kādēļ noteiktas problēmas uzskatītas par tādām sava laika sabiedrībās, ļauj informēti formulēt un iztirzāt tematus, kas arī mūsdienu sabiedrībās būtu diskutēšanas vērti. Pārzinot risinājumus, kas specifiskos apstākļos tikuši piemeklēti un argumentus, kas lietoti par labu vienam vai citam attieksmju vai rīcības modelim, iespējams apzināties savam laikam specifiski raksturīgos izaicinājumus, kā arī formulēt tiem piemērotas atbildes un risinājumus. Latvijā kā relatīvi jaunā demokrātijā tas ir jo īpaši būtiski, ja aktuāls ir mērķis dažādos līmeņos aktivizēt refleksiju par sabiedriski politiskajiem procesiem. Līdz ar to pastiprināta uzmanība tikusi un tiks veltīta pētījuma rezultātu publiskošanai iespējami plašākai auditorijai populārzinātniskā formā. Jāpiezīmē, ka arī ar savu personisko paraugu un ieinteresēto sociāli politisko pozīciju promocijas darbā aplūkotās personības demonstrēja imitēšanas vērtu priekšzīmi – galvenokārt intelektuāļiem mūsdienu sabiedrībās.

2014. gadā Latvijā veiktais demokrātijas kvalitātes izvērtējums uzrādīja satraucošu ainu iedzīvotāju demokrātiskās līdzdalības rādītāju ziņā.³⁴ Šādu līdzdalību lielā mērā veicina pārliecība par savām spējām ietekmēt procesu attīstības gaitu. Šajā ziņā vērojama augšupejoša dinamika, tomēr pārliecības trūkums joprojām uzskatāms par vienu no būtiskākajiem kavēkļiem iedzīvotāju pilsoniskajām aktivitātēm.³⁵ Abas pētījumā aplūkotās personības centās pasvītrot indivīda iniciatīvas nozīmi sabiedriski pozitīvi ievirzītu un sabiedrības locekļu vairākuma gribai atbilstošu iznākumu pietuvināšanā.

Intelektuāļu lomas sociālpolitisko transformāciju fāzē analīze likumsakarīgi vedina aktualizēt jautājumus par šīs lomas aktualitāti pēc tam, kad šādu transformāciju atskaņas ir norimušas. Kopš valstiskās neatkarības atjaunošanas Latvijā joprojām aktuālas saglabājas pārejas tipa sabiedrībām raksturīgās problēmas. Viena no tām – pilsoniskā sabiedrība tai raksturīgā kūtruma dēļ nekalpo kā politiskās varas kontroles instruments un demokrātijas balsts, tādējādi radot pamatu bažām par tās kvalitāti.³⁶ Periodos pēc plaša mēroga sociālpolitiskām transformācijām politiskā elite var censties maksimāli ierobežot savu lēmumu un darbību caurredzamību, kā arī pieejamību publiskam kritiskam izvērtējumam, pamatojot to ar specifiskiem risināmiem jautājumiem, kuru plaša sabiedriska apspriešana varētu kavēt drīzu rezultātu sasniegšanu. Latvijā šāda situācija ir tikusi konstatēta. Demokrātijas kvalitātes zinātniskā izvērtējuma autori zemu ir novērtējuši arī tādus rādītājus kā mediju neatkarība no valdības (vērtējot ar 2 no 5), kā viduvēju raksturo plašsaziņas līdzekļu spēju sniegt ieskatu dažādos viedokļos un to pieejamības nodrošināšanu dažādām sabiedrības grupām (3 no 5), kā vāju (2 no 5) vērtē plašsaziņas līdzekļu un citu neatkarīgu institūciju iespējas pētīt valdības un spēcīgu korporāciju darbību. Tiek atzīts, ka situācijas uzlabojums būtu nepieciešams arī dažādu sabiedrības grupu savstarpējā uztverē.³⁷ Situācijā, kad plašsaziņas līdzekļi, no vienas puses, viedokļus atspoguļo selektīvi un nepilnīgi, savukārt politiskā elite, no otras, nespēj pienācīgi formulēt sabiedrībai nozīmīgus jautājumus un piedāvāt to risinājuma ceļus,³⁸ būtiski ir aktualizēt alternatīvo elītu iespējamo ieguldījumu kritiskā diskursa uzturēšanā. Šajā kontekstā ievēriību pelna intelektuālā elite. Sekmīga intelektuāļu funkciju izpilde paredz iespēju minētajās jomās panākt pozitīvu dinamiku. Intelektuāļu funkcijas nekoncentrējas vienīgi ap sociālās apziņas mobilizācijas uzdevumu sabiedrisko transformāciju periodos. Tās ir būtiska demokrātiskā procesa sastāvdaļa.

³⁴ Skat. Rozenvalds J. (zin. red.) *Cik demokrātiska ir Latvija? Demokrātijas audits 2005-2014*. Rīga: LU Sociālo un Politisko pētījumu institūts, 2014, p. 282.

³⁵ Ijabs I. Politiskā līdzdalība. Grām.: *Cik demokrātiska ir Latvija? Demokrātijas audits 2005-2014*. Rīga: LU Sociālo un Politisko pētījumu institūts, 2014, 209.–222. lpp.

³⁶ Skat. Rozenvalds J. (zin. red.) *Cik demokrātiska ir Latvija? Demokrātijas audits 2005-2014*. Rīga: LU Sociālo un Politisko pētījumu institūts, 2014.

³⁷ Skat. *Ibid.*, 282.–283. lpp.

³⁸ *Ibid.*, 7. lpp.

Promocijas darba rezultātu aprobācija

Promocijas darba rezultāti aprobēti, prezentējot tos vietēja mēroga un starptautiskās konferencēs. Tie atspoguļoti kā akadēmiskos izdevumos un rakstu krājumos, tā populārzinātniskos izdevumos.

Pētījuma rezultāti aprobēti 13 starptautiskās un vietējās **publikācijās**, kā arī ziņojumos septiņās starptautiskās zinātniskās **konferencēs un darba semināros**: piecās ārvalstīs (Apvienotajos Arābu Emirātos, Dānijā, Itālijā, Šveicē, Taizemē) un divās Latvijā.

Ar pētījuma starprezultātiem iepazīstināti triju **pētniecisko grupu** dalībnieki: Latvijas Universitātes doktorantūras skolā „Sociālo, politisko un ekonomisko procesu analīze postpadomju telpā”, Prof. Dr. Aksela Honeta (*Axell Honneth*) sociālās filozofijas kolokvijā J. V. Gētes universitātē Frankfurtē pie Mainas (*Vācija*) un Austrumeiropas vēstures pētnieku grupa Bāzeles universitātē (*Šveice*), kur 2015./2016. akadēmiskajā gadā promocijas darba autore darbojās kā pētniece.

Ārvalstu konsultantu vadībā pie promocijas darba strādāts un veikts pētnieciskais darbs šādās ārvalstu **akadēmiskās institūcijās**:

Stenfordas Universitātes Hūvera institūta arhīvs (Stanford University Hoover Institution Archives; Stenforda, ASV). 2015;

Tartu universitāte (Tartu Ülikool; Tartu, *Igaunija*). 2014. *Utrecht Network* universitāšu konsorcijs stažiere. Darba zinātniskā konsultante asoc. prof., Dr. Eva Pīrime (*Eva Piirimäe*);

Berlīnes Brīvā Universitāte (Freie Universität Berlin; Berlīne, *Vācija*). 2013. Darba zinātniskais konsultants Prof. Dr. Bernd Ladvigs (*Bernd Ladwig*);

Šveices itāļu universitāte (Universita della Svizzera italiana; Lugano, *Šveice*). 2012. Darba zinātniskais konsultants Prof. Dr. Karlo Ossola (*Carlo Ossola*).

Ar promocijas darba tēmu saistīta publikācija sagatavota, darbojoties **Valsts pētījumu programmas** „Nacionālā identitāte: Valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība” projekta „Nacionālā identitāte un rīcībspēja” (vadītāja Prof. Aija Zobena) zinātniskajā grupā (2012. – 2014.).

Promocijas darbs apspriests LU Politikas zinātnes nodaļas sēdē 2015. gada 28. maijā.

Kopš 2015. gada maija promocijas darba autore ar individuālu pētniecisku projektu „Intelektuāla politiskā loma nebrīvā sabiedrībā un demokrātijas agrīnajā fāzē. Rainis un Svetozars Markovics” piedalās Raiņa un Aspazijas gada pasākumu programmas realizācijā. Projektā daļēji tiek izmantoti promocijas darba gaitā iegūtie rezultāti.

Promocijas darba rezultātu pielietojums un tālākie pētījumu virzieni

Pētījuma rezultāti tiks izmantoti:

Primāri – promocijas darba izstrādes gaitā radītas jaunas zināšanas, kas var tikt izmantotas akadēmiskajā vidē gan kā izziņas materiāls, gan kā pamats tālākiem pētījumiem.

Sekundāri – ņemot vērā tēmas sociālo nozīmīgumu, ar promocijas darba rezultātiem iepazīstas un tos patērē plašāka auditorija.

I NODAĻA

INTELEKTUĀLIS, VIŅA LOMA SABIEDRĪBĀ UN POZĪCIJA SOCIĀLĀS VARAS SISTĒMĀ – TEORĒTISKO POZĪCIJU PĀRLŪKOJUMS

1. *Intelektuāļa* jēdziena lietojuma sākotnes un statusa avots

Par jēdziena *intelektuālis* lietojumu akadēmiskajās diskusijās aizvien nav panākta vienota izpratne. Vēsturiski aplūkots, *intelektuāļa* apzīmējums ir saistāms ar Apgaismības laikmetu un modernitātes attīstību atbalstošajiem spēkiem. Vēsturiski tas bijis cieši saistīts ar progressa ideju un pieņēmumiem par sociālo attīstību, kas panākama, mērķtiecīgi tiekot pielietotam cilvēka prātam.³⁹ Semantiskais lauks ap *intelektuāļa* jēdzienu sāka attīstīties līdz ar Dreifusa (*Alfred Dreyfus*) prāvu Francijā 1890. gados. *Intelektuāļu* apzīmējumu tolaik ieguva cilvēki, kuri publiski iestājās par netaisnīgi apsūdzētā ebreju izcelsmes Francijas armijas kapteiņa Alfreda Dreifusa tiesībām. Šo notikumu kontekstā tika publicēts intelektuāļu manifests, kurā filozofi, rakstnieki un dažādu zinātnes disciplīnu pārstāvji izklāstīja savu pozīciju, publiski paužot nosodījumu pastāvošās varas centieniem nomelnot Dreifusu. Viens no prominentākajiem Dreifusa aizstāvjiem bija Emils Zolā (*Émile Zola*). Viņa sarakstītā atklātā vēstule „Es apsūdzu” („J'accuse”, 1898) savā veidā kļuva par intelektuāļa identitātes apliecinājumu, un tā ir centrālais dokuments, kas šajā kontekstā pelna ievērību. Pētnieki pasvītro: „Tā [vēstule] kļuva par modeli jaunas formas iesaistei sabiedriskajā dzīvē, kā arī tā uzskatāma par jaunu sociālo identitāti iedibinošu dokumentu”.⁴⁰ Šīs identitātes kodols ir nevis sociālšķiriskas iezīmes un no tām izrietošas intereses, bet gan līdzīgs domāšanas veids, centieni un ētoss. Zolā un Dreifusa pretinieki *intelektuāļa* jēdzienu sākotnēji apveltīja ar izteikti negatīvu konotāciju, attiecinot to uz viņa aizstāvjiem un domu biedriem. Tas savukārt vēl vairāk spēcīnāja to indivīdu identitāti, uz kuriem jēdzienu attiecināja, un kuri arī paši sevi tā dēvēja.

Nosakot to cilvēku loku, kuri būtu raksturojami kā intelektuāļi, primārie kritēriji nav ne indivīda iegūtā izglītība, ne izvēle profesionālajā laukā. Intelektuālis neiekļaujas ne konkrētas zinātniskās disciplīnas, nedz darbības jomas robežās. Par dominējošo kritēriju intelektuāļa kā aģenta identificēšanai uz pārējo sabiedrības locekļu fona kalpo noteiktas attieksmes esamība un sociālu funkciju veikšana. Šī attieksme un funkcijas nav apgūstamas formāla apmācības procesa gaitā konkrētas disciplīnas ietvaros. Intelektuāļa identificēšanā būtisks nav veids, kādā viņš nopelna sev iztiku, bet gan ieguldījums sabiedrībai kopumā aktuālajās rūpēs, ko viņš veic bez

³⁹ Eyerman R. *Between Culture and Politics: Intellectuals in Modern Society*. Cambridge: Polity Press, 1994, p. 27.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 53.

atlīdzības. Diskusijās par intelektuāļa lomu priekšplānā izvirzās noteiktas personības demonstrētas prakses, attieksmes un ētoss, turklāt primāra ir šo aģentu darbības forma, ne tik daudz saturs. Intelektuāli vada iekšēja apņemšanās, un savā intelektuāļa lomā viņš nepretendē saņemt tirgus mehānismu izteiksmē izsakāmu atlīdzinājumu (skat. Eyeran, 1994: 26; Hofstadter, 1963: 27; Coser, 1970):

Franču sociologs Alans Besaņons (*Alain Besançon*) šajā kontekstā atzīmējis: ne visi domātāji ir bijuši intelektuāļi; „daudzi ir sekmīgi pamanījušies no tā izvairīties”⁴¹ (Skat. arī Scott, 1997: 59). Mēģinājumi nodefinēt *intelektuāļa* jēdzienu, iekļaujot to šauros profesiju rāmjos, ir problemātiski arī savas neproduktivitātes dēļ. Masu augstākās izglītības pieejamība ir tam uzskatāms piemērs.⁴² Lietderīgāk par piederību intelektuāļiem ir spriest, vadoties pēc tā, cik lielā mērā aģents spēj pārsniegt primārās darbības jomas vai disciplīnas robežas, lai iesaistītos diskusijā un piedāvātu argumentētu refleksiju par sociāla un politiska rakstura jautājumiem, kas attiecīgo indivīdu tiešā veidā neskar.

Tieši šāds darbības un attieksmju modelis tika demonstrēts Dreifusa prāvas laikā. Dažkārt par pēdējo moderno publisko intelektuāli dēvētais Žans Pols Sartrs (*Jean-Paul Sartre*), atsaucoties uz tā laika notikumiem, norāda, ka patiesi intelektuālis mēdz „jaukties lietās, kam ar viņu nav nekāda sakara”.⁴³ Intelektuālis savās publiskajās izpausmēs pievēršas jautājumiem, kas nav tiešā veidā saistīti ar viņa profesionālo jomu (Skat. Benda, 1955; Howe, 1988: 196, Alatas, 1977: 8; Emmerich, McIsaac, 2003: 40; Scott, 1997: 59; Schumpeter, 1949: 431). Uzsvāru pārvirzīšana *intelektuāļa* jēdziena definēšanā no profesionālās jomas uz ētossu nozīmē arī rast daļēju risinājumu problēmai, kas saistīta ar algotā darbinieka pozīcijas un institucionālās piesaistes radītajiem ierobežojumiem. Fakts, ka vienīgi indivīda pamatnodarbošanās vai intereses nevar kalpot par galveno kritēriju, lai uz viņu tiktu attiecināts intelektuāļa statuss, lielā mērā atšķir akadēmiskās diskusijās dominējošo ievirzi no ikdienas pieņēmumu līmeņa šajā problemātikā.

Intelektuāļu rūpju lauks pārsniedz ikvienas disciplīnas un personisko interešu robežas. Par šādu pozīciju pastāv zināma vienprātība dažādu domas tradīciju starpā. Piemēram, neomarksists Antonio Gramši (*Antonio Gramsci*) šajā kontekstā piedāvā tēzi „ne visi izglītoti un domājoši cilvēki sabiedrībā pilda intelektuāļa funkcijas”, lai gan ikviens indivīds ir uzskatāms par

⁴¹ Besançon A. // Citēts pēc: Szacki J. Intellectuals between politics and culture. In: Maclean I., Montefiore A., Winch P. (eds.). *The Political Responsibility of Intellectuals*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990, p. 232.

⁴² Skat., piem., Kuvacis I. Intellectuals and power structure. *State, Culture, and Society*, Vol. 1, No. 2 (Winter 1985), pp. 152–172, p. 170.

⁴³ Sartre J.-P. Talk in Tokyo and Kyoto, 1965 // Citēts pēc: Brunkhorst H. Kritiker des Intellektualismus. Die Rolle der Intellektuellen in der Demokratie. In: *Schriftsteller als Intellektuelle. Politik und Literatur im Kalten Krieg*. Ed. S. Hanuschek und T. Hrnigk. Tübingen: Niemeyer, 2000, S. 94.

intelektuāli tiktāl, ka viņam piemīt intelektuālās un racionālās spējas.⁴⁴ Savukārt poststrukturālists Mišels Fuko savas intelektuāļa koncepcijas izklāsta sākumā atzīmē, ka šo vārdu lieto „politiskā un nevis socioloģiskā vai profesionālā nozīmē”.⁴⁵

Šajā promocijas darbā jēdziens *intelektuālis* tiek saistīts ar īpašu sociālu lomu, kuru konkrēti indivīdi noteiktās sabiedrības attīstības fāzēs un pastāvot zināmiem apstākļiem iegūst, uzņemoties noteiktas funkcijas. To pildīt viņus mudina īpašs ētoss. Nepieciešamība pēc šādas lomas pastiprinās, sabiedrībai cenšoties pārlūkot un mainīt būtiskākos sabiedrības pamatiekārtojuma principus. Reizē tā ir būtiska demokrātiskā procesa sastāvdaļa.

Intelektuāļa kategorija ir uzskatāma par pastāvīgi atvērtu ikvienam, tomēr ir zināms pamats potenciālo intelektuāļu loku sašaurināt, vadoties pēc rīkiem, ko šie aģenti izmanto savu ikdienas pienākumu veikšanā lielākā mērā nekā citi sabiedrības locekļi. Intelektuāļa lomai piemērotākie ir radošo jomu pārstāvji, kuri strādā ar rakstīto vārdu (rakstnieki, dzejnieki, dramaturgi, humanitāro zinātņu speciālisti, retāk arī žurnālisti un pedagogi). Minētajām nodarbēm ir raksturīga zināma nepakļaušanās vispārpieņemtajām normām, tendence procesus skatīt to savstarpējā kopsakarā un izdarīt par tiem vispārīga rakstura spriedumus, norobežojoties no tūlītējām niansēm, nosliece uz oriģinalitāti korektuma vietā, iemantota zināma atpazīstamība vai potenciāls tādu iemantot⁴⁶ (skat. arī: Emmerich, 2003: 38; Eyeran 1994; Hayek, 1949: 419).

Amerikāņu politikas filozofs Roberts Noziks (*Robert Nozick*) piedāvā sociālpsiholoģisku pamatojumu tam, kādēļ sabiedrības locekļi, kurus viņš dēvē par „vārda kalējiem” (*wordsmiths*) būtu uzskatāmi par piemērotākiem intelektuāļa lomai nekā „skaitļu kalēji” (*numbersmiths*). Proti, kvantitatīvi vai matemātiski formulētas informācijas apstrāde veicina indivīdu vienaldzību pret sociālajām un politiskajām norisēm un līdz ar to dara viņus intelektuāļa lomai nepiemērotus, viņš argumentē.⁴⁷ Šāds slēdziens var šķist pārlietu kategorisks, tomēr jāņem vērā, ka dažu jomu ietvaros var tikt sekmīgāk attīstīti priekšnoteikumi ar intelektuāļa lomu saistīto īpašību attīstīšanai, kas ievērojami atvieglo viņu uzdevumu veikšanu. Starp *vārda kalēju* galvenajām priekšrocībām īpaši akcentējama salīdzinoši augstā brīvības pakāpe, ko viņi bauda savās profesionālajās izpausmēs. Lai gan tieši mākslinieciskās kultūras jomas pārstāvjus valsts varas struktūras vislielākajā mērā patur savā uzmanības lokā (visbiežāk – nebrīvos režīmos), izvēle paust to vai citu viedokli tomēr aizvien paliek paša indivīda ziņā.

⁴⁴ Gramsci A. *Selections from the Prison Notebooks*. London: Lawrence & Wishart, 1971, p. 9.

⁴⁵ Foucault M., Deleuze G. The intellectuals and power. *Telos*, No. 16, 1973, pp. 103–109, p.104.

⁴⁶ Alexander J. C. Public intellectuals and civil society. In: Flek C., Hess A., Lyon E. S. (eds.). *Intellectuals and their Publics: Perspectives from the Social Sciences*. Farnham, Surrey: Ashgate Publishing Limited, 2009, pp. 19–27, p. 21.

⁴⁷ Nozick R. (1998) *Why do intellectuals oppose capitalism?*

<http://www.libertarianism.org/publications/essays/why-do-intellectuals-oppose-capitalism> (aplūkots 25.09.2012.).

Spēja pārsniegt ikdienas pieņēmumu līmeni, kā arī ieinteresētība sociālajos un politiskajos procesos plašā izpratnē, profesionālās pazīmes atstājot otrajā plānā, uzlūkojami kā spēcīgi intelektuāļus definējoši un konsolidējoši elementi. Šai normatīvajai perspektīvai pastāv arī alternatīva, kura promocijas darbā netiks izmantota kā atskaites punkts, tomēr tā pelna ievērību kā XX gs. nozīmīga perspektīva sociālo teorētiķu diskusijās par intelektuāļu lomu. Proti, XX gs. 70. gados savas pozīcijas nostiprināja samērā radikāls pieņēmums par intelektuāļiem kā jau izveidojušos īpašu šķiru sabiedrībā (t.s. „jaunās šķiras teorijas”). Šīs teorijas, atvirzot uzsvarus no ētosa nozīmīguma, intelektuāļus portretē kā pragmatiskus guvumu kalkulētājus. Šāda veida teorijas piedāvā sociologs Alvins Goldners (*Alvin Gouldner*) darbā „Intelektuāļu nākotne un jaunās šķiras veidošanās”⁴⁸ („The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class”, 1979) un ungāru domātāji Ģerģs Konrāds (*György Konrad*) un Ivans Šelenijs (*Ivan Szelenyi*) grāmatā „Intelektuāļi ceļā uz šķiras varu”⁴⁹ („The Intellectuals on the Road to Class Power”, 1974). Goldners uzskata, ka sabiedrībā ir izveidojusies jauna universāla šķira, ko veido divas apakšgrupas – *kritiskie (humanitārie) intelektuāļi* un *tehniskā inteliģence*. *Kritiskie intelektuāļi*, saskaņā ar Goldnera skaidrojumu, „praktizē „kritiskā diskursa kultūru”, un viņu autoritāte nevis izriet no spēka pielietojuma, bet gan tiek uzturēta pateicoties ideju cirkulācijai. Šī kultūra un autoritāte ir potenciāli spēcīgāka nekā formālās institūcijas, sociālās robežas un privilēģijas”.⁵⁰ Viņa tēze ir šāda: augstu izglītības līmeni ieguvušiem sabiedrības locekļiem raksturīga vienojoša interese uzturēt kontroli un saņemt kompensāciju par viņu pārziņā esošo „kultūras kapitālu”, kas izpaužas viņiem raksturīgajā vienojošajā „kritiskā diskursa” kultūrā. Tieši intelektuāļi – rakstnieki, zinātnieki, skolotāji –, uzskata Goldners, ir tie, kuri ikvienā sabiedrībā veido tās ideoloģisko bāzi, ļaujot sabiedrībai realizēt savus uzdevumus ekonomiskajā plāksnē, kā arī sniegt ieguldījumu valsts mērķu sasniegšanā. Vienlaikus intelektuāļi sagaida, ka par šiem pakalpojumiem viņi tiks arī atalgoti. *Kritiskums* šeit nenozīmē personiskās ieinteresētības neesamību, bet gan tieši pretēji. Jaunās šķiras centieni mērķis esot iemantot un nostiprināt varas pozīcijas (turklāt runa ir nevis par simbolisko varu, bet gan noteiktām institucionālām pozīcijām, kas šos sabiedrības locekļus interesē kā garants piekļuvei attiecīgiem labumiem un garantijām).

Šīs teorijas gan ir piesaistītas specifiskam vēsturiskam reģionam un periodam. Proti, Konrāds uz Šelenijs savus secinājumus pamatā balsta Austrumeiropas situācijas analīzē. Precīzāk – viņi aplūko specifisko situāciju Austrumu bloka valstīs aizvadītā gs. 70. gados. *Jaunās šķiras* intereses nav ne kritiskas, nedz emancipatoriskas, bet gan gluži merkantīlas. Tā kā sociālistiskajās sabiedrībās sociālajā struktūrā iztrūkstošs ir kapitāla īpašnieku slānis, varu uzurpē

⁴⁸ Skat. Konrad G., Szelenyi I. *Intellectuals on the Road to Class Power: a Sociological Study of the Role of the Intelligentsia in Socialism*. San Diego; California: Harcourt Brace Jovanovich, 1979.

⁴⁹ Skat. *Ibid.*

⁵⁰ Gouldner A. W. *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*. New York: Seabury, 1979, p. 32.

intelektuāļi: „Līdzko tirgu ir aizvietojis plāns, neizbēgami zināšanu īpašnieki nonāk augšējās pozīcijās kapitāla īpašnieku vietā”.⁵¹ Tātad kā intelektuāļi šeit tiek uzlūkoti tie, kuriem piemīt specifiskas zināšanas par sistēmas uzturēšanu un administrēšanu. Ungāru pētniekiem līdzīgā veidā spriež arī amerikāņu sociologs Aleksandrs Gella (*Alexander Gella*). Arī viņa idejas formulētas kā teorētisks vispārinājums, analizējot realitāti padomju bloka reālā sociālisma valstīs.⁵² Intelektuāļus kā nodalītu sabiedrības grupu ar ambīcijām gūt augļus no savas ekspertīzes pielietojuma uzlūko arī franču sociologs un filozofs Pjērs Burdjē (*Pierre Bourdieu*). Viņš uzskata, ka dažādas sabiedrības grupas kontrolē atšķirīga veida kapitālu. Intelektuāļi, viņiem pamatā esot saistītiem ar augsto kultūru un zinātņi, pārvalda „kultūras kapitālu”.⁵³ Arī šeit tiek pasvītrots – šie sabiedrības locekļi pirmām kārtām cenšas apmierināt savas intereses. Kultūrā intelektuālis investē, un no darbošanās šajā laukā viņš arī pretendē gūt zināmu labumu un augļus.⁵⁴

Diskusijās par intelektuāļa uzdevumiem jāņem vērā arī ģeogrāfiskais aspekts. Pastāv atšķirības jēdziena *intelektuālis* lietojumā atkarībā no dažādos reģionos pastāvošām tradīcijām.

Jēdzienu saistībā ar noteiktas sociālās lomas izpildi lieto galvenokārt Eiropā un ASV. Latīņamerikā turpretim pastāv tendence ar jēdzienu *intelektuālis* apzīmēt jebkuru augsti izglītotu indivīdu. Šajā pasaules daļā tapušajās akadēmiskajās publikācijās par intelektuāļiem tiek dēvēti, piemēram, juristi, medicīnas darbinieki, inženieri, atsevišķos gadījumos arī militārpersonas, žurnālisti, ierēdņi, kā arī minēto jomu studenti.⁵⁵

Jēdziens *intelektuālis* gan nav vienīgais, kas izskan ar šo problemātiku saistītās diskusijās. Viens no biežāk lietotajiem alternatīvajiem apzīmējumiem ir *inteliģence*. Mēģinājumi tos lietot kā sinonīmus daļēji ir pamatoti, tomēr mēdz radīt arī neskaidrības attiecībā uz diskusiju objektu. Promocijas darba turpinājumā tiks veltīta plašāka uzmanība jēdziena *inteliģence* specifikai.

2. *Inteliģence* – vēsturiski, ģeogrāfiski un profesionāli nosacīts fenomens

Diskusijās par intelektuāļu problemātiku figurē arī tam radniecīgais jēdziens *inteliģence*. Dažkārt tie tiek lietoti kā sinonīmi, tomēr šāda pieeja nav pamatota. Jēdzienu starpā pastāv

⁵¹ Konrad G., Szelenyi I. *Intellectuals on the Road to Class Power: a Sociological Study of the Role of the Intelligentsia in Socialism*. San Diego; California: Harcourt Brace Jovanovich, 1979.

⁵² Skat. Gella A. *Introduction to sociology of the intelligentsia*. In: Gella A. (ed.) *Intelligentsia and the Intellectuals: Theory, Method and Case Study*. Thousand Oaks, California: Sage Publications, 1976.

⁵³ Skat. Bourdieu P. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge; MA: Harvard University Press, 1984.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 282.

⁵⁵ Skat. H. Malcolm McDonald (ed.). *The Intellectual in Politics*. Austin; TX: University of Texas Press, 1966.

būtiskas atšķirības. Šajā darba sadaļā tiks piedāvāts šo atšķirību aplūkojums un kritisks izvērtējums.

Abu jēdzienu starpā pastāvošo attiecību skaidrojumā politikas zinātnē būtiski ir vairāku citu zinātnes nozaru (vēstures, psiholoģijas, socioloģijas) ietvaros iegūtie slēdzieni. Līdz ar to iespējams izdalīt vairākas perspektīvas, no kurām raudzīties uz inteliģences un intelektuāļu problemātiku, kā arī pamatot atšķirības jēdzienu starpā.

Vēsturiskā perspektīva

Inteliģence ir nodalīts sociālais slānis, kas veidojās Polijā un Krievijā XIX gs. Pētnieku domas dalās attiecībā uz jēdziena lingvistiskajām sākotnēm. Daudzviet literatūrā jēdziens bieži vien tiek lietots, nemainot krievu transkripciju (*интеллигенция-intelligentsia*).⁵⁶ Zinātniskajā literatūrā sastopamajos skaidrojumos autori visbiežāk atsaucas uz versiju, ka krievu valodas lietojumā XIX gs. 60. gados jēdzienu ieviesis tolaik maz zināms rakstnieks Pjotrs Boborikins (*Пётр Боборыкин*).⁵⁷ Tomēr dažos avotos ar jēdziena lietojuma sākotnēm tiek saistīts literatūrkriķa Visariona Beļinska (*Виссарион Белинский*) vārds. Viņš, kā norāda arhīvu pētnieki, apzīmējumu *inteliģence* izmantojis jau 1846. gadā. Savukārt poļu rakstnieka un filozofa Karola Libelta (*Karol Fryderyk Libelt*) darbos jēdziens esot bijis sastopams vēl agrāk – 1844. gadā.⁵⁸ Inteliģences vēsturē iespējams izdalīt vairākus etapus un līdz ar to – vairākus inteliģences tipus.

Varai pietuvinātā inteliģence

Jēdziens gan ticis izveidots tikai XIX gs. vidū, tomēr daži mūsdienu autori uzskata, ka to iespējams attiecināt uz aģentiem sabiedrībā jau Pētera Lielā (Pētera I) valdīšanas laikā (1682–1725). Šajā kontekstā tiek uzsvērtā inteliģences ģenētiskā saikne ar valsts varas struktūrām. Inteliģence pildījusi tās ieceru realizācijas aģenta lomu.⁵⁹ Tātad, inteliģence darbojusies ar institucionalizētās valsts varas mandātu. Šī mandāta vadmotīvs bijis valdnieka Pētera I iecere panākt aizvien plašāku Rietumeiropas Apgaismības ideju izplatību un nostiprināt modernitātes idejas šajā kontinenta daļā. Inteliģences identitātes stūrakmens bija Eiropas kultūrā (jo īpaši tās zinātnē un tehnoloģiskajos sasniegumos) sakņota un uz to orientēta izglītība.⁶⁰ Šī eiropēiskā orientācija un publiskā telpa, kas tika veidota tās izplatīšanai, patiešām bija alternatīvas kultūras paraugs, tomēr inteliģence tās veidošanā nerīkojās kā patstāvīgs aģents. Šādi izprastas

⁵⁶ Seton-Watson H. The Russian intellectuals. In: Huszar G. (ed.) *The Intellectuals: a Controversial Portrait*. Glencoe; IL: The Free Press of Glencoe, 1960, pp. 41–50, p. 41.

⁵⁷ Pipes R. (ed.) *The Russian Intelligentsia*. New York; NY: Columbia University Press, 1961, p. 1

⁵⁸ Skat. Gella A. The Russian and Polish intelligentsias: a sociological perspective. *Studies in Soviet Thought*, No. 19, 1979. pp. 307–320.

⁵⁹ Skat., piem., Eyerman R. *Between Culture and Politics: Intellectuals in Modern Society*. Cambridge: Polity Press, 1994.

⁶⁰ Eyerman R. *Between Culture and Politics: Intellectuals in Modern Society*. Cambridge: Polity Press, 1994, p. 21.

inteliģences darbības „jau no pirmsākumiem (..) tika vadītas no augšas un balstījās lojalitātē varai, kas iniciēja tās veidošanos”.⁶¹

Pētera Lielā izvērstās izglītības reformas XVIII gs. sākumā mazināja baznīcas spēju pakļaut kontrolei intelektuālo dzīvi. Viņa programma paredzēja sekmēt plašu sabiedrības slāņu izglītošanos saskaņā ar Eiropas humānistiskajiem ideāliem. Ar valsts varas struktūru gādību tika radītas jaunas institūcijas un iedibināti kultūras dzīves centri. Tādējādi procesi Krievijā risinājās pretēji attīstības tendencēm Rietumeiropas valstīs. Tur šādas izglītotās publikas un tai atbilstošas darbības vides veidošanās process norisinājās no apakšas uz augšu, tiekot īstenotām jaunu grupu un sociālo aktieru relatīvi neplānotām un nekoordinētām kolektīvām darbībām. Krievijā tās tapa, izpildot valdnieka dekrētu. Krievijas inteliģencei līdz ar to piemita politiska funkcija atšķirīgā šī vārda izpratnē nekā Rietumos. Protī, Krievijas impērijā inteliģence balstījās leģitīmas valsts varas darbībās, kamēr Rietumos intelektuāļi uzturēja opozīciju pastāvošās varas centriem. Līdz XIX gs. 30.–40. gadiem sabiedrības locekļu kopums, ko apzīmēja kā *inteliģenci*, Krievijā bija lojāls valdniekam.⁶² Lai arī nav pamata inteliģences darbību mērķus raksturot kā sabiedriski negatīvi ievirzītus, fakts, ka tie balstās pastāvošās valsts varas gribā, apgrūtina inteliģences pārstāvju kā patstāvīgu sabiedriski politiskā procesa aģentu aplūkojumu.

Klasiskā Austrumeiropas inteliģence jeb „raznočincu” inteliģence

„Raznočincu” inteliģence ir apzīmējums, ko attiecina uz izglītoto iedzīvotāju daļu XIX–XX gs. Krievijas impērijā. Šī inteliģences tipa veidošanās Austrumeiropā bija cieši saistīta ar izglītības ieguves iespēju paplašināšanos zemāko kārtu pārstāvjiem. Vienlaikus dzīves apstākļu ziņā viņi būtiski neatšķīrās no vienkāršās tautas. Vēsturiski izglītotie slāņi Krievijā atradās privilēģētā pozīcijā, taču šajā gadījumā saglabājās cieša saikne starp inteliģenci un slāņiem, ko tā tiecās aizstāvēt un pārstāvēt (atšķirībā no varai pietuvinātās inteliģences). Tāpat arī Polijā inteliģences veidošanās tiešā veidā ir bijusi saistīta ar izglītības pieejamības paplašināšanos.

„Raznočincu” inteliģence pretnostatāma fiziskā darba veicējiem, un par šīm starpslāņim piederīgajiem uzskatāmi tādu profesiju pārstāvji kā žurnālisti, skolotāji, inženieri, zemāko kategoriju valsts dienesta kalpotāji un zemākajos rangos zinātnē nodarbinātie. Starpslāņa apzīmējumu šī iedzīvotāju grupa ieguva tāpēc, ka socioloģiski tā neiekļāvās nevienā no iedzīvotāju kategorijām.⁶³ Attiecībā uz šo sabiedrības starpslāni šajā laika posmā Polijā un Krievijā pētnieki mēdz lietot arī apzīmējumu „klasiskā Austrumeiropas inteliģence”.⁶⁴ Šeit ir runa par ko vairāk nekā vienkārši zināmu izglītības līmeni ieguvušiem indivīdiem: „Austrumeiropas klasiskajai inteliģencei piemita sociālās grupas pazīmes, kurai bija raksturīgas

⁶¹ Eyerman R. *Between Culture and Politics: Intellectuals in Modern Society*. Cambridge: Polity Press, 1994, p. 22.

⁶² *Ibid.*, p. 44.

⁶³ Karabel J. Towards a theory of intellectuals and politics. *Theory and Society*, Vol. 25, No. 2, April 1996, pp. 205–233, p. 220.

⁶⁴ *Skat. Ibid.*, pp. 205–233.

savas īpašas vērtības, kultūras stils; to vienoja spēcīga kolektīvas identitātes izjūta”.⁶⁵ Tas bija relatīvi homogēns, labu izglītību guvis, no valdošā režīma attālināts kritiķu kopums.⁶⁶ Seimūrs Martins Lipsets (*Seymour Martin Lipset*) un Ričards Dobsons (*Richard Dobson*) savā klasiskajā analizē šajā kontekstā raksta: „Jēdziens apzīmēja tos, kuri pārstāvēja „sirdsapziņu” vai „apgaismību”. „Klasiskā inteliģence” sevi pozicionēja kā nodalītu no pastāvošās politiskās varas un tās institūcijām.”⁶⁷

Daļēji saturs, ar ko tolaik tika piepildīts šis jēdziens, pārklājas ar to, kāds tiek piedēvēts Rietumos aptuveni šajā pašā laika periodā aktualizētajam jēdzienam *intelektuālis*. Līdzība saskatāma tajā aspektā, ka viens no galvenajiem kritērijiem piederībai šai grupai ir noteiktas vērtīborientācijas un ētoss. „Raznočincu” inteliģence ir vienīgais inteliģences tips, kura aprakstā iespējams konstatēt līdzības ar Rietumu intelektuāļiem. Proti, abos gadījumos ir runa par skaidri identificējamu sabiedrības grupu ar misiju, ko tā labprātīgi uzņēmusies – aizstāvēt „kultūras” vērtības šī vārda visplašākajā nozīmē – vai nu oponējot pastāvošajai varai, vai arī pildot noteiktu „standartu” aizstāvju lomu, iebilstot tiem, kuri tos noniecina. Kultūras sociologs Ronalds Eijermans (*Ronald Eyerman*) šajā kontekstā atzīmē: „Šajā ziņā un laikā intelektuāļu un inteliģences vēstures savijas”.⁶⁸ Inteliģencei bijusi raksturīga veltīšanās idejām, norobežošanās no risinājumu meklējumiem praktiskas dabas jautājumiem, garīgu vērtību (*духовность*) akcentēšana, kritikas spēja un opozicionāra stāja attiecībā pret pastāvošo institucionalizēto valsts varu. Tāpat viņu rīcībā bijis ievērojams sabiedrības uzticības resurss.⁶⁹ Līdzīgas krievu inteliģences pazīmes uzskaita arī ievērojamais Krievijas impērijas sabiedriski politisko norišu pētnieks Maikls Konfino (*Michael Confino*):

- 1) rūpes par visai sabiedrībai būtiskām problēmām un jautājumiem (kā sociālajiem un ekonomiskajiem, tā kultūras un politiskajiem);
- 2) vainas un personīgas atbildības uzņemšanās par valsti un ar to saistītu jautājumu risināšana;
- 3) tendence uzlūkot politiskos un sociālos jautājumus no morālās perspektīvas;

⁶⁵ Karabel J. Towards a theory of intellectuals and politics. *Theory and Society*, Vol. 25, No. 2, April 1996, pp. 205–233, p. 219. *Plašāk skat.*: Hertz A. The case of Eastern European intelligentsia. *Journal of Central European Affairs*, Vol. 11, 1951, pp. 10–26; Pipes R. *The Russian intelligentsia*. In: R. Pipes (ed). *The Russian Intelligentsia*. New York; NY: Colombia University Press, 1961, pp. 47–62; Malia M. What is the Intelligentsia? In: R. Pipes (ed.). *The Russian Intelligentsia*. New York; NY: Colombia University Press, 1961, pp. 1–18; Gella A. The Russian and Polish intelligentsias: a sociological perspective, *Studies in Soviet Thought*, Vol. 19, 1979, pp. 307–320.

⁶⁶ Gella A. An Introduction to the sociology of intelligentsia. In: Gella A. (ed.). *The Intelligentsia and the Intellectuals: Theory, Method and Case Study*. Beverly Hills; CA: SAGE, 1976, pp. 9–34, p. 12–13.

⁶⁷ Karabel J. Towards a theory of intellectuals and politics. *Theory and Society*, Vol. 25, No. 2, April 1996, pp. 205–233, p. 219.

⁶⁸ Eyerman R. *Between Culture and Politics: Intellectuals in Modern Society*. Cambridge: Polity Press, 1994, p. 23.

⁶⁹ *Skat.* Schoeck R. Intellectuals or intelligentsia. *The Review of Politics*, Vol. 24, No. 3, 1962, p. 416; Пархоменко Т. *Российская интеллигенция на Родине и в зарубежье: новые документы и материалы*. Москва: Российский институт культурологии, 2001, с. 22–23.

4) pārlicība, ka esošajā lietu stāvoklī ir nepieciešami uzlabojumi, un ka tādus ir iespējams panākt.⁷⁰

Pastāv vēsturiski pierādījumi tam, ka XIX gs. krievu inteliģences pārstāvji sevi daļēji identificējuši ar franču intelektuāļiem. Antons Čehovs (*Антон Чехов*) rakstījis: „Ja vēlaties zināt manu viedokli attiecībā uz Zolā un viņa radīto ietekmi, es pirmām kārtām balstos acīmredzamajā: Zolā pusē ir visa Eiropas inteliģence”.⁷¹

Neraugoties uz līdzīgām iezīmēm Rietumu intelektuāļu un Austrumeiropas inteliģences portretos, vairums krievu pētnieku aicina inteliģenci aplūkot kā vēsturisku fenomenu. Proti, tiek akcentēta pieņēmuma par inteliģenci reducējamība vienīgi uz Krievijas gadījumu, ņemot vērā unikālos sociālkulturālos apstākļus un noteiktu vēsturisko situāciju, kādā tā veidojās.⁷² Līdz ar to arī augšminētās iezīmes inteliģenci raksturojošas ierobežotā laika posmā. Pieņēmums par inteliģenci būtu saglabājams kā ģeogāfiski, tā vēsturiski norobežotos rāmjos.

Vēsturiski jaunākās interpretācijas par inteliģences problemātiku saistāmas ar Ļeņina (īst. v. Vladimirs Uļjanovs (*Владимир Ульянов*)) inteliģences izpratni, kas tika izaicināta t.s. „Vekhi” jeb „Laikmeta zīmes” („Вехи”, 1909) rakstu sērijā. Ļeņins darbā „Ko darīt?” („Что делать?”, 1902) kā galveno inteliģences uzdevumu un *raison d’etre* izcēla pienākumu nest masām pareizo proletārisko apziņu.⁷³ Pretēji šim skatījumam, domubiedri, kuri kopīgi radīja publikāciju sēriju „Laika zīmes” XX gs. pirmajos gados, šādus Ļeņina apgalvojumus raksturoja drīzāk kā inteliģences identitātes krīzes pazīmi. Periodā pēc 1905. gada revolūcijas šī jautājuma aplūkojumam pievērsās Pēteris Strūve (*Пётр Струве*), Nikolajs Berdjajevs (*Николай Бердяев*) u.c. tā laika ievērojamie teorētiķi. Šajā alternatīvajā diskursā nostiprinājās pārlicība – koncentrējoties vienīgi uz sociālismu, revolūciju un sociālo pārveidi, savas pozitīvistiskās un ateistiskās nostājas dēļ inteliģence ir nodevusi savu morālo misiju. Tā vietā patiesai sociālajai reformai būtu jāorientējas uz indivīdu, viņa personisko atbildību un morālo pienākumu likuma, reliģijas un valsts priekšā.⁷⁴

⁷⁰ Confino M. On intellectuals and intellectual traditions in eighteenth and nineteenth-century Russia. *Daedalus*, Vol. 101, No. 2, Spring 1972, pp. 117–149, p. 118.

⁷¹ Citēts pēc: Confino M. On intellectuals and intellectual traditions in eighteenth and nineteenth-century Russia. *Daedalus*, Vol. 101, No. 2, Spring 1972, pp. 117–149, p. 138.

⁷² Гидиринский В. *Русская интеллигенция в истории России. Социокультурный аспект*. Москва: Московский гуманитарный институт им. Е. Р. Дашковой, 2007, с. 14; Skat. arī: Романовский С. *Нетерпение мысли, или исторический портрет радикальной русской интеллигенции*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского Университета, 2000, с. 58.

⁷³ Skat. Lenin (1901) *What is to be Done? Burnig Questions of Our Movement*.

<https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1901/witbd/> (aplūkota 12.07.2013.).

⁷⁴ Burbank J. Were the Russian Intelligenty *Organic Intellectuals*? In: Fink L., Leonard T., Reid D. (eds.). *Intellectuals and Public Life: between Radicalism and Reform*. Ithaca; NY: Cornell University press, pp. 97–120, p. 109.

Šī apskata noslēgumā minams arī pieņēmums par *padomju inteliģenci*. Tas ir konstruēts ideoloģiskos nolūkos un nav pielīdzināms augstāk aplūkotajām teorētiski pamatotajām diskusijām. Tomēr konceptuālas skaidrības dēļ šim pieņēmumam ir veltāma zināma uzmanība. Jēdziena izpratnes transformācijām līdz ar šī skaidrojuma rašanos savas publikācijas veltījuši, piemēram, padomju vēstures pētnieks Kendels Beilzs (*Kendall E. Bailes*)⁷⁵ vai austrāliešu-amerikāņu vēsturniece Šeila Ficpatrika (*Sheila Fitzpatrick*).⁷⁶ Pretēji pieņēmumiem par klasisko Austrumeiropas inteliģenci, t.s. *darba inteliģence* ir ievērojami plašāka grupa, un par tai piederīgiem tiek uzskatīti indivīdi, kuri profesionāli veic garīgu darbu, kam nepieciešama augsta kvalifikācija (pretstatā roku darba veicējiem). Lai attiecīgos pienākumus pildītu, šādi izprasta inteliģences slāņa pārstāvji ir ieguvuši specializētu vidējo vai augstāko izglītību.⁷⁷ Ar šo socioloģisko iezīmi (proti, profesijas izvēli vai pozīciju darba tirgū) inteliģences kategorija aprobežojas. Attieksmju modelis un ētoss kā kritērijs šeit nefigurē. 1936. gada PSRS konstitūcijas idejiskais tēvs Staļins (*Иосиф Сталин*) komentāros konstitūcijas apspriešanā gan uzsvēra inteliģences piesaisti nemanīgajiem slāņiem, tādējādi sākotnēji ļaujot uzskatīt, ka šai izpratnei pastāv vienojošs elements ar *raznočincu inteliģenci*. Vienlaikus īpašs ētoss vai pārliecības šajā izpratnē netiek akcentētas. Šī inteliģence ir asistējošais spēks bezšķiru sabiedrības izveidē: „Mūsu, padomju inteliģence, – tā ir absolūti jauna inteliģence, kas visciešākajā veidā ir saistīta ar strādnieku šķiru un zemniekiem. [...] Tikai neliela daļa mūsu, padomju, inteliģences ir tādi, kuri cēlušies no aristokrātijas un buržuāzijas. 80–90 procentu padomju inteliģences ir cēlušies no strādniekiem, zemniekiem, vai citiem strādājošajiem. Ir mainījies arī pats inteliģences darbības raksturs. Agrāk tai nācās kalpot mantīgajām šķirām, jo tai nebija citas izvēles. Tagad tai jākalpo tautai, jo šķiras, kas to ekspluatētu, vairs nepastāv. Un tieši tāpēc tā šobrīd ir padomju sabiedrības līdztiesīgs loceklis, kur tā rokrokā ar strādniekiem un zemniekiem kopīgi ceļ jaunu bezšķiru sociālistisko sabiedrību”.⁷⁸ Šādi formulētai inteliģences definīcijai vēl nebija vēsturiska precedenta. Šī jaunā interpretācija bija pakārtota padomju ideoloģiskās mašīnērijas mērķiem. Iepriekšējos periodos aktuālās izpratnes par inteliģences

⁷⁵ Bailes K. E. *Technology and Society under Lenin and Stalin: Origins of the Soviet Technical Intelligentsia, 1917–1941*. Princeton; New Jersey: Princeton University press, 1978.

⁷⁶ Skat. Fitzpatrick S. *The Cultural Front: Power and Culture in Revolutionary Russia*. Ithaca; NY: Cornell University Press, 1992.

⁷⁷ Skat. Lipset S. M., Dobson R. The intellectual as critic and rebel: with special reference to the United States and the Soviet Union. *Daedalus*, No. 101, Vol. 3, 1972, pp. 189–190. Skat. arī: Maheshwari B. L. The Role of the Intellectual: Review of the book *The Intellectual in Politics* by Malcolm McDonald. *Economic and Political weekly*, Vol. 3, No. 34, pp. 1303–1304, p. 1303.

⁷⁸ Сталин И. (1936). *О проекте Конституции Союза ССР. Доклад на Чрезвычайном VIII Всесоюзном съезде Советов*. <http://www.petrograd.biz/stalin/14-21.php> (aplūkota 12.11.2012.).

iedabu, identitāti un sūtību tās ietvaros tiek apsūdzētas kā defektīvas. PSRS inteliģence tika uzskatīta par *starpšķiru* (prosloika)⁷⁹.

a) Socioloģiskā perspektīva

Tendence par inteliģences locekļiem uzlūkot tehnokrātus un specializētu zināšanu pārvaldītājus raksturīga ne tikai jēdziena specifiskajam padomju lietojumam. Inteliģencei tiek pretstatīti intelektuāļi kā kritiskie reflektētāji. Šāda aina iegūstama, aplūkojot problemātiku no socioloģiskās perspektīvas. Šis skatījums gan nav vienprātīgi akceptēts, taču guvis samērā plašu popularitāti. Tieši šāds dalījums likts daudzskaitlīgu gadījumu analīžu pamatā (skat., piem., Camp).

Starp autoritatīvākajiem šāda skatījuma pārstāvjiem minams pazīstamais politikas sociologs Alvins Goldners, kurš intelektuāļu intereses definē kā kritiskas, emancipatoriskas, hermeneitiskas un tādējādi bieži vien arī *politiskas*, turpretī inteliģences rūpes, viņa skatījumā, aprobežojas galvenokārt ar risinājumu meklējumiem tehniskas dabas jautājumiem.⁸⁰ (Skat. arī Feuer, 1976: 54; Boggs, 2000: 229). Rezumējot – literatūrā dominē nošķirums starp kritiskajiem intelektuāļiem, kuri praktizē pastāvošo sociālo institūciju kritiku, no vienas puses, un inteliģenci – noteiktu izglītības līmeni guvušiem profesionāļiem, kuri tā vai citādi darbojas šo institūciju vārdā un interesēs, tās leģitimējot,⁸¹ no otras.

Visumā literatūras studijas atklāj šādu tendenci: dažādu radošo jomu pārstāvji; cilvēki, kuru pamatnodarbošanās saistīta ar literatūras vai zinātnes (jo īpaši sociālo un humanitāro zinātņu) lauku, uzskatāmi par intelektuāļiem. Savukārt eksaktās zinātnes, praktiskā politika un valsts pārvaldes struktūras, kā arī uzņēmējdarbības joma drīzāk var tikt uzskatītas par inteliģences bāzi, neraugoties uz to, ka darbam šajās jomās tiek rekrutēti augstu izglītības līmeni ieguvuši indivīdi.⁸² (skat. arī Alatas, 1977).

Līdzās šai inteliģences izpratnei būtu minams arī vārdu salikums *intelektuālais darbs*. Tas literatūrā figurē, tomēr vairumā gadījumu publicistikas žanrā, un tā lietojums nav konceptuāli izvērsts. Kā intelektuālais darbs pamatā tiek apzīmēta inteliģences pārstāvju nodarbošanās, viņiem veicot tiešos profesionālos pienākumus. Tas tiek izprasts kā moderno industrializēto sabiedrību blakusprodukts. Šeit ir runa par nodarbēm, kas nav saistītas ar fizisku darbu, un to

⁷⁹ Tromly B. *Making the Soviet Intelligentsia: Universities and Intellectual Life under Stalin and Khrushchev*. Cambridge: Cambridge University press, 2013.

⁸⁰ Gouldner A. W. *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*. New York; NY: The Seabury Press, 1979, p. 78.

⁸¹ Kramer L. Habermas, Foucault, and Enlightenment intellectuals. In: Fink L., Leonard T., Reid D. *Intellectuals and Public Life: Between Radicalism and Reform*. Ithaca; NY: Cornell University Press, pp. 29–50, p. 30.

⁸² Hansen E. Intellect and power: some notes on the intellectual as a political type. *The Journal of Politics*, Vol. 31, No. 2, pp. 311–328, p. 314.

veikšanai nepieciešamās kompetences ir jāapliecina, iegūstot noteiktu kvalifikāciju un izglītības līmeni: „Intelektuālais darbs tiek attiecināts uz tādu darba tipu, kas ļauj attiecīgajiem aktieriem nodrošināt sev iztiku un materiālus labumus, pielietojot zināšanās balstītās prasmes; garīgā piepūle šeit ir nozīmīgāka nekā fizisks darbs”.⁸³ Autori, kuri lieto šo vārdu salikumu, vairumā gadījumu atzīst, ka runa šeit ir vienīgi par aģentiem, kuri uz pārējo sabiedrības locekļu fona identificējami pēc zināma nodarbošanās veida. Viņu atšķirības no vairuma pārējo sabiedrības locekļu iezīmējas lielākoties materiālā, nevis garīgā vai morālā plāksnē.

b) Psiholoģiskā perspektīva

Inteliģenci un intelektu iespējams aplūkot kā divas atšķirīgas personības prāta īpašības un no šī dalījuma atvedināt priekšstatus par intelektuāļu un inteliģences raksturu. Intelekti ir kritiskā, radošā un kontemplējošā prāta daļa, kas pārbauda, apsver, tam raksturīga tendence izziņāt; tas teoretizē, kritizē, lieto iztēli.⁸⁴ Tas var tikt pretnostatīts prāta raksturiežīmei, kas tiek apzīmēta kā inteliģence („tā tiecas apjēgt (grasp), manipulēt, pārkārtot, pielāgot”).⁸⁵ Sekojot šai loģikai, inteliģence ir prāta spēja, kas tiek izmantota šaurā un paredzamā sfērā; tā ir manipulējoša un uz pielāgošanos vērsta īpašība, kas piemērota darbībām ierobežotu, skaidri definētu mērķu ietvaros. Inteliģencei ir iezīmīgi spriedumi, kas pēc sava rakstura ir mehānistiski un attiecināmi uz objektīvi izmērāmiem lielumiem (tostarp, ietverot arī jebkāda veida attiecību manipulatīvos aspektus).⁸⁶ Intelekta pārziņā turpretī ir estētiska, normatīva un reliģiska rakstura spriedumi, tam raksturīga abstrahēšana, sintezēšana, spriestspēja. Sabiedrības locekļi, kuru rīcības modelī dominē kāda no divām minētajām prāta plāksnēm, attiecīgi var tikt dēvēti vai nu par intelektuāļiem, vai par inteliģenci.

Radikālāko viedokļu paudēji inteliģences pārstāvjiem piedēvē iezīmi nekritiski akceptēt informāciju, kas tiem tiek pasniegta vai nu formalizētā izglītības iegūšanas procesā izglītības satura formā, vai arī iegūta ikdienas pieredzes ceļā sociālās mijiedarbības procesā.⁸⁷

Šīs trīs perspektīvas parāda, ka inteliģence ir vēsturiski, ģeogrāfiski un profesionāli šaurāks pieņēmums nekā priekšstats par intelektuāļiem. Īpaši problemātiska ir inteliģences kā sociālajām institūcijām un pastāvošajai varai pietuvinātu aģentu pozīcija, kas kavē uzlūkot viņus kā patstāvīgus *status quo* kritikas aģentus. Līdz ar to par atbilstošāku darba mērķiem tiek atzīts

⁸³ Eyerman R. *Between Culture and Politics: Intellectuals in Modern Society*. Cambridge: Polity Press, 1994, p. 17.

⁸⁴ Hofstadter R. *Anti-Intellectualism in American Life*. New York; NY: Vintage Books, 1966, p. 25.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 25.

⁸⁶ Hansen E. Intellect and power: some notes on the intellectual as a political type. *The Journal of Politics*, Vol. 31, No. 2, pp. 311–328, p. 313.

⁸⁷ Alatas S. H. *Intellectuals in Developing Societies*. London: Frank Cass, 1977, p. 15.

jēdziena *intelektuāļi* lietojums. Intelektuālis promocijas darba ietvaros tiks saprasts kā loma, ko indivīds pilda sabiedrībā, un šis pieņēmums tiks saistīts ar četru funkciju izpildi.

3. Intelektuāļa sociālā loma publiskajā sfērā. Darbības līdzekļi un funkcijas

Intelektuāļu kā sociālo aģentu analīzē iespējams izdalīt vairākas funkcijas, kuru veikšana ļauj intelektuāli identificēt uz pārējo sabiedrības locekļu fona neatkarīgi no viņa sociālā statusa vai iegūtā izglītības līmeņa.

a) Sociālās starpniecības funkcija un racionālas komunikācijas uzturēšana publiskajā sfērā

Diskusijās par intelektuāļiem ir būtiski veltīt uzmanību viņu ieguldījumam publiskās sfēras darba kārtības jautājumu formulēšanā un diskutēšanā. Intelektuāļa aktivitātes un uzdevumi vistiešākajā veidā ir saistīti ar publisko telpu un darbošanos tajā. Tieši tās ietvaros notiek intelektuāļa mijiedarbība ar savu publiku. Promocijas darbā jēdzieni „publiskis” un „publika” tiks lietoti daudzkārt. Pirmkārt, runa ir par apzīmētāju jēdzienam *intelektuālis*, kas līdz ar to paredz intelektuāļa darbības saistīt ar plašākas kopienas uzmanības lokā esošām problēmām. Darboties publiski nozīmē rīkoties atklāti, nevis slepeni vai privāti. Savukārt kā lietvārds jēdziens tiek attiecināts uz kopienu vai tās daļu, kas ir intelektuāļu vēstījumu un komunicēto ideju adresāts.

Ar savām darbībām publiskajā sfērā intelektuālis sniedz ieguldījumu nepārtrauktības un saliedētības uzturēšanā sabiedrībā. Sociālais apveids, savstarpēji saistīto simbolu kopums, ar kuru starpniecība sabiedrība interpretē sevi, ir tai nepieciešams tikpat lielā mērā kā sabiedrības materiālais, sociālekonomiskais pamats. Intelektuāļu spēkos ir ievirzīt vērtīborientācijas sabiedrībā noteiktā gultnē, vienlaikus izvairoties no risinājumu piedāvāšanas sabiedriski politiskajām problēmām un izaicinājumiem paternāliskā manierē. Tas ir būtiski tiktāl, kamēr netiek nopiests paša sabiedrības kopuma redzējums un potenciāls rast risinājumus. Pamatā literatūrā šīs funkcijas veikšana tiek saistīta ar vidutāju lomu un intelektuāļu aicinājumiem publikai iesaistīties komunikācijas praksē, vadoties pēc intelektuāļu priekšrakstītiem noteikumiem (tolerance, spēcīgākā argumenta princips jautājumu izšķiršanā, diskursa dalībnieku vienlīdzība). Intelektuāļu problemātikas pētnieks Alans Svingvuds (*Alan Swingewood*) piedāvā viņu darbības traktēt „dialogiskas komunikatīvās prakses izpratnē”, kurā dialogs vienmēr ir

„atvērts un radošs.” Viņš skaidro: „Intelektuālim rakstītais un runātais vārds jālieto noteiktā manierē – refleksīvā, argumentatīvā, izvairoties no demagoģijas”.⁸⁸

Pieņemumam par argumenta spēka primaritāti iepretī tradīcijas autoritātei šeit ir būtiska nozīme. Šie principi Rietumu sociāli politiskajā domā nostiprināti jau Kanta (*Immanuel Kant*) filozofijā. Savā pazīstamajā esejā „Atbilde uz jautājumu: Kas ir Apgaismība?” („Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?”, 1784) viņš strikti iestājās pret jebkāda veida ierobežojumiem, kas apdraudētu indivīdu iespējas brīvi diskutēt sabiedrībai būtiskos jautājumus. Diskusijām nepieciešamās sfēras pastāvēšana sabiedrībā garantē indivīdu spriestspējas patstāvīgumu un mazina paternālistisku elementu negatīvos efektus. Kants pastāv uz to, ka „neapgaismots” pilsonis būtu atkarīgs no citiem, ļaujot viņiem noteikt morālos standartus un vispārējās patiesības.⁸⁹ Vienu no pilnīgākajām teorijām par Apgaismības principos balstītu sabiedriski politisko diskursu ir izstrādājis ievērojamais XX gs. sociālais teorētiķis Jurgens Hābermāss (*Jürgen Habermas*). Tajā būtiska loma atvēlēta intelektuāļiem. Pārspriedumu pamatā par intelektuāļu politisko lomu, ko papildina vēsturisko gadījumu analīze, ir viņa komunikācijas un diskursa teorija. Hābermāss aizstāv publiskās sfēras ideālu, kas paredz izvērst racionālu, kritisku sabiedrisku debati. Saskaņā ar viņa teoriju, reizē var gan tikt saglabāts universālu normu statuss, gan praktizēta kritika. Intelektuāļi šeit ir nevis vērtību un normu diktētāji, bet gan viņi uzrauga sabiedrisko diskusiju, kuras ietvaros tās veido viss sabiedrības kopums. Teorētiķis konsekventi iestājas par atvērtu, demokrātisku publisko kultūru, kas ļauj praktizēt kritiskās racionalitātes vērtības. Šī no Apgaismības idejām aizgūtā koncepcija, kas izklāstīta darbā „Publiskās sfēras strukturālā transformācija” („Strukturwandel der Öffentlichkeit”, 1962), pasvītro intelektuāļu vitāli svarīgo lomu racionālas publiskās diskusijas iniciēšanā un uzturēšanā.⁹⁰ Par Apgaismības nozīmīgāko devumu Rietumeiropas sociālajā un kultūras vēsturē Hābermāss uzskata jaunu publiskās kultūras koncepciju un uzsvarus uz prāta atbrīvojošo lomu politiskajā procesā un sabiedrībā.⁹¹ Hābermāsa koncepcijā, tāpat kā pie Kanta, centrālie akcenti likti uz vienlīdzību, atvērtu diskusiju visu dienaskārtības jautājumu aplūkojumam, kā arī ikviena indivīda brīvu pieeju diskursam, kurā argumenta spēkam ir lielāks svars nekā sociālajai hierarhijai un tradīcijai. Būtiska šeit ir norobežošanās no Apgaismības elitiskajiem uzskatiem un uzstājīgajiem mēģinājumiem piedēvēt intelektuāļiem monopoltiesības artikulēt vispārējo interesi un pretendēt sludināt patiesību. Šo aspektu spēcīgi akcentē arī problemātikas interpreti mūsdienās: „Intelektuāļi sabiedrībā atrodas

⁸⁸ Swingewood A. *The Myth of Mass Culture*. Atlantic Highlands; NJ: Humanities Press, 1977, p. 16.

⁸⁹ Skat. Kants I. Atbilde uz jautājumu: Kas ir Apgaismība? Grām.: *Kas ir Apgaismība?* Rīga: Zvaigzne ABC, 2005.

⁹⁰ Skat. Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere: an Inquiry into Category of Bourgeois Society*. Cambridge; MA: The MIT Press, 1991.

⁹¹ Kramer L. Habermas, Foucault, and Enlightenment Intellectuals. In: *Intellectuals and Public Life: between Radicalism and Reform*. Eds. L. Fink, T. Leonard, D. Reid. Ithaca; NY: Cornell University Press, pp. 29–50, p. 36–37.

priviliģētā pozīcijā diskursu veidošanai un novadīšanai. Tādējādi viņi piedāvā līdzekļus, caur kuriem sabiedrības locekļi „domā” šo sabiedrību un veidojas sabiedrības locekļu subjektivitātes”.⁹² Neapšaubāmi, sniedzot sabiedrībai modeļus, standartus un piedāvājot cieņas vērtus simbolus, intelektuāļi iedibina un veido sabiedrībā valdošās dispozīcijas.⁹³ Tās netiek sabiedrībai uzspiestas, bet gan vienīgi piedāvātas apspriešanai; tās var tikt izaicinātas, to pamatojamība apšaubīta un piedāvāta pārlicinoša argumentācija konkurējošu vērtību un normu aizstāvībai.

Politiskās *publiskās sfēras* apzīmējumu Hābermāss piešķir fenomenam, kas XVIII gs. lielākajā daļā Rietumeiropas valstu attīstījās paralēli modernā kapitālisma attīstības procesiem. Pilsoņu starpā attīstījās neformālas komunikācijas kanāli, ko spēcīgā tādā aģenti kā literārie saloni un brīvā prese. Šeit neformālā gaisotnē risinājās politisko lēmumu un norišu izvērtējums, bija iespējams brīvi paust dažādus viedokļus, un tādējādi veidojās sabiedriskā doma. Tā uzskatāma par informētu kritiskas diskusijas rezultātā veidojušos viedokli pretstatā bieži vien racionāli nepamatotiem, patvaļīgiem atsevišķu indivīdu uzskatiem. Dreifusa prāva ir precedents, ko Hābermāss min kā etalonu veidam, kādā būtu jātiek pildītai intelektuāļa lomai. Intelektuālis, tāpat, ir „izglītota persona, kura darbojas bez politiska mandāta, sabiedriski nozīmīgos jautājumos izmantojot savas specialitātes ietvaros pieejamos līdzekļus ārpus konkrētās sfēras, proti, politiskajā publiskajā sfērā”.⁹⁴

Vācijas vēsturē arī Hābermāss identificē kādu personību, kura būtu cienīga tikt dēvēta par intelektuāli *par excellence*. Tāds, viņaprāt, bija dzejnieks Heinrihs Heine (*Heinrich Heine*). Hābermāss saskata ievērojamu līdzību starp Dreifusa prāvas aktivistu un Heines darbības mērķiem un līdzekļiem, vienlaikus arī piesakot normatīvu intelektuāļa darbības programmu: „Viņa nesaudzīgais oportūnisma nosodījums un vidusšķirai adresētie aicinājumi ievērot morāles normas; pastiprinātā uzmanība, ko viņš tika veltījis atšķirību iezīmēšanai starp republikāņu un vācu nacionālismu; paustās bažas par populistisku paņēmienu panākumiem, kas izpaudās vispārējā prāta noliegumā – šī cīņa mūža garumā, kurā viņš tika cīnījies ar dzejnieka ieročiem, tika lolota ar tām pašām cerībām, ar to pašu Apgaismības universālisma un individuālisma atbalstu kā Emila Zolā *J'accuse*”.⁹⁵

⁹² Verdery K. *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*. Berkeley; CA: University of California Press, 1991.

⁹³ Shils E. The intellectuals and the powers: some perspectives for comparative analysis. In: *Comparative Studies in Society and History*, I. The Hague: Mouton and Co., 1958, p. 7.

⁹⁴ Habermas J. *The New Conservatism: Cultural Criticism and Historians' Debate*. Cambridge; MA: The MIT Press, 1989, p. 73.

⁹⁵ Atklāto vēstuli *J'accuse* Emils Zolā publicēja, iestājoties par netaisnīgi apsūdzētā armijas kapteiņa Alfreda Dreifusa tiesībām. Tā guva vislielāko rezonansi no visām Dreifusa afēras aktivistu iniciatīvām. *Detalizētāk skat.* Habermas J. *The New Conservatism: Cultural Criticism and Historians' Debate*. Cambridge; MA: The MIT Press, 1989, p. 75.

Augstāk iezīmētais – daudzējādā ziņā vēsturiskais – skatījums uz intelektuāli ir dominējošais, tomēr tas nekavē pētniekus pirmsākumus un precedentus intelektuāļa idejai meklēt viscaur civilizācijas vēsturei. Šīs idejas saknēm tiek piedāvāts izsekot līdz pat antīkajai pasaulei. Šādā gadījumā intelektuālis netiek aplūkots vienīgi kā vēsturisks fenomens, kas cieši saistīts ar Apgaismību, modernitāti, moderno valsti un no valsts neatkarīgas publiskās komunikācijas telpas veidošanos, bet uzsvars tiek likts uz tādām iezīmēm kā racionāla refleksija, kritiska nostādne sabiedriskajos jautājumos, tendence apšaubīt *status quo* un pastāvošās varas darbības, kā arī pārsniegt nepieciešamību risināt praktiskas dabas jautājumus. Piemēram, sociologs Saīds Huseins Alatas (*Syed Hussein Alatas*) norāda, ka jau Sokrats, Platons un Aristotelis dzīvojuši „valstī ar intelektuālo kopienu un intelektuālo tradīciju”.⁹⁶ Visumā tieši Senajā Grieķijā patiešām tika attīstīts pieņēmums par „publiku” un sabiedriskās dzīves „publisko raksturu”. Polisa bija nodalīta vide, kur „pilsētvalsts kopienas ietvaros tika praktizēta diskursa kultūra, veidoti spriedumi, praktizēta retorika, izskanēja argumenti (...)”.⁹⁷

Šīs intelektuāļu funkcijas aplūkojuma kontekstā būtiski ir veltīt uzmanību arī viņu publikai. Augsts vispārējais izglītības līmenis sabiedrībā, kā arī attīstīti komunikācijas tīkli un vide intelektuāļu funkcijas veikšanu dara vieglāku. Gan akadēmiskie izdevumi, gan universitātes var kalpot kā viedokļu apmaiņas un diskusiju telpa, kā arī jaunu ideju avots.⁹⁸ Vienlaikus pastāv bažas arī par publiskās sfēras pārsātinātību un fragmentāciju, tai zaudējot savu racionāli kritisko funkciju. Šis jautājums nodarbināja arī Hābermāsu. Neformālās komunikācijas sfēras sašaurināšanās, kas raksturīga attīstītā kapitālisma sabiedrībām, viņš skaidro, sevī ietver vairākas bīstamas tendences. „Publicitāte” no medija viedokļu cirkulācijai pati top par šo viedokļu veidotāju ar mērķi izmantot tos noteiktu personu un institūciju interesēs; pasīvie un nekritiski domājošie pilsoņi kļūst viegli manipulējami. Hābermāss arī norāda, ka attīstītā kapitālisma sabiedrībā pastāv nodalītas sfēras, un katrā no tām integrācijas procesi noris ar dažādu mediju starpniecību. Taču viņš strikti pastāv uz to, ka indivīdu tiešās valodiskās komunikācijas vide, komunikatīvi un kulturāli konstituētā „dzīves pasaule” ir jāaizsargā, lai novērstu situāciju, ka nevalodisko mediju (naudas un varas) joma jeb „sistēma”, kas ietver sevī sabiedrības institucionālās struktūras, to „kolonizē”, tiecoties kontrolēt arī kulturālās reprodukcijas un socializācijas sfēras.⁹⁹ No intelektuāļiem tiek sagaidīts, lai viņi šo nošķirumu uzturētu, tādējādi

⁹⁶ Alatas S. H. *Intellectuals in Developing Societies*. London: Frank Cass, 1977, p. 6.

⁹⁷ Alexander J. C. Public intellectuals and civil society. In: Flek C., Hess A. Lyon E.S. (eds.). *Intellectuals and their Publics: Perspectives from the Social Sciences*. Farnham, Surrey: Ashgate Publishing Ltd., 2009, pp. 19–27, p. 19.

⁹⁸ Skat. McDonald M. H. (ed.) *The Intellectual in Politics*. Austin; Tx: University of Texas Press, 1966.

⁹⁹ Habermas J. *The Theory of Communicative Action; Vol. 2: Lifeworld and System: a Critique of Functionalist Reason*. 5th ed. Cambridge; MA: Polity Press, 1995, p. 298.

novēršot bīstamo racionāli kritiskā diskursā balstītās integrācijas deficītu, ko rada sistēmai raksturīgā ievirze vienīgi uz rezultātu.¹⁰⁰

Modernais intelektuālis darbojas diferencētā sabiedrībā ar samērā augstu vispārējo izglītības līmeni, un atšķirība starp izglītotajiem sabiedrības slāņiem un neizglīto publiku arvien mazinās. Šī sociālās realitātes iezīme ir jārespektē, tomēr tā nenozīmē, ka mazinās pieprasījums pēc sociālo procesu izskaidrošanas un fragmentēto diskursu apvienošanas. Aizvien ir aktuāli vienā diskursā dominējošās normas un vērtības ir padarīt saprotamas alternatīvo un nereti pat sāncensīgo diskursu dalībniekiem, lai nodrošinātu sabiedrības ilgtspēju, integritāti, kā arī atvieglotu pielāgošanos pastāvīgi mainīgajai realitātei.¹⁰¹ Intelektuāļiem līdz ar to piemīt potenciāls sekmēt komunikāciju dažādo sabiedrības grupu starpā.

b) Atbalsta funkcija

Intelektuālis atsakās uzlūkot realitāti kā iepriekšdotu, predestinētu un nemaināmu (skat. Hollander, 1987; Lepenies, 1991: 914). Šāda nostāja attiecībā pret ārpasauli ietekmē arī intelektuāļa attiecības ar plašāku publiku, kuru viņš aicina apzināties savu potenciālu sabiedriski politiskajā jomā. Intelektuāļa funkcija šajā kontekstā ir veicināt indivīda pašapziņas līmeņa pieaugumu, vairot pārliecību par saviem spēkiem pārvaldīt savu dzīvi un iestāties par savām tiesībām, kā arī panākt plašāka mēroga sociāli politiskas pārmaiņas, līdzdarbojoties un sadarbojoties plašākas kopienas ietvaros.¹⁰²

„Zolā nebija uzlūkojams kā intelektuālis, viņam radot savus mākslas darbus, savus romānus, bet gan viņš par tādu kļuva, uzņemoties mediatora lomu, padarot publisku savu pozīciju, iedibinot standartu, lai informētu, izglītotu un politiski aktivizētu sabiedrību”,¹⁰³ raksta Ronalds Eijermans. Aktivizēt sabiedrību nozīmē stimulēt tajā noteiktas attieksmes: veicināt politiski ieinteresētu pozīciju, vairot ticību kā indivīda, tā grupas spēkiem raisīt pozitīvi ievirzītas pārmaiņas, rosināt vēlmi kritiski analizēt *status quo*. Diskusijas par intelektuāļu lomu mēdz pavadīt teorētiskos un praktiskos meklējumus pēc veida un mehānismiem, ar kādiem iespējams panākt plašu sabiedrības slāņu informētu iesaisti sev būtisku jautājumu diskutēšanā un risināšanā, viņu iniciatīvas veicināšanu pretēji pasīvai bezdarbībai. Šāda intelektuāļa funkcija sabiedrībā aktualizējas, sabiedrībai cenšoties pārlūkot un mainīt būtiskākos tās pamatiekārtojuma principus, tomēr ne mazāk būtiska tā ir relatīvi mierīgos un rutinizētos sabiedriski politiskās

¹⁰⁰ *Plašāk skat.* Grumolte I. *Intelektuāļu politiskā loma un atbildība: Jirgens Habermāss un Mišels Fuko*. Bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte, 2008.

¹⁰¹ *Skat., piem.*, Hansen E. *Intellect and power: some notes on the intellectual as a political type*. *The Journal of Politics*, Vol. 31, No. 2, pp. 311–328, p. 321.

¹⁰² *Skat., piem.*, Eyerman R. *Between Culture and Politics: Intellectuals in Modern Society*. Cambridge: Polity Press, 1994, p. 48–49.

¹⁰³ *Ibid.*, p. 59.

dzīves attīstības posmos kā būtisks komponents funkcionējošā demokrātijā (skat., piem., Eisenstadt, 1987: 161).

Būtisks aspekts funkcijas izpildē ir tas, kā veidojas un tiek uzturēta saikne intelektuāļu un viņu publikas starpā. Virkne pētnieku nevairās norādīt uz sadarbības potenciāla un kopīgu centienu neiespējamību intelektuāļu un laju publikas starpā atšķirīgo vērtīborientāciju dēļ.

Amerikāņu sociologs Džeroms Karabels (*Jerome Karabel*) noraida pieņēmumu, ka intelektuāļi ir masu centienu artikulētāji un mobilizētāji, piedāvājot, kā pats to raksturo, „reālistisko” tradīciju intelektuāļu aplūkojumā. Viņš norāda: „Intelektuāļu sludinātie mērķi mēdz atšķirties no viņu demonstrētajām sociālajām praksēm”.¹⁰⁴ Kā uzskatāmu piemēru viņš min Roberta Mihelsa (*Robert Michels*) 1911. gadā sarakstīto Vācu Sociāldemokrātiskās partijas analīzi, kurā autors atklāj, ka pār vācu proletariātu patiesībā dominēja neliela līderu grupa, daudzi no kuriem, viņaprāt, uzskatāmi par intelektuāļiem. Starp abām grupām interešu un centienu ziņā radās nesamierināma plaista. Šī nelielā elites grupa iestājusies pati par savām interesēm, kas bija attālas un pat pretrunā pārējo rūpēm. Starp līderiem un masu līdz ar to radās konflikts.¹⁰⁵ No līdzīgas perspektīvas uz problemātiku raugās arī sociologs Edvards Šīls (*Edward Shils*), kurš intelektuāļus redz stāvam zināmu universālu vērtību sardzē. Viņaprāt, tieši šis apstākļi arī ierobežo intelektuāļu iespējas darboties vienota mērķa vārdā ar sabiedrības locekļiem, kuru intereses nesniedzas tālāk par rutīnas darbībām ikdienas dzīvē, pienākumiem ģimenē, darba vietā; kurus vilina ikdienas cilvēku baudas, pienākumi, raksturo gatavība pieņemt kompromisu.¹⁰⁶ Empīriski piemēri no sabiedrībām, kurās aizsākušies sociālpolitisku transformāciju procesi, gan bieži vien liecina par pretējo. Piemēram, PSRS un Padomju bloka valstīs pārmaiņas tika stimulētas, daļēji tieši pateicoties aliansēm, kas veidojās fiziskā darba darītāju, no vienas puses, un to līderu, intelektuāļu, no otras, starpā. Šī mijiedarbība atvirzīja otrajā plānā sabiedrības dažādās grupas šķeļošos elementus.

c) *Sociālās kritikas funkcija*

Literatūrā pieņēmums par intelektuāli nereti tiek reducēts uz kritiskā intelektuāļa ideju, tādējādi pasvītrotot kritikas elementa nozīmīgumu intelektuāļa identitātē. Šādas pieejas pirmsākumi meklējami Apgaismības centienos intelektuālim ierādīt privilēģētu pozīciju, ļaujot viņam diktēt vispārējās patiesības un noteikt vērtības. Tomēr kā paralēlajā modernitātes diskursā (ar Kantu priekšgalā), tā mūsdienās dominējošajā traktējumā kritika apveltīta ar ievērojami

¹⁰⁴ Karabel J. Towards a theory of intellectuals and politics. *Theory and Society*, Vol. 25, No. 2, April 1996, pp. 205–233, p. 206.

¹⁰⁵ Michels R. The intellectuals. *Encyclopedia of the Social Sciences*. New York; NY: Macmillan, 1932, reprinted in Huszar G. B. (ed.) *The Intellectuals*. Glencoe; IL: Free Press of Glencoe, 1960, p. 317.

¹⁰⁶ Shils E. The intellectuals and the powers: some perspectives for comparative analysis. In: Rieff P. (ed.) *On Intellectuals: Theoretical Studies, Case Studies*. Garden City; NY: Doubleday, 1969, p. 16.

mazāk ambiciozu raksturu. Darba turpinājumā tiks aplūkotas divas alternatīvas pieejas kritikas praksei.

Intelektuālis – normatīvo priekšrakstu autors

Universālistiskā kritika jeb tendence *status quo* izvērtējumā balstīties universāli pielietojamās un derīgās zināšanās, vērtībās un normās līdz ar katru jaunu desmitgadi teorētiskajā plāksnē aizvien vairāk sastopas ar aizvien jauniem izaicinājumiem, piemēram, no poststrukturālisma kustības puses. Vienlaikus šī perspektīva savas pozīcijas saglabā, ko pierāda gan tās statuss reliģiju un to sociālo mācību ietvaros, gan cilvēktiesību diskurss Rietumu pasaulē. Šādu vērtību statusa nosargāšana gan nav primārā rūpe mūsdienās dominējošajā tirgus sistēmā un institucionalizētās varas struktūrās,¹⁰⁷ pat ja tās savā darbībā vadās pēc šīm vērtībām un šīs vērtības respektē. Līdz ar to aktualizējas jautājums par vidi, kur tās tiktu kultivētas un aģentiem, kuri spētu nodrošināt tām attiecīgu statusu.

Universālistiskā kritika paredz zināmu universālu vērtību statusu un pamatojamību. Starp tādām klasiski tiek minētas patiesība, taisnīgums, prāts, cilvēktiesības, brīvība. Sociālais kritiķis, kurš atzīst tās par sabiedriski saistošām, uztur prasības pēc autonomijas, cilvēktiesību un cilvēka cieņas ievērošanas, artikulē vispārējo interesi un iestājas par patiesību visu sabiedrības locekļu vārdā. Universālo vērtību vārdā tiek pretendēts iestāties par indivīda tiesībām un, iespējams, pret diskriminējošo valsts varas aparātu. Intelektuāļa nodošanās nemateriāli tveramajiem dzīves aspektiem un reizē atsacīšanās no pretenzijām uz posteņiem sabiedrības pārvaldes institūcijās, ir nostādne, kas, kā apgalvo Žiljēns Benda (*Julien Benda*), var tikt izsacīta deklarējumā „Mana valstība nav no šīs pasaules”.¹⁰⁸ Šādi uz problemātiku intelektuāļu politiskās lomas kontekstā dažādos vēsturiskos periodos raudzījies arī Zolā, Džordžs Orvels (*George Orwell*), Lešeks Koļakovskis (*Leszek Kolakowski*), Edvards Saīds (*Edward Said*), Rendals Kolinsss (*Randall Collins*)¹⁰⁹ u.c. Zinātniskajā literatūrā šāds skatījums uz intelektuāļiem dažkārt tiek apzīmēts kā „morālistiskajai tradīcijai” raksturīgs.¹¹⁰

Bezkompromisu nostāja attiecībā uz universālām vērtībām, kas uzliek intelektuālim pienākumu vispārināt un novērtēt *esošo* stāvokli *vēlamā* kontekstā, nav viennozīmīgi vērtējama un potenciāli var raisīt sabiedriski bīstamas sekas. Universālistiskā kritika kā intelektuāļu sabiedrisko funkciju etalons nozīmē pieļaut iespējamību, ka sabiedrībai tiek uzspiesti vēl neakceptēti sabiedriskās dzīves organizācijas mehānismi. Jo īpaši šāds risks pastāv situācijās, ja

¹⁰⁷ Coser L. *Men of Ideas: a Sociologists's View*. New York; NY: Free Press, 1965, p. viii.

¹⁰⁸ Skat. Benda J. *The Betrayal of Intellectuals*. Transl. by R. Aldington. Boston; MA: The Beacon Press, 1959 (first published in 1927).

¹⁰⁹ Collins R. *The Sociology of Philosophies: a Global Theory of Intellectual Change*. Cambridge; MA: Harvard University Press, 1998, p. 26.

¹¹⁰ Karabel J. Towards a theory of intellectuals and politics. *Theory and Society*, Vol. 25, No. 2, April 1996, pp. 205–233, p. 205.

starp intelektuāļiem un publiku nav izveidojusies cieša saikne. Intelektuāļu aizstāvētās vērtības ne vienmēr būs sabiedrības akceptētas. Viens no biežāk minētajiem vēsturiskajiem piemēriem ar negatīvām universālistiskā manierē praktizētas kritikas sekām ir jakobīņu izvērsta terora Lielās Franču revolūcijas (LFR) laikā. Sabiedrības gatavības trūkums pārmaiņām, no vienas puses, un uzspiestā izpratne par vēlamo, no otras, var radīt augsni spriedzei un vardarbībai.¹¹¹ Viens no konservatīvās ideoloģijas pamatlicējiem Edmunds Bērks (*Edmund Burke*) savā *opus magnum* „Pārspriedumi par Franču revolūciju” („*Reflections of the Revolution in France*”, 1790) apsūdzēja revolūcijas mēģinājumus „ar varu padarīt cilvēkus brīvus”. Centienus pārveidot sabiedrību abstraktu principu vārdā viņš uzlūkoja kā neizbēgami destruktīvus un varmācīgus.¹¹²

Līdzīgi arī viens no klasiskā liberālisma spilgtākajiem aizstāvjiem XX gs., Frīdriks Augusts fon Hajeks (*Friedrich August von Hayek*), paudis bažas par intelektuāļu iespējamu aizraušanos ar virspusēji pievilcīgām, taču potenciāli sabiedriski bīstamām idejām. Ideālu vadīti, intelektuāļi šādus riskus var arī nesaskatīt. Pat ja kāda ideja ir iederīga viņu pašu individuāli konstruētajā idealizētajā pasaules ainā, potenciālu bīstamību var saturēt atsevišķas tās nianšes, kas saistītas, piemēram, ar šo ideju realizāciju praksē. Hajeka retorikas objekts bija tieši sociālisma ideju nekritiskā akceptēšana intelektuāļu aprindās¹¹³, tomēr kopumā iebildums ir vērā ņemams. Intelektuāļa zināšanas par konkrētām nianšēm viņa distancētības dēļ no praktiskā sabiedriski politiskā procesa un valsts pārvaldes struktūrām, kā arī praktiskas dabas jautājumiem kopumā, iespējams, ir nepietiekamas, līdz ar to viņš var sliekties iestāties par kādu noteiktu risinājumu nevis tā detalizēta izvērtējuma rezultātā, bet gan tādēļ, ka atsevišķi tā elementi veiksmīgi iederas viņa subjektīvi konstruētajā koherentajā pasaules redzējumā.

Intelektuālis – esošā stāvokļa analītiķis

Intelektuāļa-kritiķa pretenzijas esošo sabiedrību izvērtējumā apelēt pie ārējiem principiem XX gs. sastapās ar nopietniem izaicinājumiem no dažādu domas tradīciju puses. Rietumu tipa liberālās demokrātijas uzvaras gājiens, pamatojuma trūkums šādai pieejai gan no epistemoloģijas, gan morāles teorijas skatpunkta, kā arī plašā izglītības pieejamība intelektuāļa kā normatīvo priekšrakstu autora pretenzijas dara problemātiskas.

No Rietumu marksisma perspektīvas par problemātiku reflektējis Antonio Gramši. Tās aplūkojums viņa teorijā parādās plašākā kultūras hegemonijas teorijas kontekstā jeb skaidrojot veidus, kā kultūras institūcijas notur savas pozīcijas kapitālistiskajās sabiedrībās. Savās „Cietuma burtnīcās” („*Quaderni del Carcere*”, 1929–1935) viņš raksta: „Visi cilvēki ir

¹¹¹ Rozenvalds J. Piezīmes par inteligences lomu Latvijas politiskajos procesos 1987.–2000. gadā. *Latvijas Universitātes raksti: Politikas zinātne*, 2005, Vol. 686, 20.–39. lpp., 27. lpp.

¹¹² Skat. Burke E. *Reflections on the Revolution in France*. Oxford: Oxford University Press, 1999.

¹¹³ Hayek F. A. The intellectuals and socialism. *The University of Chicago Law Review*, Spring 1949, pp. 417–433, p. 423.

intelektuāli (..), bet ne visi sabiedrībā pilda intelektuāļa funkciju”.¹¹⁴ Intelektuāļa funkcija, Gramši izpratnē, ir piešķirt viendabīgumu un nodrošināt savu funkciju apzināšanos ekonomiskajā, sociālajā un politiskajā jomā ikvienai grupai sabiedrībā, kuras ietvaros intelektuāli veidojas kā apakšgrupa. Intelektuāli artikulē konkrēto grupu pasaules skatījumu, intereses, nodomus un to potenciālu. Viņi būtībā veido šo grupu ideoloģiju; šis uzdevums arī tiek uzlūkots kā intelektuāļu loma un funkcija. „Ikviena sociālā grupa, kura piesaka sevi ekonomiskās ražošanas pasaulē, vienlaikus organiski līdz ar sevi rada vienu vai vairākus intelektuāļu slāņus”,¹¹⁵ kas arī ir šīs funkcijas veicēji.

Gramši pretnostata šādus „organiskos” intelektuāļus „tradicionālajiem”, un viņa simpātijas pieder pirmajiem: „Tradicionālie intelektuāli prezentē sevi kā autonomi un neatkarīgi no dominējošās sociālās grupas. Viņi uzstāj, ka darbojas patiesības sfērā, kas ir nošķirta no pārējās pasaules. Tradicionālie intelektuāli prezentē sevi kā vēsturiskā pēctecīguma nodrošinātājus sabiedrībā, un kā savu galveno sociālo funkciju viņi uzlūko pasargāt, reproducēt un novadīt nākamajām paaudzēm kultūras mantojumu, ko radījušas iepriekšējās. Viņi identificējas ar mūžīgām vērtībām, pārlaicīgiem kanoniem un iedibinātām kultūras interpretācijas formām. Līdz ar to tradicionālie intelektuāli pieņem sociālu pozīciju, kas ļauj viņus uzlūkot kā autonomus un neatkarīgus no dominējošās sociālās grupas”.¹¹⁶ Pretenzija uz autonomu pozīciju, kā norāda Gramši, ir nepamatota un iluzora. Savukārt „organiskie” intelektuāli ne veido īpašu savrupu grupu, nedz arī reflektē par potenciāli ikvienam aktuālo kā neatkarīgi indivīdi. Viņi ir sašķelti apakšgrupās, kas darbojas citu grupu ietvaros un kalpo to mērķiem un interesēm, nevis vadās no iepriekšdotiem, universāliem lielumiem.

Gramši ir pārliecināts, ka „organiskie” intelektuāli spēj pārstāvēt apspiesto grupu intereses un iedrošināt tās uz atbrīvošanās centieniem, kritiski izvērtējot un apzinoties situāciju, kādā tie atrodas. Tieši pēc šādas loģikas, viņaprāt, attīstās sociālo revolūciju iedīgļi. Iesaiste savā grupā un saikne ar to paredz iespēju no intelektuāļiem pieprasīt un sagaidīt arī zināmu atbildību. „Tradicionālie” intelektuāli, atsaukdami uz savu neitrālo pozīciju sabiedrībā, no šādas atbildības var viegli izvairīties.

No postmodernisma perspektīvas intelektuāļu politiskās lomas un atbildības problemātiku aplūkojuši tādi ievērojami XX gs. domātāji kā Žans Bodrijārs (*Jean Baudrillard*), Žans Fransuā Liotārs (*Jean François Lyotard*), Mišels Fuko u.c. Viskonceptuālāk šiem jautājumiem pievērsies Fuko, attīstot pieņēmumus par īpaša tipa – „specifisko” – intelektuāli. Arī viņa, līdzīgi kā Gramši, simpātijas pieder intelektuāļiem, kuri piesaistīti noteiktiem sektoriem. Fuko

¹¹⁴ Gramsci A. *Selections from the Prison Notebooks*. Transl. by Q. Hoare, J. N. Smith. London: Lawrence & Wishart, 1971, p. 9.

¹¹⁵ *Ibid.*, p. 5.

¹¹⁶ *Ibid.*, p. 7.

intelektuāļiem ierāda nozīmīgu sociālu un, paplašinot varas izpratni, – arī politisku lomu. Viņš pastāv uz to, ka intelektuāļiem ir jāuzņemas zināmas sociālas saistības noteiktas kopienas mērogā: „Intelektuāļa loma vairs nav novietot sevi „nedaudz priekšā vai sāņus, lai visiem paustu apslāpēto patiesību”, skaidro Fuko. Tā vietā viņa uzdevums ir „cīnīties pret varas formām, kuras ietvaros viņš vienlaikus ir gan objekts, gan instruments: „zināšanu”, „patiesības”, „apziņas” un diskursa jomā”.¹¹⁷ Fuko šādus specifiskos sektoros nodarbinātos intelektuāļus uzlūko kā patiesi revolucionāru spēku – nevis tādēļ, ka viņi pārstāv apspiestos sabiedrības locekļus, bet gan tāpēc, ka viņi paši ir dziļi iesaistīti un tiek izmantoti „varas/zināšanu” mehānismā. Reizē tā ir arī privilēģija, jo skatījums no iekšpuses ļauj viņiem skaidrāk saredzēt šī mehānisma prakses.¹¹⁸

Fuko, analizējot humānisma negatīvos efektus un norādot uz tā pretrunām, uzskata par nepamatotām pretenzijas paust patiesību. Viņa agrīno teorētisko uzskatu centrālā problēma ir humanitāro zinātņu „atmaskošana”.¹¹⁹ Humānisma ideālus kā tādus viņš neapstrīdēja; viņš iestājās par iespējam panākt indivīdu atbrīvošanos un aizsargāt viņu cieņu. Tāpat viņš aizstāvēja individualizāciju un nosodīja jebkāda veida apspiešanu. Daudzējādā ziņā provokatīvā domātāja mērķis šajā kontekstā ir vēsturiskā perspektīvā vērst uzmanību uz to, kā šīs labās iecerēs balstītās humānisma koncepcijas tikušas izmantotas maskētu apspiešanas prakšu ieviešanai un liktas pamatā to uzturošo institūciju attīstībai. Fuko analizē humānisma projekta neveiksmes divos aspektos – pirmkārt, atsaukšanās uz nemainīgiem cilvēka iedabas raksturojumiem, kas nav atkarīgi no jebkāda vēsturiska, sociāla vai kultūras konteksta; otrkārt, varas negatīvā izpratne. Priekšstats par to, ka ir iespējams gūt universālas, drošicamas un objektīvas zināšanas par ārpusauli un liberālās tradīcijas centieni nedefinēt dzīves sfēras, kurās indivīdam nevajadzētu tikt pakļautam nekādiem ārējiem ierobežojumiem, rada maldīgu priekšstatu par indivīdu, kurš savā veidā spēj atrasties „ārpus sabiedrības” – autonomu subjektu. Fuko savukārt argumentē, ka šādi modernitātes solījumi ir nepiepildāmi. Zinātniski apgaismotais prāts un liberālā brīvība ir nepiepildāma ilūzija. Tādējādi, mēģinot skaidrot moderno sabiedrību, balstoties šajos pieņēmumos, tiek vienīgi slēpti un intensificēti veidi, kādos tiek izslēgtas citas domas formas, un modernā vara dominē pār indivīdu.¹²⁰ Kā apgalvo Fuko, tādas zinātnes nozares kā medicīna, ekonomika, tiesību vai izglītības zinātnes nepamatoti pasludinājušas cilvēku par „Apgaismības kvazi Dievu”¹²¹ jeb jauno vērtību avotu, glorificējot priekšstatu par racionalitāti. Patiesība,

¹¹⁷ Foucault M., Deleuze G. The intellectuals and power. *Telos*, No. 16, 1973, pp. 103–109, p.104.

¹¹⁸ Kurzman C., Owens L. Sociology of intellectuals. *Annual Review of Sociology*, Vol. 28, pp. 63–90, p. 70.

¹¹⁹ Skat. Foucault M. *The Order of Things: an Archaeology of the Human Sciences*. Transl. by A. M. Sheridan Smith. New York; NY: Pantheon, 1970.

¹²⁰ Bevir M. Foucault and critique: deploying agency against autonomy. *Political Theory*, Vol. 27, No. 1, pp. 65–84, p. 73.

¹²¹ Taner E. (2005) *The place of human subject in Foucault's and Deleuze's philosophies*. <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12606734/index.pdf> (aplūkota 14.03.2012.).

norāda Fuko, ir problemātiska, un vērtības, kas tiek uzdotas par universālām, arī uzskatāmas par problemātiskām.

Fuko ar augšminēto disciplinējošo zinātņu nozaru palīdzību uzturēto sabiedrību raksturo kā „disciplināro” sabiedrību. Kā disciplinēšanas aģenti kalpo, piemēram, tādas institūcijas kā cietumi, medicīnas un izglītības iestādes, kas katra savā veidā nosaka normalitātes rāmjus, tādējādi uzturot izslēgšanas sistēmu. Šādā sabiedrībā nav iespējams nodalīt varas un zināšanu jomas. Tās veido vienotu tīklu, kurā zināšanas pašas ir vara, tādēļ arī Fuko lieto jēdzienu „vara/zināšanas”. Arheoloģiska¹²² „vara/zināšanas” fenomena analīze Fuko kalpo ne tikai kā modernās zinātnes atmaskošanas instruments, bet arī kā „pakļauto” zināšanu (dažādu mērķtiecīgi marginalizētu grupu pozīcijas un viedokļi) atbrīvošanas rīks. Tām disciplinārā sabiedrībā ir ierobežotas izpausmes iespējas.¹²³ Patiesība, kā apgalvo Fuko, vienmēr ir pakārtota varas sistēmām, kas to rada un uztur „patiesības režīma” ietvaros. Citiem vārdiem, katra sabiedrība izstrādā sev atbilstošu un ērtu patiesības modeli, „vispārējo patiesības politiku” – diskursa veidus, kurus tā pieņem un akceptē kā patiesus, kā arī mehānismus un kritērijus „patiesu” apgalvojumu nošķiršanai no „nepatiesajiem”. Tā ir procedūru sistēma apgalvojumu radīšanai, regulēšanai, izplatīšanai, cirkulācijai un izmantošanai. Līdz ar to patiesība Fuko nav nekas universāls, neapstrīdams un nekādā ziņā ne viennozīmīgs: „Patiesība nav atalgojums brīvam garam, tā nav to indivīdu privilēģija, kuriem ir paveicies sevi atbrīvot; tā nāk no šīs pasaules”.¹²⁴ Pretenzijas uz objektīvu skatījumu nav nekas cits kā vien centieni kāda konkrēta diskursa ietvaros konstruētu patiesību uzdot par universālo. Zināšanas, kas saistītas ar varu, ne tikai pieņem „patiesības” autoritāti, bet tām arī piemīt vara padarīt to „patiesu”.

Fuko oponē priekšstatam par intelektuāli kā patiesības un taisnīguma skolotāju, kas, kā viņš skaidro, Rietumu kultūrā izteikti dominējis kopš XVIII gs.¹²⁵ Šāda tipa „universālais” intelektuālis „atklāja patiesību tiem, kuri to vēl nebija saskatījuši (..), bija visu sirdsapziņa un apziņa”.¹²⁶ Sarežģīto varas attiecību atsegums Fuko teorijā un viņa skaidrojums par to, kā varas cīņu rezultātā patiesība tiek iedibināta kā tāda, ļauj saprast, kādēļ viņam šādi izprasta intelektuāļa loma šķiet nepieņemama. To uzņemties nozīmē kļūt par patiesības režīma aģentu, tādējādi piedaloties dominēšanas mehānismu leģitimēšanā. Patiesības režīma atražošanas iespējams pārtraukt, intelektuāļiem atsakoties no universālistiskām pretenzijām un pārorientējoties uz noteiktiem sektoriem. Šo sektoru ietvaros viņi var izvērst ģeneoloģisku analīzi un aktīvi kritizēt patiesības režīmu, proti, Fuko piedāvā „specifiskā” intelektuāļa koncepciju. „Universālā”

¹²² Fuko savu agrīno pētījumu metodi raksturo kā „arheoloģisko” metodi.

¹²³ Foucault M. Truth and power (Interview by A. Fontana and P. Pasquino). In: Gordon C. (ed.) *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. New York; NY: Pantheon Books, 1980, pp. 109–134, p. 131.

¹²⁴ *Ibid.*, p. 131.

¹²⁵ *Ibid.*, p. 126.

¹²⁶ *Ibid.*, p. 128.

intelektuāļa – universālu morālu un teorētisku vērtību nesēja – vietā stājas „specifiskais” intelektuālis. To vislielākajā mērā personificē zinātnieks – eksperts. No nodarbošanās ar „universālo” viņš ir pievērsies „vietējām cīņām” – noteiktiem sektoriem, kur viņu saista sava profesionālā darbība un dzīves apstākļi. Viņš darbojas vietējā līmenī un konkrētās situācijās, sastopoties ar specifiskām problēmām universālo vietā, „jaunas attiecības ir izveidojušās starp teoriju un praksi. Intelektuāļi vairs nedarbojas un nerunā „universālā”, „pamācošā”, „visiem taisnīgā un patiesā” kategorijās, bet gan ir nodarbināti specifiskos sektoros, konkrētās vietās, kur viņus saista viņu dzīves apstākļi vai darba attiecības. Tas viņiem ir ļāvis gūt „tiešāku un konkrētāku izpratni par cīņām”,¹²⁷ skaidro Fuko.

Atšķirībā no „universālā” intelektuāļa, kurš lietas un procesus izvērtē, izejot no vispārīgajiem, transcendentālām normām un vērtībām, Fuko intelektuālis darbojas kā ģeologs konkrētās situācijās. Tas nozīmē, ka intelektuālis piedāvā notikuma, situācijas vai stāvokļa kritisku analīzi, iedziļinoties tā detaļās un atklājot, kāpēc, kā un kādos apstākļos lietas ir sevi iedibinājušas kā tādas; to, ka tas, kas šķiet acīmredzams, patiesībā tāds nav.¹²⁸ Šis pilnībā alternatīvais skatījums intelektuāli padara mazāk publiski redzamu, ievērojami ierobežo viņa pilnvaru un leģitīmo pretenziju apjomu, vienlaikus nemazinot viņa sabiedrisko nozīmīgumu. Intelektuāļa uzdevums aizvien ir problematizēt, apšaubīt un kritizēt. Fuko vienīgi noraida kāda ārēja kritērija iespējamību, kā vārdā šādai kritikai vajadzētu tikt īstenotai.

Pēc līdzīga principa nošķirumu starp diviem intelektuāļa tipiem veidojis arī poļu sociologs Zigmunds Baumans (*Zygmunt Bauman*). Intelektuālis-„likumdevējs”, viņš raksta, apelē pie zināmas epistēmiskās autoritātes, savām zināšanām par transcendentu, universālo, visiem taisnīgo un patieso. Savu iejaukšanos sociālajās un politiskajās norisēs viņš pamato ar morālām pretenzijām, proti, tiek uzstāts, ka šīs zināšanas tiek lietotas, lai kalpotu visas cilvēces labumam. Tā vārdā intelektuālis pūlas gan zināmā gultnē virzīt sabiedrības apziņu, gan noteiktā virzienā pavērst politisko līderu darbības.¹²⁹ Savukārt „hermeneitiskais” jeb interpretējošais intelektuālis šādu rīcības modeli noraida. Intelektuālis-„likumdevējs” ir tendēts aplūkojamo objektu skatīt kā sev ārēju. Savukārt interpretējošais aplūkojuma veids paredz pastāvīgu saplūšanu, vienību ar aplūkojamo objektu. Šī identificēšanās ir jo īpaši nepieciešama, lai veiksmīgi varētu tikt pildīta

¹²⁷ Foucault M. Truth and power (Interview by A. Fontana and P. Pasquino). In: Gordon C. (ed.) *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. New York; NY: Pantheon Books, 1980, pp. 109–134, p. 126.

¹²⁸ Skat. Foucault M. What our present is (Interview by A. Berten). In: Lotringer S. (ed.) *Foucault Live: Collected Interviews 1961–1984*. New York; NY: Semiotext(e), 1996, pp. 407–415.

¹²⁹ Bauman Z. *Legislators and Interpreters: on Modernity, Post-Modernity, and Intellectuals*. Ithaca; New York; NY: Cornell University Press, 1987, p. 3, 1.

starpniecības funkcija dažādo sabiedrības grupu starpā, iezīmējot nevis nivelējot atšķirības starp tām.¹³⁰

Tēmu par intelektuāli kā sociālo kritiķi savos darbos padziļināti risinājis komunitārisma novirziena pārstāvis Maikls Volcers (*Michael Walzer*). Viņš skaidro, ka sociālā kritika vienmēr tādā vai citādā veidā ir saistīta ar morālām kategorijām: „Kritiķis operē ar tādiem jēdzieniem kā *morālais pagrimums* un *tikums*; *apspiešana* un *taisnīgums*; *savtīgums* un *kopējais labums*”.¹³¹ No šejienes arī izriet kritiķa īpašā loma – identificēt savā sabiedrībā to, kas ir morāli defektīvs un, piedāvājot risinājumu, norādīt uz aplamajām politiskajām praksēm vai attiecību kopumu, kas tās veicinājis.¹³² Kritikai, tātad, tā vai citādi jātiek balstītai kādā morālo vērtību kopumā, taču šeit viņš aplūko vairākas alternatīvas. Saskaņā ar Volcera versiju, kritikas praktizēšanai nepieciešamo izejas punktu iespējams vai nu *atklāt* (*discover*), vai no jauna *jaunradīt* (*invent*), vai arī – kritiķis var nodarboties ar jau esošā interpretāciju. Pats autors simpatizē trešajai alternatīvai.¹³³

Atklāt, saskaņā ar Volcera skaidrojumu, nozīmē apelēt pie vērtībām, kas sabiedrībā vienmēr ir bijušas klātesošas, taču tās nav tikušas pareizi saprastas. Sociālais kritiķis darbojas kā šādas *pareizās* izpratnes veidotājs. Vērtību „jaunradīšana” savukārt nozīmē jebkādu saišu saraušanu ar iepriekšējo vērtību sistēmu; kritiķa uzdevums šajā izpratnē ir radīt jaunas. Savukārt kritiķis-„interpretētājs” reflektē viņa sabiedrībā jau pastāvošās morālās tradīcijas ietvaros, kas ir sakņota dažādos kontekstos.¹³⁴ Volcers pats simpatizē trešajam kritikas variantam un noraida uzskatu, ka morālie principi eksistē ārpus ikdienas pieredzes pasaules, un ka no tās distancētiem un šķietami objektīviem kritiķiem tie būtu jāatklāj. Volcers ikdienas pasauli uzlūko kā morālu pasauli. Tas savukārt nozīmē to, ka kritiķim pirmām kārtām jāaplūko tās „iekšējie noteikumi, maksimas, paražas un ideāli, tā vietā, lai distancētu sevi no tiem universāla vai transcendentāla skatpunkta meklējumos”.¹³⁵ Volceram pretenzijas uz morālo principu atklāšanu vai nu dievišķas atklāsmes ceļā, vai arī atsaucoties uz kādu „augstāku” realitāti ārpus fenomenālās pasaules šķiet nepamatotas. Kritiķis, kurš darbojas šādā manierē, būtībā liedz sev pieeju savas sabiedrības realitātei, viņš tajā neiedziļinās. Turklāt tie, kuri jaunrada morālo sistēmu, saskaņā ar Volceru, nonāk vai nu pie realitātei absolūti neatbilstošiem pieņēmumiem, vai arī mēģina pārveidot

¹³⁰ Johnston J. Theoretical invention and the contingency of critique: the example of postmodern semiotics. In: Barker S. (ed.) *Premodern-Modern-Postmodern*, New York; NY: State University of New York, 1996, pp. 49–69, p. 66.

¹³¹ Walzer M. *Interpretation and Social Criticism*. Cambridge; MA: Harvard University Press, 1985, p. 9–10.

¹³² *Ibid.*, p. 5. 10.

¹³³ *Ibid.*, p. vii.

¹³⁴ *Skat. Ibid.*

¹³⁵ Walzer M. *The Company of Critics: Social Criticism and Political Commitment in the Twentieth Century*. London: Peter Halban, 1989, p. ix.

sabiedrību un tās locekļus tā, lai tie atbilstu šiem pieņēmumiem.¹³⁶ Abas šīs versijas būtībā ignorē realitāti, viņš skaidro. Jaunatklātā morāle vienmēr asi kontrastēs ar sabiedrībā jau akceptētajiem un ierastajiem rīcības modeļiem un praksēm, kas „var būt tās galvenā priekšrocība. Taču tā katrā ziņā ir īstermiņa priekšrocība, jo, tiklīdz jaunatklājums ir ticis pieņemts, tiklīdz ir tikusi apgūta jauna morālā pasaule, kritiskais elements ir zudis”.¹³⁷

Volcers pārstāv to teorētiķu spārnu, kuri intelektuāļa kā sociālā kritiķa idejas sākotnes meklē viscaur filozofijas vēsturei, un, runājot par „atklāto” morāli, viņš atsaucas uz Platona alas alegoriju. Tajā ne viens vien teorētiķis konstatējis nostiprinātu *intelektuāļa* kā publiskā kritiķa ideju un viņa kā sabiedrības locekļa *raison d’etre* (skat., piem., Auer, 2009: 89). Proti, Platons kā filozofa misiju saredz sevis atbrīvošanu no alas jeb vietējā politiskā formējuma ierobežotības un tai raksturīgā šaurā pasaules skatījuma. Tiecoties pēc patiesības un „mūžīgajām idejām”, filozofam ir jādodas ārpus alas sienām, lai vēlāk, atklājis sākotnējo labuma avotu, viņš tajā atgrieztos un varētu pielietot savu gudrību politikas sfērā.

Volceram šāds rīcības pamatojums nešķiet pietiekams: „Daži kritiķi tiecas vienīgi pēc citu kritiķu sabiedrības. Viņi rod sev domu biedrus ārpus alas, *Patiesības* sfērā. Citi savukārt atrod sev līdzīgos un dažkārt pat biedrus iekšpusē, nosacīto un nepārliciecināmo *patiesību* ēnā”¹³⁸ (izcēlums mans – I.G.-L.). Darbojoties „ārpus alas” un tiecoties pēc vienīgās „patiesības”, kritiķis riskē zaudēt izpratni par savu līdzcilvēku vajadzībām un rūpēm. Mērot attiecīgo sabiedrību pēc ār pasaules mērauklas, neizbēgami var nākties uzspiest sabiedrībai nepieņemamu vīziju. Savukārt interpretējošie intelektuāļi, kuriem pieder teorētiķa simpātijas, saglabā cieņu pret līdzcilvēku kopumu un veidu, kādā viņi raugās uz pasauli; viņi paši ir šī sabiedrības kopuma locekļi. Volcers viņus tādēļ dēvē par „dabiskajiem demokrātiem”. Kritiķis-interpretētājs, lietojot Volcera terminoloģiju, „tur sabiedrībai priekšā spoguļi”.¹³⁹ Viņam var arī nākties sabiedrībai atklāt to, kā tajā iesakņotie un savulaik cienītie morālie standarti disonē ar tās pašlaik piekoptajām praksēm.¹⁴⁰ Tādējādi kritiķis veicina kolektīvu refleksiju par kopīgās dzīves apstākļiem mijiedarbībā ar citiem kopienas locekļiem.¹⁴¹

Kritiķim-„interpretētājam” gan ir jāvairās no galejības tendencē pārlietu idealizēt savu kopienas. Jāņem vērā, ka tā var gan vadīties pēc maldīgiem pieņēmumiem, gan piekopt nosodāmas prakses. Šīs problēmas risinājumam Volcers piedāvā nošķirumu starp morāles biezo

¹³⁶ Walzer M. *Interpretation and Social Criticism*. Cambridge; MA: Harvard University Press, 1985, p. 3. Eds. C. Fleck, A. Hess, E. Lyon. 8.

¹³⁷ *Ibid.*, p. 4.

¹³⁸ Walzer M. *The Company of Critics: Social Criticism and Political Commitment in the Twentieth Century*. London: Peter Halban, 1989, p. ix–x.

¹³⁹ Walzer M. *Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad*. Notre Dame; IN: University of Notre Dame Press, 1992, p. 42.

¹⁴⁰ Walzer M. *Interpretation and Social Criticism*. Cambridge; MA: Harvard University Press, 1985, pp. 18–32.

¹⁴¹ *Ibid.*, p. 18–35.

(*thick*) un plāno (*thin*) formu. Dažkārt ir attaisnojami un noteiktās situācijās pat nepieciešams apelēt pie morāles plānās formas, viņš uzskata. Citiem vārdiem, netiek noliegta dažu universāli pielietojamu morāļu principu esamība un izslēgta to nepieciešamība. Piemēram, viņš ir gatavs akceptēt, ka slepkavība vienmēr un visos apstākļos būtu uzlūkojama kā sabiedriski nosodāma prakse. Vienlaikus ir būtiski izgaismot to, kādēļ zināma sabiedriski nepieļaujama iezīme par tādu būtu uzskatāma tieši attiecīgajā sabiedrībā; šie jautājumi ir skatāmi citu kopīgās sabiedriskās dzīves iezīmju kontekstā.¹⁴² Kritiķis līdž ar to pauž sevis pārstāvētās sociālās kopienas „kopīgās sūdzības” (*common complaint*) vai pasvīturo vērtības, kuru vārdā šīs sūdzības var tikt paustas.¹⁴³ Šāds kritiķis darbojas „alas iekšienē”.¹⁴⁴

Intelektuāla-sociālā kritiķa veiktā kritikas funkcija Volceram vistiešākajā veidā ir saistīta ar racionālas komunikācijas uzturēšanas funkciju publiskajā sfērā. Sociālais kritiķis ikvienu sabiedrības locekli mudina kļūt par kritiskās iniciatīvas dalībnieku, kritikas subjektu: „Kritiķis līdždarbojas iniciatīvā, kas nav vairs ekskluzīvi vienīgi viņa paša. Viņš aģitē, sniedz pamācības, dod padomus, izaicina, protestē *no iekšienes*”¹⁴⁵ (izcēlums kā oriģinālā). Šādi izprasta sociālā kritika ir refleksiīva iniciatīva; paškritika. Sociālā kritika, tāpat, ir sabiedriska aktivitāte un satur pieņēmumu par zināmu atgriezenisko saikni ar kopienu. Šī Volcera nostāja sakņojas viņa teorētiskajos centienos, proti, analizēt liberālismu no iekšienes, vienlaikus akcentējot kopienas lomu. Jāpiezīmē gan, ka par komunitāristu viņš pats sevi atzīt nevēlas, tā vietā izaicinot liberālisma principus uz doktrīnas pamata, ko pats apzīmē kā „demokrātisko sociālismu”.¹⁴⁶ Kritika nav jāuzlūko kā nodalītas sabiedrības grupas, kuras locekļi turklāt runā vien dažiem saprotamā valodā, prerogatīva. Vienlaikus, kritiķis visāsāk var vērsties tieši pie tiem indivīdiem un grupām, ar kurām kritiķis jūtas vislielākajā mērā saistīts, un kuru rīcība vai rīcības trūkums var likt viņam visvairāk vilties. Vēršanās pret kādu ārēju objektu šeit ir mazāk aktuāla: „Kristiešu sludinātāji asi kritizēja ticīgos, ignorējot neticīgos; marksistu kareivīgākie pārstāvji bija norūpējušies par strādniecības, nevis buržuāzijas apziņu”,¹⁴⁷ norāda Volcers. Tas nozīmē, ka kritikas praksē tiek radīts pašnovērtējums ar mērķi panākt uzlabojumus un novērst šo uzlabojumu īstenošanai pastāvošos šķēršļus: „Kritiķis nav ienaidnieks, pat tad, ja viņš atrodas striktā opozīcijā tai vai citai pastāvošajai praksei vai institucionālajam iekārtojuma”.¹⁴⁸ Līdž ar to šīs kritikas raksturs ir konstruktīvs nevis destruktīvs, vērst uz uzlabojumiem nevis tūlītēju

¹⁴² Walzer M. *Interpretation and Social Criticism*. Cambridge; MA: Harvard University Press, 1985, p. 91.

¹⁴³ Walzer M. *The Company of Critics: Social Criticism and Political Commitment in the Twentieth Century*. London: Peter Halban, 1989, p. 16.

¹⁴⁴ *Ibid.*, p. 233–234.

¹⁴⁵ Walzer M. *Interpretation and Social Criticism*. Cambridge; MA: Harvard University Press, 1985, p. 26.

¹⁴⁶ *Plašāk skat.* Walzer M. The communitarian critique of Liberalism. *Political Theory*, Vol. 18, No. 1, pp. 6–23.

¹⁴⁷ Walzer M. *The Company of Critics: Social Criticism and Political Commitment in the Twentieth Century*. London: Peter Halban, 1989, p. 22.

¹⁴⁸ Walzer M. *Interpretation and Social Criticism*. Cambridge; MA: Harvard University Press, 1985, p. 61.

pārveidi.¹⁴⁹ Volcera pieeja izpelnījusies arī ne mazums oponentu iebilžu. Piemēram, Volcera pārspriedumi rada iespaidu, ka viņš reflektē par morāli viendabīgām sabiedrībām, kurās viegli rodami risinājumi to iekšējām pretrunām. Šādas sabiedrības ir iedomājamas vienīgi teorētisko vispārinājumu līmenī.

Augstākminētās perspektīvas paredz intelektuāļus uzlūkot kā noteiktu sabiedrības grupu asistējošo spēku, vienlaikus nemazinot viņu kā patstāvīgu vēsturisku aģentu nozīmīgumu.\

d) Politiskās attīstības virzienu monitoringa funkcija

Šajā promocijas darbā viena no intelektuāļa funkcijām tiek saistīta ar uzdevumiem vērot un vērtēt politiskās attīstības virzienus sabiedrībā, analizēt vērojamo tendenču sākotnes un iespējamās sekas. Šajā jomā intelektuāļu aktivitātes var būt vērstas divos virzienos. Pirmkārt, intelektuāļi konstatē satraucošas attīstības tendences sabiedriskās apziņas līmenī, kas var kalpot par pamatu plašāka mēroga izmaiņām sabiedriskā un valsts pārvaldes līmenī. Otrkārt, viņi analizē un izdara spriedumus par institucionalizētās valsts varas leģitimitātes pamatu un darbībām. Vienlaikus tas nozīmē, ka intelektuālim būtu jāvairās no sevis pozicionēšanas ideoloģiskā spektra ietvaros. Edvards Šīls šajā kontekstā argumentē, ka tendence „nosliekties par labu totāliem risinājumiem, „-ismiem”, būtībā ir intelektuāļa apolitiskās stājas produkts”.¹⁵⁰ Tā vietā intelektuālim būtu jā rūpējas par mērenības uzturēšanu sabiedrībā.

Intelektuāļi kā šīs funkcijas veicēji saņēmuši arī nosodījumu par būtībā nodalītu jomu sapludināšanu. Viņiem pārmesta jaukšanās jautājumos, kuros pašiem trūkst ekspertīzes. Oponenti savukārt šādus pārmetumus noraida, saistot tos ar sabiedrības modrības iemidzināšanu. Hābermāss šādu iezīmi dēvē par „prāta fetišizāciju” un „varas funkcionalizāciju”.¹⁵¹ „Opozicionāra politiskā kultūra un valsts ir jāuzlūko kā savstarpēji papildinoši elementi”,¹⁵² viņš apgalvo, ar „opozicionāru” apzīmējot drīzāk ieinteresētu līdzdalību sabiedriskajos procesos ārpus valsts varas struktūrām, nekā pretenzijas uz līdzdalību tajā.

Attīstības tendences sabiedriskās apziņas līmenī

Attīstības tendenču sabiedriskās apziņas līmenī izvērtējums paredz to, ka intelektuālis uztur priekšstatu par atvērta un iekļaujoša sabiedriski politiskā klimata vēlamību. Tas nozīmē ne vien veicināt publisko diskusiju, bet arī aktīvi līdzdarboties tās darba kārtības veidošanā, sekot līdzī tās norises formai un saturam, kā arī nepieciešamības gadījumā – to papildināt. Intelektuāļa uzdevums ir sekot līdzī tam, kādi sabiedriski nozīmīgi jautājumi zināmu interešu dēļ tikuši

¹⁴⁹ Walzer M. *Interpretation and Social Criticism*. Cambridge; MA: Harvard University Press, 1985, p. 60.

¹⁵⁰ Shils E. The intellectuals and the powers: some perspectives for comparative analysis. In: *Comparative Studies in Society and History*, I. The Hague: Mouton and Co., 1958, p. 18.

¹⁵¹ Habermas J. *The New Conservatism: Cultural Criticism and Historians' Debate*. Cambridge; MA: The MIT Press, 1989, p. 87.

¹⁵² *Ibid.*, p. 73.

izslēgti no publiskās diskusijas, brīdināt par sekām, ko šāda izslēgšana varētu raisīt, un no jauna problematizēt tos. Tāpat intelektuāļa uzdevums ir arī brīdināt, vērst uzmanību uz pārāk intensīvu un doktrinālu kāda jautājuma kultivēšanu, kas nomāc alternatīvu risinājumu iespējas pieteikt sevi. Intelektuālim ir jāiestājas pret ortodoksiju un dogmām.¹⁵³ Tā ir konstruktīva sociālo institūciju kritika, sekojot līdzī to piekoptajām praksēm. Tāpat intelektuāļiem pastiprināta uzmanība ir jāvelta publiskajā diskusijā pielietotajiem līdzekļiem, tam, līdz kādai pakāpei tā ir brīva no propagandiskiem paņēmieniem un apzinātas maldināšanas. Šajā kontekstā būtisks ir tieši to nodarbošanās veidu pārstāvju pienesums, kuri profesionāli strādā ar rakstīto un runāto vārdu, un līdz ar to viskompetentāk spēj publikai skaidrot vārda lietojuma iespējamus nodomus, zemtekstus, slēptos vēstījumus.

Attīstības tendenču izvērtējums sabiedriskās apziņas līmenī īpaši saistījies Hābermāsa uzmanību. Šai problemātikai viņš pievēršas plašākā kontekstā. Viņu nodarbina liberālās politikas vērtību nosargāšana, un līdz ar to tiek meklēti arī priekšnoteikumi autoritāru tendenču attīstības ierobežošanai. Hābermāsa individuālā pieredze ietver atskārsmi par nacisma režīma patieso būtību, principiem, kādos tas balstījies, praksēm un mehānismiem, kas tikuši izmantoti tā stiprināšanai. Domātājs bijis iesaistīts vācu Nacistiskās partijas jaunatnes organizācijā, kā arī atradies frontē. Vēlāk, sekojot līdzī Nirnbergas prāvām un atklātībā nodotajiem dokumentārajiem materiāliem, kas atainoja režīma brutalitāti un realitāti koncentrācijas nometnēs, Hābermāss reflektē par sistēmas spēju noslēpt no saviem subjektiem viņu acu priekšā notiekošo un panākt lojalitāti.¹⁵⁴ Intelektuāļu nespēja sekmīgi veikt šo funkciju rada labvēlīgus apstākļus represīva režīma iedibināšanai.¹⁵⁵

Šīs funkcijas veikšanā zināma priekšrocība ir tiem intelektuāļiem, kuri ir fiziski attālināti no sabiedrības, par kuru reflektē, un kuru tiešajos pienākumos neietilpst risinājumu meklējumi konkrētajā sabiedrībā aktuālajām problēmām un izaicinājumiem.

Kā uzskata Hābermāss, attālinātība, kas pastāv starp intelektuāli un attiecīgās sabiedrības sabiedriski politiskajām norisēm, ļauj viņam distancēties no praktiskās politikas niansēm un saskatīt bīstamas tendences, aplūkojot politiskās attīstības virzienus kontekstā ar sabiedrības kultūrā iesakņotiem paradumiem. Uzskatāms piemērs tam ir Heinrihs Heine Veimāras Vācijā. Draudošo noslieci autoritārisma virzienā viņš spēj identificēt ievērojami agrāk pirms tā kļuva par realitāti, saskatot to praksēs un tradīcijās, kas sabiedrībā tika cienītas un uzskatītas par

¹⁵³ Said E. W. *Representations of the Intellectual: the 1993 Reith Lectures*. New York; NY: Vintage Books, 1996, p. 11. Skat. arī: Alatas S. H. *Intellectuals in Developing Societies*. London: Frank Cass, 1977, p. 15.

¹⁵⁴ Citēts pēc: Stephens M. (1994) *The theologian of talk*.

<http://www.nyu.edu/classes/stephens/Habermas%20page.htm> (aplūkota 15.09.2012.).

¹⁵⁵ Habermas J. *The New Conservatism: Cultural Criticism and Historians' Debate*. Cambridge; MA: The MIT Press, 1989, p. 87.

pašsaprotamām.¹⁵⁶ Politiskās publiskās sfēras iztrūkums Vācijā neļāva Heines centieniem realizēties tādā pašā virzienā un radīt līdzīgu efektu, kā tas bija noticis Francijā. Tur bija iedibināti un sekmīgi funkcionēja nepieciešamie sociālpolitiskie un kultūras priekšnoteikumi, lai ar publiskās sfēras starpniecību sabiedrību patiešām būtu iespējams brīdināt un informēt. Tātad, šīs funkcijas sekmīga izpilde paredz sazarotas publiskās sfēras esamību, kuras darbību pastāvošā vara būtiski neierobežo vai vismaz atsaucīgu publiku, kurā līdz zināmai pakāpei ir nobriedušas prasības pēc sociālpolitiskām pārmaiņām, un pastāv šādu pārmaiņu potenciāls. Situācijās, kad valsts pārvaldes struktūras mērķtiecīgi ierobežo šādas intelektuāļu izpausmes (jo īpaši represīvos režīmos), tieši radošo jomu pārstāvjiem piemīt vislielākais potenciāls īstenot šo funkciju. Pielietojot mākslinieciskās izpausmes līdzekļus, iespējams paust viedokļus, kuru izplatība, formulējot tos tieši, varētu tikt mērķtiecīgi ierobežota.

Institucionalizētās valsts varas leģitimitātes izvērtējums un darbību monitorings

Liela nozīme šajā kontekstā ir tam, cik artikulēta ir intelektuāļu kā simboliskās varas nesēju¹⁵⁷ un patstāvīgu aģentu identitāte. Vēsturisko gadījumu izpēte apliecina, ka franču un poļu intelektuāļi, kuriem vēsturiski piemitušas izteikti skaidri nodefinētas identitātes, ir bijuši vieni no aktīvākajiem šajā jomā.¹⁵⁸ Šajā kontekstā iezīmējas arī problēma, kas saistās ar iespēju šo intelektuāļu funkciju savietot ar darbību valsts pārvaldes struktūrās. Atsevišķa domas līnija intelektuāļu politiskās lomas un atbildības traktējumā iespēju intelektuālim iesaistīties valsts pārvaldes struktūrās un vienlaikus saglabāt intelektuāļa statusu apšaubā. Jau kopš laika, kad Platons konstruēja filozofu pārvaldītās ideālās sabiedrības modeli, liela daļa garīgā darba veicēju, atsaucoties uz sengrieķu klasiķi, ir centušies pierādīt, ka viņi būtu piemērotākie sabiedrības vadītāji, ja par mērķi tiek izvirzīta taisnīgas sabiedrības iedibināšana. Modernajā Rietumu tradīcijā savukārt vērojama tendence strikti nodalīt un pat pretnostatīt institucionālos sabiedrības pārvaldītājus un intelektuāļus. Tas tiek pamatots ar būtiski atšķirīgo iedabu un atšķirīgajiem uzdevumiem, kas būtu jāveic katras grupas pārstāvjiem. Šāds viedoklis arī rada pamatu akadēmiskai diskusijai par to, vai personu, uz kurām tiek attiecināts intelektuāļa statuss, iesaistīšanās valsts pārvaldē, ir piemērota viņiem kā indivīdiem un vēlams, raugoties plašākā sabiedriskā kontekstā.

Intelektuāļa uzdevums ir pievērst uzmanību individuālām un institucionālām nepilnībām valsts pārvaldes struktūrās. Ir jāņem vērā tas, ka neapmierinoši funkcionējošas institūcijas par tādām top konkrēto indivīdu vainas dēļ un kļūmju rezultātā.¹⁵⁹ Šīs funkcijas veicēju likumsakarīgi

¹⁵⁶ Habermas J. *The New Conservatism: Cultural Criticism and Historians' Debate*. Cambridge; MA: The MIT Press, 1989, p. 91.

¹⁵⁷ Skat. nākamajā promocijas darba sadaļā.

¹⁵⁸ Karabel J. Towards a theory of intellectuals and politics. *Theory and Society*, Vol. 25, No. 2, pp. 205–233, p. 217.

¹⁵⁹ Walzer M. *The Company of Critics: Social Criticism and Political Commitment in the Twentieth Century*. London: Peter Halban, 1989, p. 17.

vada pārlicība, ka esošajā sabiedrības organizācijā, kā arī institucionālajā izkārtojumā un praksēs to ietvaros ir iespējama pilnveide.¹⁶⁰

Literatūrā sastopamos viedokļus par intelektuāļu attiecībām ar pastāvošo valsts varu iespējams iedalīt empīriskajā un normatīvajā tradīcijā. Empīriskās tradīcijas ietvaros intelektuāļi tiek uzlūkoti kā valsts varas padomdevēji, kuri kopumā apkalpo tās intereses un tās darbības kritiski neanalizē: „Valsts tās dažādajās formās visos laikos izmantojusi intelektuāļus un maksājusi tiem kā tehniskiem stratēģiem un ideoloģiskiem leģitimētājiem. Valdniekam visos laikos ir bijis vajadzīgs Makjavelli padoms savas varas sekmēšanā”.¹⁶¹ Promocijas darbā attīstītā izpratne par intelektuāļa lomu, kā jau augstāk skaidrots, gan šādus uzdevumus neietver, nedz arī Makjavelli padomi sava laika Itālijas pilsētvalstu līderiem būtu uzlūkojami kā optimālais intelektuāļa un valsts varas attiecību modelis. Normatīvā tradīcija savukārt nosaka, ka intelektuāļa kā *status quo* kritiķa identitātes dēļ viņa attiecības ar institucionalizēto valsts varu raksturo zināma savstarpēja piesardzība, lai arī ne visās situācijās šīs attiecības *a priori* būtu uzlūkojamas kā saspīlētas (skat. Shils, 1958: 18; Reid, 1996: 121). Intelektuālim būtu jāuzdrošinās pastāvošajai varai atklāt *patiesība* par tās rīcības praksēm (Zoila, 1998; skat. arī Benda, 1969; Said, 1994) (izcēlums mans – I.G.-L.). Pie šāda uzstādījuma un konkrēto vārdu izvēles pieturas virkne modernitātes tradīciju pārstāvošu un mūsdienu autoru, ar to saprotot drīzāk valsts pārvaldes struktūru darbību uzraudzību nekā pretenzijas uz patiesības statusu baudošu atziņu radīšanu epistemoloģiskā izpratnē.

Radikālāko viedokļu paudēji intelektuāļa un valsts varas attiecību skaidrojumā uzlūko intelektuāļa identitāti kā tādu, kas veidojas opozīcijā. Tas nozīmē, ka tai ir nepieciešams *cits*,¹⁶² attiecībā pret ko intelektuālis var definēt pats sevi. Vēl vairāk – šī *cita* konstruēšana ir būtisks komponents intelektuāļa sevis apzināšanās procesā.¹⁶³ Tiek argumentēts, ka intelektuālim *a priori* raksturīga tendence apšaubīt autoritātes¹⁶⁴ (skat. arī Shils 1958: 18).¹⁶⁵ Pieņēmumi par intelektuāļu politisko lomu, kas paredz viņu opozicionāro stāju attiecībā pret jebkāda veida autoritātēm, bet jo īpaši pret valsts varu, līdz ar to pašos pamatos ir tipiski moderns fenomēns. Tas saistāms ar modernās valsts attīstību un iespēju veidoties no valsts neatkarīgai pilsoņu

¹⁶⁰ Walzer M. *The Company of Critics: Social Criticism and Political Commitment in the Twentieth Century*. London: Peter Halban, 1989, p. 17.

¹⁶¹ Stina E. L. What influence? Public intellectuals, the state and civil society. In: Fleck C., Hess A. and Lyon E. S. (eds.) *Intellectuals and their Publics: Perspectives from the Social Sciences*. Burlington: Asgate Publishing Company, 2009, pp. 69–87, p. 72.

¹⁶² Eyerman R. *Between Culture and Politics: Intellectuals in Modern Society*. Cambridge; MA: Polity Press, 1994, p. 33.

¹⁶³ *Ibid.*, p. 34.

¹⁶⁴ Tillich P. (1955) *Religion and its intellectual critics*. <http://www.religion-online.org/showarticle.asp?title=494> (aplūkots 14.03.2012.).

¹⁶⁵ Hansen E. Intellect and power: some notes on the intellectual as a political type. *The Journal of Politics*, Vol. 31, No. 2, pp. 311–328, p. 328.

neformālas komunikācijas telpai. Aplūkojot problemātiku no šāda redzesleņķa, mēģinājumi pieņēmumu par intelektuāļiem saistīt, piemēram, ar Platona pieeju, Viduslaikiem vai mandarīnu attiecībām ar pastāvošo varu Senajā Ķīnā,¹⁶⁶ nav atzīstami par pamatotiem. Teorētiski gan piedāvā arī šādu perspektīvu. Šīs intelektuāļa funkcijas kontekstā, līdzīgi kā saistībā ar jautājumiem par publisko diskursu, figurē mēģinājumi par intelektuāļiem runāt jau antīkajā pasaulē. Nereti tieši saistībā ar šo jautājumu atsaucas uz leģendu par Sokrata nāvi. Nāvēssods izdzerot indi viņam tika izpildīts par atsacīšanos „pārstāt sacīt patiesību pastāvošajai varai”.¹⁶⁷ Daudzējādā ziņā šī epizode ir atstājusi iespaidu uz vēlākajos vēsturiskajos periodos nostiprināto izpratni par publiskuma ideāliem un intelektuāļa pienākumiem kopienā, kā arī attiecībā pret valsts varu. Sokrata centieni mērķis, oponējot praktiskās gudrības skolotājiem – sofistiem –, bija akcentēt ētikas lomu iepretī fizikai. Sokrats iebilda pret sofistu relativismu un noraidīja pieņēmumu, ka „cilvēks ir visu lietu mērs”.¹⁶⁸

Antīkajā pasaulē radītās atziņas arī vēlākajos vēsturiskajos periodos ir kalpojušas kā atskaites punkts, normatīvi skaidrojot nepieciešamību nodalīt intelektuāļu funkcijas no valsts pārvaldes jomas. Visumā modernajā (un daudzējādā ziņā – arī mūsdienu) sociāli politiskajā domā panākts konsenss attiecībā uz to, ka Platona antīkais priekšstats par „filozofiem-valdniekiem” optimāli pārvaldītas sabiedrības priekšgalā ir zaudējis savu statusu. Klasisks šajā kontekstā ir Kanta atzinums, ka filozofiem nav jāklūst par valdniekiem, jo „vara neizbēgami sagroza brīvu prāta spriedumu”, taču viņiem ir jātiek dotai iespējai runāt atklāti, kas ir nepieciešams priekšnoteikums tautas priekšstāvju darbības apgaismošanai¹⁶⁹ (skat. arī Dahrendorf, 1970: 54). Mūsdienu sociālie teorētiski sper vēl soli tālāk, argumentējot, ka darbībām, kas saistītas ar valsts pārvaldes jomu, politiku un intelektuāļu uzdevumiem, pašos pamatos piemīt atšķirīga iedaba, un daudzos aspektos tos raksturo tiekšanās pēc atšķirīgiem mērķiem, kas tiek uzskatīti par nesavienojamiem¹⁷⁰ (skat. arī Collins 2011). Intelektuāļu nonākšana valsts varas pozīcijās nereti tiek saistīta pat ar potenciālu sabiedriskas bīstamības momentu. Piemēram, neapšaubāms ir fakts, ka intelektuāļi zināmos apstākļos ir snieguši savu ieguldījumu demokratizācijas sociālās bāzes attīstībā, īpaši XX gs. sākumā un noslēgumā.¹⁷¹

¹⁶⁶ Emmerich W., McIsaac P. German writers as intellectuals: strategies and aporias of engagement in East and West from 1945 until today. *New German Critique*, No. 88, *Contemporary German Literature* (Winter 2003), pp. 37–54, p. 39.

¹⁶⁷ Alexander J. C. Public intellectuals and civil society. In: Flek C., Hess A. and Lyon E. S. (eds.) *Intellectuals and their Publics: Perspectives from the Social Sciences*. Farnham, Surrey: Ashgate Publishing Ltd., 2009, pp. 19–27., p. 20.

¹⁶⁸ Sengrieķu filozofa Protagora tēze, kas par vienīgo vērtību avotu pasaulē aicina uzlūkot cilvēku.

¹⁶⁹ Kants I. Mūžīgu mieru. Grām.: *Kas ir Apgaismība?* Rīga: Zvaigzne ABC, 2005, 122. lpp.

¹⁷⁰ Shils E. Intellectuals and responsibility. In: *The Political Responsibility of Intellectuals*. Maclean I., Montefiore A. and Winch P. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 1990, p. 268.

¹⁷¹ Skat. Kurzman C., Leathey E. Intellectuals as the social basis of democratization. 1905–1912 and 1989–1996. *American Journal of Sociology*, Vol. 109, No. 4, pp. 937–986.

Vienlaikus, balstoties vēsturiskajā pieredzē, intelektuāļiem tiek ieteikts saglabāt savu pilsoniskās sabiedrības aģentu lomu, jo „intelektuālis ir demokrāts ārpus varas”.¹⁷² Šis komentārs norāda uz plašāku problēmu loku, kas saistās ar intelektuāļa iesaistīšanos valsts pārvaldes struktūrās. Proti, demokrātijas ikdienas rutīna ir saistīta ar zināmu normu un prakšu apguvi, kas ir ilgstošs process, tas paredz pakāpenisku evolūciju, nevis strauju attīstību. Šeit arī atsedzas intelektuāļa nespēja samierināties ar šim procesam visumā raksturīgajām konkrētu indivīdu pieļautām kļūdām un nepilnībām.¹⁷³ Intelektuālis, saskaņā ar šo redzējumu, demokrātijas pievilcību saskata tās idealizētajā formā, taču, sastopoties ar tās praksi, var kļūt neiecietīgs pret publiku, kas nerīkojas saskaņā ar lolotā ideāla prasībām.

4. *Intelektuālis* kā simboliskās varas nesējs

Intelektuāļa aplūkojums sabiedriski politiskā procesa kontekstā paredz pievērsties arī ar to cieši saistītā varas fenomena aplūkojumam. Šajā sadaļā detalizētāk tiks aplūkotas tās varas koncepcijas, kurās nozīmīga loma kā politiskā procesa aģentiem var tikt ierādīta intelektuāļiem.

Vara ir parādība, kas var realizēties dažādos veidos un līmeņos, un tā teorētiskajā aplūkojumā piedāvātas dažādas tipoloģijas. Piemēram, „negatīvā” pret „pozitīvo” varas izpratni. „Negatīvā” varas izpratne paredz subjekta varas realizēšanu pār objektu vai objektiem, kas raksturojama kā nulles iznākuma spēle. Tas nozīmē, ka aģenta „A” varas palielinājums paredz aģenta „B” varas samazinājumu un otrādi. Šādi varas problemātiku sociālajā un politikas teorijā traktējuši tās klasiķi Tomass Hobss (*Thomas Hobbes*), Makss Vēbers, kā arī tādi ievērojami mūsdienu sociālie teorētiķi kā Roberts Dāls (*Robert Dahl*) un Entonijs Gidenss (*Anthony Giddens*). Alternatīvā – „pozitīvā” – varas izpratne šajā kontekstā nozīmē uzsvērt sadarbību kopienas locekļu starpā varas realizācijā. Aģenti „A” un „B”, savstarpēji sadarbojoties, var „palielināt savu kopējo varu pār trešajām pusēm un pār ārpasauli”¹⁷⁴ – tā problemātiku skaidro britu sociologs Maikls Manns (*Michael Mann*). Šo aspektu varas fenomena skaidrojumā dažādos laikmetos priekšplānā virzījuši arī tādi domātāji kā Aristotelis, Talkots Pārsonss (*Talcott Parsons*), Hanna Ārente (*Hannah Arendt*), Jirgens Hābermass un Mišels Fuko.

Fuko uz varas problemātiku raugās no poststrukturālisma kustības redzesleņķa, līdz ar to šeit dominējošais skatījums ir saistīts ar kustībai kopumā raksturīgo absolūto vērtību, patiesības iespējamības un hierarhiju noraidījumu. Viņa varas izpratne paredz to uzlūkot nevis kā resursu,

¹⁷² Hansen E. Intellect and power: some notes on the intellectual as a political type. *The Journal of Politics*, Vol. 31, No. 2, pp. 311–328, p. 324.

¹⁷³ *Ibid.*

¹⁷⁴ *Skat.* Mann M. *The Sources of Social Power. Volume II: The Rise of Classes and Nation states, 1760–1914.* Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

kas atrodas kāda pārziņā, bet gan kā attiecību tīklu. Turklāt varas attiecību realizācijā iesaistīto indivīdu identitātes nav bijušas iepriekš nosacītas, bet gan tās veidojas varas attiecību ietvaros. Vara ir izkļiedēta, un nav nosakāms konkrēts subjekts vai subjekti, kuri to realizētu pār objektiem. Saskaņā ar Fuko uzskatiem, „vara ir visur”.¹⁷⁵ Viņš, atmaskojot to, ar kādiem mehānismiem dažādos vēsturiskos periodos ir ticis konstruēts par *patieso, leģitīmo* un sabiedriski akceptējamo atzītais, secina, ka šie apzīmējumi iedibināti varas cīņu rezultātā un uzlūkojami kā līdzeklis apspiešanas prakšu maskēšanai. Viņa populārā tēze ir: „Patiesība būtībā ir vara, tā ir varas attiecību produkts”.¹⁷⁶ Ja vara būtu „tikai represīva, ja tā vienīgi sacītu „nē”, vai jūs patiesi uzskatāt, ka izdotos panākt paklausību? Tas, ka tā ir vara, kura valda, kuru akceptē, ir tā tāpēc, ka tā nevalda pār mums kā spēks, kas saka „nē”, bet gan caurvij struktūras, rada lietas, dod prieku, veido zināšanas, izraisa diskusiju; tā uzskatāma par produktīvu tīklu, kas caurauž visu sabiedrības kopumu daudz lielākā mērā nekā par negatīvu instanci, kuras uzdevums būtu tikai iegrozīt”.¹⁷⁷ Viņa skatījumā, šī decentralizētā, visaptverošā, internalizētā, ar dažādu mikro tehnoloģiju starpniecību uzturētā vara vienlaicīgi uztur brīvības, vienlīdzības un cilvēktiesību aizstāvības ilūziju, panākot pilnīgu pakļaušanos. Viņa piedāvātais jēdziens *vara/zināšanas* liecina par to, ka varu viņš izprot kā fenomenu, kas var būt iekšēji piemītošs visām sociālajām attiecībām; attiecībam, kurās subjekti diskursa ietvaros konstituējas kā subjekti. Modernais subjekts ir varas attiecību produkts. Sabiedrība, uz kuru raugāties *varas/zināšanu* režīma izpratnē, nosaka subjektu, definējot normas, saskaņā ar kurām viņam būtu jādzīvo. Patiesības režīms Fuko interpretācijā ir noteikti diskursīvie rāmji, kas nosaka pieļaujamā un par patieso atzīstamā robežas. Šo režīmu sabiedrībā uztur virkne disciplinējošu institūciju (izglītības iestādes, plašsaziņas līdzekļi, medicīnas iestādes, cietumi). Patiesības režīms ir noteikumi, saskaņā ar kuriem notiek cīņa par patiesības statusu un tās spēlēto ekonomisko un politisko lomu.¹⁷⁸ Fuko paredz arī iespēju pretoties varas attiecībām. Diskurss, kas ir varas attiecību avots, var kalpot arī kā izejas punkts alternatīvu apzināšanai un pretošanās taktiku definēšanai varas attiecībām. Šajā kontekstā tiek pasvītrotā intelektuāļu loma, kuri, specifiskos sektoros veicot ģeoloģisku patiesības režīma iedibināšanās analīzi, var atklāt veidus, kā tam pretoties.¹⁷⁹ Šeit parādās Fuko teorijas analīzē samērā reti akcentētā saikne varas realizēšanas un brīvības starpā. Fuko skaidro: „Vara var tikt realizēta tikai pār brīviem subjektiem, un vienīgi tiktāl, kamēr viņi ir brīvi (...). Verdztība, cilvēkam esot saslēgtam ķēdēs, nav saistāma ar varas

¹⁷⁵ Foucault M. *The History of Sexuality: The Will to Knowledge*. Transl. by R. Hurley. London: Penguin, 1998 (First published in 1976), p. 25.

¹⁷⁶ Foucault M. Truth and power (Interview by A. Fontana and P. Pasquino). In: Gordon C. (ed.) *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. New York; NY: Pantheon Books, 1980, pp. 109–134, p. 131.

¹⁷⁷ *Ibid.*, p. 115.

¹⁷⁸ Skat. Rabinow, P. (ed.) *The Foucault Reader: An introduction to Foucault's thought*. London: Penguin, 1991.

¹⁷⁹ Foucault M. *The History of Sexuality: The Will to Knowledge*. Transl. by R. Hurley. London: Penguin, 1998 (First published in 1976), p. 25.

attiecībām. Šo attiecību pašā centrā atrodas un tās pastāvīgi ierosina gribas nepakļāvība un brīvībai raksturīgā atsacīšanās samierināties”.¹⁸⁰

Savukārt Hanna Ārente ar varu saprot cilvēku spēju darboties kopīgi sociāli politisku mērķu sasniegšanai. Kolektīvais aspekts Ārentes varas realizēšanas teorijā ir principiāls – vara nav individuāli, bet gan indivīdu sadarbībā realizējams fenomēns. Varas jēdziens ir nošķirams no *spēka* un *vardarbības* jēdzieniem, un tā izpratnē, atšķirībā no pārējiem diviem, priekšplānā virzāma piekrišana, kas panākta racionālas diskusijas, nevis piespiešanas ceļā: „Vara tiek realizēta tikai tur (..), kur vārdi nav tukši, un darbi nav brutāli, kur vārdi netiek lietoti patieso nodomu apslēpšanai, bet gan, lai atklātu realitāti, un darbi netiek veikti, lai pārkāptu un iznīcinātu, bet gan, lai iedibinātu attiecības un radītu jaunas realitātes”.¹⁸¹ Vara tiek realizēta, indivīdiem kopīgi veicot komunikatīvi, nevis stratēģiski vai instrumentāli ievirzītu darbību.¹⁸² Varas realizācijā, tāpat, primāra ir brīva un nepiespiesta indivīdu komunikācija, un ekonomiskie, administratīvie vai militārie līdzekļi šajā varas koncepcijā atvirzās otrajā plānā. Sabiedrības pārvaldes struktūras ir sekundāras attiecībā pret komunikatīvi realizēto varu, un vienīgi otrajā no abām balstāma institūciju leģitimitāte.¹⁸³ Ārentes izpratnē, vara tiek realizēta vienīgi kolektīvi, nevis individuāli: „Vara ir cilvēka spēja nevis vienkārši darboties, bet darboties kopīgi. Vara nav indivīdam piemītošs raksturojums; tā pieder grupai un realizējas vienīgi tik ilgi, kamēr šī grupa darbojas kopā”.¹⁸⁴

Ideju par varu kā nevardarbīgas indivīdu komunikācijas ceļā iedibinātu fenomēnu tālāk attīstījis cits ievērojams XX gs. teorētiķis Jirgens Hābermāss, piedāvājot *komunikatīvās varas* jēdzienu: „Jebkura politiskā vara izriet no pilsoņu komunikatīvās varas”,¹⁸⁵ viņš skaidro. Hābermāsa ideāls paredz komunikatīvās varas veidošanos no piespiešanas brīvā, starppersoniskā diskursā publiskajā sfērā. Piespiešana vai stratēģiski ievirzītu mērķu esamība diskursā tiek izslēgta. Principiāla ir ievirze uz savstarpēju saprašanos un konsensa meklējumiem argumentācijas ceļā. Komunikatīvo varu administratīvā varā pārvērš likums, un valsts varas realizācija caur administratīvās varas struktūrām uzskatāma par leģitīmu vienīgi tad, ja tā ir balstīta šādā diskursīvi nostiprinātā komunikatīvajā varā.¹⁸⁶

Sociālās varas tipoloģiju, izdalot četrus tās atzarus, piedāvā britu sociologs Maikls Manns. Viņa piedāvātajā dalījumā figurē politiskā, ekonomiskā, militārā un ideoloģiskā vara. Ar

¹⁸⁰ Foucault M. *The History of Sexuality: The Will to Knowledge*. Transl. by R. Hurley. London: Penguin, 1998 (First published in 1976), p. 94.

¹⁸¹ Arendt H. *The Human Condition*. Chicago; IL: University of Chicago Press, 1958, p. 200.

¹⁸² D'Entreves M. P. *The Political Philosophy of Hannah Arendt*. London: Routledge, 2011 (First published in 1994), p. 78.

¹⁸³ Arendt H. *The Human Condition*. Chicago; IL: University of Chicago Press, 1958, p. 140.

¹⁸⁴ Arendt H. *On Violence*. New York; NY: Harcourt Brace & Co, 1970, p. 44.

¹⁸⁵ Habermas J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Transl. by William Rehg. Cambridge; MA: MIT Press, 1996, p. 170.

¹⁸⁶ *Ibid.*, p. 148.

politisko varu klasiski tiek saprasta „centralizēta un teritoriāla sociālās dzīves regulācija”. Kā pārvaldes pamatfunkcija tiek uzlūkota kārtības nodrošināšana attiecīgā teritorijā.¹⁸⁷ Ekonomiskā vara ir saistīta ar nepieciešamību iegūt, pārveidot, sadalīt un patērēt resursus saiedrībā.¹⁸⁸ Militāro varu Manns definē kā „koncentrētas un legālas vardarbības sociālu organizāciju”.¹⁸⁹ Ideoloģiskā vara, saskaņā ar Manna priekšstatiem, savukārt ir saistīta ar cilvēkiem raksturīgo nepieciešamību rast dzīves jēgu, spēt vienoties ar pārējiem kopienas locekļiem par saistošām normām un vērtībām, un „iesaistīties estētiskās un rituālās praksēs kopā ar citiem”.¹⁹⁰ Intelektuāļu problemātikas kontekstā šī varas dimensija pelna īpašu ievērību. Tā tiek dažādi apzīmēta, un šajā promocijas darbā autore izmantos apzīmējumu „simboliskā vara”. Pamatā šeit ir runa par noteiktiem sabiedrības locekļiem piemītošu spēju veidot un ievirzīt noteiktā gultnē priekšstatus un vērtīborientācijas. Var uzskatīt, ka modernajā sabiedrībā simboliskās varas nesēju statusam atbilst intelektuāļi.

Prominentu skatījumu šajā jautājumā piedāvājis ievērojamais XX gs. franču sociologs un filozofs Pjērs Burdjē (*Pierre Bourdieu*). Vara sabiedrībā realizējas dažādos „laukos”, kuros, ieņemot noteiktas „pozīcijas”, darbojas aģenti,¹⁹¹ viņš skaidro. Atrodoties šajās pozīcijās, iespējams uzturēt vai pārveidot laukus veidojošās un uzturošās varas attiecības. Aģentu pārziņā ir „kapitāls” jeb atbilstoši varas resursi. Kapitāla veidi ir dažādi: sociālais, kultūras, ekonomiskais un simboliskais kapitāls. Sociālais kapitāls ietver dažāda veida indivīda iesaisti un piederību – paziņu loku, dalību kolektīvos. Kultūras kapitālu veido indivīda zināšanas, saiknes un pieredze. Ekonomiskais kapitāls ir aģenta rīcībā esošie saimnieciskā izpratnē izsakāmie labumi. Savukārt simboliskais kapitāls ir iemantotā cieņa, prestižs un atzīšana noteiktas kopienas ietvaros.¹⁹² Burdjē īpaši pasvīturo simboliskā kapitāla nozīmi pārējo sabiedrības locekļu akceptētu lietu un procesu apzīmējumu veidošanā. Vērtību hierarhijā ne visu sabiedrības locekļu aizstāvētajām vērtībām ir vienlīdzīgs svars. Atpazīstamākajiem un lielāko autoritāti iemantojušajiem (Burdjē šos sabiedrības locekļus apzīmē kā „dižciltīgākos”) ir lielāka iespēja popularizēt savu redzējumu.¹⁹³ Burdjē runā par simbolisko varu kā par varu „veidot pasauli” vai konkrētāk – pēc noteiktām pazīmēm uz pārējās sabiedrības fona izdalīt un nosaukt vārdā, apzīmēt dažādas grupas.¹⁹⁴ Plašākā izpratnē – runa ir par autoritāti piešķirt lietām un procesiem apzīmējumus.

¹⁸⁷ Mann M. *The Sources of Social Power: Volume 3: Global Empires and Revolution, 1890–1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, p. 12.

¹⁸⁸ *Ibid.*, p. 8.

¹⁸⁹ *Ibid.*, p. 10.

¹⁹⁰ *Ibid.*, p. 6.

¹⁹¹ Bourdieu P. *Distinction: The Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge; MA: Harvard University Press, 1984.

¹⁹² *Skat.* Bourdieu P. The Forms of Social Capital. In: Richardson J. (Ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York; NY: Greenwood, 1986, pp. 241–258.

¹⁹³ Bourdieu P. Social Space and Symbolic Power. *Sociological Theory*, Vol. 7, No. 1, pp. 14–25, p. 21.

¹⁹⁴ *Ibid.*, p. 22.

Simboliskā vara ir vara saglabāt vai pārveidot pastāvošās klasifikācijas jautājumos, kas skar dažādas sociālās kategorijas (piemēram, dzimti, nāciju, reģionu, vecumu, sociālo statusu u.c.).¹⁹⁵ Simbolisko varu Burdjē piedāvā uzlūkot kā konsekrācijas vai atklāšanas varu jeb varu apstiprināt jau esošu lietu un sociālo formējumu eksistenci. Būtiski šeit ir tas, ka, lai gan šādas grupas, iespējams, sabiedrībā jau reāli pastāv, par tādām tās nav pilnā mērā uzskatāmas līdz brīdim, kad tās, vadoties pēc noteikta principa, tiek identificētas uz citu grupu fonu sabiedrībā. Šeit ir runa par varu padarīt redzamus sabiedrībā jau reāli pastāvošos sociālos dalījumus, un kā tāda, saskaņā ar Burdjē uzskatiem, tā ir arī politiska vara *par excellence*. Šķira (tauta, nācija) vai jebkurš cits citādi neskaidri definējams kolektīvs pastāv tikai un vienīgi tad, ja ir aģenti, kuri šo grupu kā tādu var izdalīt uz sociālā veseluma fona un nosaukt to vārdā. Šie aģenti arī uzņemas grupas doto uzdevumu uzstāties tās vārdā.¹⁹⁶ Intelektuāļi vislielākajā mērā var tikt uzlūkoti kā simboliskās varas nesēji, un kā tādi tie tiks uzlūkoti šī promocijas darba ietvaros.

¹⁹⁵ Bourdieu P. Social Space and Symbolic Power. *Sociological Theory*, Vol. 7, No. 1, pp. 14–25, p. 23.

¹⁹⁶ *Ibid.*

II NODAĻA

RAINIS KĀ NEPIESAISTĪTAIS INTELEKTUĀLIS UN POLITIĶIS

Promocijas darba otrā nodaļa veltīta Raiņa personības aplūkojumam divās viņa politiski nozīmīgās darbības fāzēs. Pirmajā apakšnodaļā analizēta Raiņa darbība līdz iesaistei valsts pārvaldē jeb nepiesaistītā intelektuāļa darbības fāzē. Detalizētāk pētīti Raiņa priekšstati par to, kādam būtu jābūt intelektuāļa ētosam un lomai sabiedrībā. Turpinājumā padziļināta uzmanība veltīta indivīda lomai plašākas kopienas ietvaros un Raiņa uzskatiem šajā jautājumā. Izvērsti aplūkots nacionālais jautājums, ņemot vērā tā principiālo nozīmi Raiņa pārspriedumos par intelektuāļu lomu sabiedrībā. Apakšnodaļas noslēgumā analizēti Raiņa priekšstati par leģitīmu politikas praksi un institucionalizētās valsts varas leģitimitāti.

Otrajā apakšnodaļā analizēta Raiņa darbība valsts pārvaldē. Apakšnodaļa iesākas ar apskatu par Raiņa atgriešanos Latvijā un iesaistīšanos valsts pārvaldē. Turpinājumā uzmanība veltīta Raiņa aktualizētajiem jautājumiem un izaicinājumiem parlamentārajā darbā. Aplūkotās norises saistībā ar Valsts prezidenta vēlēšanām Latvijā, kā arī Raiņa karjeras noslēgums valsts pārvaldē, viņam ieņemot izglītības ministra amatu.

1. Rainis nepiesaistītā intelektuāļa darbības fāzē

1.1. Intelektuāļa ētoss un loma sabiedrībā

a) Intelektuāļa devums kopienai

Starptautiskajā Rakstnieku kongresā 1948. gadā, atrodoties trimdā, Fēlikss Cielēns lakoniski skaidroja starptautiskajai sabiedrībai, kādu lomu rakstniecība un teātra mākslas joma spēlējusi Baltijas reģionā dažādos vēstures periodos un izaicinājumos. Viņš īpaši izcēla to, ka „Baltijas joslā kultūra ir demokratizēta”,¹⁹⁷ ar to saprotot situāciju, ka „rakstniecība ir tuva tautai”. Viņš turpat arī pieminēja: „Tas nebūt nenozīmē to, ka rakstniecība šeit satura ziņā banalizējas un stila ziņā vulgarizējas. (..) Pie mums [Baltijas reģionā – I.G-L.] plaša starp prozas mākslas valodu un tautas dzīvo runas valodu nav liela arī vēl tāpēc, ka šeit sevišķi liela loma tautas garīgajā attīstībā piekrīt teātrim. Teātris latviešiem nav ne kungu, ne inteligento māksla, bet gan īsta tautas māksla. (..) Tikai kultūras un tautas harmoniskā vienībā var rasties morāls spēks, kas spēj pārvarēt visādas krīzes un visādas katastrofas”.¹⁹⁸

¹⁹⁷ Stanford University Hoover Institution Archive. Collection „Felikss Cielens”, Box No. 2.7, Folder „Speeches and Writings”. „Starptautiskais rakstnieku kongress”.

¹⁹⁸ *Ibid.*

Rainis pauda pārliecību, ka garīgais spēks ir vienīgais jēgpilnais latviešu tautas pamats, jo īpaši ņemot vērā tās militāro un ekonomisko iespēju ierobežotību.¹⁹⁹ Sava loma šeit ir gan vienkāršajai tautai kā šī spēka avotam, gan sabiedrības locekļiem, kurus šajā darbā pieņemtajā izpratnē var apzīmēt kā intelektuāļus; viņiem būtu jākalpo par šī spēka artikulētājiem. Plašākas kopienas un to mobilizējoša intelektuāļa sadarbības nozīmei Rainis velta īpašu uzmanību.²⁰⁰ Tādējādi viņš arī pasvīturo savu saikni ar attiecīgo laiku un vietu.

Intelektuālis, literāro darbu autors, saskaņā ar Raiņa pārliecību, ir laikmeta dokumentētājs, vispārējā sabiedriski politiskā noskaņojuma fiksētājs. Viņš pauž pārliecību, ka laikmeta idejām būtu jāatspoguļojas attiecīgajā laikā dzīvojošo literātu darbos. Viņiem jāiet kopsolī ar sava laika un sabiedrību būtiskajiem izaicinājumiem un jāakcentē to nozīmīgākās atziņas. Piezīmēs Rainis kritizējis „viltus romantismu pagātnes tēlošanā, reliģiozo mistiku, lētu noslēpumainību un atrautību no sava laika domāšanas”.²⁰¹ Šie motīvi pie Raiņa parādījās jau jaunības gadu pārspridumos, kam savā monogrāfijā „Jaunais Rainis” detalizēti pievērsusies Saulcerīte Viese, un arī vēlākajos gados viņš no tiem neatkāpās. Pētnieces detalizēti analizētie rokraksti, vēstules un darbu ieceres satur izvērstu refleksiju par sava laika mākslas uzdevumiem. Šeit figurē atsauces uz XIX gs. beigu lielmēroga sociālajiem romāniem. Starp tiem minami Ļeva Tolstoja (*Лев Толстой*) „Karš un miers” („Война и мирь”, 1865–1869) un „Anna Kareniņa” („Анна Каренина”, 1873–1877), Fjodora Dostojevskas (*Фёдор Достоевский*) „Noziegums un sods” („Преступление и наказание”, 1877) un „Brāļi Karamazovi” („Братья Карамазовы”, 1880), Ivana Turgeņeva (*Иван Тургенев*) „Tēvi un dēli” („Отцы и дети”, 1862), Ivana Gončarova (*Иван Гончаров*) „Oblomovs” („Обломов”, 1859), Emila Zolā 20 romānu sērija „Ružon-Makaru dzimta” („Les Rougon-Macquart”, 1871–1893), Gija de Mopasāna (*Henri René Albert Guy de Maupassant*) „Dzīve” („Une Vie”, 1883). Atzīmēti arī popularitāti strauji gūstošie rakstnieki Anatols Franss (*Anatole France*), Marks Tvens (*Mark Twain*) un Augusts Strindbergs (*Johan August Strindberg*). Starp pagātnes ievērojamākajām personībām rakstniecībā Rainis izceļ Onorē de Balzaku (*Honoré de Balzac*), Nikolaju Gogoli (*Николай Гоголь*), Aleksandru Puškinu (*Александр Пушкин*).²⁰² „Dienas Lapas” posmā Rainis centās laikrakstā atspoguļot šo ievērojamo rakstnieku reālistu darbus, pievērstoties arī skandināvu jaunajai literatūrai.²⁰³

Intelektuālis kā sava laikmeta dokumentētājs un izaicinātājs ir tēma, par ko polemikā ar laikabiedriem iesaistījās arī Raiņa dzīvesbiedre Aspazija. Rainis aktīvi aizstāvēja viņas pievēršanos sociāli nozīmīgiem jautājumiem savā dzejā un dramaturģijā laikā, ka viņa par šo

¹⁹⁹ Priedītis A. Lekcija Latvijas Universitātē 2012. gada 6. martā.

²⁰⁰ Rainis. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 24.02.1911.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1911.html> (aplūkota 16.02.2012.).

²⁰¹ RMM, Inv. Nr. 59034, 23. lpp.

²⁰² *Skat.* Viese S. *Jaunais Rainis*. Rīga: Liesma, 1982.

²⁰³ Birkerts A. J. Rainis: biogrāfiska skice. *Domas*, 1912, Nr. 25, 481.–590. lpp., 487. lpp.

jautājumu polemizēja ar Andrievu Niedru. 1896. gadā (maijā, jūnijā, augustā, decembrī) un 1897. gadā (maijā) ar pseidonīmu „-dr -dr” Niedra žurnālā „Austrums” bija publicējis apcerējumu sēriju „Aspazijas raksti”, kurā veltīja pārmetumus gan konkrēti Aspazijai, gan t.s. „jauno” mākslai kopumā. Niedra argumentēja, ka Aspazijas pievēršanās aktuālām sociālām problēmām savos darbos noplicinājusi viņas kā dzejnieces personību; tas „nogurdinājis” un pārargri „izsmēlis viņu”.²⁰⁴ „-dr -dr” pauda pārliecību, ka rakstniekam sociālajās problēmās nav „jājauca”.²⁰⁵ Rainis plānotajā publikācijā Aspazijas aizstāvībai savukārt pasvītījis literatūras neatsveramo lomu, jo īpaši „politiski nebrīvās tautās”.²⁰⁶ „Mēs negribam mieru, bet gan kustību, cenšanos, dzīvi”,²⁰⁷ viņš uzskaita. Apcerē „Latviešu lirika dažādos laikmetos” Aspazija raksta: „Uz kuriem kādas tautas kustība dažādos pārejas laikmetos virzās, uz turieni viņai it kā austrumu spīdekļis, pestīšanas ceļu rādīdama, iet pa priekšu viņas dzeja”.²⁰⁸ Viņa skaidro, ka tieši „viskarstākajos cīņās, uztraukuma un pārmaiņu laikos” dzejas loma sabiedrībā pieaug. Kā spilgti vēsturiski paraugi šajā jomā, viņasprāt, kalpo sengrieķu dzejnieks Tirtejs, kurš iedrošinājis sava laika uzvaras vai, piemēram, dzejnieki Ferdinands Freiligrāts (*Ferdinand Freiligrath*), Gotfrīds Kellers (*Gotfried Keller*) un Ernsts Morics Arnts (*Ernst Moritz Arnt*), kuri līdzīgu ieguldījumu snieguši vācu brīvības cīņās. Kā sava laika spilgtākos sociālo pretrunu atainotājus viņa līdzās citiem min arī vācu dzejnieku Leopoldu Jakobi (*Leopold Jakobi*) un pazīstamo itāļu literāti Adu Negri (*Ada Negri*).²⁰⁹ Rainis pats literārai darbībai nopietni pievērsās pēc 1895. gada.²¹⁰

Rakstošās publikas uzdevumi vistiešākajā veidā tiek saistīti ar attieksmes demonstrēšanu savos darbos, kā arī sabiedriski politiskās dzīves praksi un mudinājumiem uz tās vitalizēšanu. Raiņa nodoms šeit ir mobilizēt rakstošo publiku apzināties savu sabiedrisko misiju. Saskaņā ar viņa paša agrā jaunībā pausto pārliecību, no tās pat nav iespējams izvairīties, jo „dzeju rada cilvēka tieksme pārvarēt grūtības, atrisināt pretrunas”,²¹¹ „dzejas uzdevums nav skaists mirdzums, ne mānīšana un apmānīšana, bet patiesā, nopietnā un lielā meklēšana un atrašana, arī ikdienas dzīvē vai tieši ikdienas dzīvē”.²¹² Raiņa nodoms ir aktualizēt jautājumu par literāro rakstniecību kā sociālu fenomenu; viņš atsakās akceptēt vienīgi estētiskas vērtības piedēvēšanu tai. Rietumeiropā aktuālā reālisma veicināšana literatūrā bija tendence, kam XIX gs. beigās sekoja arī citviet, tostarp arī „Jaunajā strāvā”. Kustība aicināja rakstniekus un dzejniekus literārās

²⁰⁴ Viese S. *Jaunais Rainis*. Rīga: Liesma, 1982, 115. lpp.

²⁰⁵ *Ibid.*

²⁰⁶ RMM, Inv. Nr. 29826, 21. lpp.

²⁰⁷ RMM, Inv. Nr. 59035, 124. lpp.

²⁰⁸ Aspazija. *Latviešu lirika dažādos laikmetos*. Grām.: *Kopoti raksti, 1. sēj.* Rīga: Liesma, 1985, 465.–473. lpp., 465. lpp.

²⁰⁹ *Ibid.*

²¹⁰ Birkerts A. Rainis. Grām.: Līgotņu Jēkabs (sast.) *Latviešu literatūras vesture*. Rīga: D. Zeltiņš, 1908, 401.–410. lpp., 403. lpp.

²¹¹ Viese S. *Jaunais Rainis*. Rīga: Liesma, 1982, 212. lpp.

²¹² RMM, Inv. Nr. 59034, 12. lpp.

izpaušmes papildināt ar zināmu sociālu funkciju, un daļēji tas tika darīts arī ar laikraksta „Dienas Lapa” starpniecību, kura redaktors Rainis bija laikā no 1891. līdz 1895. gadam. Turklāt, kā norāda Aspazija, pastiprinātie akcenti uz sociālajiem jautājumiem nebūt nenozīmē tautas gara mantu nozīmes nonicināšanu (kā Rainis, tā Aspazija tos izmantoja kā bāzi virknē daiļdrabu), bet gan jaunu sabiedriski aktuālu problēmu iezīmēšanu. „Daudz svarīgāks uzdevums nekā vecus akmeņus vākt ir vērst skatu uz tagadnes parādībām”,²¹³ rakstīja Aspazija. Radošā cilvēka uzdevums šādos apstākļos ir apzināties savu sociālo lomu – to, ka viņš vairs nedzīvo tikai savu dzīvi vien, bet arī sabiedrisko, un sniegt atbildi šai situācijai ar atbilstoša satura un ievirzes darbiem.²¹⁴

Miķelis Valters savās atmiņās kā „Dienas Lapas” virsuzdevumu minējis panākt „kulturālu pacelšanos” lielākā mērā nekā rosināt uz „sociālu rīcību”.²¹⁵ Šī „kulturālā pacelšanās” gan būtībā paredz arī zināmu pamudinājuma uz „sociālu rīcību” komponenti. Līdzīgi uzsvāri parādās arī Rainim pašam cenšoties iezīmēt „Dienas Lapas” uzdevumus. Starp tiem minēta „darba tautas kulturāla un politiska sagatavošana aktīvai savu tiesību aizstāvībai”. Viens no zīmīgākajiem šīs misijas realizācijas paraugiem ir redakcijas ievadraksts 1894. gada 16. decembrī „Pro domo suo”,²¹⁶ kura autors, kā uzskata pētnieki, bijis pats Jānis Pliekšāns.²¹⁷ Rakstā atzīmēts: „Ja pat tikai modinātu snauduļus un vārguļus un teiktu viņiem, ka viņiem nav no mūžības likts snaust un vārgt, ka viņiem jāceļas un jāsaprot pašiem sevi un apkārtni, ir tad būs daudz kas darīts. Palīdzēt vājajiem un caur gara pacilāšanu, attīstīšanu un izglītošanu, gan caur praktiskiem pamudinājumiem viņus stiprināt un mudināt uz tālāku patstāvīgu darbību bijis aizvien „D.L.” uzdevums. Par sevišķi svarīgu darbu šai ziņā „D.L.” aizvien turējusi to – palīdzēt paskaidrot jaunus jautājumus, kas spiežas bez žēlastības katram virsū, un aizrādīt uz viņu izšķiršanu (..)”.²¹⁸ 1894. gada nogalē, otro reizi iezīmējot savu redaktora programmu „Dienas Lapai”, Rainis akcentē, ka laikraksts visus pastāvēšanas gadus cīnījies pret „miegainību un atpakaļrāpību”.²¹⁹ Saulcerīte Viese šo izglītošanas programmu pielīdzina jaunlatviešu „gara gaismas izplatīšanas” centieniem: „Ja „Pēterburgas Avīzes” un „Sēta, Daba, Pasaule” darbojās, lai līdz visplašākajām masām aizvadītu kultūrtautai nepieciešamās elementārās zināšanas, tad „Dienas Lapa”, balstoties uz iepriekšpaveikto un uz tiem jaunajiem jautājumiem, kas „spiežas bez žēlastības katram virsū”, cenšas sniegt pasaules izpratnes ainu tās kopsakarībās, dabas un sabiedrības attīstību

²¹³ Aspazija. Latviešu lirika dažādos laikmetos. Grām: *Kopotī raksti, 1. sēj.* Rīga: Liesma, 1985, 465.–473. lpp., 469. lpp.

²¹⁴ *Ibid.*, 471. lpp.

²¹⁵ Valters M. *Atmiņas un sapņi.* Stokholma: Aronzon-Lundin AB, 1969, 146. lpp.

²¹⁶ Kalpojot šīm vērtībām – latīņu val.

²¹⁷ Viese S. *Jaunais Rainis.* Rīga: Liesma, 1982, 102. lpp.

²¹⁸ Rainis. *Pro domo suo. Dienas Lapa*, 1894, 16. dec., 1. lpp.

²¹⁹ Rainis. *Kopotī raksti* 18. sēj., 80. lpp

procesos”.²²⁰ Raiņa vadītā politikas rubrika laikrakstā „Dienas Lapa” saturēja norādes par to, kādas prakses sabiedriski politiskajā procesā nebūtu akceptējamas, kādas savukārt – ieviešamas.²²¹ „Dienas Lapas” veiktā pedagoģiskā funkcija paredzēja sabiedrības potenciāla vairošanu ar konkrētām norādēm par tās iespējamām attīstības virzieniem. Būtiskas uzskatu atšķirības pastāvēja „Dienas Lapai” piesaistīto un t.s. „tautībnieku” jeb Rīgas Latviešu biedrībai piederīgo starpā par to, kādā gultnē būtu ievirzāma atmosfēra mazturīgo slāņu pārstāvju veidotajās biedrībās. „Dienas Lapas” pārstāvji noraidīja tautiski konservatīvo garu kā aktualitāti zaudējušu. Antons Birkerts pārmeta Rīgas Latviešu biedrībai lielā darbaļaužu īpatsvara ignorēšanu un nepietiekamas uzmanības veltīšanu šo cilvēku izglītošanai. Viņš to dēvēja par „vairīšanos no demokrātisma”.²²²

Viens no redzamākajiem reālisma sludinātājiem literatūrā šajā periodā bija Teodors Zeiferts, kurš kritizēja Lautenbaha-Jūsmiņa spēcīgos uzsvarus uz tautisko mantojumu kā izejas punktu literārajai daiļradei.²²³ Jansona-Brauna priekšlasījums „Domas par jaunlaiku literatūru”²²⁴ izraisīja plašas diskusijas, kas arī kopumā iekļāvās tā laika aktuālajos pārspriedumos par daiļliteratūras uzdevumiem sabiedrībā. Valodnieks Kārlis Mīlenbahs tolaik aktuālajā uzskatu apmaiņā literatūras vēlamā attīstības ceļu saskatīja ideālisma virzienā. Viņš skaidroja: „Pareiza ideālisma cilvēki nav eņģeļi; viņiem ir vainas kā mums, bet viņi ir tikumīgi, raženi cilvēki, kas mums var noderēt par labu priekšzīmi; pareiza ideālisma tikumība nav pārdabiska, cilvēka domās nerasniedzama”.²²⁵ Literārajām izpausmēm, tātad, ir jāpopularizē tēli, kas iemieso cilvēku tiekšanos uz pilnveidi. Viņš iestājās par ideāla uzturēšanu līdzās sava laika aktuālo sabiedrisko norišu atainojumam. Ideālisms, kādu to vēlējās sava laika literatūrā realizēt Mīlenbahs „pastāv pareizā karakteru attīstībā, darbību saskaņā ar karakteriem un lietišķā attīstības gaitā, kurā atspīguļojas, tāpat kā reālismā, zināma laika bēdas un prieki, centieni un cīņi, bet kurā šai īstenībai netrūkst apskaidrotāja un apgaismotāja ideāla, kurā mums dziesminieks ne vien rāda, kāda īstenība ir, bet kāda viņa varētu būt, kura mēs tamdēļ dziesminieku redzam paceļamies pāri par savu laiku kā saucēja balsi nākotnē”.²²⁶

Starp redzamākajiem 1905. gada revolūcijas aktīvistiem Raiņa nebija.²²⁷ Viņš kustībā pildīja cita veida uzdevumus, sekojot saviem agrāk paustajiem uzstādījumiem. Šajā laikā tika izdots dzejas krājums „Vētras sēja” (1903–1905) un luga „Uguns un nakts” (1905). Raiņa

²²⁰ Viese S. *Jaunais Rainis*. Rīga: Liesma, 1982, 103. lpp.

²²¹ Birkerts A. *J. Rainis dzīvē un darbā*. Rīga: A. Raņča grāmatu tirgotavas apgāds, 1930, 39. lpp.

²²² *Ibid.*, 38. lpp.

²²³ *Skat.* Zeiferts T. Lautenbaha-Jūsmiņa dzeja. Polemika 1888. un 1889. g. *Austrums*.

²²⁴ Jansons-Brauns J. Domas par jaunlaiku literatūru. *Dienas Lapa*, 1893, septembris–decembris.

²²⁵ Mīlenbahs K. Par romantiku, reālismu un ideālismu. *Austrums*, 1893, Nr. 6, 564. lpp.

²²⁶ *Ibid.*

²²⁷ LVVA. Fonds Nr. 3949, Apraksts Nr. 1, Lieta Nr. 15. Menders F. Atmiņas par attiecībām starp Raini un buržuāziskās Latvijas sociāldemokrātiem, 12. lp.

laikabiedrs Fēlikss Cielēns savās atmiņās kā Raiņa nozīmīgāko devumu sabiedriski politiskajā jomā uzlūkoja tieši viņa literāro darbu, nevis ar praktisko politiku saistītos uzdevumus „Jaunās strāvas” kustībā.²²⁸ 1905. gada decembrī pēc revolūcijas apspiešanas Rainis un Aspazija devās uz Šveici (sākotnēji uz Cīrihi, bet kopš 1906. gada viņi pamatā dzīvoja Tičīnas kantonā Kastaņolā), lai patvertos no iespējamām vajāšanām par sadarbību ar „Jauno strāvu”. Ilgajā Šveices trimdas periodā (1905–1920), esot attālinātam no jebkādiem praktiska rakstura jautājumiem un sociālās dzīves norisēm Latvijas teritorijā, Rainis atkārtoti apstiprināja un praksē demonstrēja pārliecību, ka viņa darbības ar sabiedriski politisku nozīmi vislielākajā mērā var būt rakstniecība. Šādu pozīciju gan daļēji veicināja viņa uzskati par līdzekļiem un metodēm, kādus sociāldemokrāti pielietoja, kā arī atsevišķu personību vērtējums. Piemēram, 1906. gadā vēstulē M. Liepam lasāms: „Tikai garīgā cīņa bijusi aizvien mans arods un laikam arī Jūsu, jo abi mēs esam rakstnieki”.²²⁹ Rakstniecība un par to saņemtie honorāri bija arī būtisks Raiņa iztikas avots Šveices trimdas periodā.

Jo īpaši vēlāk, Latviešu Komitejas Šveicē (LKŠ) izveides iniciatīvas un darbības kontekstā, praksē sastopoties ar administratīva rakstura pienākumiem un dažādus spārnus un sabiedrības grupas pārstāvošiem trimdiniekiem, Rainis savu nostāju pauž vēl striktāk. Kādā vēstulē Cielēnam savus organizatoriskos praktiskos darbus viņš raksturoja kā „sīkumošanos un vēstuļošanos”,²³⁰ no kuriem cer iespējami ātri atbrīvoties: „Brīvi uzelpot; (..) – strādāt mana paša veidā priekš lieliem latviešu jautājumiem un piegriezties atkal literatūrai”;²³¹ „Politikā atkal man loma gluži citāda: sīko ikdienas politiku vest es negribu un nevaru, man nepietiek, pat komitejas prezidenta amats mani nevilina. Es negribu nekāda amata, bet gribu skaidri saprast laiku un viņa virzienu un teikt, uz kuru pusi jāiet”.²³² Rainis paskaidro, ka ikvienu amatu viņš uzlūko sev kā nastu. Viņa korespondences un dienasgrāmatu analīze liecina, ka par savu sociālo lomu un uzdevumiem sabiedrībā Rainis ir daudz reflektējis, nonākot pie slēdziena, ka sabiedrībai ievērojami vairāk spēj sniegt kā intelektuālis. Vienlaikus viņš arī norādīja, ka tas, vai intelektuāļu centieniem piemīt plašāka sabiedriska nozīmīguma potenciāls, nav atkarīgs vienīgi no viņiem pašiem. Būtiski ir tas, vai publikas atsaucīguma pakāpe uztvert viņu vēstījumus ir pietiekami augsta.²³³

²²⁸ Cielēns F. *Rainis un Aspazija: Fēliksa Cielēna atmiņas un pārdomas*. Vesterosa: Ziemeļblāzma, 1955, 5. lpp.

²²⁹ Rainis. *Vēstules*. M. Liepam. 1906. gadā, ap 22. novembri (aplūkota 16.02.2015.).
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1906.htm>.

²³⁰ Rainis. *Vēstules*. F. Cielēnam 1916. gada 6. oktobrī.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1916.html> (aplūkota 11.12.2011.).

²³¹ Rainis. Par tautības un kosmopolītisma jautājumu: atskats uz kādu neizdevušos sabiedrisku mēģinājumu. Grām.: *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1970. gadam*. Vesterosa: RAF, 1969, 22.–25. lpp., 23. lpp.

²³² Rainis. *Vēstules*. J. Krauzem 1916. gada 10. jūlijā.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1916.html> (aplūkota 24.08.2014.).

²³³ Rainis. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 24.02.1911.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1911.html> (aplūkota 16.07.2012.).

Daļēji no aktīvas darbības praktiskajā politikā viņš centies izvairīties un norobežoties tādēļ, ka uzlūkojis to kā lielā mērā diskreditētu nodarbi. 1913. gadā Rainis raksta: „Mani grib piespiest tapt par politiķi (..) Bet man politika par mazu; man ir cits uzdevums, dzejnieka, un tas man šķiet lielāks, mana politika izlikta manos poēzijas rakstos, „Indulī” [Raiņa luga „Indulis un Ārija” – I.G.-L.] un citos. (..) Lai citi turpina manu politiku”.²³⁴ Literārais darbs politiskajā procesā ir ne mazāk nozīmīgs kā tās praktiskā dimensija. Atrodoties trimdā un komentējot norises dzimtenē, Rainis konstatē: „Politiskā dzeja beigta, politika pate viņas vietā”.²³⁵ Šis komentārs liek domāt – šajā posmā Rainis uzskatīja, ka abas jomas ir nodalāmas, un katra no tām kopējā sabiedrības virzībā sniedz savu pienesumu. Praktiskajai darbībai politikā ir nepieciešams tās idejiskais pamats, un to iespējams smelties dažādos mākslas veidos. Savu darbu sociāldemokrātu partijas labā Rainis mēdza apzīmēt kā „pozitīvu darbu”. Ar to viņš saprata iespēju sniegt vērtīgu pienesumu partijas idejiskā pamata izstrādē ar savu literāro sacerējumu starpniecību. Literārie sacerējumi ir nozīmīgs ieguldījums arī sabiedrības garīgā klimata uzlabošanā plašākā izpratnē.²³⁶ Kāds ieraksts dienasgrāmatā 1913. gadā varētu liecināt, ka Rainim savi uzdevumi, atrodoties starp politiķa un intelektuāļa lomām, jautājumus neraisa: „Vai man būt politiķim vai dzejniekam? Arvien vēl es abos tikai savvaļnieks. Nu nopietni būs jāpaliek pie viena, un tā būs dzeja. Arī politikā ir jauns uzdevums, dibināt proletārisku, morālisku politiku. Un vēl tas mērķis mani valdzina. Bet dzejā esmu tomēr vairāk ievilcies un laikam palikšu. Kultūra jāuzskata kā trešs patstāvīgs lauks, neatkarīgs no politikas, pieejams politikai un dzejai. Tas arī man paliek kā savs”.²³⁷ Vēlāko gadu pārdomas un prakse liecina, ka šis jautājums viennozīmīgi izšķirts Rainim tomēr aizvien nebija.

b) Ģēnija trūkuma problēma un tās risinājums

Raiņa uzmanību pastiprināti saistījusi publikas un to sabiedrības locekļu savstarpējās attiecības, kuri šī darba izpratnē var tikt apzīmēti kā intelektuāļi. XIX gs. 90. gados „Jaunās strāvas” kustība bija visai attālināta no plašākiem sabiedrības slāņiem. Vēsturnieks un publicists Ernests Blanks raksta, ka kustības bāze un vadošā loma tajā bija izglītotiem cilvēkiem (ārstiem, juristiem, ierēdņiem, studentiem). Arī pēc pirmo strādnieku pulciņu nodibināšanās kustība neaptvēra plašas strādnieku aprindas un bija vāji pārstāvēta lauku apvidos.²³⁸ Arī Miķelis

²³⁴ Rainis. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 17.07.1913. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1913.html> (aplūkota 16.07.2012.).

²³⁵ Rainis. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 23.01.1908. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1908.html> (aplūkota 02.04.2013.).

²³⁶ Priedītis A. Mans Rainis. Daugavpils: A.K.A., 1996, 37. lpp.

²³⁷ Rainis. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 18.09.1913. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1913.html> (aplūkota 16.04.2014.).

²³⁸ Blanks E. *1905. gada revolūcija*. Rīga: R. L. B-bas Nāc. Pol. Audz. nodaļa: 1930, 8. lpp.

Valters, komentējot „Jaunās strāvas” komunikāciju ar kustības ierindas biedriem tās pirmsākumos dažādu pulciņu formātā, atceras grūtības, ar kādām nācās saskarties, mēģinot panākt vienošanos par to, kādiem jautājumiem vajadzētu atrasties kustības rūpju lokā. Idejiski strādnieki bijuši attāli no avangarda kustības biedru aizrautības ar ideoloģiju; strādnieki ar „labu grāmatu saprata grāmatas ar pamācībām darbam, ne visai lielu prieku tiem darīja kāda lēta brošūra. Uz tām viņi meta acis pašķībi, ar zināmu nepaļāvību un skepsi”.²³⁹ Vienotības līderu un masu mērķos nebija. 90. gadu beigās bija vērojamas arī atšķirības perifērijas un Rīgas intelektuāļu attieksmēs un darbības modeļos.²⁴⁰ Zināms snobisms un universālistiska sociālisma apoloģētija, no vienas puses, un tehnokrātiska pieeja perifērijā, no otras, raksturoja šo periodu. Šāda norobežošanās Rainim nebija simpātiska, un tas parādās vēlāko gadu pārspriedumos.

Kā problēmu viņš uzlūkoja publikas nepilnīgumu, kam jātiek samērotam ar ģēnija-līdera līmeni. Šajā kontekstā Rainis izsaka mesiānisku apņemšanos ar savas personības lielumu līdzsvarot savu laikabiedru nepilnības. Tas arī ir viens no viņa nodomiem, radot savus literāros darbus Kastaņolas periodā. Praksē tas nozīmē ar literāro sacerējumu starpniecību sekmēt savas auditorijas garīgu pilnveidi. Rainis pasvīturo šādas misijas nozīmīgumu jo vairāk tādēļ, ka komunikāciju ar savam līmenim neatbilstošo publiku uzlūko kā zināmu apgrūtinājumu: „Briesmas, kas paaudzi spiež uz seklumu, uz maziskumu, tik seklo, ļauno un vājo mīl. Ne lielo, ne cēlo, un tomēr es iekalts šai paaudzē, no viņas es nespēju atsvabināties, ne es viņu sev izvēlējos, ne es varu atraidīt viņā dzīvot”.²⁴¹ Raiņa mesiānisms ir uzskatāms un burtiski saprotams: „Dzejniekam būt (varonim arī) ir ciest, nest visas šķiras, cilvēces sāpes, kā Kristus”.²⁴² Saskaņā ar kristīgo tradīciju, Kristus ir gan moceklis, gan atpestītājs, gan cerību objekts grēciniekiem. Viņš reizē ir gan Dievs, gan cilvēks. Kristus ir arī savā laikā nesaprastais pravietis. Rainis, tāpat, gan identificējas ar sabiedrības vairumu, gan pasvīturo savu īpašo statusu sabiedrības ietvarā. Šādi dienasgrāmatā fiksētie pārspriedumi nebūtu tulkojami vienīgi kā autora pārspīlētas ambīcijas. Var apgalvot, ka šeit iezīmējas plašāka konceptuāla interese par nepilnīgas publikas un tās līdera-ģēnija attiecībām.

Vēl lielākā mērā nekā Kristus Raini kā paraugs interesē Gētes (*Johann Wolfgang von Goethe*) Fausts. Šis tēls raksturo nepilnīga cilvēka tiekšanos uz pilnību. Rainim saistošs ir tieši pilnveides un tapšanas process, kas norisinās caur pretrunām, bieži vien smagām atklāsmēm un kļūdīšanās. Fausts nav pārcilvēciski vai bibliski nevainojams. Viņš ir „centīgās cilvēces ideāls”, kurš ir mums „tuvāks nekā Kristus, tādēļ ka pie Kristus neatrodam nevienu vienīgu grēku,

²³⁹ Valters M. *Atmiņas un sapņi*. Stokholma: Aronzon-Lundin AB, 1969, 142. lpp.

²⁴⁰ *Ibid.*, 299. lpp

²⁴¹ Rainis. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 30.10.1911.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1911.html> (aplūkota 16.04.2014.).

²⁴² Rainis. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 24.05.1908.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1908.html> (aplūkota 16.04.2014.).

nevienu vienīgu vājību”.²⁴³ Problēma, kā samērot līdera pārākumu ar pārējās sabiedrības nepilnīgumu pie Raiņa saglabājas līdz galam neatrisināta.

Literārajos darbos šis temats risināts aizsāktajā lugā par Īlu (piezīmēs Rainis varoni bieži dēvējis par Īliņu; citviet piezīmēs lugai dots nosaukums „Kurbads”), pie kā Rainis strādāja Slobodskas trimdas laikā (1897–1903). Ar jauniem uzsvāriem, tomēr šī problemātika saglabājas viņa interešu lokā gan 1905. gada revolūcijas laikā, gan Kastaņolas trimdas periodā tapušajos darbos. Vienlaikus šis jautājums pelna ievērību tādēļ, ka palīdz pilnīgāk izprast Raiņa darbības un to nodomus arī, darbojoties valsts pārvaldē Latvijā pēc 1920. gada. No lugas „radāmajām domām”²⁴⁴ noprotams, ka Rainis plānojis attīstīt savdabīgu „Jaunā Fausta” koncepciju, un tās ilustrēšanai viņš izveidojis lugas titulvaroņa Īla tēlu.²⁴⁵ Rainis gan transformē Gētes laiku priekšstatu par radošā cilvēka atbildību sabiedrībā, priekšplānā virzot viņa kā aktīva aģenta spēju raudzīties nākotnē: „Ne tikai tagadnes darbus darīt, bet aktīvi iejaukties nākošo laikmetu formēšanā. Apzināties, kā notiek šī paplašināšanās, izdzīvot sevī koncentrētā veidā kultūras attīstības gaitu, (..) – tas ir viens no jauno laiku personības uzdevumiem”.²⁴⁶

Īls ir varonis, kurš mēģina pārsniegt sava laika ierobežojumus, būt tā avangardā. Šī situācija vienlaikus raisa konfliktu ar sabiedrību. Lugas darbības attīstības gaitā Īlā aizvien lielākā mērā dominējošā kļūst individuālistiskā stīga, sevis kā spēcīgas personības apzināšanās, kā rezultātā notiek norobežošanās no masas. Īls mēģina vadīt masu, nevis līdzdarboties tās centienos, viņš meklē jaunu dzimteni un pūlas pārliecināt citus par savu ideju pareizību. Uzskatīdams, ka darbojas masas labā, viņš būtībā slāpē tās potenciālu. Arī Īla sludinātie mērķi masai šķiet nesaprotami. Rainis mēģina norādīt uz riskiem, ar kādiem jārēķinās, ja sabiedrība avangarda līderiem ļauj ne vien atsegt tajā valdošās problēmas un dilemmas, bet arī diktēt konkrētas izvēles. Rainis raksta: „Īla mērķis – masas labums, masas pacelšana. Viņš redz masas ciešanas kā Buda, bet aktīvi iet apkarot ļaunumu līdz pat nāvei, konsekventi, t.i., vienpusīgi, pārspīlēj savu spiedienu uz cilvēkiem kopumā, iznīcina visu darbu”.²⁴⁷ Viens no spriedzes cēloņiem ir iepriekšējās sadarbības tradīcijas trūkums masas un tās līdera starpā, atgriezeniskās saiknes neesamība un Īla nespēja masai saprotamā veidā skaidrot savu centienu nozīmīgumu: „Masu viņš domā ticošu un uzticīgu, bet, kad viņš uzsauc, tie nespēj sekot, daži pat negrib, netic – nau mācījis, pats uz sevi vien palaidies, bet pasaule attīstās ne caur vieniekiem, lieliem ģēnījumiem, bet caur daudzumu, (..), ne caur pastāvīgu progresēšanu, bet caur atdzimšanu, caur

²⁴³ Rainis. *Darbs advokatūrā. Cietumā un trimdā*. 1897. Ieraksts dienasgrāmatā ap 5. jūniju. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1897.html> (aplūkota 16.07.2014.).

²⁴⁴ Raiņa lietotais apzīmējums ideju fiksējumiem jaunradāmiem darbiem.

²⁴⁵ Rainis. *Slobodskas laika radāmās domas*. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Kurbads/domas.htm> (aplūkota 12.03.2012.).

²⁴⁶ Viese S. *Jaunais Rainis*. Rīga: Liesma, 1982, 288. lpp.

²⁴⁷ RMM, Inv. Nr. 23108, 78. lp.

paaudzēm, caur miršanu un dzimšanu, caur maiņu”. Un turpat tālāk piezīme: „Masa ir galvenais, viņa ir mērķis, viņa ir jāaudzē, jāmaca”.²⁴⁸ Rainis komentē: „Īls. Tu tik raugs masā, pasaulē, tu vari augstu pacelties pār viņu, bet brīvs tiks tikai līdz ar viņu. Tā ir indivīda tragika (..)”.²⁴⁹ Raiņa personības un daiļrades pētniece Saulcerīte Viese skaidro: „Daudzos uzmetumos Rainis pasvīturo domu, ka masa ir visas attīstības un dzīves pamatu pamats. Lai arī Īlam jācīnās ar tās inertumu un aprobežotību, ar pieķeršanos „tuvākajam mērķim”, tajā ir ne tikai bremsētājs spēks vien. Masā, tāpat kā zemē, guļ visi nākotnes dīgli, visas tālākās gaitas iespējas”.²⁵⁰ Rainis saista lielas cerības ar masas pakāpenisku pilnveidošanos laika gaitā. Divvirziena komunikācijas trūkums agrāk vai vēlāk iegūst patoloģiskas aprises. Nespēja nodibināt ar sabiedrības slāņiem auglīgu sadarbības saikni raisa pretrunas arī pašā Īlā. Gūstot virsroku pār spēkiem, pret ko līdz šim cīnījies, piedēvējot vienīgi sev cīņas izcīnītāja godu, viņš pats pretendē vienpersoniski ieņemt jaunā līdera vietu. Tādējādi viņš būtībā kļūst par despotisku valdnieku un pakļauj masu spaidiem, no kādiem pats to iepriekš tika atbrīvojis. Raiņa vīzija par optimālām ģēnija un masas attiecībām fiksēta arī viņa piezīmēs:

„1) Ne: izrādīt līdzcietību un runāt par aizgādības priekšmetu

2) bet vērst uzmanību uz darbojošos subjektu vēsturiskā darbībā.

Ļaudis ir subjekts, ne objekts priekš Īliņa”.²⁵¹

Šī tematika no jauna parādās 1905. gada revolūcijas laikā rakstītos darbos. Šajā periodā top dzejas krājumi „Vētras sēja”, „Ave sol!”, „Klusā grāmata”. Arī tajos masa uzlūkota kā aktīvs aģents, „subjekts”, nevis „objekts”.²⁵² Vēlāk, 1912. gadā, atrodoties trimdā Kastaņolā, attiecībā uz savām aktivitātēm Rainis pauda cerību, ka tās tieši šādā veidā būs kā „raugs”, kas dos ierosmi tālākiem procesiem. Turklāt viņš cerēja uzrunāt ne vien proletariātu, bet arī pilsoniskās aprindas.²⁵³

Lugā „Īliņš” masu zināmā mērā personificē Īla līgava Ziedīte, kura, neraugoties uz to, ka nespēj izprast Īla idejas un aicinājumu (tas izskan ar nožēlu; masa nevar palikt tur, kur tā ir pašlaik), kļūst par viņa dēla māti. Indivīda un masas attiecības raksturo reizē nepieciešamība vienam pēc otra un antagonisms. Vienlaikus antagonisms ir stadija dialektiskā procesā, kam būtu jāievada konstruktīva dziļākas savstarpējas vienotības fāze. Šo attīstības ciklu simbolizē Īliņa dēla Saulesbērna tēls: „Īliņš „iziet pēc brīvības, bet nes nebrīvību”, t.i., nespēj tapt līdzīgs masai, bet sāk to apspiest ar savu uzvarējušo, pakļauties un audzināt nespējīgo spēku. Saulesbērn

²⁴⁸ RMM, Inv. Nr. 23108, 5. lp.

²⁴⁹ RMM, Inv. Nr. 23107, 110. lp.

²⁵⁰ Viese S. *Jaunais Rainis*. Rīga: Liesma, 1982, 261. lpp.

²⁵¹ RMM, Inv. Nr. 23108, 4. lp.

²⁵² Viese S. *Jaunais Rainis*. Rīga: Liesma, 1982, 258. lpp.

²⁵³ Rainis. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 11.07.1912.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1912.html> (aplūkota 16.02.2012.).

pārvar ģēnija vientuļību, sevi savienodams ar masu, atsacīdamies no visām priekšrocībām”.²⁵⁴ Šī ir viena no ilustrācijām veidam, kādā Rainis mēģina organiskā dialektiskā vienībā savienot individuālo un sociālo elementu. Rainis problematizē indivīda iespējas dominēt pār veselumu un meklē veidus, kā būt tās līderim, masu nenospiežot. Veselums ir gan jārespektē, gan jāmācās no tā, vienlaikus savā veidā to izglītojot. „Īls ir Fausts”,²⁵⁵ Rainis velk paralēles lugas tapšanas gaitā. „Fausts ir stipra pils pret seklumu”, viņš skaidro, „(..) reti lieliska individualitāte, lepns es, un viņš vispārībai reti daudz darījis laba. Es nesaku, ka vajadzīga labdarība, bet viņš modināja garus. Es nesaku, ka ģēniji dara vēsturi, ka tādus retus ģēnījumus vajaga audzēt, kā saka Renāns un Nīče, bet vajag visiem atvērt iespēju tikt par ģēniju, vajga *indivīda attīstības, lai varētu vairāk līdzēt vispārībai*. Lielā jau demokrātiskā ideja tiek tagad bieži nesaprasta un sabojāta, ind[ivīdam] jābūtniecīgam es. 3. šķ[iras] Fausts, jānāk 4. šķiras Faustam (tā ir izcilība kopā ar citām izcilībām, tiekties uz pilnību iespējams ikvienam), kurš nebūs olimpietis, negribēs viens stāvēt”²⁵⁶ (izcēlums mans – I.G.-L.). Raiņa ideāls savā veidā ir ģēnija līmeni sasniegušu līdzvērtīgu indivīdu kopiena. Viņa attīstītajai idejai par „nākotnes cilvēku” pamatā ir ideja par izcilu indivīdu starp sev līdzīgajiem. „Nākotnes cilvēks” aizsāk vispārēju indivīdu tiekšanos pēc pilnības, viņiem pašiem to apzinoties kā nepieciešamību sev, kas ir būtisks brīvības priekšnosacījums: „Viņam nav jāpiespiež, jo piespiešana ir nebrīva”,²⁵⁷ minēts 1886. gada piezīmēs.

1.2. Indivīda loma plašākas kopienas ietvaros

Pievēršoties Raiņa liktajiem uzsvāriem uz indivīda pozīciju sabiedrībā, īpaša uzmanība vēltāma viņa saistībai ar „Jaunās strāvas” kustību, jo lielā mērā, tieši izvērtējot tajā dominējošo ievirzi, Rainis veidoja savu, daudzējādā ziņā atšķirīgo izpratni par indivīda lomu sabiedrībā. Šis bija viens no jautājumiem, kas rosināja viņa refleksiju par savu iederību kustībā un vēlākajos gados sociāldemokrātu rindās, kā arī par savu ideālu savietojamību ar tajā dominējošajiem uzskatiem.

Miķelis Valters, raksturojot idejisko gaisotni Pētera Stučkas dzīvoklī rīkotajās literārajās diskusijās, kurās savulaik veidojās „Jaunās strāvas” idejiskās ievirzes aprises, atzīmē: „Atiet nost no individuālā, subjektīvā, kā to sauca Janis Jansons ar kaislumu? Pāriet uz sociālo? Bija šķietami pavisam kas savs, īpatnējs šai prasībā. Vai indivīds lai pazūd? Bet stiprs indivīds ir vairāk nekā tikai sociālais produkts un sociālā šūniņa – tā sirdī bija atbildes uz reālistisko sociālo

²⁵⁴ Viese S. *Jaunais Rainis*. Rīga: Liesma, 1982, 272. lpp.

²⁵⁵ *Ibid.*, 274. lpp.

²⁵⁶ RMM, Inv. Nr. 23090, 56. lp.

²⁵⁷ Rainis. *Pārdomas par morāli un mākslu*.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Piezimes/1896piezimes/I.html> (aplūkota 16.11.2011.).

ideju, ko tā centās izcelt Jansons. Jau te šajos literāros strīdos iedzīvojās kāda teoriju jeb psiholoģiju dažādība, kurai bija savs iespaids uz Jaunās strāvas tālāko gaitu. Vēstures faktori, cēlēji, virzītāji – sabiedrība un atsevišķais cilvēks – kādas bija šo elementu attiecības, – šķiet, jautājumi, kuriem vajadzēja noskaidroties. (..) Izšķēlās divi dažādi uzskatu virzieni – vienā sociālais kā primārais, gandrīz vienīgais, ekskluzīvais un otrā subjektīvais, spēcīgais indivīds kā vēstures īstais radītājs”.²⁵⁸ Rainis konsekventi dažādos periodos pārstāvēja otro no abiem. Sociālisma interpretācijai, kas priekšplānā tika virzīta „Jaunajā strāvā”, Rainis veltīja arī kritiku un saskatīja tajā virkni būtisku trūkumu. Asu viņa nosodījumu izpelnījās personības, cilvēka individualitātes nepietiekama novērtēšana. Rainim bažas radīja jaunie tā aizvietotāji, „vadošie organizatori. Es ļoti cīnījos pretī ar Marksu kā ieroci, bet ikdienas sociālisms ir pārvarējis pašu Marksu”.²⁵⁹ Viņš konstatē, ka mēģinājumi realizēt praksē sociālisma ideju ir saistīti ar personības un individualitātes noniecināšanu. Arī sociālisma teorētiskajās nostādnēs Rainis vīlās. Viņam nebija pieņemama indivīda iniciatīvas un gribas nivelēšana.²⁶⁰ Fēlikss Cielēns šajā kontekstā rakstījis: „Rainis bija sociālists, nebūdams dogmatisks marksists: kā brīvs domātājs cilvēka garu un gribu viņš stādīja augstāk par materiāliem apstākļiem, cilvēku par šķirisko dalījumu un cilvēci par tautu, mēģinot samierināt kontrastējošus principus un augstu vērtējot indivīda nozīmi un brīvību”.²⁶¹

Rainis formulēja pats savu īpašu skatījumu uz sociālismu. To var raksturot kā viņa „indivīda filozofijas” pilnīgāk attīstīto formu. Šī ideja parādās XIX gs. 90. gadu piezīmēs, kur tiek skarta tēma par ceļu no indivīda uz sabiedrību, no patības uz kopību. Šis moments tiek īpaši pasvītrots arī autobiogrāfiskajā apcerē „Mans ceļš uz sociālismu”,²⁶² kas tapa vēlāk, pēc 1905. gada. Sociālisms ir nepieciešams individuālismu papildinošs elements, bagātināta tā attīstības fāze. Indivīds bez masas Rainim ir „bezpēcīgs, balss bez skaņas, gars bez patības”.²⁶³ Indivīda pilnīgas realizēšanās iespēju Rainis saskata kopienas ietvaros. Indivīda un sabiedrības starpā pastāv atgriezeniskā saikne; viens izriet no otra, un viens otru papildina.²⁶⁴ Rainis atsaikās attaisnot indivīda upurēšanu vispārībai. Tā, viņaprāt, ir brīvību ierobežojoša un neproduktīva tendence, taču tieši tāda ir viņa konstatētā „Jaunajā strāvā” dominējošā virzība. Vislabāk indivīds kalpo vispārībai, attīstot sevi un apzinīgi pildot savus uzdevumus kopienas ietvaros un otrādi – ikviens ieguvums veselumam uzlūkojams arī kā katra atsevišķā indivīda labuma pavairojums.

²⁵⁸ Valters M. *Atmiņas un sapņi*. Stokholma: Aronzon-Lundin AB, 1969, 182. lpp.

²⁵⁹ Rainis. *Kopotī raksti, 21. sējums*. Rīga: Zinātne, 1985, 89. lpp.

²⁶⁰ *Ibid.*, 88. lpp.

²⁶¹ Stanford University Hoover Institution Archive. Collection „Fēlikss Cielēns”, Box. No. 2.7, Folder „Speeches and writings”. Cielēns F. *The Latvian Drama*. p. 15.

²⁶² Viese S. *Jaunais Rainis*. Rīga: Liesma, 1982, 141. lpp.

²⁶³ RMM, Inv. Nr. 120861, 3. lp.

²⁶⁴ Rainis. *1896. gada piezīmes*. Ieraksts 22.05.1896.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Piezimes/1896piezimes/I.html> (aplūkota 23.01.2013.).

Tas ir īpašā veidā izprasts „egoisms” „altruisma” vietā.²⁶⁵ Bažas par, viņaprāt, primitivizēto sociālisma traktējumu Rainis puda jau 1896. gadā: „Varētu domāt, ka sociālisms ir visu kopība, indivīda pakārtojums vispārībai; tātad altruisms. Bet vai altruisms nekļūtu par indivīda verdzības reliģiju? Ar altruismu kā reliģijas morāli tiek sankcionēti vispārības spaidi uz atsevišķo”.²⁶⁶ Uzsvaros uz indivīda spēju realizēt savu pašizaugsmi Rainis noraida arī deterministisku skatījumu un tam raksturīgos ierobežojumus. Šādā veidā lasāma lugas „Uguns un nakts” (1903) simbolika Spīdolas vārdos, viņai vēršoties pie Lāčplēša: “Mainoties uz augšu, Tu likteni pārspēsi”.²⁶⁷

Pēc Miķeļa Valtera domām, šo nostādņu formulējumā Rainim saistošs bijis Kanta kategoriskais imperatīvs.²⁶⁸ Viņam un Aspazijai tuvi bija kļuvuši Pētera Zālītes Jēnas universitātē aizgūtie uzskati – kantiskā ideālisma filozofija.²⁶⁹ Zināmas paralēles ar Kantu patiešām ir konstatējamas. Indivīds kopš savas dzimšanas ir brīvs, viņš ir apveltīts ar neatņemamo cilvēka cieņu un brīvību. Tomēr šai brīvībai ir zināmi ierobežojumi, jo nedrīkst tikt apieta arī pārējo personu brīvība. Taču šeit nav runa par brīvības atņemšanu, bet gan tās skatīšanu plašākas kopienas kontekstā, un būtisku lomu šeit spēlē indivīda pašierobežošanās spēja. Raiņa piezīmēs lasāms: „Brīvības jēdziens savā vistiešākajā nozīmē nav šķirams no vispārības. Gadu simtiem ilgi runāja par brīvībām, bet tās nāca par labu tikai dažiem atsevišķiem. Vienu brīvība bija vara pār citiem (...). Bet kur pastāv indivīdu asociācija, kuri viens otru ciena, tur var būt brīvība”;²⁷⁰ „altruisms ir egoisma pavairojums, diferencējums, egoisma ierobežojums. Bet ierobežojums nenāk no citiem, bet gan no sevis paša, – indivīda piemērošanās sabiedrībai”.²⁷¹ Šis uzstādījums daudzējādā ziņā patiešām sasaucas ar Kanta kategorisko imperatīvu, kas izteikts šādos formulējumos:

- 1) „Rīkojies tā, lai tava gribas maksima varētu vienlaikus kalpot par vispārējās likumdošanas principu”;
- 2) „Vienmēr pret cilvēku izturies kā pret mērķi, nevis kā pret līdzekli”.²⁷²

²⁶⁵ Skat. Rainis. 1896. gada piezīmes. „Egoisma filozofija” – pārdomas, lasot filozofisko literatūru. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Piezimes/1896piezimes/IV1.html> (aplūkota 15.02.2012.). Skat. arī: Rainis. Kastaņolas periods. Ieraksts dienasgrāmatā 23.04.1912.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1912.html> (aplūkota 15.02.2012.).

²⁶⁶ Rainis. 1896. gada piezīmes. „Egoisma filozofija” – pārdomas, lasot filozofisko literatūru.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Piezimes/1896piezimes/IV1.html> (aplūkota 15.02.2012.).

²⁶⁷ Rainis. Uguns un nakts. Sena dziesma jaunās skaņās. Grām.: *Kopoti raksti, 9. sēj.* Rīga: Zinātne, 1980, 165.–314. lpp., 310. lpp.

²⁶⁸ Valters M. *Atmiņas un sapņi*. Stokholma: Aronzon-Lundin AB, 1969, 243.–244. lpp.

²⁶⁹ *Ibid.*, 242. lpp.

²⁷⁰ Rainis. 1896. gada piezīmes. „Egoisma filozofija” – Pārdomas, lasot filozofisko literatūru.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Piezimes/1896piezimes/IV1.html> (Pēdējo reizi aplūkota 15.02.2012.).

²⁷¹ *Ibid.*

²⁷² Skat. Kant. I. *Groundings for the Metaphysics of Morals*. 3rd ed. Transl. by J. W. Ellington. Cambridge; MA: Hackett Publishing, 1993 (first published in 1785).

Arī Kastaņolas posma dramaturģijā figurē garīgi spēcīgi indivīdi, kuri lugu darbības gaitā ar savu personību veic motivētu pašpilnveides darbu. Tāpat arī Raiņa dzejā sastopami tādi apzīmējumi kā *Pats*²⁷³ vai *Savs*. Raiņa indivīds ir proaktīvs aģents, kura spēkos, pateicoties savai iniciatīvai, gribai un darbam, ir rosināt un īstenot ārpusaulē pārmaiņas. Tieši indivīdā slēpjas centrālais vēsturi virzošais spēks. Šī modernitātes politiskā ideja tiek vairākkārt pasvītota Kastaņolā tapušajos Raiņa darbos:

„Pats cīnies, palīdz, domā, spried un sver,
Pats esi kungs, pats savai laimei durvis ver”²⁷⁴ Vai:
„Mēs būsim lieli tik, cik mūsu griba”²⁷⁵.

Spēja mainīt apstākļus ārpusaulē ir viens no veidiem, kādā izpaužas indivīda brīvība, kas reizē ir arī indivīda patiesā būtība. Veseluma jēgpilna eksistence iespējama, vienīgi tā atsevišķajām daļām esot autonomām. Savukārt no indivīda autonomijas un tam neatsavināmo tiesību principa var tikt atvedināts arī tautas nacionālās neatkarības centienu pamatojums. Ja reiz kopums ir indivīdu summa, un šie indivīdi ir brīvi, autonomi tiesību nesēji, tad nedrīkst tikt ierobežotas tiesības pastāvēt arī saskaņā ar viņu gribu dibinātai politiskās organizācijas formai. Pēc analogijas ar saikni indivīda un veseluma starpā tiek veidots arī modelis, saskaņā ar kuru uzturamas neatkarīgas valsts attiecības ar ārpusauli. Tauta ir dzīva; tā ir „organiska būtne, nevis tikai ļaužu pūlis”,²⁷⁶ atzīmējis Rainis. Atsevišķo daļu un veseluma attiecību shematiskais formulējums līdz ar to šķiet samērā pašsaprotams un komentārus neprasa: „Kādēļ pats pārvaldu sevi? Kādēļ darbojos tikai priekš savas tautas? Aiz ekonomijas. Cilvēce nepastāv kā tāda, viņa ir kopojuums no tautām, un tautas kopojuums no indivīdiem”,²⁷⁷ Rainis raksta Pirmā pasaules kara laikā Kastaņolā.

Pēc Raiņa un Aspazijas došanās trimdā uz Kastaņolu īpaši saasinājās nacionālais jautājums, izskanot prasībām pēc autonomijas un vēlāk – neatkarīgas valsts. Rainis kā trimdinieks sniedza atbildi šiem procesiem savos literārajos darbos. Saistībā ar šiem procesiem parādās arī viņa uzsvari uz atsevišķā indivīda nozīmīgumu un pienākumiem. Krājumā „Gals un sākums” (1912) lasāmas dzejas rindas:

„Jūs gribat spēku aizņemties
No vispārības spēka. Vai zināt, kur tas sakrājies?
No vienbūtnēm ir cēlusies,

²⁷³ *Skat., piem., Rainis. Pats. Krāj.: Gals un sākums. Grām.: Kopoti raksti, 2. sēj. Rīga: Zinātne, 1977, 277. lpp.; Rainis. Indulis un Ārija. Grām.: Kopoti raksti, 10. sēj. Rīga: Zinātne, 1980, 5.–306. lpp., 230. lpp., 3275.–3278. rinda.*

²⁷⁴ Rainis. Rainis. Pats. Krāj.: Gals un sākums. Grām.: *Kopoti raksti, 2. sēj. Rīga: Zinātne, 1977, 28. lpp.*

²⁷⁵ Rainis. Indulis un Ārija. Grām.: *Kopoti raksti, 10. sēj. Rīga: Zinātne, 1980, 5.–306. lpp., 244. lpp., 3528. rinda.*

²⁷⁶ Rainis. Par tautības un kosmopolītisma jautājumu: atskats uz kādu neizdevušos sabiedrisku mēģinājumu. Grām.: *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1970. gadam. Vesterosa: RAF, 1969, 22.–25. lpp., 23. lpp.*

²⁷⁷ Rainis. *Kastaņolas periods. Ieraksts dienasgrāmātā 08.09.1915.*

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1915.html> (aplūkota 08.01.2012.).

No jums, no sīkā spēka,
Tā lielā ēka”.²⁷⁸

Kultūra, valoda un etniskā piederība nav pietiekami argumenti, ar ko varētu pamatot nepieciešamību latviešiem iegūt aizvien lielāku patstāvību arī politiskās organizācijas formas ziņā. Būtisku lomu šajos procesos Rainis ierāda brīvajiem indivīdiem. Šis pamatojums uzskatāmi tiek atklāts lugā „Zelta zirgs” (1909). Nebrīvās, saistītās dvēseles nespēj uzmodināt Saulcerīti, bet tieši Antiņš, pateicoties garīgām personības metamorfozēm, vienīgais ir piemērots šīs misijas izpildei. Vienīgi viņš ir Saulcerītes – Latvijas – cienīgs. Šai personības izaugsmei apstājoties, arī uzsāktā cīņa ar spēkiem, kas gremdē nāciju neizbēgami tiks zaudēta. Tātad, ar indivīda autonomijas ideju Rainis būtībā leģitimē arī nācijas pretenzijas uz pašnoteikšanos un autonomiju. Tauta kļūst par „organisku būtni”; tā iegūst vitalitāti, rīcībspēju un ir spējīga īstenot politiskās emancipācijas centienus tieši tāpēc, ka tā sastāv no šādām vitālām, rīcībspējīgām un emancipētām daļām.

Ciešā saikne indivīda un veseluma starpā izpaužas indivīda atbildībā par procesiem ārpusaulē. Lugā „Jāzeps un viņa brāļi” (sarakstīta Kastaņolā, izdota 1919. gadā) norāde uz to ietverta apliecinājumā „Es pasaul's daļa – atbildīgs par visu”,²⁷⁹ ko pauž nobriedusi un pašpietiekama personība. Var apgalvot, ka Rainis šeit runā par lojalitāti kopienai un vēl vairāk – politisko pienākumu tās priekšā. To apliecina arī lugas „Indulis un Ārija” (1912) titulvaroņa sacītais: „Mans pienākums ir tur, kur dzimtene”.²⁸⁰ Šis ir ilustratīvs citāts, jo tajā apkopots arī daudzviet citur skaidri nolasāmais vēstījums, proti, tas liecina par primāro kopienai, kas ir indivīda atbildības, lojalitātes un pienākuma objekts. Šādu slēdzienu piedāvā arī Rainis pats, atspēkodams mēģinājumus saistīt viņa sociāldemokrātijas izpratni ar ietekmēm no Augusta Bēbeļa (*August Bebel*). Ar Bēbeli Rainis bija ticis un uzturējis personīgus kontaktus,²⁸¹ bet autoritātes sociālisma mācībā bijušas citas. Kara laikā un saasinātā nacionālā jautājuma kontekstā viņš skaidro: „Mans skolotājs nebija Bēbels (īsā saruna taču nevar iemācīt jeb „iestāstīt” tik plašas sociālisma zinātnes), nebija vispār kāds vācietis, bet polis. Un poļos, kā zināms, sociālisms bija izaudzis uz nacionālisma pamatiem, uz kādiem es visu laiku esmu stāvējis, kā to liecina mani darbi”.²⁸²

²⁷⁸ Rainis. *Aizņēmēji*. Krāj.: Gals un sākums: viena rituma ziemas dziesma (1912). Grām.: *Kopotī raksti*, 2. sēj. Rīga: Zinātne, 1977, 286. lpp.

²⁷⁹ Rainis. *Jāzeps un viņa brāļi*. Grām.: *Kopotī raksti*, 11. sēj. Rīga: Zinātne, 1981, 5.–268. lpp., 259. lpp., 4076. rinda.

²⁸⁰ Rainis. *Indulis un Ārija*. Grām.: *Kopotī raksti*, 10. sēj. Rīga: Zinātne, 1980, 5.–306. lpp., 298. lpp., 3097. rinda.

²⁸¹ Šilde Ā. *Pirmā republika: esejas par Latvijas valsti*. Rīga: Elpa, 1993, 36. lpp.

²⁸² Rainis. *Vēstule. Jaunais Vārds*, Nr. 168, 25.07.1915. // Citēts pēc: Šilde Ā. *Pirmā republika: esejas par Latvijas valsti*. Rīga: Elpa, 1993, 36.–37. lpp.

Stāvoklis, kad no indivīda tiek pieprasīta altruistiska veltīšanās sabiedriskajam veselumam, viņu padara par beztiesisku vergu. Rainis nebija konkrētas ideoloģijas apoloģēts. To apstiprina arī viņa laikabiedri.²⁸³ Dažādo elementu sintēzē viņš centās izstrādāt savu personīgo pasaules redzējumu jeb *utopiju*, kā to dēvēja. Sociālismu Rainis uzlūko saistībā ar universālo: „Mana vientulība būs arī iemesls manam sociālismam, jo tik dziļas īpašības atsaucas visur. Es būšu aiz vientulības un kaunības neatradis cilvēkus, kam pieslēgties, un būšu pieslēdzies cilvēcei; tas jau ir sociālisms, kā es to saprotu”,²⁸⁴ viņš turpina savas pārdomas par indivīdu un sociālismu, atrodoties Kastaņolā.

1.3. Raiņa nostāja nacionālajā jautājumā

1.3.1. Debates par nacionālo jautājumu marksisma domātāju starpā

Marksisma idejas, kas līdz ar jaunstrāvnieku aktivitātēm sasniedza arī toreizējo Latvijas teritoriju, attiecībā uz nacionālo jautājumu bija atšķirīgas. Vēsturiskais konteksts, proti nāciju mēģinājumi izrauties no daudznacionālajām Austroungārijas un Krievijas impērijām XIX gs., lika šiem procesiem sagatavot teorētiski pamatotu atbildi arī *Otrajai Internacionālei* (1889). Formāli tās 1896. gada Londonas kongresā tika lemts neliegt nācijām pašnoteikšanos, taču vienprātība netika panākta attiecībā uz pakāpi, kādā tā realizējama. Kopumā Internacionāle sliecās impērijas saglabāt to esošajās robežās, tomēr atbildes uz to, kā risināt nacionālos centienus impērijā, tika piedāvātas dažādas.

Pašu Marksu (*Karl Marx*) nacionālā jautājuma teorētiskie aspekti interesēja maz, līdz ar to viņš arī nepiedāvāja definīciju jēdzienam *nācija* un nerisināja jautājumu par to, kādu pozīciju nacionālajā jautājumā ieturēt proletariātam. „Komunistiskās partijas manifesti” („Manifest der Kommunistischen Partei”, 1848) gan satur zināmas norādes tiktāl, ka tajā aplūkotā proletariāta kustība ir internacionālistiski ievirzīta. Etniskās piederības aspekta nozīmīgums ir otršķirīgs, ekonomiska rakstura interesēm tiekot traktētām kā primārām indivīdu kopuma, proti, šķiras, veidošanās procesā. Lielražotājiem intereses ir savas, savukārt strādniecībai – citas.²⁸⁵ Saliedēšanās notiek ap sociālšķiriskā izpratnē definējamām interesēm.

Viena no radikāli kreisā spārna redzamākajām pārstāvētām marksistiskajā kustībā bija Roza Luksemburga (*Rosa Luxemburg*). Viņa izmantoja saimniecisko apsvērumu, pamatojot nepieciešamību Polijai saglabāt piesaisti Krievijas ekonomikai, no kuras, saskaņā ar viņas

²⁸³ *Skat., piem.*, Valters M. *Atmiņas un sapņi*. Stokholma: Aronzon-Lundin AB, 1969, 187.–188. lpp.

²⁸⁴ Rainis. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 26.09.1912.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1913.html> (aplūkota 16.04.2014.).

Skat. arī: Rainis. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 13.09.1908.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1908.html> (aplūkota 16.04.2014.).

²⁸⁵ Marx K., Engels F. German Ideology. In: *Marx/Engels Collected Works Vol. 5*. New York; NY: International Publishers, p. 76.

skaidrojumu, ir atkarīga Polijas saimnieciskā labklājība. Neatgriezeniskā Polijas ekonomikas integrācija Krievijā nosaka valsts nespēju funkcionēt patstāvīgi. Kādreizējie feodālās poļu muižniecības centieni panākt Polijas neatkarību, saskaņā ar Luksemburgas uzskatiem, ir zaudējuši aktualitāti, norisinoties valsts industriālās attīstības procesiem. Šāds scenārijs vairs nebūtu izdevīgs ne buržuāzijai, kam jā rūpējas par sava kapitāla pavairošanu, ne proletariātam, kas savos revolucionārajos nodomos ir cieši saistīts ar šķiras biedriem Krievijā.²⁸⁶ Mazo valstu pastāvēšanas minimālās izredzes un iespējas viņa skaidroja, arī atsaucoties uz Engelsa (*Friedrich Engels*) pieņēmumiem par *nevēsturiskajām* nācijām. Viņš tām veltījis „nācijas paliekas” apzīmējumu, skaidrojot, ka tās „nesaudzīgi sadragājis vēstures ritējums”.²⁸⁷

Ļeņins nacionālajā jautājumā bija mazāk noraidošs. Nacionālo attiecību teorētiskos aspektus viņš pastiprināti aplūkoja periodā pirms Pirmā pasaules kara, par nāciju pašnoteikšanās tiesībām iestājoties salīdzinoši strikti. Nāciju atbrīvošanās, viņapāt, ir sociālās atbrīvošanās sākumpunkts. Viņš arī nenoliedza, ka nāciju vēlme pēc nacionālās atbrīvošanās var nest labumu proletariātam. Arī šie teorētiskie uzskati palika atrauti no prakses. Ļeņins uzturēja vīziju, ka zināmas brīvības sniegšana nācijām liktu tām pārvērtēt savus brīvības centienus, izvēloties palikt centralizēto valstu sastāvā. Nācijas neattīstītu savu nacionālo kultūru, bet gan centralizēto valstu ietvaros laika gaitā ģenerētos vienota nācija.²⁸⁸

Austromarksistu (Karls Renners (*Karl Renner*) un Oto Bauers (*Otto Bauer*)) piedāvātais skatījums uz nāciju teorētiskā plāksnē garantēja tām plašākas manevra iespējas nekā to pieļāva augstāk aplūkotās koncepcijas. Tomēr arī viņi pamatā vienīgi centās saglabāt neskartu Austroungārijas impēriju. Austromarksistu taktika bija dažādajām impērijas ietvaros esošajām nacionālajām grupām sniegt zināmas kultūras un tiesiska rakstura garantijas, kā arī ļaut tām īstenot demokrātiskas reformas. Tādējādi nacionālais jautājums tiktu depolitizēts un reducēts uz tiesisko un administratīvo līmeni.²⁸⁹ Rennera un Bauera piedāvātais risinājums paredzēja realizēt kultūrautonomijas principu etniski neviendabīgajos Austroungārijas impērijas reģionos. Renners raksturoja nāciju kā kultūras kopienu ar kopīgu valodu un „identiski domājošiem un runājošiem” cilvēkiem. Viņa nostāja formulēta organicisma uzskatu kontekstā. Tas paredz nāciju uzlūkot kā organisku vienību, kas „domā, jūt un rīkojas kā vienots veselums”.²⁹⁰

²⁸⁶ Skat. Luxemburg R. *The Industrial Development of Poland*. New York; NY: Campaigner Publications, 1977.

²⁸⁷ Luxemburg R. The national question and autonomy. In: Dahbour O., Micheline R. (eds.). *The Nationalism Reader*. Atlantic Highlands; NJ: Humanities Press, 1995, pp. 236–239.

²⁸⁸ Pipes R. *The Formation of The Soviet Union. Communism and Nationalism 1917–1923*. Cambridge; MA: Harvard University Press, 1964, pp. 21–49.

²⁸⁹ Lowy M. Marxists and the national question. *New Left Review*, 1976, March-April, pp. 81–100, p. 92.

²⁹⁰ Renner K. *State and Nation*. In: Nimni E. (ed.) *National Cultural Autonomy and Its Contemporary Critics*. London: Routledge, 2005, pp. 64–82., p. 72.

Karls Renners nacionālajam jautājumam detalizēti pievērsies rakstā „Valsts un nācija” („Staat und Nation”, 1899). Viņaprāt, katrai nācijai dibināt savu valsti nav nepieciešams. *Valsts* un *nācija* ir kategorijas, kas nošķiramas viena no otras, un katra no tām pilda atšķirīga rakstura funkcijas. Valsts ir juridiska rakstura organizācijas forma, kuras struktūras tiek veidotas attiecīgās teritorijas pārvaldīšanai un administrēšanai. Nācija savukārt ir kultūras kopiena, kuras funkciju realizēšanai nav nepieciešama tās piesaiste noteiktai teritorijai. Tādējādi Renners pauda atbalstu duālajam valsts organizācijas modelim – viena tipa organizācija saistīta ar nacionāli kulturālu mērķu realizāciju, tai tiekot balstītai personālisma principā, savukārt paralēlā organizācija kalpotu tehnisku jautājumu kārtošanai, un šeit noteicoši būtu vienīgi teritoriālie kritēriji. Saskaņā ar personālisma principu, „nācijām jāorganizējas nevis, vadoties pēc teritoriālajām vienībām, bet kā personu kopumam; nevis kā valstīm, bet kā tautām”.²⁹¹ Renners uzskatīja, ka ir jāuztur nošķirums starp kultūras un juridiskām institūcijām. Viņš piedāvāja daudznacionālajā impērijā mītošo tautību pārstāvjiem savu dzīvi organizēt līdzīgi tam, kā savu dažādību realizē dažādu reliģiju un reliģisko konfesiju pārstāvji.²⁹²

Oto Bauers darbā „Tautību jautājums un sociāldemokrātija” („Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie”, 1907) oponē Karla Kautska (*Karl Kautsky*) viedoklim par to, ka ekonomiskā internacionalizācija un sociālisms varētu kalpot par pamatu vienotās pasaules kultūras izveidei. Bauers savukārt argumentēja, ka sociālisms drīzāk veicinātu diferenciāļu nekā nāciju saplūšanu. Viņš identificē tādas nacionālās iezīmes kā vienoti mērķi, īpašs, kopienai raksturīgs reakcijas veids uz noteiktiem stimuliem, tendence attiecīgā situācijā nosliekties par labu noteikta tipa lēmumu pieņemšanai. Nācijas locekļiem ir vienotas likteņgaitas, un to starpā pastāv intensīva komunikācija, kuras rezultātā var attīstīties „vienota rakstura kopiena”.²⁹³ Bauers bija striktāks nekā Renners, apgalvojot, ka tautas vēsturisko likteni nosaka ekonomika.²⁹⁴ Kritiķi norāda, ka gan Bauera, gan Rennera mērķis bijis viens – nacionālā jautājuma depolitizācija. Veikt analīzi kultūras līmenī nozīmē ignorēt nacionālo jautājumu kā politisku problēmu un atstāt neievērotu prasību pēc pašnoteikšanās, kas tiktu realizēta nācijvalstu dibināšanas ceļā. Nācija gan Bauera koncepcijā tiek uzlūkota kā pastāvīgi pilnveides un pārveides procesā esoša vienība, kas savukārt nozīmē, ka pat tad, ja nācijai nav bijis savas pagātnes, nav tā, ka tai nevar būt nākotnes. Viņš pieļāva, ka kapitālisma ekspansija Balkānu un Centrāleiropas reģionā veicinās „nevēsturisko” nāciju atmodu, nevis notiks to asimilācija.²⁹⁵

²⁹¹ Renner K. *State and Nation*. In: Nimni E. (ed.) *National Cultural Autonomy and Its Contemporary Critics*. London: Routledge, 2005, pp. 64–82., p. 81.

²⁹² *Ibid.*, pp. 64–82.

²⁹³ Skat. Bauer O. *The Question of Nationalities and Social Democracy*. Minneapolis; MN: University of Minnesota Press, 2000.

²⁹⁴ *Ibid.*

²⁹⁵ Lowy M. Marxists and the national question. *New Left Review*, 1976, March-April, pp. 81–100, p. 94.

Pieņemums par *nevēsturiskajām* nācijām ir Engelsa ideja nācijas iedalīt, vadoties pēc tā, cik lielā mērā to nacionālās emancipācijas centieni atzīstami par pamatotiem. Viņš akceptēja lielo vēsturiski veidojušos nāciju (starp tādām tika ierindoti itāļi, poļi, ungāri, vācieši) tiesības uz nacionālo neatkarību un vienotību, noraidot *nevēsturisko nāciju* līdzīga rakstura pretenzijas. Šajā kategorijā viņš ierindoja, piemēram, serbus, horvātus, čehus, slovākus, rumāņus u.c., pasvītrotot, ka tām trūkstot *nacionālās dzīvotspējas*.²⁹⁶ Krievijas Sociāldemokrātiskajā strādnieku partijā austromarksistu tēzes guva visai plašu ievērtību.

1.3.2. Raiņa priekšstati nācijas tiesību pamatojuma un pamatšķiras jautājumos

Nacionālais jautājums nepiesaistītā intelektuāļa fāzē ieņēma būtisku pozīciju Raiņa darba programmā. Politiska pamata un sākotņu nācijai nav, tāpēc Raiņa izejas punkts ir kultūrnācija jeb etniski orientēta nācija. Arī viņa pastiprinātā interese par fiziskā darba veicēju problemātiku daudzējādā ziņā skatāma nacionālā jautājuma kontekstā. Rainis ir pārliecināts, ka Latvijas darbaļaužu centieni neparedz tautības idejas noliegumu, bet gan pretēji – veicina tās attīstību. Tieši šo sabiedrības grupu viņš uzlūko kā piemērotāko nacionālo centienu īstenotāju: „Latviešu proletariāts nepavisam nav pret tautības ideju, gluži otrādi, viņš pat to atjauno tās īstajā cildenajā nozīmē kā līdzekli kultūras attīstībā, kultūra visvairāk vajadzīga proletariātam, tautas masām, pēc tās viņš tiecas visiem spēkiem”.²⁹⁷ Rainis raksta: „Katrai, arī latviešu tautai, ir šis dzīvības instinkts: neiznīkt, attīstīties, tapt par patību un augt uz vīrestību. Tā ir mana pārliecība, un to man pierāda pati pamatšķira un lielās cīņās par sabiedriskās dzīves jauniekārtu, ar kurām latviešu tauta jau aug uz vīrestību”.²⁹⁸

Raiņa agrīnie uzskati šajā jautājumā nav atdalāmi arī no sociālā un ekonomiskā klimata un tendencēm XIX gs. 80. gados Latvijas teritorijā. Nepriviliģētā iedzīvotāju daļa aizvien vairāk sāka izjust nepatiku pret saviem tautiešiem (ne vairs kā agrāk – vācu kungiem), kuri īsā laikā bija ieguvuši turīgu cilvēku statusu un koncentrējās galvenokārt uz sava kapitāla pavairošanu. Rainis saskata būtisku pretrunu starp jaunlatviešu izvirzīto „tautieša” ideālu, no vienas puses, un piemēriem no savas ikdienas, no otras. Šis pretnostājums viņam ļauj konstatēt – kādreizējie ideāli ir tikuši degradēti. Pliekšānu ģimene simpatizējusi Krišjānim Valdemāram un atbalstījusi jaunlatviešu kustības ievērojamo aktīvistu, rakstnieku un žurnālistu Juri Māteru, viņam vēršoties pret un vācu muižniekiem un nesaudzīgi vērtējot turīgo latviešu rīcību.²⁹⁹ Tomēr Rainis,

²⁹⁶ Engels F. What is to become Turkey in Europe? // Citēts pēc: Lowy M. Marxists and the national question. *New Left Review*, 1976, March-April, pp. 81–100, p. 96.

²⁹⁷ Rainis. *Kopotī raksti, 18. sēj.* Rīga: Zinātne, 1983, 437.–438. lpp.

²⁹⁸ Rainis. Par tautības un kosmopolītisma jautājumu: atskats uz kādu neizdevušos sabiedrisku mēģinājumu. Grām.: *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1970. gadam*. Vesterosa: RAF, 1969, 22.–25. lpp., 24. lpp.

²⁹⁹ Viese S. *Jaunais Rainis*. Rīga: Liesma, 1982, 29. lpp.

atšķirībā no Mātera, padziļināti ieinteresējās par radikālām zemnieku atbrīvošanās cīņām un to izglītotās sabiedrības daļu, kas par tām iestājās.³⁰⁰ Viņš vērsa uzmanību uz to, ka privilēģētais sociālais un materiālais stāvoklis slāpē buržuāzijas vēlmi (un likumsakarīgi – mazina spēju) būt nacionālās emancipācijas aģentiem. Saskaņā ar šīs sabiedrības grupas darbības loģiku, *status quo*, kura ietvaros ir tikusi sasniegta attiecīgā pozīcija, un kas uztur spēkā priekšnoteikumus tās saglabāšanai, nedrīkst tikt pakļauts riskam. Nemantīgajiem iedzīvotāju slāņiem turpretī ir ievērojami plašākas manevra iespējas. Rainis skarbi vērtē, viņaprāt, buržuāzijai raksturīgās iezīmes. Buržuāzija, viņa skatījumā, ir apātiska, viegli angažējama, padevusies naudas absolutizācijai,³⁰¹ kas sev līdzī nes vērtību noplicināšanos. Līdz ar to šī sabiedrības grupa ir reakcionāra.

Strādniecības portretā toreizējā Latvijas teritorijā aizvien lielāku īpatsvaru veidoja etniskie latvieši. Vēsturnieces Ilgas Apines veiktās izpētes rezultāti liecina, ka kopš XIX gs. 80. gadu sākuma būtiski mainījās iepriekš dzimtbūšanas sekmētā tendence aizkavēt latviešu ienākšanu pilsētās. 1863. gadā Rīgā dzīvoja 42,9% vāciešu, savukārt latviešu bija tikai 23,6%. Vēlāk, 1881. gadā, proporcija bija manāmi mainījusies, un nacionālais sastāvs runāja par labu latviešiem. Pilsētā vairs bija tikai 34,4% vāciešu, kamēr 29,5% no iedzīvotāju kopskaita sastādīja latvieši.³⁰² Līdzīgi arī Marģers Skujenieks norāda uz kapitālistiskās modernizācijas laikmeta sekmējošo lomu pamatiedzīvotāju ieplūšanā pilsētās. Šo procesu rezultātā XIX–XX gs. mijā Rīgā jau bija 45% latviešu, procentuāli vairāk gan par vācu, gan par krievu tautības iedzīvotājiem.³⁰³ Raiņa biogrāfs Antons Birkerts pasvīturo saikni starp etniskās un sociālās kompozīcijas izmaiņām Rīgā un skaidro, ka tās veicinājušas Raiņa nosliekšanos sociālisma virzienā. Dramatiskais latviešu skaita pieaugums Rīgā (saskaņā ar viņa rīcībā esošo statistiku, 1881. gadā Rīgā bija 50 000 latviešu, savukārt 1897. gadā – 120 000, un lielākā daļa starp viņiem bija strādnieki), skaidro Birkerts, bija viens no iemesliem, kas 1886. gadā liek „Dienas Lapai” deklarēt iestāšanos par mazturīgo ļaužu un strādnieku interesēm.³⁰⁴

Latviešu strādniecības augsto izglītības līmeni apliecina fakts, ka latviešu tautības strādnieku īpatsvars bijis īpaši augsts tieši ražošanas nozarēs, kurās nepieciešama augstāka kvalifikācija (metālapstrāde, mašīnbūve); tajās viņi bija nodarbināti līdz pat 65% gadījumu.³⁰⁵ Raiņa nodomu, vērsties pie pamatšķiras, palīdz skaidrot arī viņa drauga, publicista Paula Dauges viedoklis. Viņš norāda: „Ja paturam prātā, ka latviešu tautas trīs ceturtdaļas veido

³⁰⁰ Viese S. *Jaunais Rainis*. Rīga: Liesma, 1982, 29. lpp.

³⁰¹ Priedītis A. Lekcija Latvijas Universitātē 2012. gada 6. martā.

³⁰² Citēts pēc: Apine I. *1905.–1907. gada revolūcija Latvijā un latviešu sociāldemokrāti*. Rīga: Zelta grauds, 2005, 8. lpp.

³⁰³ *Ibid.*

³⁰⁴ Birkerts A. *J. Rainis dzīvē un darbā*. Rīga: A. Raņča grāmatu tirgotavas apgāds, 1930, 87. lpp.

³⁰⁵ Bērziņš J. *Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis. 1900–1914*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1997, 7. lpp.

proletariāts – lielgruntnieki ir tikai plāna virskārta – ka latviešu strādnieki ir ar visaugstāko inteliģenci visā Krievijā, (..), ka viņi visi ir lasīt un rakstītpratēji, ka latviešu pilsoniskā kultūra ir tikai 50–60 gadus veca, ka latviešu pilsonības radošie spēki zināmu apstākļu dēļ (..) jau agri apsīka, neizplaukstot skaistos un auglīgos ziedos, un ja vēl piemetinām, ka latviešu tauta saglabājusi (..) latviešu tautas dzeju līdz mūsu dienām, tad viegli sapratīsim, kādēļ modernais latviešu proletariāts ne vien ekonomiskā ziņā sajūt sevi par modernās latviešu sabiedrības pamatšķiru, bet arī kulturālajā plāksnē uzstājas kā visas nācijas pārstāvis un jaunas nacionālās kultūras nesējs. Latviešu inteliģences spējīgākie, izglītotākie un radošie gari tiecas uz proletariātu un kļūst par jaunās, revolucionārās, aktīvi radošās sociālās šķiras ideologiem visai sabiedrībai”.³⁰⁶ Nemantīgo sabiedrības slāņu un visvairāk – strādniecības – tās īpatsvara straujā pieauguma dēļ materiālais stāvoklis un pozīcija ražošanas attiecībās Raini interesējusi mazāk nekā viņu piemērotība nācijas savdabīguma saglabāšanā. Buržuāzijas nepiemērotību nacionālās emancipācijas cīņai nosaka tās ciešā piesaiste pastāvošajām sociālajām un ekonomiskajām struktūrām un garantijām, ko tās sniedz buržuāzijas pārstāvjiem. Turīgie iedzīvotāji daudz lielākā mērā ir norūpējušies par materiālā vai statusa izteiksmē izsakāmām vērtībām. Šī tematika figurē dažādos Raiņa daiļrades periodos tapušos literāros darbos. Lugā „Pusideālists” (1901) negatīvā gaismā parādītas vietējās buržuāzijas iezīmes (savtīgums, veikalnieciskums, augstprātīgums, zems inteliģences līmenis).³⁰⁷ Slobodskas trimdas laikā izdotajā krājumā „Tālas noskaņas zilā vakarā” iekļautajā dzejolī „Filistris” (1903) ar ironiju demonstrēts nosodījums pilsonisko aprindu tikumiem:

„Brīnums, cik drīzi,
Brīnums, cik ātri –
Vien-divos gados
Filistris tiki:

Nedz brīvi smiekli,
Nedz skaļa runa,
Vispārīgs spriedums,
Atgremu domas,

(..)

Jaunais tavs princips:
„Visur pa godam,
Lēnām, ar apdomu
Veikala lietās!

³⁰⁶ Dauge P. J. Rainis – latviešu strādnieku šķiras dzejnieks. Grām.: *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1970. gadam*. Vesterosa: RAF, 1969, 46.–49. lpp, 47. lpp.

³⁰⁷ Rainis. *Pusideālists*. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Pusid/pusidsat.htm> (aplūkota 22.03.2012.).

Nevar ar pieri
Triekties pret mūriem . . .
Dieva liktas valdības
Pamatus šķobīt.”

Aiz viņiem kalniem
Pārdošais neprāts,
Degošās asinis
Dzesētas – alū . . .

Brīnums, cik drīzi
Ikdienas dzīve
Pāri tev gājusi
Smagiem soļiem!”³⁰⁸

Norādes par šo tematu satur arī Raiņa satīriskā dzeja, kas publicēta viņa izdotajos „Virpuļa” kalendāros (1907; 1908)³⁰⁹ un dzejas krājumā „Klusā grāmata” (1907–1908).³¹⁰ Tas gan nenozīmē, ka materiālā labklājība un turība būtu *a priori* nosodāmi un personību degradējoši elementi. Tieši pretēji – Rainis pats bērībā ir baudījis materiāli nodrošinātu dzīvi un savos darbos norāda arī uz galēja trūkuma radīto postu, piemēram, dzejolī „Ubagu dziesma” vai stāstā „Suņa mūžs”.³¹¹ Individā sevis pilnveidei šajā kontekstā ir īpaši būtiska loma. Šī tematika netieši skarta arī lugā „Uguns un nakts” (1903), kur Rainis aicina būt modriem pret Melno bruņinieku, kura cīņas ierocis ir zelts.³¹² Šāda vērtējuma sniegšanai ir objektīvs pamats. Turību iemantojušie latvieši daudzos gadījumos notušēja savu etnisko izcelsmi, nevis centās stiprināt savu etniski latvisko identitāti. Rainis tas darīja piesardzīgu. Sabiedrības locekļi, kurus Rainis dēvē par pamatšķiru (darbaļaudis), atšķirībā no labklājības angažētās buržuāzijas, ir saglabājuši tautas kultūras mantojumu – valodu, tradīcijas, folkloras materiālus (teikas, tautas dziesmas). Šajā sabiedrības grupā saglabājies autentiskuma elements, ko gan buržuāzija, gan arī intelektuāļi ir zaudējuši; tām saistošs kļuvis aprēķins.³¹³ Šis autentiskums ir būtisks nacionālās emancipācijas cīņā un padara darbaļaudis par tai piemērotākajiem aģentiem. 1914. gadā, deklarējot saišu saraušanu ar sociāldemokrātisko partiju tās realizētās pieejas dēļ t.s. „Jansona-Brauna” lietā, Rainis vienlaikus pauž savu lojalitāti strādniecībai: „Man viss ir kopējs ar sociālistisko proletārisko pasauli uzskatu, un gribu kā vienmēr, tā arī tālāk ņemt dzīvāko daļu pie latviešu

³⁰⁸ Rainis. Filistris. Krāj.: Tālas noskaņas zilā vakarā. Grām.: *Kopoti raksti, 1. sēj.* Rīga: Zinātne, 1977, 42.–43. lpp.

³⁰⁹ Rainis. Virpulis 1907.; Virpulis 1908. Grām.: *Kopoti raksti, 7. sēj.* Rīga: Zinātne, 1979, 157.–296. lpp.

³¹⁰ Rainis. Klusā grāmata. Grām.: *Dzīve un darbi: biogrāfija un kopoti raksti, II sēj.* Rīga: A. Gulbis, 1925, 7.–151. lpp.

³¹¹ Rainis. Ubagu dziesma. Krāj.: Tālas noskaņas zilā vakarā. Grām.: *Kopoti raksti, 1. sēj.* Rīga: Zinātne, 1977, 39. lpp.

³¹² Rainis. Uguns un nakts. Sena dziesma jaunās skaņās. Grām.: *Kopoti raksti, 9. sēj.* Rīga: Zinātne, 1980, 165.–314. lpp., 308. lpp.

³¹³ Rainis. *Kastanolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 19.01.1909.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1909.html> (aplūkota 08.01.2012.).

proletariāta dzīves un attīstības, jo proletariāts materiāli ir latviešu tautas lielākā sastāvdaļa un garīgi viņas nākotnes vadonis”.³¹⁴

Rainis vāji izprata politisko spēku, to uzskatu un lojālo atbalstītāju pārgrupēšanos, kas bija notikusi, viņam atrodoties trimdā. Proti, 1905. gadā, kad Rainis pēcrevolūcijas atmosfērā atstāja Latvijas teritoriju, lielākā daļa latviešu simpatizēja LSDSP, pat ja nebija tās biedri. Kā šajā kontekstā norāda Vita Matīsa, „politiskā situācija 1905. gadā bija vienkārši reducējama uz apspiedēju un apspiesto polaritāti”.³¹⁵ Kara gados iedzīvotāju politiskā lojalitāte bija diversificējusies, un arī citu politisko virzienu pārstāvji, kā arī viņiem simpatizējošie nacionālajā jautājumā virzīja zināmas prasības. Raiņa konsekvētie uzskati šajā jautājumā līdz ar to lasāmi kontekstā ar 1905. gada revolūcijas pieredzi.

Pirmā pasaules kara gados diskusijās par Latvijas statusu šis jautājums jo īpaši aktualizējās, un Rainis atkārtoti norādīja uz proletariāta nozīmi. 1915. gadā, kad Latvijas teritorijā norisinās aktīva karadarbība, R. Ivanovam adresētā vēstulē lasāmas rindas: „Mums jāturas kopā vairāk nekā jebkad. Un tad mēs pārvarēsim krīzi ne vien kā atsevišķi cilvēki, bet arī kā tauta. To mēs nekad nedrīkstam aizmirst, arī kā biedri ne, jo *proletariātam tautiskums ir svarīgāks nekā buržuāzījam; tai ir diezgan naudas, lai iztiktu bez dzimtenes un tautas, bet proletariātam dzimtene un tās valoda ir tas dārgākais*. Nevienam nav tiesības to anektēt. Mums vajag autonomiju; tā ir mūsu griba, jo tā vajadzīga mūsu nākotnei”³¹⁶ (izcēlums mans – I.G.-L.). Lai gan Latvijas teritorijā šajā periodā notika intensīvas Vācijas un Krievijas impērijas karaspēku sadursmes, vēstulē Antonijai Lūkinai Rainis situācijas raksturojumā pievērš uzmanību citai niansei: „Man bail gan no kārķu vāciem un spaļu slāviem, no veikalniekiem un kosmopolītiem, man bail par tautas gribu dzīvot, bet man nau bail par ārējām briesmām”.³¹⁷ Proletariāta pārstāvji, saskaņā ar Raiņa uzskatiem, ir tie, kuri daudzējādā ziņā uztur „tautas gribu dzīvot”. Reizē Rainis arī aicina proletariātu uzņemties atbildību pašiem par savu stāvokli, iesaistīties un rīkoties, lai panāktu noteiktas situācijas izmaiņas, nenoveļot atbildību uz citiem par neveiksmēm vai pieņemtajiem lēmumiem: „Latvju pamatšķira ir tautas lielākā daļa un reizē progresīvākā; kā tādai viņai piekrīt visu latvju tautu vadīt un reprezentēt. Visi lielie jautājumi, kuri zīmējas uz visu tautu, ne vien šķiru vien, ir jāizšķir taisni pamatšķirai, nau jāatdod pilsonībai. Tā līdz šim, viss, kas latvisks, tika atstāts pilsonības rīcībā, un no malas tikai žēlojas: cik nepareizi rīkojas

³¹⁴ Rainis. *Kopoti raksti*, 22. sēj. Rīga: Zinātne, 1985, 440. lpp.

³¹⁵ Matīsa V. Latviešu demokrātijas pirmais mēģinājums – Latviešu komiteja Šveicē 1915.–1916. gadā. Grām.: Albisetti M., Gili A. (sast.) *Rainis un Aspazija: no Kastaņolas uz brīvību*. Lugano: Archivio Storico Citta di Lugano, 2006, 151.–181. lpp., 159. lpp.

³¹⁶ Rainis. *Vēstules*. R. Ivanovam 1915. gada 25. oktobrī.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1915.html> (aplūkota 12.08.2010.).

³¹⁷ Rainis. *Vēstules*. A. Lūkinai 1915. gada 8. decembrī.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1915.html> (aplūkota 12.02.2010.).

pilsoņi!”³¹⁸ Šie pārsapņēdumi parādās trimdas latviešu starpā norisošo diskusiju par latviešu pārstāvības jautājumiem kontekstā.

Raiņa lojalitāte darbaļaužu šķirai un tai piederīgo ikdienas rūpēm raisīja arī viņa līdzgaitnieku uzmanību. Andrejs Upīts publiski pārmeta Rainim, ka paties proletariāta dzejnieks viņš nav bijis.³¹⁹ Šo uzskatu apstiprina arī Miķelis Valters, atzīmējot, ka Rainis strādnieku dzīvi „nepazīna. Bija ideālists savā domu pasaulē – tas bija viņa lielums, ko jutu jo dziļi”.³²⁰ Pēteris Stučka šajās diskusijās Raini mēģināja „aizstāvēt”.³²¹ Rainis, dažādos periodos izskanējušās spekulācijas par viņa veltīšanos „proletariāta lietai” komentē: „Es dzirdu, ka es netēlojot apzinīgu strādnieku; visvairāk tā saka Upīts, kurš domājas viņu tēlojam un pazīstam. Bet es nepazīstu gan strādnieka cepuri, svārkus un bikses, bet totiesu pazīstu viņa prātu, sirdi un dvēseli, ar to man pietiek”.³²² Tādējādi viņš liek saprast, ka šī sabiedrības grupa viņu interesē sava garīgā pamata, nevis sociālekonomiskās pozīcijas dēļ.

1.3.3. Intelektuāļu uzdevumi tautas un nācijas tiesību pamatojumā

Latviešu folkloras mantojums Raini interesējis kopš agras bērnības.³²³ Jurista un redaktora darba gaitās Viļņā (1888.) Rainis paralēli darbojies arī kā prof. E. Voltera līdzstrādnieks, strādājot pie etnogrāfiskiem pētījumiem par lietuviešu-latviešu valodām.³²⁴ Viņš aizrāvēs arī ar indiešu dzeju un filozofiju, kas Raini ieinteresēja izskanējušo pieņēmumu dēļ par iespējamo saistību sanskrita un latviešu valodas starpā.³²⁵ Vienlaikus, kā jau augstāk atzīmēts, radikāli tautiskā ievirze Rainim nebija simpātiska,³²⁶ kas kopumā saskanēja ar „Jaunajā strāvā” dominējošo ievirzi. Diskusijas par vēlamo folkloras motīvu īpatsvaru literārajos darbos Raiņa dzīves laikā bija aktuālas. Folkloru kā literāta materiāla avotu izcēla arī, piemēram, Mīlenbahs, kurš tajā līdzīgā veidā saskatīja tautas sevis apzināšanās veicinātāju, identitātes kodolu un potenciālu: „Gara mantās mēs atronam tautas pasaules uzskatu, viņas tikumības mācību, viņas

³¹⁸ Rainis. *Vēstules*. F. Cielēnam 1916. gada 18. martā.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1916.html> (aplūkota 21.07.2014.).

³¹⁹ Upīts A. *Sociāldemokrāts*, 1920, Nr. 35.

³²⁰ Valters M. *Atmiņas un sapņi*. Stokholma: Aronzon-Lundin AB, 1969, 187. lpp.

³²¹ *Cīņas biedrs*, 1920, 36., 37., 38. lpp. Nr. // Citēts pēc: Kalniņš J. *Rainis: derīgais un nederīgais: eseja kādas inkvizīcijas sakarā: pārdomas un atmiņas*. Rīga: Signe, 1999, 67. lpp.

³²² Rainis. *Kastaņolas periods*. 26.09.1912. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1912.html> (aplūkota 12.12.2011.).

³²³ Jansons J. J. Rainis, viņa tālās noskaņas, kā arī ievērojamākie dramatiskie darbi mūsu kultūras un literatūras vēstures gaismā. *Filologu biedrības raksti*. 1930, Nr. 10, 164.–223. lpp. *Skat. arī*: Birkerts A. *J. Rainis dzīvē un darbā*. Rīga: A. Raņķa grāmatu tirgotavas apgāds, 1930, 10.–17. lpp.; Vuss-Mundeciema L. Raiņa dramaturģijas latviskais senavots Eiropas modernisma kontekstā. *Akadēmiskā Dzīve*. 2010/2011, Nr. 47, 106.–113. lpp., 110. lpp.

³²⁴ Birkerts A. *J. Rainis dzīvē un darbā*. Rīga: A. Raņķa grāmatu tirgotavas apgāds, 1930, 33. lpp.

³²⁵ Ziedonis A., Jr. Ceļš uz lielo dzīvi. Grām.: *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1969. gadam*. Vesterosa: RAF, 1968, 18.–31. lpp., 18. lpp.

³²⁶ Birkerts A. *J. Rainis dzīvē un darbā*. Rīga: A. Raņķa grāmatu tirgotavas apgāds, 1930, 24. lpp.

attīstības pakāpienu, viņas novērojumu un domu spēju”.³²⁷ Arī Raiņa lugās un komentāros demonstrēta cieņa senvēsturei, senajiem varoņiem, vienlaikus Raiņa nodoms ir norādīt uz tautisko centienu ierobežotību un akcentēt modernu priekšstatu par nāciju. XIX gs. nogalē aktuālajiem tautiskajiem centieniem un tā dēvētajiem „tautībniekiem” oponenti tiek arī Raiņa kopīgi ar Stučku veidotajā humoristiski satīriskajā rakstu krājumā „Mazie dunduri”.³²⁸

Arī vēlākajos dzīves gados, Šveices trimdā, Rainis atradās vidē, kur tika cienītas un izvērstas latviešu tautas kultūras vēstures studijas. Cīrihes emigrantu kopienā tas tika darīts ar Rainim saistošo nodomu – pamatot nācijas tiesības un valstiskuma (sākotnēji – autonomijas) centienus.³²⁹ Ar dziļu pietāti Rainis 1916. gada sākumā no Kastaņolas rakstīja Krišjānim Baronam, apsveicot ar darba noslēgumu dainu apkopošanā un sistematizācijā, kā arī paužot augstu paveiktā darba novērtējumu.³³⁰ Kara gados viņš rūpējās par dažādu latviešu tekstu, tostarp, tautas dziesmu tulkojumu veikšanu.³³¹ Rainis, atskatoties uz savu un domubiedru darbu Pirmā pasaules kara laikā, apstiprina: “Mēs jau visi jutāmies kā apspiestas, beztiesīgas tautas locekļi un meklējam ij šīs tautas vēsturi, ij tautisko būtību, lai pierādītu viņu tiesību pastāvēt kā tautai, ne vien kā indivīdiem”.³³²

Virkni literāro darbu Rainis radīja ar nodomu sniegt artavu latviešu nācijas sevis apzināšanās procesā. Tautas „dzīves gribu”³³³ Rainis saista ar atmiņām no „lielas, lepnas pagātnes”.³³⁴ Viņa nodoms šajā kontekstā ir sniegt ieguldījumu nācijas mītu atdzīvināšanā un tālākveidošanā, un iecere veidot latviešu vēsturisko drāmu ciklu ir tam spilgts piemērs.³³⁵ Šī iecere īstenota dažādos Raiņa daiļrades periodos. Pirmajās lugās bija plānots secīgi izsekot tam, kā modusies latviešu nācijas pašapziņa, savukārt vēlākajos darbos viņš plānoja risināt valstiskuma pamatojuma jautājumus. Par literāro darbu pēctecīgumu un to virsuzdevumu Rainis lugas „Indulis un Ārija” (1911) ievadvārdos raksta: „Pēc tam kad „Ugunī un naktī” bija tēlota fantastiskā gleznā jauna doma – toreiz vēl nedzirdēta – par Latviju kā valsti, tad bij jārada šis valsts pirmizveidojums un viņas idejas augšana vēsturiskā ainā”.³³⁶ H. Simsona vēstulēs Rainim

³²⁷ Mīlenbahs K. Druskas par teikām un māņticību. *Baltijas Vēstnesis*, 1903, 29. janv. (11. febr.).

³²⁸ Rainis. *Mazie dunduri*. Grām.: J. Rainis: dzīve un darbi, X sēj. Rīga: A. Gulbja apgāds, 1925, 53.–102. lpp.

³²⁹ Aspazija. Aspazijas atmiņas par Šveices trimdas laiku. Grām.: *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1978. gadam*. Vesterosa: RAF, 1977., 29.–31. lpp. 29. lpp.

³³⁰ Rainis. *Vēstules*. K. Baronam 1916. gada 4. februārī.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1916.html> (aplūkota 08.01.2012.).

³³¹ Rainis. *Vēstules*. K. Mobēram 1918. gada 20. martā.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1918.html> (aplūkota 16.12.2013.).

³³² J. Rainis. *Dzīve un darbi IX*. Rīga: A. Gulbja apgāds, 1925, 8. lpp.

³³³ Rainis. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 03.11.1915.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1909.html> (aplūkota 08.01.2012.).

³³⁴ Rainis. *Kastaņolas periods (1906–1920)*. Ieraksts dienasgrāmatā 3.11.1915.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1915.html>.

³³⁵ Rainis. Priekšvārdi savu darbu izdevumiem. *Indulis un Ārija*. Grām.: *Kopotī raksti, 18. sēj.* Rīga: Zinātne, 1983, 575.–579. lpp., 577. lpp.

³³⁶ *Ibid.*

1912. gadā lasāmi atzinīgi vārdi: „Liels darbs ir pastrādāts, un pirmo reizi runā par Latvijas valsti (..). Šī tik dziļā ideja tagad sviesta ļaužu baros (..). Par latvju valsti lasīs jaunie prāti”.³³⁷ Kā redzams, publikā lugas vēstījums tika atsaucīgi uztverts.

Kā latviešu literātu uzdevumu Rainis min pienākumu izcelt „mūsu tautas tik retos vēsturiskos un teiksmainos pieminekļus”. Uz „Uguns un nakts” (1904–1905) ieceres realizāciju viņš atskatās kā kā uz izpildīto pienākumu „izcelt un attīstīt mūsu puspasakaino, pusteiksmaino – arī pēc Pumpura aizmirsto – Lāčplēsi un ielikt viņā latvju tautas un valsts ideju; tāpat kā es aiz tām pašām pienākuma jūtām centos darīt dzīvas un ievest mūsu garīgā ietversmē mūsu pasakas un tautas dziesmas, piegriežoties mūsu bāreņu varoņu kultam („Zelta zirgā”), mūsu veļu teikām („Spēlēju, dancoju”), mūsu joku pasakām („Mušu ķēniņš”), mūsu dziesmām („Pūt vējiņi”; „Krauklīts sēd ozolā”).³³⁸ Lugā „Uguns un nakts” risināts simbolisks cīņas pret vācu krustnešiem atainojums; lugā „Krauklītis” (1920) asociatīvā veidā tiek runāts par Kurzemes krišanu vācu okupācijas varā, kā arī tajā tiek aizstāvēta Latvijas teritoriālās nedalāmības ideja.³³⁹ Saulcerīti, kura lugā „Zelta zirgs” (1909) simbolizē Latviju, pēc septiņu gadu ilga miega, kas simbolizē septiņus ārēju spēku pakļautībā pavadītus gadsimtus, mēģina atmodināt Antiņš.

Pirmā pasaules kara gados tapa Raiņa poēma „Daugava” (1916–1919). Nepārprotami Rainis raksturo tās ieceri ievadvārdos kādam no atkārtotajiem izdevumiem: „*Daugava* ir darbs, kam bijis vēsturisks uzdevums; tas šo uzdevumu izpildījis un nu paliek kā dokuments mūsu valsts tapšanas vēsturē”.³⁴⁰ Poēmā Rainis uzdrošinās formulēt prasību pēc valstiskuma:

„Zeme, zeme, kas tā zeme?
Ko tā tava dziesma prasa?
Zeme, tā ir valsts.
Paša zemi, paša valsti,
Dzīvi, paša darinātu,
Paša valstī kungs.
Tur izauga latvju spēki
Tautu pulkā nemanīti:
Pasauli post”.³⁴¹

Kā lasāms Antona Birkerta hronikā, augšminēto poēmas fragmentu kā atsevišķu dzejoli „Zeme un valsts” Rainis 1916. gadā iesūtīja K. Freinberga žurnālam „Taurētājs” Maskavā. Cenzūra gan svītvoja rindas „Paša zemi, paša valsti,/Dzīvi, paša darinātu,/Paša valstī kungs”,

³³⁷ Simsons H. Vēstule Rainim, 29.02.1912. RMM, Inv. Nr. 24148.; *Skat. arī*: Simsons H. Vēstule Rainim, 15.04.1912. RMM, Inv. Nr. 24149.

³³⁸ Rainis. Priekšvārdi savu darbu izdevumiem. Indulis un Ārija. Grām.: *Kopotī raksti, 18. sēj.* Rīga: Zinātne, 1983, 575.–579. lpp., 578. lpp.

³³⁹ Grīnuma G. Rainis. Biogrāfija. Grām.: Albisetti M., Gili A. (sast.) *Rainis un Aspazija: no Kastaņolas uz brīvību.* Lugano: Archivio storico, 2006, 51.–64. lpp., 60. lpp.

³⁴⁰ Citēts pēc: Ģermanis U. Nacionālpolitiskās domas Raiņa „Daugavā”. Grām.: Ģermanis U. *Ceļā uz Latviju: Raksti par mūsu vēsturi.* Rīga: Memento, 1990, 16. lpp.

³⁴¹ Rainis. *Daugava. Sērdieņu dziesma.* Grām.: *Kopotī raksti, 12. sēj.* Rīga: Zinātne, 1981, 175.–242. lpp., 223. lpp.

taču, kā atzīmē Birkerts, arī bez tām dzejolī paustā prasība ir skaidri nolasāma. Tāpēc tam „nozīme mūsu politiskā nacionālisma vēsturē”,³⁴² viņš rezumē. Arī mūsdienās poēmas sabiedriskā nozīme, tai motivējot un iedvesmojot panākumus brīvības cīņās, tiek atzīta un novērtēta. Gundega Grīnuma šajā kontekstā raksta: „Ar dramatisko poēmu *Daugava*, kuru lasītāji dzimtenē nodēvēja par *latviešu evaņģēliju*, Rainis izdarīja neatsveramu pakalpojumu 1918. gada 18. novembrī ar Antantes atbalstu proklamētajai neatkarīgajai Latvijas Republikai, sekmējot tās aizstāvju uzvaru pār Bermona-Avalova karaspēku izšķirošajās kaujās Daugavas krastos 1919. gada rudenī”.³⁴³ Darbs var tikt uzlūkots kā nozīmīgs līdzeklis un ieguldījums nācijas veidošanā.³⁴⁴

Nacionālajā jautājumā Pirmā pasaules kara laikā Rainis bija nelokāms, lai arī šāda nostāja negatīvi iespaidoja viņa attiecības ar tuvākajiem ģimenes locekļiem un paziņām, ko Rainis smagi pārdzīvoja. Šāda personīgā drāma atklājas, caurlūkojot viņa saraksti. „Tu nebiji atbildējusi uz manu pēdējo kartiņu”, viņš rakstīja savai māsai Dorai 1916. gada janvārī, „varbūt tā Tevi nebij sasniegusi; varbūt arī domstarpības starp mums bij pārāk lielas, jo es esmu latvietis un tāds palieku, kas tagad skaitās par noziegumu”.³⁴⁵ Arī Paulam Daugem viņš šajā pašā gadā pārmet pārlietu zemas prasības latvietības uzturēšanā.³⁴⁶

Nacionālās emancipācijas artikulācija ir fiziskā darba darītāju un intelektuāļu kopīgs projekts. Pirmie tam ir radījuši un saglabājuši materiālu, savukārt otrie to bagātina un rada jaunā kvalitātē. Tā ir sava veida darbaļaužu un intelektuāļu alianse kopīgam mērķim. Šajā izpratnē Rainis ir darbaļaužu dzejnieks un dramaturgs.

Tendence literāros darbus izmantot kā nevardarbīgu ieroci nacionālajās cīņās daļēji ir vācu romantiskā nacionālisma veicināta. Vācu romantiķu literāros sacerējumus Rainis tika studējis kopš jaunības.³⁴⁷ Starp viņa tulkotajiem darbiem sastopama, piemēram, arī Frīdriha Šillera (*Friedrich Schiller*) luga „Vilhelms Tells” („*Wilhelm Tell*”, 1804), ko viņš tulkoja Slobodskas trimdas laikā. Lugas sižetā apspēlēti Šveices neatkarības centieni, tai XIV gs. pūloties iegūt neatkarību no Hābsburgu impērijas. Zināmas paralēles var vilkt arī tautu tiesību idejas pamatojumā. Romantiskā nacionālisma tradīciju pārstāvošie autori akcentējuši visu nāciju vienlīdzību, noraidot mēģinājumus vienas pasludināt par „augstākām”, citām ierādot mazāk vērtīgu un līdz ar to apgaismojamu nāciju lomu. Rainis savā sarakstē nosoda kultūrtrēģerismu un

³⁴² Birkerts A. *Chronika*, 478. lp. RMM, Inv. Nr. 138019.

³⁴³ Grīnuma G. Rainis. Biogrāfija. Grām.: *Rainis un Aspazija: no Kastaņolas uz brīvību*. Albisetti M., Gili A. (sast.) Lugano: Cita di Lugano Arhivo Storico, 2006, 51.–64. lpp., 60. lpp.

³⁴⁴ *Plašāk skat.*: Anderson B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1991, p. 7.

³⁴⁵ Rainis. *Vēstules*. D. Stučkai 1916. gada 17. janvārī. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1916.html> (aplūkota 12.02.2011.).

³⁴⁶ Rainis. *Vēstules*. P. Daugem 1916. gada 8. februārī. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1916.html> (aplūkota 19.11.2014.).

³⁴⁷ Birkerts A. *J. Rainis dzīvē un darbā*. Rīga: A. Raņča grāmatu tirgotavas apgāds, 1930, 19. lpp.

norobežojas no tā, ko pauž 1915. gadā J. Krauzem sūtītā vēstulē: „Galvenā lieta paliek: izsaukt latviešos apziņu, ka viņi ir patstāvīga tauta, kurai nepieciešama arī patstāvīga dzīve, garīgi un politiski, jo, kad nau politiskas patstāvības, taps apspiesta arī garīgā dzīve. Mums jātiekas vaļā no uzskata, ka spējam dzīvot tikai no vācu vai krievu žēlastības”.³⁴⁸ Kā Latviešu komitejas Šveicē izveides galveno mērķi viņš nosauc „Aizstāvēt še [Šveicē] latviešu tautu, kā patstāvīgu tautu ar savu valodu un kultūru un savu teritoriju Latvijā – pretī uzmācīgam uzskatam, it kā Latvija būtu tikai vācu province ar vācu kultūru”.³⁴⁹ Apcerē „Par tautības un kosmopolītisma jautājumu” viņš atzīmē: „Pašā kara sākumā bij noprotams, ka pienācis izšķirošais brīdis arī Latvijai, kur viņai jātop par pieaugošu patību citu tautu starpā, vai jānogrimst 2 miljonu lielā, nepatstāvīgā un kultureli mazvērtīgā puļa kārtā, kurš būtu tikai izmantu materiāls citām lielākām tautām”.³⁵⁰

Raiņa uzskati nav sakārtoti konsekventā sistēmā, līdz ar to ir grūti piedēvēt viņam lojalitāti kādam noteiktam nacionālisma paveidam, tomēr zināmas tendences iezīmējas. Lai arī var apgalvot, ka Rainis pietuvojas kultūras nacionālisma postulātiem, nedrīkst atstāt nepamanītus viņa liktos uzsvarus uz modernas nācijas idejas aizstāvību un internacionālismu. Etniskās līnijas ne vienmēr identiski pārklājas ar tām, kas atdala nācijas citu no citas. Arī politiskā nācija ir viens no veidiem, kādā nācija domājama. Politiskais aspekts nācijas traktējumā tika virzīts priekšplānā Lielajā Franču revolūcijā, kuras norisēm Rainis bija iecerējis veltīt lugu sēriju. Viens no skaidrojumiem tam, kādēļ Rainis būtu gatavs akceptēt abus – gan etnisko, gan politisko – elementu kā nācijas veidošanas stūrakmeni, daļēji ir viņa dialektiskais domāšanas veids. Attiecīgo jēdzienu Raiņa leksikā nav, tomēr par šo fenomenu būtību viņš reflektē. No Raiņa pārsapņemas analīzes secināms, ka politisko nāciju viņš uzlūko kā etniskās nācijas evolucionējušu risinājumu. Tā akceptēšana iespējama vienīgi fāzē, kad etniskā nācija, pateicoties savai valstsgribai, izveidojusi savu valsti un neatgriezeniski nostiprinājusi savu kā etniskās nācijas pozīciju. Politiskā jeb modernā nācija nav riskus saturošs risinājums fāzē, kad etniskā nācija ir iekšēji nostiprinājusies. Nācija ir pastāvīgā tapšanas un attīstības procesā esoša vienība. Valsts nodibināšana Rainim ir būtiska tādēļ, ka tās ietvarā etniskā nācija garantē sev unikālu statusu un tiesības pastāvēt. Pastāvīgas attīstības uzstādījums gan individuālā, gan kolektīvā mērogā paredz iespēju retrospektīvu pieeju nomainīt ar nākotnē vērstu. Dažādības atzīšana un tolerance ir būtiski savstarpējo attiecību principi kā starp etnosiem, tā starp valstīm. Vienotībai dažādībā piemīt miermīlīgs, neuzspiests un organisks raksturs. Šeit būtiski ir pievērsties attiecībām starp nacionālo un pārnacionālo līmeni.

³⁴⁸ Rainis. *Vēstules*. J. Krauzem 1915. gada 22. jūnijā.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1915.html> (aplūkots 03.12.2010.).

³⁴⁹ Rainis. Par tautības un kosmopolītisma jautājumu: atskats uz kādu neizdevušos sabiedrisku mēģinājumu. Grām.: *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1970. gadam*. Vesterosa: RAF, 1969, 22.–25. lpp., 22. lpp.

³⁵⁰ *Ibid.*, 24. lpp.

1.3.4. Nacionālais jautājums sabiedrības organizācijas līmeņu dialektikā

Valstu apvienošanās pārvalstiskos veidojumos, uzsvēra Rainis, ir pieļaujama, vienīgi netiekot pārkāptam valstu suverenitātes principam. Šajā kontekstā viņš pārmet sociālismam uzsvarus uz internacionālismu, ignorējot tautu tiesības.³⁵¹ Rainis tā vietā aicina novērtēt atsevišķo vienību spēka sintēzi un saglabāt pietāti pret visām kopuma daļām būtiskajām vērtībām. Lugā „Uguns un nakts” (1904–1905) Spīdola Latvijas varoņu nākotnes uzdevumus saskata vīzijā, kurā

„Tos [latviešus] vienas zemes robežas neieslēgs šauri,
Ne zeme pret zemi tad karos,
Bet visas kopā pret tumsu.
Tad aklais melnais uzveikts kļūs!”³⁵²

Raiņa darbos pausti arī ievērojami radikālāki lozungi, kas sākotnēji šķiet nesavietojami ar nacionālās valsts neatkarības ideju vai pat vedina domāt par atsacīšanos no tās. 1911. gadā dzejas krājumā „Tie, kas neaizmirst” ietvertas rindas:

„Ak, šaura tu, dzimtene mīļā!
Mūsu atņemtās dzimtenes vietā
Mēs celsim jaunu un skaistāku daudz
Un lielāku par visām zemēm.
Mēs viņu celsim no lieluma,
Cik liels vien izaudzis dzimtenes gars.
No augstuma, dziļuma, plašuma,
Cik vien spēj cilvēces dvēsele just;
Mēs viņu celsim no brālības,
No visām tautām un mēlēm un krāsām,
No visām sugām un visām šķirām,
Ar visām raisītām rokām un galvām
Vienotā darbā”.³⁵³

Arī lugā „Indulis un Ārija” (1911) Indulis sludina globalizētās cilvēces sabiedrības ideālu:

„Laiks vizot ved mūs visu tautu valstī,
Kas balto jūru slēdz kā rotaļā
Un visām tautām brāļu roku sniedz”.³⁵⁴

Kultūras pētnieki skaidro, ka šie formulējumi nesatur atbalstu totalitārisma risinājumiem. Raiņa simpātijas pieder Induļa versijai, kas tiek tulkota kā brīvu valstu savienība, pretstatot to

³⁵¹ Ālīte R. (red.) *Eiropas idejas Latvijā*. Rīga: Pētergailis, 2003, 64. lpp.

³⁵² Rainis. *Uguns un nakts*. Sena dziesma jaunās skaņās. Grām.: *Kopotī raksti, 9. sēj.* Rīga: Zinātne, 1980, 165.–314. lpp., 311. lpp.

³⁵³ Rainis. *Lielākā Dzimtene*. Krāj.: *Tie, kas neaizmirst*. Grām.: *Kopotī raksti, 2. sēj.* Rīga: Zinātne, 1977, 169. lpp., 39.–51. rinda.

³⁵⁴ Rainis. *Indulis un Ārija*. Grām.: *Kopotī raksti, 10. sēj.* Rīga: Zinātne, 1980, 303. lpp., 4498.–5000. rinda.

Mintauta, „totalitārisma globalizācijas sludinātāja”³⁵⁵ priekšstatam par valsti, kas „balto jūru tver kā stīpa spaini”.³⁵⁶ Praksē šīs idejas tika uzturētas Šveices latviešu emigrantu vidū, kuri aicināja Krieviju „nokārtot uz nacionālo autonomiju federāciju pamata”,³⁵⁷ kam sekotu nākamais solis – Krievijas federācijas iekļaušanās plašākā Eiropas valstu federācijā. Šī prasība nostiprināta 1914. gada septembrī, neilgi pēc kara izcelšanās Cīrihē izstrādātajā latviešu emigrantu rezolūcijā.³⁵⁸ Rainis kā intelektuālis nacionālajā jautājumā sniedz atbildi aktuālajai vēsturiskajai situācijai. Viņš raksta, ka pašreizējais attīstības posms „prasa ne tautu pašiznīcināšanos, bet tautu nokārtošanos nacionālās valstīs, lai sasniegtu savu pilnīgu attīstību. Šīs nacionālās valstis vienotos arvienu lielākās federācijās, līdz apņemtu kontinentus un cilvēci, un tur izaugtu varbūt jaunas, lielākas tautas ar jaunām valodām, varbūt ar vienu kopēju un citām individuālām valodām. Bet arī tas nebūtu mehānisks kosmopolītisms, bet organiskas būtnes un būtņu vienības. Tas ceļš ir garš, un viņš viss jāiziet cauri, nevar nolemt, ka šodien jau ir gals sasniegts. Tā nau loģiska domāšana, bet garīga kūtrība, kas māna sevi ar fantāzijām”³⁵⁹ (izcēlums mans – I.G.-L.).

Kādā 1915. gadā rakstītā vēstulē Rainis uzskatu nesavietojamības dēļ nacionālajā jautājumā emocionāli deklarē lojalitātes zudumu partijai un norāda uz tās sev nepieņemamajiem pamatpostulātiem. Cilvēce sastāv nevis no indivīdiem, bet no tautām, viņš paskaidro, un atsacīšanās no šī „attīstības posma” nozīmētu būtisku zaudējumu arī cilvēcei.³⁶⁰ To sacīdams, Rainis nenoniecina indivīda lomu, bet gan apliecina sevi kā dialektisku domātāju. Dažādas sabiedrības aplūkojuma līmeņus – indivīda; nācijas un valsts, un pārvalstisko jeb starptautisko līmeni – iespējams skatīt kā dialektiskās attiecībās saistītus. Šis modelis tiek rezumēts Raiņa pārdomās „Par tautības un kosmopolītisma jautājumu”, kur viņš, oponējot partijā tolaik dominējošajai pozīcijai, definē savu nostāju: „Cilvēce ir organizēta organiski tautās, ne mehāniski pūļos. Pār tautu eksistenci nevar tikt pāri viņas noliedzot. Cilvēces nacionālam attīstības posmam nevar pārlēkt pāri, ielēcot beztautu kosmopolītismā. Tā ir tikpat nelogiska, t.i., nedialektiska un neevolucioniska, domāšana pretī attīstības likumiem, kāda parādījās savā laikā pie krievu narodņikiem, kas gribēja neiet cauri kapitālisma posmam un taisni ielēkt sociālisma iekārtā, – patiesībā viņi būtu ielēkuši tikai obščinā. Tā arī tagadējie kosmopolīti, atsacīdamies no savas tautas, ielēktu ne nākotnes beztautu valstī, bet tikai citā, apspiedējā tautā”.³⁶¹

³⁵⁵ Kļaviņš K. Kad ir izdevīgi atcerēties savu tuvāko. Raiņa Jāzeps un mēs. *Karogs*. 2006, Nr. 3, 156.–163. lpp., 162. lpp.

³⁵⁶ Rainis. Indulis un Ārija. Grām.: *Kopoti raksti, 10. sēj.* Rīga: Zinātne, 1980, 303. lpp., 5013. rinda.

³⁵⁷ Latviešu emigrantu rezolūcija // Citēts pēc: Dziļleja K. J. Rainis – dzimtenes mīļotājs. Grām.: *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1972. gadam*. Vesterosa: RAF, 1971, 27.–31. lpp., 30. lpp.

³⁵⁸ *Ibid.*

³⁵⁹ Rainis. Par tautības un kosmopolītisma jautājumu: atskats uz kādu neizdevušos sabiedrisku mēģinājumu. Grām.: *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1970. gadam*. Vesterosa: RAF, 1969, 22.–25. lpp., 25. lpp.

³⁶⁰ Rainis. *Vēstules*. 1915. gads. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1915.html> (aplūkota 17.10.2010.).

³⁶¹ Rainis. *1905–1917*. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Publ/2.htm> (aplūkota 23.03.2013.).

Fricis Mendērs savās atmiņās apgalvo, ka Raiņa Šveices trimdas periodā viņa uzskatus internacionālisma virzienā ar starpnieku palīdzību centies pavērst arī Leņins. Arī viņš 1916. – 1917. gadā dzīvoja Šveicē un uzrunājis gan Menderu, gan J. Bērziņu-Ziemeli, aicinot izmantot personīgos kontaktus ar Raini viņa uzskatu ietekmēšanai. Kā viens, tā otrs šādu solījumu neesot snieguši, atzīstot Raiņa viedokļa patstāvīgumu un nelokāmību šajā jautājumā.³⁶² Šeit savu lomu spēlēja fakts, ka Šveicē kā neitrālā, karā neiesaistītā valstī vienlīdz brīvi cirkulēja arī alternatīvās idejas. Tādējādi informatīvā vide radīja labvēlīgu fonu informēta un patstāvīga viedokļa veidošanai. No otras puses, tas reizē veicināja viedokļu dažādību arī Šveices latviešu emigrantu kopienā. 1915.–1916. gadā 1905. gada revolūcijas politiskajiem bēgļiem Šveicē bija piepulcējusies arī jaunā paaudze. Viņi valstī ieradās nevis vairoties no vajāšanām, bet brīvas izvēles rezultātā personīgu iemeslu vadīti (piemēram, lai studētu, uzlabotu veselību u.c.). Šie cilvēki aktīvi iesaistījās nacionālā jautājuma problematizēšanā un diskutēšanā, un ar viņiem korespondencē kontaktus uzturēja arī Rainis. 1915.–1916. gadā tika izveidota Latviešu komiteja Šveicē, par kuras darbības mērķi tika noteikts apvienot visus Šveicē dzīvojošos latviešus autonomijas idejas aizstāvēšanai.³⁶³ Latviešu emigrantu kopienā gan izcēlās nesaskaņas par to, vai latviešu tautas vārdā ir tiesīgi uzstāties sociāldemokrāti, nacionālie demokrāti, vai citu uzskatu pārstāvji,³⁶⁴ taču, neraugoties uz to, viņi veica mērķtiecīgu informējošo darbu. Tā 1917. gadā Austrā Krauze-Ozoliņa rakstīja presē vācu kantonos, savukārt Anna Rūmane-Ķeniņa vērsās pie franču valodā lasošās auditorijas, pamatā Ženēvas kantona izdevumos. Būtisku informatīvu un tulkošanas darbu veica Natālija Robiņa, kuras ieguldījumu Rainis vērtēja īpaši augstu. Šīm aktivitātēm bija liela nozīme, ņemot vērā to, ka Šveice bija viens no pasaules informācijas centriem, un ziņu dienesti neitrālajā valstī baudīja lielu popularitāti.³⁶⁵

Kādā no savām apcerēm rakstnieks un literatūrkritiķis Kārlis Dziļleja raksturo savu laika biedru Raini kā „spilgtāko latviešu defensīvā nacionālisma pārstāvi”.³⁶⁶ Šādu raksturojumu daļēji var akceptēt. Tulkot Raiņa nostāju vienīgi šādā izpratnē gan nozīmē nenovērtēt šai fāzei sekojošās attīstības potenciālu. Sākotnēji, latviešu nācijas centienos pamatot savas tiesības ne tikai uz kulturālo, bet arī politisko pašnoteikšanos, defensīvā nacionālisma elements ir neiztrūkstošs. Tālākajās stadijās etniskā nacionālisma akcenti zaudē primaritāti. Raini nebiedē tas, ka citādības akceptēšana nu jau valsts formu ieguvušā formējuma ietvaros vai, vēl vairāk –

³⁶² Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu krātuve. Fonds: Fricis Mendērs. Inv. Nr. Rk2217. Npublicēts materiāls. Mendērs F. *Domās, darbi un dzīve*. 8. daļa. 1221. lpp.

³⁶³ Matīsa V. Latviešu demokrātijas pirmais mēģinājums – Latviešu komiteja Šveicē 1915.–1916. gadā. Grām.: Albisetti M., Gili A. (sast.) *Rainis un Aspazija: no Kastaņolas uz brīvību*. Lugano: Archivio Storico Citta di Lugano, 2006, 151.–181. lpp., 151. lpp.

³⁶⁴ *Ibid.*, 155. lpp.

³⁶⁵ Lerhis A. *Latvijas Republikas ārlietu dienests 1918–1941*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2005, 48. lpp.

³⁶⁶ Dziļleja K. J. Rainis – dzimtenes mīlētājs. Grām.: *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1972. gadam*. Vesterosa: RAF, 1971, 27. – 31. lpp., 27. lpp.

tā iesaistīšanās pārvalstiskos veidojumos, – varētu raisīt suverenitātes eroziju. Viņš min virkni augstāk aplūkotu priekšnoteikumu tam, lai tā nenotiktu. Tāpēc daudz lielāka uzmanība tiek veltīta nacionālo vērtību bagātināšanās procesam savstarpējā mijiedarbē ar citādo, kas ļauj akceptēt arī kosmopolītisma idejas: „Nesaprast un neatzīt citu ir sevi pašu neattīstīt”,³⁶⁷ viņš norāda. Šis princips realizējams ne tikai attiecībās indivīdu starpā. Retrospektīvā pieeja – nācijas kulturāli lingvistisko pirmsākumu meklējumi un pastāvīgie mēģinājumi norādīt uz to viendabīgumu – ir nepieciešama, lai pamatotu etniskās nācijas tiesības pastāvēt, padarītu tās neapšaubītas un neatgriezeniskas, kā arī nepieļautu notikumu attīstības gaitu pēc Raiņa nosodītā scenārija, proti, „beztautu kosmopolītisma”³⁶⁸ stāvokļa iestāšanos. Tam seko nākotnē vērsts redzējums, kam raksturīga iekļaujoša ievirze ar toleranci kā centrālo vērtību.

Nav pamata arī nepiekrist Dziļlejas tēzei, ka Rainis savos darbos jau paudis idejas, kas globālu skanējumu ieguva vēlāk (1923. gadā) pēc tam, kad tās tika noformulējis mūsdienās par apvienotās Eiropas idejas tēvu uzskatītais Rihards Kudenhove-Kalergi (*Richard von Coudenhove-Kalergi*) attiecībā uz Paneiropas ūniju. Dziļleja, interpretējot Raini, apgalvo: „Modernajā politiskajā valodā runājot, tā ir Eiropas kustības, Eiropas ūnijas un vēl tālāk Apvienoto nāciju ideja”.³⁶⁹ Šveices politiskās sistēmas pārzinātājs Moreno Bernaskoni (*Moreno Bernasconi*) šīs valsts iekārtas un politiskās kultūras raksturošanai plašākā nozīmē lieto vārdu salikumu, ar ko mūsdienās tiek asociēta Eiropas Savienība (ES) – *vienotība dažādībā*.³⁷⁰ Patiešām, nav nejaušība, ka šādi motīvi Raiņa uzskatos parādās, viņam atrodoties Kastaņolā. Šveicē konfederācijas ietvaros veiksmīgi sadzīvo un mierīgi līdzās cita citai pastāv un sevi realizē dažādas etniskās grupas, kultūras un valodas.

1.4. Raiņa priekšstati par leģitīmu politikas praksi un institucionalizētās valsts varas leģitimitāti

Pirmsākumi Raiņa pārspriedumiem par leģitīmu politikas praksi meklējami XIX gs. beigās un Raiņa konfliktā ar kādreizējiem domubiedriem, jo sevišķi Jani Jansonu-Braunu, kuru viņš apsūdzēja nodevībā, kā arī Pēteri Stučku. Par t.s. „Jansona-Brauna” lietu un Raiņa attiecībām ar sociāldemokrātiem 1913. gadā Raiņa uzticības persona Jānis Jankavs publicēja apceri „Rainis un sociāldemokrātiskā kliķe”.³⁷¹ Konflikts aizsākās 1897. gadā ar jaunstrāvnietu pratināšanām,

³⁶⁷ Citēts pēc: Ālīte R. (red.) *Eiropas idejas Latvijā*. Rīga: Pētergailis, 2003, 66. lpp.

³⁶⁸ *Ibid.*

³⁶⁹ Dziļleja K. J. Rainis – dzimtenes mīlētājs. Grām.: *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1972. gadam*. Vesterosa: RAF, 1971, 27.–31. lpp., 30. lpp.

³⁷⁰ Bernaskoni M. Šveice, vienotība dažādībā. Grām.: Albisetti M., Gili A. *Rainis un Aspazija: no Kastaņolas uz brīvību*. Lugano: Archivio storico, 2006, 127.–148. lpp., 129. lpp.

³⁷¹ *Plašāk skat.*: Jankavs J. *Rainis un sociāldemokrātiskā kliķe*. Rīga: U. Springa apgāds, 1913.

arestiem un izsūtīšanām par pretvalstisku aģitāciju. Uz Vjatkas guberņu izsūtīja arī Raini, bet par liecību sniegšanu pret saviem biedriem tika vainots Jansons-Brauns.³⁷²

Par to, ka saspīlējums un uzskatu dažādība attiecībās saglabājās, liecina arī vēlāko gadu Raiņa sarakste ar domubiedriem un partijas oficiālajām struktūrām. Retrospektīvi šim jautājumam Rainis pieskāries vēstulē Paulam Daugem 1916. gada februārī. Savas nesaskaņas ar sociāldemokrātisko partiju Rainis pamato, minot tajā dominējošos uzsvarus uz saimnieciskiem jautājumiem, atbīdot malā „ētisko” un „garīgo” dimensiju.³⁷³

Līdz ar to ētiskas politiskās prakses jautājumi Rainim ir ar dziļi personīgu nozīmi. Viņam bija savs skatījums par to, pēc kādiem principiem jāvadās politiskai organizācijai. Šīs vīzijas neatbilstība realitātē vērojamam lielā mērā veicināja viņa norobežošanos no praktiskās politikas kā potenciālās darbības jomas un jo īpaši savas politiskās partijas. Tās piekoptās taktikas izpelnās Raiņa antipātijas tai raksturīgo iezīmju – sīkumainības, intrigu, personisku apvainojumu – dēļ.³⁷⁴ Savu partijas biedru darbības, kurām viņš iespēju robežās sekoja līdz no attāluma kā trimdinieks Šveicē, Rainis emocionāli dēvēja par „vizzemāko dzīves funkciju”, „organizētu barības iekarošanu”.³⁷⁵ Savos komentāros viņš vērsās pret cilvēkiem, kuri ideju „pārvērtuši par veikalu”, un tādējādi politiskā darbība kļuvusi par viņu savtīgo nolūku sasniegšanas līdzekli, tostarp veidojot politiskās kliķes³⁷⁶ un godaprātu aizstājot ar partijas disciplīnu.³⁷⁷ 1913. gadā vēstulē Vilim Dermanim Rainis paudis sašutumu par Jansona-Brauna rīcību, viņam pienākošos apvainojumus pāradresējot Rainim. Rainis pasvītro, ka negodīgām rīcības metodēm nav noilguma: „Tā lieta nenoskaidrota ir spiedusi partiju visus gadus; nu viņu vajga likvidēt, es prasīju, lai ieceļ biedru goda tiesu. Tā vietā top sarīkota uzticības izsacīšana (..). Mūsu politika tikusi pārāk līdzīga birģeļu politikai: apslēpt, bet ne pārlabot”.³⁷⁸ Vēstulē Kārlim Ķirpēnam 1913. gada 9. jūnijā savukārt ietvertas šādas rindas: „(..) Ir bijuši arī agrāk laikmeti, kad vajadzēja klusi strādāt un nebij nekādas izredzes pret veikalismu, kā pēc 1897. gada. Tagad veikalisms tikai citāds, citas personas, un arī plašāks, arī partijā valda veikalisma gars, zināms, citāds nekā tirdzniecībā un rūpniecībā, bet tāds pats, kāds birģeļu politikā. Un tam nevajadzētu būt. Mūsu politikai vajadzētu būt *ētiskai, ne veikaliskai*. Tad arī grozītos visi paņēmieni un līdzekļi”³⁷⁹

³⁷² *Plašāk skat.*: Blanks E. *Latvju tautiskā kustība*. Rīga: Zvaigzne, 1994, 260.–264. lpp.

³⁷³ Rainis. Vēstule P. Daugem. RMM, Inv. Nr. 244383.

³⁷⁴ Priedītis A. *Mans Rainis*. Daugavpils: A.K.A., 1996, 21. lpp.

³⁷⁵ Rainis. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 09.12.1912.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1912.html> (aplūkota 12.05.2012.).

³⁷⁶ Priedītis A. *Mans Rainis*. Daugavpils: A.K.A., 1996, 24. lpp.

³⁷⁷ Rainis. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 07.12.2012.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1912.html> (aplūkota 12.05.2012.).

³⁷⁸ Rainis. *Vēstules*. V. Dermanim 1913. gada 10. maijā.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1913.htm> (aplūkota 03.12.2013.).

³⁷⁹ Rainis. *Vēstules*. K. Ķirpēnam. 1913. gada 9. jūnijā.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1913.htm> (aplūkota 03.12.2013.).

(izcēlums mans – I.G.-L.). Šeit iezīmējas intelektuāļa bezkompromisa uzstādījumu sadursme ar realitāti, kurā tiek pieļauti kompromisi un interpretēti principi. LSD (Latvijas Sociāldemokrātija³⁸⁰) IV kongresam 1913. gada decembra beigās tiek adresēta vēstule, kurā Rainis nosoda mēģinājumus „aprobežot demokrātiskumu, atklātību, masas pašdarbību un kopot vadību nedaudzās rokās, stādīt frakciju intereses augstāk par partijas lietu”.³⁸¹ Savukārt 1914. gada 12. februārī vēstules uzmetumā jau deklarēta distancēšanās no partijas organizatoriskajām struktūrām: „Es norobežojos no visām l[atviešu] s[ociāl] d[emokratijas] oficiālām instancēm un priekšstāvībām, ar kuru antidemokrātisko garu un rīcību man nau nekā kopēja un pie kur[ām] es negribu ņemt nekādu daļu”.³⁸² Partija uzstāja, ka abu biedru domstarpības noregulējamas ar uzticības izteikšanu Jansonam-Braunam no partijas birokrātiskās struktūras puses, kamēr Rainis strikti pastāvēja uz lietas skatīšanu biedru goda tiesā.³⁸³ Rainis apliecina – viņš apzināti izvēlējies taktiku savos darbos uzsvērt „ētiku, garu, varonību, gribēdams to ieviest partijā”.³⁸⁴ Šeit viņš arī iezīmē paša izvēlētās darbības jomas robežas: „Vajadzēja (..) uzstāties pret ļaunumu partijā. Es gribēju pats to darīt, bet es biju slinks, un man bija cits darbs, ar literatūru tēlot jauno ētisko proletārisko politiku”.³⁸⁵

Ideoloģiskā politika deformē idejas, tās zaudē savu autentiskumu un dogmatikas rāmju dēļ nevar tikt realizētas to sākotnējā veidolā: „Es esmu no soc. atkritējs taisni tā, kā Tolstojs no kristīgās ticības, jo es palieku pie Marksa kā viņš pie Kristus”.³⁸⁶ Viņš ar nožēlu secina, ka politika ir kļuvusi par pati sevi atražojošu, pašmērķīgu mehānismu, ka intereses ir aizvietojušas ideju: „Pareizais princips ir, ja pasauls uzskatam seko praktiskā un politiskā darbība, nevis, ka politika nosaka pasauls uzskatu”.³⁸⁷ Abstrahējoties no spekulācijām par Raiņa ideoloģiskajām preferencēm, var secināt, ka praktiskajā politikā viņam īpaši nesimpatizē bieži vien neizbēgamā nepieciešamība īstenot kompromisus un pārkāpt ideāltipiskos priekšstatus. Politikā, viņaprāt, „ētiskajai, garīgajai un filozofiskajai”³⁸⁸ dimensijai ir atvēlēta nepienācīgi maza loma, kas

³⁸⁰ LSD jeb Latviešu sociāldemokrātija bija Latviešu Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) oficiālais nosaukums laika posmā no 1906. līdz 1918. gadam. LSDSP bija partijas nosaukums no 1904. līdz 1906. gadam un pēc 1918. gada.

³⁸¹ Rainis. *Vēstules*. LSD 4. kongresam. 1913. gada decembra beigās.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1913.htm> (aplūkota 03.12.2013.).

³⁸² Rainis. *Vēstules*. Nezināmai personai 1914. gada 11.–12. februārī.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1914.htm> (aplūkota 03.12.2013.).

³⁸³ Rainis. *Vēstules*. LSD 4. kongresam. 1913. gada decembra beigās.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1913.htm> (aplūkota 03.12.2013.).

³⁸⁴ Rainis. Vēstule P. Daugem. RMM, Inv. Nr. 244383.

³⁸⁵ *Ibid.*

³⁸⁶ Rainis. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 11.07.1912.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1912.html> (aplūkota 12.12.2011.).

³⁸⁷ Rainis. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 17.03.1913.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1913.html> (aplūkota 12.12.2011.).

³⁸⁸ *Skat.* Rainis. *Kastaņolas periods*. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1913.html> (aplūkota 12.12.2011.).

neproporcionāli tiek aizvietota ar saimnieciskiem jautājumiem.³⁸⁹ Praktisko politiku viņš redz kā sava veida sociālo procesu paradigmu, kas, uzdodot sevi par īpašu un autonomu darbības jomu, ierobežo būtisku vērtību klātesamību šajā procesā: „Konflikti pienākumos ceļas caur to, ka kāda viena no dzīves darbībām iegūst vai iedomājas pārāku svaru pār citām un tad savā labā atbīda visas citas dzīves prasības. Tā bija ar reliģiju viduslaikos, tā ar politiku tagad. Visām pāri jāstāv humanitātei, un uz to vien iziet un gājusi visa civilizācija un kultūra. Kad politika sanāk naidā ar kultūru, tad ir jāatkāpjas politikai. Kur viņa to nedara, tur notiek atpakaļgrimšana barbarībā. Tehnika var kādu laiku pabalstīt šo pārvarīgo darbību, bet tad grimst arī tehnika. Un tad grimst arī politika, un galā tauta. Jo tikai gars un humanitāte ir tas, kas ceļ tautu”.³⁹⁰ Praktiskās politikas joma, to ignorējot, līdz ar to, viņam ir viduvējību nodarbe,³⁹¹ kas jo īpaši kaitīga intelektuālim, kurš tajā iesaistās. Praktiskā politika dara personību sīkumainu un literāro devumu – sociāli mazvērtīgu.³⁹² Rainis atsakās politiku uzlūkot kā cīņu bez noteikumiem. „Cīņu” viņš uzlūko drīzāk kā ētisku ideju un aktu, procesu, kurā tiek rūdītas personības.³⁹³ Ne velti Rainis skaidro, ka, saskaņā ar viņa priekšstatiem, „mīla” ir tas pamats, uz kura „dibinājas arī politika”.³⁹⁴

Šie jautājumi aplūkoti arī Kastaņolas trimdas periodā tapušajos literārajos darbos. Domstarpības ar Pēteri Stučku atspoguļojas aizsāktās³⁹⁵ lugas „Nodevējs” saturā,³⁹⁶ kas pamatā sarakstīta 1913. gadā, bet pirmpublicējumu tai apkopotie materiāli piedzīvoja tikai 1996. gadā.³⁹⁷ Daļēji luga top kā apsūdzība Stučkam, kurš nodevis nākotnes sabiedrības ideālu, kādu abi ar Raini savulaik lolojuši.³⁹⁸ Rainoloģes Gundegas Grīnumas vērtējumā, lugas „radāmajās domās” „skaidri nolasāma kategoriska prasība pēc atklātības un demokrātisma principa ievērošanas partijas darbībā, plašākā nozīmē – pēc kulturālas un morāli tīras politikas vispār!”³⁹⁹ Šeit uzskatāmi parādās tas, ka intelektuāļa nodoms uzturēt praktiskajā politikā vērtību dimensiju sastopas ar būtiskiem izaicinājumiem vidē, kas pēc šādas loģikas nedarbojas. Šie pārspridumi

³⁸⁹ Rainis. *Kastaņolas periods*. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1913.html> (aplūkots 12.12.2011.).

³⁹⁰ Rainis. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 09.12.1912. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1912.html> (aplūkots 12.12.2011.).

³⁹¹ Rainis. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 06.12.1912. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1912.html> (aplūkots 12.12.2011.).

³⁹² Grīnuma G., Viese S. *Raiņa gadagrāmata 1988*. Rīga: Liesma, 1988, 11.–12. lpp.

³⁹³ Priedītis A. *Mans Rainis*. Daugavpils: A.K.A., 1996, 35. lpp.

³⁹⁴ Rainis. *Vēstules*. D. Stučkai 1918. gada 25. maijā. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1918.html> (aplūkots 16.04.2013.).

³⁹⁵ Raiņa „aizsāktās” lugas ir apjomā nelieli sacerējumi atšķirībā no „nepabeigtajām” lugām. Nošķiruma veidošanā izmantota Gundegas Grīnumas pieeja. *Plašāk skat.*: Grīnuma G. „Es vairāk negribu – tik taisnību”. Raiņa aizsāktās lugas „Nodevējs” tapšanas un publicēšanas vēsture. Grām.: Grīnuma G. (sast.) *Rainis radošo meklējumu spoguļi*. Rīga: Zinātne, 2001, 102.–151. lpp., 102. lpp.

³⁹⁶ Grīnuma G. „Es vairāk negribu – tik taisnību”. Raiņa aizsāktās lugas „Nodevējs” tapšanas un publicēšanas vēsture. Grām.: *Rainis radošo meklējumu spoguļi*. Rīga: Zinātne, 2001, 102.–151. lpp., 105. lpp.

³⁹⁷ Rainis. *Nodevējs*. *Karogs*, 1996, Nr. 9, 144.–184. lpp.

³⁹⁸ Grīnuma G. „Es vairāk negribu – tik taisnību”. Raiņa aizsāktās lugas „Nodevējs” tapšanas un publicēšanas vēsture. Grām.: *Rainis radošo meklējumu spoguļi*. Rīga: Zinātne, 2001, 102.–151. lpp., 106. lpp.

³⁹⁹ *Ibid.*, 107. lpp.

daļēji formulēti arī Senās Grieķijas sociālās teorijas mantojuma studiju gaismā. Jautājums par politikas savienojamību ar morāli dažādos laikos ir atradies politikas filozofijas debašu darba programmā. Senajā Grieķijā radītos darbus Rainis raksturojis kā dižāko, kas pasaules filozofijas vēsturē ir ticis radīts.⁴⁰⁰ Aizsākto lugu darbojošos personu sarakstos figurē tādas personības un valstsvīri kā Cēzars, Spartaks, Dantons un Robespjērs, tāpat arī citas Lielās Franču revolūcijas kontekstā nozīmīgas personas. Šeit būtu minams arī Ēģiptes valdnieks Jāzeps. Atzinīgie komentāri, ko autors velta veidam, kādā šie varoņi raugās uz pasauli, kā arī kārtu personiskās un sabiedriskās lietas, vēlreiz apliecina Raiņa simpātijas politikas praksei, kas organizēta, vadoties pēc striktām normatīvām vadlīnijām. Darbībām praktiskās politikas laukā neklātos būt reducējamām vienīgi uz valsts varas iegūšanas centieniem ar mērķi panākt pārvaldāmo pakļaušanos. Priekšstats par politiķi neparedz mēģinājumus izmantot valsts varas resursus personīgu mērķu realizēšanai. Šī vara nav pašmērķis. Aizsāktās lugas „Cēzars” (1912) piezīmēs par tās titulvaroni Rainis raksta: „Viņa personiska kļūda, kura viņu ved postā, ir viņa labsirdība, ticība cilvēka dabai, augstsirdība pret ienaidnieku – pret Brutu. Pārliecība, ka humanitāte stāv augstāk par ideju”.⁴⁰¹ Cēzars ir valstsvīrs, nevis privātpersona, kurai primāras varētu būt personiskās intereses vai politiskā dogmatika. Kā tādām, viņam ir jāvadās pēc morāles kritērijiem, neraugoties uz to, ka tādējādi, iespējams, tiek riskēts ar panākumiem politiskajā darbībā un karjeru. Savukārt lugā „Jāzeps un viņa brāļi” (1919) virspriesteris Jāzepam liek noprast, ka valstsvīram nav jāvairās no sev neērtiem apstākļiem, bet, ja tādi radušies, jāspēj rast risinājums cienīgā veidā – šī prasme ir personības lieluma mērs:

„Ļauj sevim pāri darīt, jo tu liels!
 Un sevi neaizstāvi, jo tu stipris!
 Un citu nesamin, jo tu to spēj!
 Bet pacel citu un tu celsies pats”.⁴⁰²

Līdzīgi tiek raksturots arī nepabeigtās lugas „Kajs Grakhs” („radāmās domas” tapušas 1913.–1923. gadā) galvenais varonis, kurš „nicina Septimuleju. Tas metas tur, kur jūt varu”. Grakham savukārt piemīt „lepnums, kas nicina zemus ieročus aiz sava spēka apziņas”.⁴⁰³

Rainis šajā kontekstā neuzlūko praktisko politiku kā īpašu darbības jomu, attiecībā pret kuru būtu izvirzāmas zemākas prasības nekā pret citām. Darbība praktiskajā politikā, tāpat kā, piemēram, mākslas laukā, ir mazāk vērtīga un spēcīga, ja tā tiek praktizēta ar mērķi gūt

⁴⁰⁰ Rainis. Kajs Grakhs. Radāmās domas. Grām.: *Kopotī raksti, 14. sēj.* Rīga: Zinātne, 1981, 329.–434. lpp., 418. lpp., 23102/23132. fragm.

⁴⁰¹ Rainis. Cēzars. Radāmās domas. Grām.: *Kopotī raksti, 15. sēj.* Rīga: Zinātne, 1982, 65.–69. lpp., 65. lpp., 22788/15–16 fragm.

⁴⁰² Rainis. Jāzeps un viņa brāļi. Grām.: *Kopotī raksti, 11. sēj.* Rīga: Zinātne, 1981, 5.–268. lpp., 158. lpp., 2264.–2267. rinda.

⁴⁰³ Rainis. Kajs Grakhs. Radāmās domas. Grām.: *Kopotī raksti, 14. sēj.* Rīga: Zinātne, 1981, 329.–434. lpp., 417. lpp., 23102/104. fragm.

pašlabumu. To, kā šis princips realizējas mākslas jomā, Rainis parāda caur Tota piemēru lugā „Spēlēju, dancoju” (1919).

Rainis arī norāda, ka politiķim nebūtu jābūt atsaucīgam sabiedrības vairuma pieprasījumam politikā realizēt īstermiņa mērķus, kas nodrošina ātru situāciju risinājumu, tādējādi vairojot savu politisko atbalsta bāzi.⁴⁰⁴ Sabiedrības izvirzītās prasības pastāvošajai varai nodrošināt tūlītējus izmērāmus sabiedriskos labumus, no vienas puses, un valsts varas pozīcijās esošo mēģinājumi šīs prasības apmierināt, no otras, vēsturē ir atstājuši gan sabrukušas impērijas, gan veicinājuši cilvēka cieņu pazemojošu politisko režīmu nostiprināšanos. Politiķim, tieši tāpat kā ikvienam indivīdam jebkurā darbības jomā, ir jābūt atbildīgam aģentam, kura atbildību vēl jo vairāk pastiprina viņam uzticētais pienākums lemt par sabiedriskajām lietām un strādāt pie sabiedriski saistošiem noteikumiem. Politika ētoss prasa arī gatavību paust nepopulāru viedokli, necenšoties izdabāt vairākuma gribai ar mērķi nodrošināt sev atbalstu: „No sava principa taisnība nevar atkāpties arī tad, ka pašam par ļaunu”.⁴⁰⁵ Rainim rūp līdzekļi, kādi tiktu pielietoti sociālisma uzvaras iegūšanai, kā arī varas realizēšanai tam sekojošajā fāzē.⁴⁰⁶ Viņš, atšķirībā no saviem kolēģiem, nebūtu gatavs akceptēt konfliktu kā sabiedrības iekārtojuma principu un iestājas par konsensā balstītiem risinājumiem. Viņa sludinātā cīņa ir vedama ētiskiem līdzekļiem, līdz ar to tā ir konstruktīva, nevis destruktīva. Šajā kontekstā nevar nepiekrīst arī vēsturnieka Kaspara Kļaviņa tēzei. Viņš, analizējot lugu „Jāzeps un viņa brāļi” (1919), secina, ka tajā risināts konflikts starp šiem diviem sabiedrības iekārtojuma principiem. Proti, Jāzepam tuvā nodarbe – labības audzēšana jeb vērtību radīšana – ir pretnostatāma ganu nodarbei, ko praktizēt iecienījuši viņa brāļi, uzskatot to par cildenāku. Taču tā ir neizbēgami cieši saistīta ar karošanu,⁴⁰⁷ argumentē Kļaviņš.

Otra leģitīmas varas dimensija attiecas uz iespēju izpausties pilsoņu demokrātiskajām tiesībām, vienīgi viņiem garantējot prerogatīvu akceptēt vai noraidīt to, kas un kādiem līdzekļiem viņus pārvalda valsts varas līmenī. Raini domāt šādā virzienā jo īpaši vedinājis Šveicē pavadītais laiks. Ar demokrātiju un demokrātisko principu politikā viņš visbiežāk saprot pilsoņu tiešu iesaisti kopienas jautājumu izlemšanā un neapšaubā pilsoņu spējas veidot kompetentu viedokli, kas šādu iesaisti dara jēgpilnu. Šajā kontekstā vēlreiz minama nepabeigtā luga „Kajs

⁴⁰⁴ Rainis. Kajs Grakhs. Radāmās domas. Grām.: *Kopoti raksti, 14. sēj.* Rīga: Zinātne, 1981, 329.–434. lpp., 425. lpp., 23102/144. fragm. *Plašāk skat. arī:* Gūtmane Z. „Varas tēmas interpretācija Raiņa nepabeigtajā traģēdijā „Kajs Grakhs” un Mārtiņa Zīverta nepabeigtajā lugā „Ifigenija””. *Promocijas darbs.* Rīga: Latvijas Universitāte, Filoloģijas fakultāte, Latviešu literatūras katedra, 2003.

⁴⁰⁵ Rainis. Kajs Grakhs. Radāmās domas. Grām.: *Kopoti raksti, 14. sēj.* Rīga: Zinātne, 1981, 329.–434. lpp., 425. lpp., 23102/94. fragm.

⁴⁰⁶ Priedītis A. *Mans Rainis.* Daugavpils: A.K.A., 1996, 33. lpp.

⁴⁰⁷ Kļaviņš K. Kad ir izdevīgi atcerēties savu tuvāko. Raiņa Jāzeps un mēs. *Karogs.* 2006, Nr. 3, 156.–163. lpp., 157. lpp.

Grakhs” (1913–1923). Lai gan tās sižets pamatā attiecas uz Romas republikas sabiedriski politiskajām norisēm, Rainis darbā izceļ arī sengrieķu radītās vērtības.⁴⁰⁸

Viņu interesē sengrieķu skatījums uz demokrātiju, kas priekšplānā virza pilsoņu tiešu iesaistīšanos sabiedriskajos procesos, politisko vienlīdzību un tautvaldību. Autors simpatizē Romas republikānismam, kā arī idejai par tautas suverenitāti, ko tas nostiprinājis. Rainis vedina domāt, ka šo elementu pārņemšana ir būtiska arī viņa laika sabiedrību organizācijai gan pilnīgai indivīda tiesību realizēšanās nodrošināšanai, gan leģitīmas politikas prakses un sabiedrības pārvaldes iedibināšanai. Saskaņā ar Raiņa priekšstatiem, demokrātiska rīcības maniere ir latviešu tautai vienīgā piemērotā un pieņemamā. Kā ilustratīvs piemērs tam kalpo viņa nostāja Latviešu komitejas Šveicē jautājumā. Viņš bija komitejas prezidents, lai gan sākotnēji tika norādīts, ka „oficiālu amatu” ieņemt nevēlas.⁴⁰⁹ Jāpiezīmē, ka amatu uzņemties Rainis piekrita vienīgi jaunās paaudzes emigrantes, Šveices latviešu emigrantu kopienas pārstāves Austras Krauzes-Ozoliņas uzrunāts. Viņa Raini motivēja ar aicinājumu uzņemties šo pienākumu kā garīgam līderim, ne tik daudz administratīvam vadītājam.⁴¹⁰ Administratīvā darba apjoms, atrodoties šādā amatā, tik un tā bija ievērojams, un Rainis to raksturoja kā „sīkumošanos un vēstuļošanos”.⁴¹¹ Viņš aicināja organizācijā uzturēt tādu mikroklimatu, kas garantētu pēc iespējas plašāku politisko viedokļu pārstāvību, cerot, ka otrajā plānā varēs tikt atvirzītas, viņaprāt, maznozīmīgas ideoloģiska rakstura nesaskaņas, kas raisījās organizācijas biedru rindās: „LKŠ tika dibināta, izvirzot divus mērķus: aizstāvēt latviešu lietu un iepazīstināt ar latviešiem ārzemēs (..) šie abi mērķi prasīja demokrātisku darbības veidu: pirmkārt, vajadzēja pievilkt visus kolonijas locekļus, arī pils. demokratu, lai protesti un prasības būtu plašāki; *latviešu lieta var būt tikai demokrātiska lieta*”⁴¹² (izcēlums mans – I.G.-L.). Būtībā šeit tiek skarts leģitimitātes jautājums – jebkādiem visu sabiedrību (vai grupu) ietekmējošiem lēmumiem vai prasībām pēc sabiedriskās iekārtas maiņas jātiek balstītām pēc iespējas plašāka sabiedrības locekļu loka uzturētā prasībā un līdzdarbībā. Politikas zinātniece Vita Matīsa komiteju raksturo kā „latviešu demokrātijas pirmo mēģinājumu”.⁴¹³

Rainim leģitīma vara ir vienīgi atbilstoši sabiedrības vairākuma gribai demokrātiska procesa ceļā iedibināta:

„-Var valsti vest pareizu ceļu, bet dodot varu.

⁴⁰⁸ Rainis. Kajs Grakhs. Radāmās domas. Grām.: *Kopoti raksti, 14. sēj.* Rīga: Zinātne, 1981, 329.–434. lpp.

⁴⁰⁹ Rainis. *Kopoti raksti, 23. sēj.* Rīga: Zinātne, 1983, 67. lpp.

⁴¹⁰ A. Krauzes-Ozoliņas vēstule Rainim 12.10.1915. RMM, Inv. Nr. 18166.

⁴¹¹ Rainis. *Kopoti raksti, 23. sēj.* Rīga: Zinātne, 1983, 67. lpp.

⁴¹² Rainis. Par tautības un kosmopolītisma jautājumu: atskats uz kādu neizdevušos sabiedrisku mēģinājumu. Grām.: *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1970. gadam.* Vesterosa: RAF, 1969, 22.–25. lpp., 24. lpp.

⁴¹³ Matīsa V. Latviešu demokrātijas pirmais mēģinājums – Latviešu komiteja Šveicē 1915.–1916. gadā. Grām.: Albisetti M., Gili A. (sast.). *Rainis un Aspazija. No Kastaņolas uz brīvību.* Lugano: Cita di Lugano Arhivo Storico, 2006, 151.–181.lpp., 151. lpp.

-Nem pats varu, kad tev vajadzīga.

-Nedod likumīgi.

-Nem nelikumīgi.

-Negribu, jo nebūs pamata tādai varai, izsauks citu nelikumību un asinis, abas aizies postā. Tā es būtu varējis saņemt varu rokās, bet gribēju, lai dod”,⁴¹⁴ ir Grakha pārlicība nepabeigtajā lugā „Kajs Grakhs” (1913–1923). Citviet radāmajās domās šai lugai akcentēts: „Tautai vajga gribēt savas tiesības”.⁴¹⁵ Ne velti Rainis savos darbos risinājis arī Lielās Franču revolūcijas tēmas – viņš bija iecerējis radīt revolūcijas drāmu ciklu, un piezīmes tam fiksētas galvenokārt trimdā Šveicē, periodā no 1912. līdz 1919. gadam.⁴¹⁶ Tās traģiskākās mācības saistās tieši ar sabiedrības nespēju identificēties ar līderu centieniem un nodefinēt, kādiem mērķiem un kādā veidā jauniegūtās tiesības, brīvības un sabiedrību organizējošie principi tiks izmantoti.

Raiņa laikabiedri apšaubīja viņa paša personības piemērotību manevriem praktiskajā politikā. Miķelis Valters savā darbā „Atmiņas un sapņi” raksta: „Tie abi (..) [Rainis un Aspazija] bija nespējīgi uzņemties varonīgo cīņu pret naidnieku, par kuru tie sapņoja dzejā. (..) Kur Rainis klusēja, nezināja savām pasmagajām, nekustīgajām lūpām ko teikt, tur vārdi bija viegli Jansonam ar Stučku”.⁴¹⁷ Citur, raksturojot Raini, viņš piezīmē: „Cietējs cilvēks, bet ne cīnītājs; cietēja dvēsele, bet ne dvēsele, kas var iet politikā”.⁴¹⁸ Arī Rainis pats savas izredzes sabiedriski politiskā darba dimensijā, kas saistīta ar administratīvu amatu uzņemšanos, vērtēja kritiski, lai gan uzskatāmas bija personīgās ambīcijas. 1911. gadā Kastaņolā viņš dienasgrāmatā rakstīja, ka „spēj iznest lielu politisku lomu”. Viņš pauda pārlicību, ka viņam piemīt tam vajadzīgās īpašības, bet tās, kuras trūkst, iespējams iegūt un attīstīt, „plašs politisks skats, iniciatīve un kombinācija, ātra situācijas aptveršana un līdzekļu izvēle, runas spēja, patoss, temperaments, pravietība, neapjukšana piepešās pārmaiņās, nebaidīšanās no lieliem pretiniekiem, masām un briesmām, dzīvības nicināšanas un nāves gatavība. Bet trūkst: nervu priekš ilgas un uztrauktas darbības. Paradums lēni un klusi strādāt. Aizskaramība, personiska. Riebums pret maziskumu, cienība pret cita patību, lai arī būtu zema un no manis nicināta”.⁴¹⁹ Šī refleksija liecina – Rainis apzinās to, ka viņa priekšstats par rīcības metodēm praktiskajā politikā ir formulēts jebūtības kategorijās. Praksē makro līmenī jāreķinās ar atšķirīgu realitāti arī tad, ja indivīds augstāk iezīmētos principus uztur kā savu darbību vadmotīvu.

⁴¹⁴ Rainis. Kajs Grakhs. Radāmās domas. Grām.: *Kopoti raksti, 14. sēj.* Rīga: Zinātne, 1981, 329.–434. lpp., 427. lpp., 23102/150. fragm.

⁴¹⁵ *Ibid.*, 424. lpp., 23102/92. fragm.

⁴¹⁶ *Skat. Ibid.*, 418. lpp., 23102/23132. fragm.

⁴¹⁷ Valters M. *Atmiņas un sapņi*. Stokholma: Aronzon-Lundin AB, 1969, 242. lpp.

⁴¹⁸ *Ibid.*, 168. lpp.

⁴¹⁹ Rainis. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 11.09.1911.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1911.html>. Ieraksts dienasgrāmatā 11.09.1911. (Aplūkota 16.07.2012.).

2. Rainis valsts pārvaldē

2.1. Raiņa atgriešanās Latvijā un iesaistīšanās valsts pārvaldē

Rainim gatavojoties atgriezties Latvijā, viņa korespondencē un dienasgrāmatu ierakstos aktivizējās refleksija par plānoto darbību pēc pārbraukšanas dzimtenē. 1919. gadā Rainis formulēja darba programmu potenciālajai darbībai jaunizveidotajā Latvijas valstī. Saskaņā ar to, viņš sev vietu redzēja arī valsts pārvaldes struktūrās. Vienlaikus Rainis ieceris formulēja nekonkrēti un dažkārt ar pārspīlētu patosu. Dienasgrāmatā lasāms: „Uzrakstu man kopš gadiem attīstītos vārdus: stipram būt, uzvarēt visus savus ienaidniekus, uzvarēt visus nelabvēlīgos man apstākļus, uzvarēt visu ļaunumu, man vienmēr jāatjaunojas, vienmēr jātop jaunam, stipram, veselam un neizsakāmi laimīgam, vienmēr jābūt kopā ar progresu, vienmēr jātop un jābūt visas pasaules literatūras vadošajam garam, man sava mīļā Inīņa,⁴²⁰ sava mīļā tauta, visa mīļā pasaule, savi mīļie draugi un sevi pašu jādara jaunu, stipru, veselu, neizsakāmi laimīgu, man jāizveido sava mīļā Latvija par brīvu, politiski un ekonomiski neatkarīgu valsti vēl šajā gadā, man tā jādara par pirmo pasaules nākotnes valsti, man tā jādara laimīga”.⁴²¹

Šie komentāri top 1919. gada vasarā, kad reālā situācija tagadējā Latvijas teritorijā vēl bija pilnībā neskaidra. Gada vidū pastāvēja trīs – Kārļa Ulmaņa, Pētera Stučkas un Andrieva Niedras – valdības. Tās visas pretendēja uz augstāko varu Latvijā, cita citu neatzina un atradās konfliktā.⁴²² Rainis apliecināja, ka ir gatavs kļūt par Latvijas, kā arī vēl plašākas „republikas”, proti, „latviešu, krievu un eiropeskās republikas” prezidentu,⁴²³ kas pilnībā sasaucas ar nepiesaistītā intelektuāļa fāzē paustajiem uzskatiem. Raiņa ambīciju uzskaitījums ir mesiānisma un nereālistisku cerību piesātināts, taču reizē arī parāda, ka viņš sevi nesaista ar vienu konkrētu darbības jomu. Viņš cer būt veiksmīgs vairākās jomās, tostarp literārajā darbā un valsts pārvaldes struktūrās: „Man jātop par Raini Lielo, man jāsasniedz apbrīnu radoša laime, man jābūt stipram un jāuzvar, man jātop par pasaules un proletariāta pirmo dzejnieku, man jātop par pirmo Eiropas valdnieku, man jātop par pirmo jauno cilvēku, man jātop par jaunās nākotnes proletāriskās dramatikas, lirikas un epikas dibinātāju un papildītāju, man jādzīvo ilgāk par 300 gadiem pilnā gara un miesas spēkā, sirdsapziņas tīrībā, man jāiegūst Nobela prēmija un bezgalīga bagātība, man jātiek uzaicinātam un sauktam vēl šajā gadā par Latvijas, Krievijas revolūcijas un sociālisma glābēju, man tās jāglābj un jāklūst par latviešu, krievu un Eiropas republiku pirmo

⁴²⁰ Raiņa dažkārt lietotā uzruna Aspazijai korespondencē un piezīmēs (saīsinājums).

⁴²¹ Rainis. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 10.07.1919.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1919.html> (aplūkota 16.09.2012.).

⁴²² Blūzma V. Kad īsti Latvija kļuva par valsti? *Latvijas Vēsture*, Nr. 1, 1992, 1.–5. lpp.

⁴²³ Rainis. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 10.07.1919.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1919.html> (aplūkota 16.09.2012.).

prezidentu vēl šajā gadā, man jāklūst par pasaules valdnieku”.⁴²⁴ Vēstulē diplomātam Oļģerdam Osvaldam 1920. gada 23. janvārī minētais liek noprast, ka kļūšanu par politiķi neatkarīgajā valstī Rainis uzlūkojis kā loģisku turpinājumu savam ieguldījumam, kas līdz šim sniegts ar literāro darbu starpniecību: „Es arī politiķa lomā gribu strādāt priekš Latvijas un uzskatīju savu līdzšinējo darbību lielā daļā par tādu”.⁴²⁵

Vienlaikus, Rainis demonstrēja svārstīgumu attiecībā uz savām nākotnes iecerēm un pauda zināmas bažas par priekšā stāvošo, kā arī apzinājās to, ka paredzamās sabiedriskās aktivitātes varētu kaitēt literārajam darbam. Par to liecina, piemēram, kāds viņa rakstīts vēstules uzmetums: „Visa mana darbība ir tikai literāriska. Un man literatūrā ir tik daudz ko teikt, viss nesacītais, kas manī pa gadiem sakrājies, tā mani spiež, ka es ne domāt nevaru uz citu darbību”.⁴²⁶ Pāris mēnešus vēlāk viņš atzīmēja: „Es negatavs, kā sagrābt, kad negribas. Nu nāks politika, vai neizsitīs galīgi no sliedēm? Vai spēšu ieiet atkal lielajā darbā? (..) Vai politika dos izklaidi vai atpūtu?”⁴²⁷

Rezumējot – Rainim gatavojoties atgriezties Latvijā, viņam bija raksturīgs gan entuziasms par pārrašanos dzimtenē un iespēju sniegt ieguldījumu tās attīstībā, gan spēcīgas civīciskas ambīcijas, kas mijās ar šaubām par savu piemērotību plānotajai politiķa karjerai: „Šaubos, vai uzņemt politisku lomu. Lūkoju šo to, neviens darbs negrib patikt”.⁴²⁸ Noprotams, ka skaidras programmas par sasniedzamo kā politiķim viņam nebija. Vienlaikus Rainis kā trimdinieks jutās aizkustināts un novērtēts par to, ka, neraugoties uz apstākļu nenoteikto raksturu dzimtenē, viņš uz turieni tiek aicināts strādāt sev tuvajā mākslas laukā. To Rainis apliecināja, 1919. gadā vēstulē paužot savu gatavību kļūt par Izglītības ministrijas Mākslas departamenta vadītāju.⁴²⁹

1920. gada 10. aprīlī Rainis un Aspazija atgriezās Latvijā pēc trimdā Šveicē pavadītajiem 14 gadiem. Dzimtenē viņi tika sagaidīti ar ovācijām, un viņu ierašanās Rīgā tika vērienīgi atzīmēta. Šo notikumu plaši atspoguļoja tā laika prese, par to saglabājušās laikabiedru atmiņas un fotoattēli,⁴³⁰ kas rada nepārprotamu iespaidu – Rainis Latvijā bija gaidīts. Laikrakstā „Baltijas Vēstnesis” detalizēti aprakstīta sveikšanas ceremonija: „Ap plkst. pusdeviņiem salonvagonu ar dzejnieku pāri novietoja pie salūtiem izpušķotas platformas, kur bija sapulcējušās deputācijas

⁴²⁴ Rainis. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 10.07.1919.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1919.html> (aplūkota 16.09.2012.).

⁴²⁵ Rainis. *Vēstules*. O. Grosvaldam 1920. gada 23. janvārī.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1919.html> (aplūkota 16.08.2014.).

⁴²⁶ Rainis. Vēstules uzmetums M. Asonam, 27.10.1919. RMM, Inv. Nr. 18459.

⁴²⁷ Rainis. *Kastaņolas periods (1906–1920)*. Ieraksts dienasgrāmatā 04.01.1920.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1920.html> (aplūkota 21.08.2012.).

⁴²⁸ Rainis. *Kastaņolas periods (1906–1920)*. Ieraksts dienasgrāmatā 06.01.1920.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1920.html> (aplūkota 21.08.2012.).

⁴²⁹ Rainis. *Vēstules*. Gerkam 1919. gada 31. augustā. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1919.html> (aplūkota 02.02.2014.).

⁴³⁰ *Skat., piem.*, RMM, Inv. Nr. 20250.

apsveikšanai”.⁴³¹ Atgriezušos trimdiniekus apsveikt bija ieradušies armijas un valdības pārstāvji, literātu, garīdzniecības un akadēmiskās aprindas. Starp sveicējiem bija Tautas padomes, Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP), valdības, Rīgas Latviešu biedrības, Sieviešu savienības, Skatuves darbinieku biedrības, Rakstnieku un žurnālistu arodbiedrības, Latvijas Skolotāju savienības, Latvijas Izglītības biedrības, Sieviešu komitejas, Darba partijas, Rīgas skolotāju arodbiedrības, Sieviešu palīdzības korpusa, Latvijas izglītības biedrības, studentu korporācijas „Talavija”, Demokrātu savienības, Vācu izglītības pārvaldes, kā arī Raiņa kluba pārstāvji. Kopumā apsveicēju rindās bija ap 40 dažādu organizāciju pārstāvji.⁴³² Sabiedrisko noskaņojumu ilustrē Edvarta Virzas vārsmas „Dzejnieka atgriešanās”:

„Virš torņiem un fasādēm flagas, ik laukums tā laistās un viz...
Jau skan kaut kur gaviles diktas, un ļaudis tās tālāku veļ,
Vai vadoni, veicēju kaujā tur rokas uz vairogu ceļ?
Nē, pilsētā šajā pie tautas ir nonācis dziesminieks vies’s
No augstuma sava, kur ilgi ar viņu runāja Dievs.

(..)

Tur iet viņš pa pilsētas ielām ar aizsaules mirdzumu jozts,
Un redzot tā ģēnija gaismu ir aizmirsies tautai tās posts”.⁴³³

Tika izveidota īpaša Raiņa un Aspazijas sagaidīšanas svētku komiteja.⁴³⁴ Tās rīkoto pasākumu izdevumu segšanai Ministru kabinets atvēlēja 158 000 rubļu.⁴³⁵ Laikrakstā „Baltijas Vēstnesis” ievietota reportāža, kurā atzīmēts: „Viņus saņēma un pavadīja ar sajūsmu lieli ļaužu pūļi”.⁴³⁶ Ar pirmajās lapās ievietotiem uzsaukumiem un uzmanības apliecinājumiem Rainis un Aspazija savā atgriešanās dienā tika apsveikti visos lielākajos Latvijas laikrakstos (t. sk. sabiedriski politiskajā laikrakstā „Jaunākās Ziņas”,⁴³⁷ laikrakstos „Latvijas Kareivis”,⁴³⁸ „Kopdarbība”,⁴³⁹ LSDSP centrālorgānā [laikrakstā] „Sociāldemokrāts”,⁴⁴⁰ Latvijas Bezzemnieku agrārās savienības laikrakstā „Latvijas Bezzemnieks”⁴⁴¹ u.c.). Neatkarīgajā nacionāli demokrātiskās ievirzes laikrakstā „Latvijas Sargs” publicētajā uzsaukumā Rainis emocionāli sveikts, dēvējot viņu par garīgu līderi un pasvītrojot viņa ieguldījumu valsts izveidē: „Jums dzimtenē atgriežoties, tauta raugās uz jums nevis kā uz vienas šķiras ideologiem, bet gan kā uz visas tautas domu, jūtu un vēlēšanās izteicējiem, kā uz Latvijas garīgiem izveidotājiem”.⁴⁴²

⁴³¹ Raiņa un Aspazijas sagaidīšana. *Baltijas Vēstnesis*, 10.04.1920.

⁴³² Mikše V. Raiņa un Aspazijas atgriešanās Baltajā Latvijā. *Krievijas Cīņa*, Nr. 44, 1920.

⁴³³ Wirsa E. Dzejnieka atgriešanās. *Latvijas Kareivis*, 10.04.1920, Nr. 42, 1. lpp.

⁴³⁴ Raiņa un Aspazijas sagaidīšana. *Baltijas Vēstnesis*, 10.04.1920.

⁴³⁵ RMM, inv. Nr. 29026.

⁴³⁶ *Baltijas Vēstnesis*, 10.04.1920.

⁴³⁷ Rainim un Aspazijai. *Jaunākās Ziņas*, Nr. 82, 1920, 1. lpp.

⁴³⁸ Suminam, karavīri, lielos saules karotājus! *Latvijas Kareivis*, 10.04.1920, Nr. 42, 1. lpp.

⁴³⁹ Raini un Aspazija, esat sveicināti Latvijā! *Kopdarbība*, 17.04.1920, 1. lpp.

⁴⁴⁰ Apsveicam dzimtenē pārbraucot pamatšķiras lielos dzejniekus un brīvās Latvijas cīnītājus Raini un Aspaziju. *Sociāldemokrāts*, 10.04.1920. Nr. 80, 1. lpp.

⁴⁴¹ RMM, Inv. Nr. 77834.

⁴⁴² Kaija I. Rainim un Aspazijai atgriežoties. *Latvijas Sargs*, 10.04.1920, Nr. 80.

Pēc oficiālās sagaidīšanas, 12. aprīlī viņiem par godu Nacionālajā Operā tika rīkots vērienīgs koncerts ar tā laika izcilāko mākslinieku dalību.⁴⁴³ Edvarts Virza ar patosu raksturoja gaidīto Raiņa un Aspazijas atgriešanos: „Pa savu gadu simtiem ilgo pastāvēšanas laiku Rīga ir redzējusi daudzus triumfus. Viņa ir uzgavilējusi valdniekiem, karavadoņiem, pilsētu un zemju iekarotājiem un daudzām citām galvām, uz kuru pierēm degusi no citurienes patapināta gaisma. Vakar pirmo reizi Rīga uzgavilēja garīgam pārākumam. Šis triumpfs, ar kādu viņa sagaidīja savus dzejniekus Raini un Aspaziju, pārspēja pēc savas sirsnības, entuziasma un lieliskuma visus citus svētku brīžus, kādi viņā notikuši (..)”.⁴⁴⁴

Rainis Latvijā atgriezās un viņu sagaidīja kā garīgu līderi, taču darbībai valsts pārvaldē bija sava specifika, un tajā šos nopelnus vērtēja maz. Ar to Rainis sastapās jau pirmajās dienās pēc atgriešanās. Orientēties jaunajā situācijā un izprast apstākļu specifiku un nianse Rainim nenācās viegli. Šveicē aizvadītajos gados bagātīga informācija par aktualitātēm Latvijas teritorijā viņam nebija pieejama, lai gan, kā liecina korespondence, viņš, cik vien tas bija iespējams, centās sekot tām līdz.⁴⁴⁵ Kara gados informācijas plūsma apsīka līdz minimumam. Rainis un Aspazija devās trimdā garīgā pacēluma un sekojošas bezcerības atmosfērā 1905. gada revolūcijas atplūdos, bet atgriezās neatkarīgā Latvijas Republikā, kur galvenie valsti veidojušie spēki bija panākuši konsensu par parlamentārās demokrātijas veidošanu. Viena no tās iezīmēm ir politisko spēku sāncensība par varu. Uz politiskās skatuves konkurējošie spēki nekavējoties iesaistījās publiskā polemikā par to, kuram spārnam tolaik sabiedrībā popularitāti baudošais Rainis būtu uzskatāms kā vairāk piederīgs. Raiņa atgriešanās dienā Latviešu Zemnieku savienības laikrakstā „Brīvā Zeme” publicētajā apsveikumā piesardzīgi norādīts, ka sociāldemokrātiem nav monopoltiesību uz Raini un viņa domu: „Mūsu pilsonība un inteliģence, dažādas organizācijas, sākot ar mūsu valsts suverēnās varas un izpildu varas nesējām iestādēm, sagaida Raini ne kā sociāldemokrātiskās kliķes pirmo kandidātu, bet kā lielu Latvijas pilsoni, latviešu nacionālās kultūras ideologu”.⁴⁴⁶ Četras dienas vēlāk šā paša laikraksta slejās Rainim jau tika veltīta asa kritika un pārmetumi par konsekvences trūkumu un nespēju demonstrēt lojalitāti konkrētam politiskajam spārnam, kas bija būtiski jaunizveidotās valsts politiskajā vidē: „Svētdienas mītiņos, kurus notur soc. dem. partija, Rainis parāda savu politisko seju un stādas priekšā kā latviešu sociāldemokrātijas veterāns un masu apoloģēts. Turpretī, pirmdien, Nacionālā operā, Rainis dzied slavas dziesmu brīvam indivīdam un ģēnijam, dzejnieku publiskām uzstāšanās iet līdz

⁴⁴³ RMM, Inv. Nr. 77834.

⁴⁴⁴ RMM, Inv. Nr. 29026.

⁴⁴⁵ *Skat., piem., Rainis. Vēstules.* A. Deglavam. 1906. gada 19. augustā.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1906.htm> (aplūkota 16.02.2015.).

⁴⁴⁶ *Brīvā Zeme*, 10.04.1920, Nr. 81.

pretrunu migla. Ko publika lai saka par to? Kam pieder Rainis?”⁴⁴⁷ Līdzīgi kā nepiesaistītā intelektuāļa fāzē, Rainis savus uzskatus atsacījās un nespēja definēt kā noteiktā doktrīnā, ideoloģiskā spektra spārnā vai politiskā spēka platformā konsekventi iederīgus.

Pēc atgriešanās no Kastaņolas, neraugoties uz gadu gaitā iemantotajām veselības problēmām, Raiņa sabiedriski politiskā dzīve kļuva piesātināta. Kopējais viņa darbības laiks valsts pārvaldē nebija ilgs (tajā viņš darbojās 1920.–1928. gadā), taču šajā īsajā periodā viņš bija gan Satversmes sapulces (ievēlēts 1920. gadā), gan Saeimas deputāts (darbojies 1922., 1925. un 1928. gada sasaukumos), 1920. gadā ieņēma direktora amatu Izglītības ministrijas Mākslas departamentā, bet laika posmā no 1921. līdz 1925. gadam bija Nacionālā teātra direktors. Līdzās šiem oficiālajiem amatiem Rainim bija arī vairāki goda amati.⁴⁴⁸ Savas politiķa karjeras noslēgumā nedaudz ilgāk par gadu (1926.–1928. gadā) viņš bija arī izglītības ministrs. Visvairāk kārotos Satversmes sapulces priekšsēdētāja un Valsts prezidenta amatus Rainim neizdevās iegūt. Raiņa iesaistīšanās vidē, kurai pats bija veltījis asu nosodījumu, saņēmusi gan laikabiedru, gan vēlāko periodu interpretu kritiku. Literatūrzinātnieks Jānis Kalniņš, raksturojot Raiņa darbības jomu un pretstatot to viņa paša savulaik lolotajam ideālam, raksta: „Nav sakāms neviens labs vārds par Latvijas Republiku un, pasargi, Dievs! – par tās vadītājiem. Bet – Rainis darbojās viņu pulkā, labprāt saņēma ordeņus un citus apbalvojumus, ko viņam piešķīra, kāroja būt par valsts prezidentu! Bez nolamāšanas neviens vārds nav sakāms par sociāldemokrātu partiju, tā bija vēl nīknāk, iznīcinošāk dažādi apsūkājama nekā visnacionālistiskākās pilsonības partijas. (Bet – Rainis bija sociāldemokrātu partijas biedrs, bija tās spīces vīros)”⁴⁴⁹

Nedēļu pēc Raiņa ierašanās Latvijā bija plānotas Satversmes sapulces vēlēšanas, kur viņš tika virzīts kā viens no līderiem LSDSP sarakstā. Vēlēšanu rezultāti patiešām bija nepārprotami – 250 000 vēlētāju balsu tika nodotas par Raini;⁴⁵⁰ šāds rādītājs nevarēja konkurēt ar citu politiķu uzrādīto rezultātu. Latvijas Tautas padomē gatavotais Satversmes sapulces vēlēšanu likums īsi pirms vēlēšanām tika papildināts ar pantu, kas ekskluzīvi noteica: „Pasīvās vēlēšanu tiesības Satversmes sapulces vēlēšanās bauda Rainis-Pliekšans un Aspazija-Rozenberg”⁴⁵¹ Šāda atruna bija nepieciešama, jo vēlēšanu likuma īstenošanas gaitā radās neskaidrība attiecībā uz jautājumu, vai ārzemēs dzīvojošiem Latvijas pilsoņiem ir pasīvās vēlēšanu tiesības. Kā savās npublicētajās atmiņās raksta sociāldemokrāts Fricis Mendērs, šāda atsevišķām personām veltīta atkāpe likumā

⁴⁴⁷ Dzejnieks. Tauta. Partija (Epiloga vietā Raiņa-Aspazijas dienām). *Brīvā Zeme*, 14.04.1920, Nr. 84, 1. lpp.

⁴⁴⁸ Piemēram, Rainis tika ievēlēts par Latvijas Skolotāju savienības goda biedru. *Plašāk skat.*: Rainis un Aspazija dzimtenē. *Latvijas skola*, 1920, Nr. 5, 172. lpp.

⁴⁴⁹ Kalniņš J. *Rainis: derīgais un nederīgais: eseja kādas inkvizīcijas sakarā: pārdomas un atmiņas*. Rīga: Signe, 1999, 103. lpp.

⁴⁵⁰ Valsts Statistiskā Pārvalde. *Latvijas Satversmes Sapulces vēlēšanu rezultāti*. Rīga: Valsts Statistiskā Pārvalde, 1920.

⁴⁵¹ Tautas Padome. Papildinājumi pie Satversmes sapulces vēlēšanu likuma 2.4. p.p.; papildinājums pie 4. panta (pieņemti 1920. gada 15. martā) Likumu un valdības rīkojumu krājums. 2. burtnīca. Rīga: 1920, 7. lpp.

bija neierasta prakse. Tās pieņemšana apliecināja Raiņa un Aspazijas statusu Latvijas sabiedrībā.⁴⁵² Sīvajā diskusiju procesā Tautas padome izvēlējās nenoraidīt šādu uz konkrētām personām attiecināmu priekšlikumu, jo, kā norāda Mendērs, „plašākajās latviešu tautas masās nebūtu saprasts noliegums kandidēt Rainim”.⁴⁵³

Visos vēlēšanu apgabalos Rainis balotējās ar pirmo numuru.⁴⁵⁴ LSDSP ieguva 58 vietas Satversmes sapulcē, kļūstot par skaitliski lielāko frakciju.⁴⁵⁵ No vienas puses, var piekrist pētniekiem, kuri apgalvo, ka Raiņa un Aspazijas personāliju faktoru LSDSP mērķtiecīgi ekspluatēja vēlēšanu kampaņā, kam citādi „trūka t.s. pozitīvā stāsta”.⁴⁵⁶ Vienlaikus pamatotas ir arī laikabiedru norādes par Raiņa pilnībā brīvprātīgo izvēli saglabāt piesaisti partijai: „Rainis sociāldemokrātu partijā un tās Centrālajā Komitejā nebija nekāds salmu vīrs. Viņam par katru jautājumu bija savas patstāvīgas domas, tās viņš arī izteica, (..). Rainis nebija nekāds otrās šķiras pilsonis sociāldemokrātu partijā, bet arī ne svētbilde, kuras priekšā visi bijīgā nekritiskā ticībā klanītos...”⁴⁵⁷ Vienlaikus partijā viņš ieņēma arī dažādus goda amatus – bija tās Centrālkomitejas goda priekšsēdētājs un identisku titulu ieņēma arī partijas kongresos.⁴⁵⁸ LSDSP virzienā nereti raidītie pārmetumi par Raiņa vārda izmantošanu, piespiešanu izdarīt noteiktas izvēles vai pieturēties pie ideoloģiskas pārliecības līdz ar to nav viennozīmīgi vērtējami. Dažādos avotos rodams apliecinājums tam, ka Rainis kā personība no partijas biedru puses baudījis cieņu un pat izņēmumstāvokli. Klāvs Lorencs savās atmiņās īpaši pasvīturo Raiņa „personības lielumu”.⁴⁵⁹ Viņš baudīja augstu brīvības pakāpi – savās runās Rainis neierobežoti varēja paust savu personīgo pārliecību. Laikā, kad pēc sociāldemokrātu šķelšanās Rainis pozicionējās kā atšķēlušās grupas, t.s. „mazinieku”, laikraksta „Darbs” līdzstrādnieks, viņam netika ne izteikts rājiens, ne aicinājums distancēties no izdevuma. Attieksme pret citu partijas biedru šādā situācijā būtu bijusi striktāka,⁴⁶⁰ norāda Mendērs. Laikabiedru atmiņās sastopamas liecības, ka Rainis

⁴⁵² Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu krātuve. Fonds: Fricis Mendērs. Inv. Nr. Rk2217. Npublicēts materiāls. Mendērs F. *Domās, darbi un dzīve. 8. daļa*. 1112. lpp.

⁴⁵³ *Ibid.*, 1113. lpp.

⁴⁵⁴ Zelče V. Latvijas Satversmes sapulces vēlēšanu kampaņa. *Latvijas Arhīvi*, 2008, Nr. 1, 86.–139. lpp., 95. lpp.

⁴⁵⁵ Cielēns F. *Laikmetu maiņā: atmiņas un atziņas. 3. grāmata*. Stokholma: Memento, 1998, 91. lpp.

⁴⁵⁶ Zelče V. Latvijas Satversmes sapulces vēlēšanu kampaņa. *Latvijas Arhīvi*, 2008, Nr. 1, 86.–139. lpp., 93. lpp.

⁴⁵⁷ LVVA. Fonds Nr. 3949, Apraksts Nr. 1, Lieta Nr. 15. Mendērs F. Atmiņas par attiecībām starp Raini un buržuāziskās Latvijas sociāldemokrātiem, 17. lpp.

⁴⁵⁸ Birkerts A. Raiņa mūža pēdējais cēliens. Grām.: *J. Rainis: Dzīve un darbi, XI sēj.* Rīga: A. Gulbja apgāds, 1931, 5.–23. lpp., 9. lpp.

⁴⁵⁹ LVVA. Fonds Nr. 4020, Apraksts Nr. 1, Lieta Nr. 5. Lorencs K. Mani gaišie gadi brīvās Latvijas demokrātijā, 85. lpp.

⁴⁶⁰ Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu krātuve. Fonds: Fricis Mendērs. Inv. Nr. Rk2217. Npublicēts materiāls. Mendērs F. *Domās, darbi un dzīve. 8. daļa*. 1210.–1211. lpp.

spēcīgi simpatizējis Margēra Skujenieka vadītajai sociāldemokrātu-mazinieku partijai,⁴⁶¹ kas 1921. gadā atšķēlās no LSDSP. Cielēns apgalvo, ka Rainis šo atšķelšanos pat iedrošinājis.⁴⁶²

Ikdienas darbu rutīnu Saeimā un teātrī Rainis bieži raksturojis kā „mazisku”, neatbilstošu savas personības mērogam, tomēr, kā pats atzina, viņš no tās nespēja aiziet,⁴⁶³ kas jau bija viņa paša apzināta un brīva izvēle. No korespondences noprotams, ka, runājot par „darbu” un iespēju „strādāt”, Rainis ar to pirmām kārtām saprot literāro darbu.⁴⁶⁴ Veltīšanos tam kavēja gan administratīvie un saimnieciskie pienākumi, gan veselības problēmas. Palikšanu partijas rindās, ar kuru viņam bija maz kā kopīga, Ivande Kaija (īst. v. Antonija Lūkina) saista ar izteiktu tiekšanos pēc uzslavām un cildinājumiem, bez kuriem Rainis „nespēj dzīvot”.⁴⁶⁵ Viens no iespējamajiem skaidrojumiem Raiņa palikšanai partijā, no kuras jau pirms vairākiem gadiem viņš bija nepārprotami norobežojies, bija iespēja iegūt oficiālus valsts amatus, kuri, kā Rainis pats uzskatīja, viņam pienācās

2.2. Raiņa aktualizētie jautājumi un izaicinājumi parlamentārajā darbā

Par Raiņa gatavības trūkumu valsts pārvaldes vides specifikai parlamentārās demokrātijas apstākļos liecināja jau pirmā parlamenta priekšsēdētāja vēlēšanas 1920. gada maijā. Viņš bija pārliecināts, ka tiks ievēlēts šajā amatā, lai gan politiskais spēku sadalījums liecināja, ka šāda iznākuma iespējamība ir zema. Satversmes sapulces priekšsēdētājs līdz Satversmes pieņemšanai un Saeimas sasaukšanai pildīja arī augstākā līmeņa valsts reprezentācijas funkcijas, resp., valsts galvas funkcijas. Latviešu Zemnieku savienības (LZS) pārstāvis Ādolfs Klīve skaidro: bija jārespektē fakts, ka Satversmes sapulcē kopā darbojās 93 pilsonisko partiju deputāti, bet sociāldemokrātus pārstāvēja 57 parlamenta locekļi.⁴⁶⁶ To apstiprina arī Cielēns.⁴⁶⁷ Pēc balsojuma rezultātu paziņošanas, kas liecināja, ka par Raini nodotas 48 balsis, bet par Jāni Čaksti – 83

⁴⁶¹ LVVA. Fonds Nr. 3949, Apraksts Nr. 1, Lieta Nr. 15. Menders F. Atmiņas par attiecībām starp Raini un buržuāziskās Latvijas sociāldemokrātiem, 13. lpp.

⁴⁶² Cielēns F. *Laikmetu maiņā: atmiņas un atziņas. 3. grāmata*. Stokholma: Memento, 1998, 56. lpp.

⁴⁶³ Rainis. *Dienasgrāmata (1920. – 1929.)*. Ieraksts dienasgrāmatā 01.02.1922.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html> (aplūkota 17.02.2013.).

⁴⁶⁴ *Skat., piem., Rainis. Vēstules*. Aspazijai 1921. gada 27. februārī.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1921.html> (aplūkota 11.02.2013.); Rainis. *Vēstules*. A.

Zaprovskai 1921. gada 25. aprīlī. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1921.html> (aplūkota 11.02.2013.); Rainis. *Vēstules*. D. Stučkai 1921. gada augustā.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1921.html> (aplūkota 11.02.2013.); Rainis. *Vēstules*. D. Stučkai

1921. gada decembrī. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1921.html> (aplūkota 11.02.2013.).

⁴⁶⁵ Kaija I. *Mana dienasgrāmata*. Rīga: Zelta Grauds, 1931, 119. lpp.

⁴⁶⁶ Klīve Ā. *Latvijas neatkarības gadi: Latvijas politiskā veidošanās un augšana*. New York; NY: Grāmatu Draugs, 1976, 12. lpp.

⁴⁶⁷ Cielēns F. *Laikmetu maiņā: atmiņas un atziņas. 3. grāmata*. Stokholma: Memento, 1998, 97. lpp.

balsis, Rainis demonstrēja savu aizvainojumu, atstājot sēžu zāli.⁴⁶⁸ Par Raini, tātad, nebija balsojuši arī visi LSDSP pārstāvji.

Fēlikss Cielēns izteica savu versiju par to, kāpēc Čakste saņēma nedalītu visu pilsonisko deputātu atbalstu. Pirmkārt, viņš jau Tautas padomē bija pierādījis savu sēžu vadīšanas prasmi, Čakste tika raksturots kā „objektīvs, tolerants, tehniski ļoti veikls un ar spēcīgu balsi”.⁴⁶⁹ Salīdzinājumā ar ilgo gadu trimdinieku Raini viņam bija atpazīstamības priekšrocība un handikaps „administratīvi tehniskā pieredzē un politiski diplomātiskā reprezentācijā”.⁴⁷⁰ Arī Raiņa kolēģi, sociāldemokrātu partijas pārstāvji, šādu iznākumu uzlūkoja kā pašsaprotamu: „Kaut demokrātiskie pilsoņi un arī citu frakciju deputāti cienīja Raini kā nacionālu dzejnieku ar lieliem sabiedriskiem nopelniem, tomēr viņi tagad nostājās pret viņu kā pret sociāldemokrātu. Tā nebija nekāda demonstrācija pret Raiņa personību, tomēr Rainis to negribēja saprast. Viņš apvainojās par viņa kandidatūras noraidīšanu”.⁴⁷¹ Šeit nozīmīgi bija kritēriji, kuri pirms iesaistīšanās valsts pārvaldē nebija primāri Raiņa personības vērtējumā – pirmkārt, piederība attiecīgam politiskajam spēkam un, otrkārt, konkrētas politiķim nepieciešamas prasmes.⁴⁷²

Saskaņā ar Klīves skaidrojumu, sociāldemokrātu uzturētā Raiņa kandidatūra priekšsēdētāja amatam būtībā garantēja to, ka viņš netiks ievēlēts. Proti, neoficiālajās partiju sarunās pirms balsojuma augstāk minēto apstākļu dēļ tikusi panākta vienošanās, kas noteica – Rainis saņemtu vicepriekšsēdētāja (priekšsēdētāja biedra) amatu, bet par priekšsēdētāju ievēlams Čakste.⁴⁷³ Menders, kurš kopā ar Ansi Buševicu pārstāvējuši LSDSP sarunās ar pilsonisko bloku, gan apgalvo, ka abi patiesi centušies panākt vairākuma atbalstu Rainim, jo, kā viņš apliecina, „patiesi vēlējamies Raini redzēt par Satversmes sapulces priekšsēdētāju”.⁴⁷⁴ Klīve arī noraida kā nepārliecinošu dažādos sociāldemokrātu avotos bieži sastopamo skaidrojumu par Raiņa atturēšanu no amatiem, gādājot par to, lai viņa radošo darbību nenomāktu administratīva rakstura rūpes.⁴⁷⁵ Piemēram, Fricis Menders un Bruno Kalniņš, izvērtējot Raiņa devumu sociāldemokrātiskajā kustībā jau kopš „Jaunās strāvas” posma, ir vienisprātis, ka daudzkārt nozīmīgāks šis devums ir bijis kā dzejniekam un ideologam, nekā praktiskās kustības aktīvistam. Kā 1905. gada revolūcijā, tā vēlāk Rainis savu statusu sociāldemokrātiskajā kustībā izpelnījies

⁴⁶⁸ Cielēns F. *Laikmetu maiņā: atmiņas un atziņas. 3. grāmata*. Stokholma: Memento, 1998, 98. lpp.

⁴⁶⁹ *Ibid.*, 97. lpp.

⁴⁷⁰ Klīve Ā. *Latvijas neatkarības gadi: Latvijas politiskā veidošanās un augšana*. New York; NY: Grāmatu Draugs, 1976, 12. lpp.

⁴⁷¹ Cielēns F. *Laikmetu maiņā: atmiņas un atziņas. 3. grāmata*. Stokholma: Memento, 1998, 97–98. lpp.

⁴⁷² Klīve Ā. *Latvijas neatkarības gadi: Latvijas politiskā veidošanās un augšana*. New York; NY: Grāmatu Draugs, 1976, 12. lpp.

⁴⁷³ *Ibid.*

⁴⁷⁴ LVVA. Fonds Nr. 3949, Apraksts Nr. 1, Lieta Nr. 15. Menders F. Atmiņas par attiecībām starp Raini un buržuāziskās Latvijas sociāldemokrātiem, 15. lp.

⁴⁷⁵ Klīve Ā. *Latvijas neatkarības gadi: Latvijas politiskā veidošanās un augšana*. New York; NY: Grāmatu Draugs, 1976, 12. lpp.

kā garīgs un ideoloģisks līderis.⁴⁷⁶ Tieši šādā statusā, kā paši apgalvo, lielākā daļa sociāldemokrātu vēlējušies Raini redzēt arī turpmāk.

Rainis pats nav aktīvi izmantojis viņam jau kā deputātam sniegtās iespējas būt pamanāmam politikim. Neatkarīgās Latvijas periodā viņa vārds reti sastopams to LSDSP biedru vidū, kuri aktīvi iesaistījās partijas darbā, piedalījās debatēs, puda viedokli, pierādīja sevi kā spilgtus oratorus.⁴⁷⁷ Vienlaikus būtu nekorekti ignorēt faktu, ka Satversmes sapulces vicepriekšsēdētāja administratīvais slogs Rainim būtu bijis minimāls, jo īpaši ņemot vērā Čakstes vadības stilu – darbības laikā Tautas padomē viņš nevienu reizi sēdes vadību netika nodevis priekšsēdētāja biedriem Gustavam Zemgalam un Marģeram Skujeniekam. Arī Satversmes sapulcē viņš rīkojies tāpat.⁴⁷⁸ Tātad sociāldemokrāti atsevišķās situācijās nerēķinājās ar Raiņa vēlmēm un iespējām pierādīt sevi politiķa ampuā. No otras puses, jāatzīst, ka Rainis nepamatoti uzskatīja, ka cieņa, ko viņš baudīja kā nepiesaistīts intelektuālis, ir pārnesama arī uz citām jomām. Jāatzīst, ka viņš nerēķinājās ar šo jomu atšķirīgo darbības raksturu un nepietiekamu uzmanību veltīja tam, ka, darbojoties katrā no tām, būtiski ir dažāda veida resursi.

Viens no šādiem politiķa darbā vajadzīgajiem resursiem parlamentārā demokrātijā ir retoriskās prasmes, kas Raiņa gadījumā bija vājas. Cielēns fiksējis šo trūkumu jau pirmajā Satversmes sapulces sēdē: „Ar lielu interesi visi gaidīja viņa [Raiņa] pirmo uzstāšanos. Kad slavenais dzejnieks un latviešu nacionālās demokrātijas galvenais ideologs 1920. gada 1. septembrī pirmo reizi kāpa runātāju katedrā, lai piedalītos vispārējās debatēs par agrāro jautājumu, tad visa zāle sastinga bijīgā uzmanībā. Daudzi gaidīja, ka viņa runātais vārds būs tikpat varens kā viņa dzeja. Bet drīzi jau ziņkārība atplaka, klausītāju sejās bija vērojama vilšanās. Rainis runāja paklusu, nedroši, it kā vārdus meklēdams, sevi uz priekšu dzīdams. Viņa runai nebija nekāda sava stila. Viņš nu gribēja runāt kā visi citi, kā ordinārs deputāts. Bet arī tas neizdevās”.⁴⁷⁹ Rainis vēlāk vispār nelabprāt kāpa tribīnē, un darīja to tikai pēc īpaša partijas biedru lūguma. Debatēs par Satversmi frakcijas biedriem viņš bija īpaši jālūdz uzstāties.⁴⁸⁰ Arī Satversmes sapulces priekšsēdētāja vēlēšanās šo iemaņu trūkums parādījās kā viens no šķēršļiem viņa ievēlēšanai. Proti, pilsonisko partiju pārstāvji, kuri cienījuši Raini kā dzejnieku, pārmetuši

⁴⁷⁶ Kalniņš B. *Latvijas sociāldemokratijas 50 gadi (1904–1954)*. Stokholma: Memento, 1993, 60. lpp.; Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu krātuve. Fonds: Fricis Mendērs. Inv. Nr. Rk2225; Rk 2217. Nēpublicēts materiāls. Mendērs F. *Domās, darbi un dzīve. 8. daļa*.

⁴⁷⁷ *Skat.* Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu krātuve. Fonds: Fricis Mendērs. Inv. Nr. Rk2225; Rk 2217. Nēpublicēts materiāls. Mendērs F. *Domās, darbi un dzīve. 8. daļa.*; Cielēns F. *Laikmetu maiņā: atmiņas un atziņas. 3. grāmata*. Stokholma: Memento, 1998; Latvijas Republikas Saeima. (Sast. H. Kārklīņš). *Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas. I. sesija*. Rīga: Latvijas Republikas Saeima, 1923.; Latvijas Republikas Saeima (Sast. H. Kārklīņš). *Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas. V sesija*. Rīga: Latvijas Republikas Saeima, 1927.

⁴⁷⁸ Klīve Ā. *Latvijas neatkarības gadi: Latvijas politiskā veidošanās un augšana*. New York; NY: Grāmatu Draugs, 1976, 13. lpp.

⁴⁷⁹ Cielēns F. *Laikmetu maiņā: atmiņas un atziņas. 3. grāmata*. Stokholma: Memento, 1998, 103. lpp.

⁴⁸⁰ *Ibid.*, 104. lpp.

sociāldemokrātiem pastāvēšanu uz viņa kandidatūru ne tikai partijiskās piederības dēļ, bet arī apzinoties Raiņa manevra prasmju un elastīguma trūkumu.⁴⁸¹ Šajā jomā viņš īpaši blāvi izskatījies uz pārējo sociāldemokrātu frakcijas locekļu fona, kuras rindās bijis salīdzinoši vairāk prasmīgu „parlamentārisku runātāju”⁴⁸² nekā citās partijās. Menders starp tādiem min Cielēnu, Voldemāru Bastjāni, Ansi Rudevīcu, Jūliju Celmu, Klāvu Lorencu, Bruno Kalniņu.⁴⁸³ Rainis pats šajā jautājumā bija pietiekami paškritisks. Dienasgrāmatā viņš regulāri fiksēja savu runu vērtējumus. Publiskās uzstāšanās viņš uzlūkoja kā nopietnu izaicinājumu, no kura viņš labprātāk izvairījās. Bieži Rainis savas runas mēdza apzīmēt kā neizdevušās tieši tādēļ, ka sevi neuzskatīja par talantīgu oratoru. Savu lekciju studentu auditorijai 1920. gada decembrī Rainis vērtē šādi: „Biju ļoti noguris. Vispār, kad liels nogurums – izteicieni neiznāk tekoši, tik pa vārdiem – ar pauzi starp vārdiem”.⁴⁸⁴

Arī turpmākajos gados viņa karjeras laikā attīstība pozitīvā virzienā šajā jomā nebija vērojama. 1923. gadā par savu uzstāšanos debatēs Saeimā Rainis piezīmējis: „Neveiklas frāzes, asumi (..). Viss nosvīdis”.⁴⁸⁵ Savukārt pirms prezidenta vēlēšanām 1927. gadā tabloīdā „Aizkulises”, kas pretendēja uz politiski neitrāla laikraksta statusu,⁴⁸⁶ izvērtējot kandidātus, par Raini tika rakstīts: „Ir un paliek ideālists, pārsteidzošs, nervozs. Nevar nekad būt reālpolitiķis un valsts administratīvs vadonis”.⁴⁸⁷ Pēteris Birkerts no sarunām ar Raini atceras, ka viņa „doma bija lēkājōša. Viņu bija grūti apvaldīt un saistīt tikai vienā darbā un vienā tematā.” Raiņa runas viņš izvērtējis trijos aspektos: runas saturs, tās ārējā forma jeb pasniegšanas veids un paša runātāja personīgā stāja. Saturiski Raiņa runas tiek vērtētas augstu – tās bijušas lietišķi veidotas, atbilstošas tematam, argumentētas, viņš nav lieki kavējis pie blakus lietām un „visādiem liekiem sārņiem (..)”.⁴⁸⁸ Arī Antons Birkerts Raiņa runas vērtē kā tādas, kas demonstrē asas analītiķa un kritiķa spējas.⁴⁸⁹ Līdzīgi arī formas un stila ziņā Raiņa runas iebildumus nav raisījušas – tās bija skaidri formulētas, „ar slaidu un vienkāršu domu gājienu, labi saprotamas. (..) Tikai skaņu aspekta ziņā, ja varētu tā izteikties, Raiņa runas bij pabālas. Rainim bij pavāja balss, kas runājot diezgan ātri pagura. Bez tam runas plūdums, uzsvērumi un citas runātā vārda pozitīvās īpašības Rainim nepiemita bagātā mērā. Arī vārda ārējās formas un izteiksmes ziņā

⁴⁸¹ Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu krātuve. Fonds: Fricis Menders. Inv. Nr. Rk2217. Npublicēts materiāls. Menders F. *Domās, darbi un dzīve. 8. daļa*. 1213. lpp.

⁴⁸² *Ibid.*, 1284. lpp.

⁴⁸³ *Ibid.*, 1284. lpp.

⁴⁸⁴ Rainis. *Dienasgrāmata (1920. – 1929.)*. Ieraksts dienasgrāmatā 01.12.1920. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1922.html> (aplūkota 21.03.2012.).

⁴⁸⁵ Rainis. *Dienasgrāmata (1920. – 1929.)*. Ieraksts dienasgrāmatā 03.07.1923. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1922.html> (aplūkota 21.02.2015.).

⁴⁸⁶ Aizkulises kandidāti. *Aizkulises*. 26.12.1925, 9. lpp.

⁴⁸⁷ Par valsts prezidenta kandidātiem. Ko domā par tiem plašākās aprindās. *Aizkulises*. 01.04.1927, 13. lpp.

⁴⁸⁸ RMM, Inv. Nr. 26355.

⁴⁸⁹ Birkerts A. Raiņa mūža pēdējais cēliens. Grām.: *J. Rainis: Dzīve un darbi, XI sēj.* Rīga: A. Gulbja apgāds, 1931, 5.–23. lpp., 14. lpp.

Rainis nebija izcils runātājs”.⁴⁹⁰ To, ka Rainis nebija „izcils runātājs un publicists”,⁴⁹¹ Bruno Kalniņš savās atmiņās min kā būtiskāko šķērslī Rainim kļūt par „lielu politiķi”,⁴⁹² bet Antons Birkerts diplomātiski atzīmējis, ka Raiņa runas „darīja vairāk iespaidu uz intelektu nekā emocijām”.⁴⁹³ Citas iezīmes, kas mazināja Raiņa piemērotību parlamentārās demokrātijas rutīnas praksei, bija nespēja viegli pieņemt kritiku, neprasmē akceptēt, ka starp vienām un tām pašām personām var pastāvēt atšķirīga rakstura attiecības personīgajā jomā un profesionālajā plāksnē (lojalitāte un cieņa, kas tiek baudīta pirmajā, automātiski nav pārnesama uz otru). Rainis nespēja prasmīgi pārliecināt un risināt neparedzētas situācijas, bija emocionāli nenoturīgs (Menders Raini raksturojis kā „acumirkļa ietekmes cilvēku”).⁴⁹⁴ Līdz ar to intelektuāļa un politiķa identitāšu sadursme šajā kontekstā ir nepārprotami konstatējama.

Raiņa runu saturā, ko tik atzinīgi novērtēja Pēteris Birkerts, fiksējamas tās pašas intereses, bažas un nodomi, kas viņam bija raksturīgi nepiesaistītā intelektuāļa fāzē. Satversmes sapulces laikā Rainis īpaši akcentēja nacionālo jautājumu. To, līdzīgi kā pirms iesaistīšanās valsts pārvaldē, Rainis skatīja kontekstā ar strādniecību: „Mums darba tautai latvietība vairāk vajadzīga nekā bagātajiem, kuriem pieejamas svešās valodas”.⁴⁹⁵ Tāpat Rainis neatsakās no iepriekš paustā uzskata par nākamajiem posmiem sabiedrības organizācijas līmeņu dialektikā jeb viņš ir tautu brīvprātīgu savienību idejas aizstāvis. Ilustratīvi ir Raiņa pārspriedumi par Krievijas impērijas neveiksmju cēloņiem: „(..) Krievija nebija tautas valsts, bet dažu tautu saplūdums, jo tautas nebija savienotas Krievijā brīvprātīgi, bet ar varu. Ideja, ka tautām ir pašnoteikšanās tiesības, nāca pirmoreiz spēkā lielā Eiropas revolūcijā 1848”.⁴⁹⁶ Citviet viņš komentē: „Pasaule ir konstruēta nevis kā liels kopums no indivīdiem, bet tūliņ organizēta tautās: tas pieder klāt pie viņas organisma. Mēs nepazīstam cilvēkus līdz šim bez tautām. Vēsturē tautas darbojušās kā nācijas, tautas kā tādas”.⁴⁹⁷ Rainis neatkāpjās no redzējuma par teleoloģisko ciklu, kas sākas ar indivīdu un turpinās līdz pārvalstiskajam līmenim: „Internacionālisms ir saprotams nevis kā kosmopolītisms, kā beztautība, bet kā tautu kopība, kā tautu sabiedrība”.⁴⁹⁸ Šajā kontekstā viņš

⁴⁹⁰ RMM, Inv. Nr. 26355.

⁴⁹¹ Kalniņš B. *Latvijas sociāldemokrātijas piecdesmit gadi*. Stokholma: Memento, 1993, 60. lpp.

⁴⁹² *Ibid.*

⁴⁹³ Birkerts A. Raiņa mūža pēdējais cēliens. Grām.: *J. Rainis: Dzīve un darbi, XI sēj.* Rīga: A. Gulbja apgāds, 1931, 5.–23. lpp., 18. lpp.

⁴⁹⁴ Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu krātuve. Fonds: Fricis Menders. Inv. Nr. Rk2217. Npublicēts materiāls. Menders F. *Domas, darbi un dzīve. 8. daļa*. 1219. lp.

⁴⁹⁵ Rainis. Runa Satversmes sapulces 1. sesijas 27. sēdē 1920. gada 1. septembrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 9.–19. lpp., 18. lpp.

⁴⁹⁶ Rainis. Referāts Raiņa klubā par Baltijas valstu konferenci 1920. gada 18. septembrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 127.–132. lpp., 128. lpp.

⁴⁹⁷ Rainis. Referāts Kultūras svētkos 1920. gada 5. jūnijā. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 117.–127. lpp., 124.–125. lpp.

⁴⁹⁸ *Ibid.*, 125. lpp.

atgādina savu „Induļa politiku” jeb Baltijas valstu ciešākas integrācijas ideju.⁴⁹⁹ Vīzija par pamatu, uz kāda balstāma valstu savstarpēja ciešāka integrācija, saglabājas – tā ir analogija ar pašpietiekamu indivīdu plašākā sociālā formējumā. Šo ideju Rainis cer saskaņot realizējamies „Eiropas sabiedrotās valstīs”.⁵⁰⁰ Uzskatāms, ka „patstāvīgajā Latvijā patriotiskas vielas vairs nespēja interesēt mūsu moderno publiku”,⁵⁰¹ Rainis nepabeidza rakstīt lugu „Imants”. Pie tās viņš periodiski bija strādājis visus Kastaņolas trimdas gadus, bet pirmie uzmetumi darbam tapuši vēl ģimnāzijas laikā.

Fricis Mendērs komunistu mēģinājumus Raiņa uzskatus traktēt kā atbalstu komunisma doktrīnai, t.sk., nacionālajā jautājumā, noraida: „Rainis bija stipri nacionāli noskaņots sociālists. Varbūt varētu pat teikt – sociālists un nacionālists”.⁵⁰² Raiņa radikālākie spriedumi šajā jautājumā lielā mērā izskan kontekstā ar viņa neveiksmēm kā politiķim un uzskatu, ka valstī, kuras attīstībā Rainis daudz ieguldījis, un kā garīgs un reizē politisks līderis vēl būtu gatavs ieguldīt, viņš netiek pienācīgi novērtēts un atalgots. Mendērs raksta: „Savā garā viņš skatīja sevi arī par Latvijas valsts tēvu. Šo savu gara bērnu viņš bija stipri idealizējis. Viņš sagaidīja, ka šī valsts viņu ar sajūsmu kā viens vīrs sagaidīs un pacels uz rokām, un noliks savā priekšgalā kā savu radītāju. (..) Kad Rainis nokāpa no sava Kastaņolas Olimpa Rīgas ielejā pie dzīvajiem, neidealizētajiem un neidealizējamiem latviešu cilvēkiem, viņam nācās sadurties ar visu politiskās dzīves skarbumu (..) Rainis, tā man brīžam šķita, bija cerējis atrast citādu Latviju. (..) Bija vēl ilgs ceļš ejams līdz kulturāli līdzsvarotai sabiedrībai”.⁵⁰³ Raiņa utopiski formulētie mērķi kļuva par būtisku viņa vilšanās iemeslu, sastopoties ar praksi. Rainis politiskajā procesā bieži jutās nesaprasts. Viņa ideāli jaunizveidotās valsts sabiedriski politiskās dzīves praksē neatpoguļojās. Savu personības iezīmju (nesabiedriskums,⁵⁰⁴ spilgtu oratora prasmju un harizmas trūkums, izteikta emocionalitāte, nespēja samierināties ar reālu cilvēku nepilnībām, aizvainojamība) dēļ viņš arī nekļuva par pārliecinošu šo ideālu aizstāvi publiskajā telpā, lai gan dažādās auditorijās turpināja par tām atgādināt. Dzimtenē atgriezies, Rainis cerēja būt ne vien tautas mīlēts dzejnieks, bet arī liela mēroga politiķis, kurā ieklausās, tāpat kā viņa dzejā un viņa drāmās. „Viņš – pravietim līdzīgs, viņš – „zemes kungs” Jāzeps Ēģiptē”,⁵⁰⁵ Raiņa pretenzijas raksturo

⁴⁹⁹ Rainis. *Dienasgrāmata (1920–1929)*. Ieraksts dienasgrāmatā 19.02.1921.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1922.html> (aplūkota 29.06.2012.).

⁵⁰⁰ Rainis. Referāts Kultūras svētkos 1920. gada 5. jūnijā. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 117.–127. lpp., 125. lpp.

⁵⁰¹ Rainis. *Priekšvārdi savu darbu izdevumiem. Fragmenti*. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Raksti/1.htm> (aplūkota 21.02.2013.).

⁵⁰² Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu krātuve. Fonds: Fricis Mendērs. Inv. Nr. Rk2217. Npublicēts materiāls. Mendērs F. *Domās, darbi un dzīve*. 8. daļa. 1221. lp.

⁵⁰³ *Ibid.*, 1220. lp.

⁵⁰⁴ Birkerts A. Rainis: biogrāfiska skice. *Domās*, Nr. 25, 1912, 481.–590. lpp., 488. lpp.

⁵⁰⁵ Kalniņš J. *Rainis: derīgais un nederīgais: eseja kādas inkvizīcijas sakarā: pārdomas un atmiņas*. Rīga: Signe, 1999, 101. lpp.

literārzinātnieks Jānis Kalniņš. Tieši šādā kontekstā lasāms 1922. gada 18. jūlija ieraksts dienasgrāmatā: „Latv[ija] tikai līdzeklis, ne mērķis. Lielais naidis pret mani rāda, ka esmu maldījies, iedomādamies latv. tautu par ieroci manu domu izvešanai. Vispār laikam mazās tautas jau izdzīvojušas savu lomu kā ideju nesējas. Lielās idejas lielās tautās, un nu jau: lielās idejas koptautā, cilvēcē, kura sāk formēties no daudzām pusēm, sevišķi austrumu atzēlšanā un iespaidā uz Eiropu. Komunisms uzbudināja politiski, garīgais sabrukums Eiropā lika meklēt glābiņu austrumos, filozofijā, dzejā, mākslā”.⁵⁰⁶

Savu nobīdīšanu sabiedriski politiskās dzīves perifērijā Rainis ekstrapolēja uz tautas un sabiedrības nespēju uztvert un iedzīvināt liela mēroga idejas: „Neprasīt no dzimtenes vairāk, nekā viņa spēj dot. (..) Kad man kāds ir pretī nācis? (..) Bij ilūzija, ka šoreiz, pēc 50 gadiem, dzīves otrā pusē, man dzīve, dzimtene, ļaudis nāks pretī, kā tam kokam, kas stiepis zarus. Nenāk un nenāks. Zini jel reizi!”⁵⁰⁷ No praktiskās politikas rutīnas procesa gandarījumu Rainis neguva⁵⁰⁸ un turpināja strādāt literāro darbu, lai gan tam atlika aizvien mazāk laika. Nereti Saeimas sēdes viņš izmantoja, lai caurlūkotu manuskriptus, iesūtītos darbus. To ilustrē kāds ieraksts dienasgrāmatā: „Parlamenta sēdē strādāju „Ģirtu Vilku”⁵⁰⁹. Mūžīgā runāšana traucēja. Pārnācu 12 mājās. Vēl strādāju pie „Ģirta Vilka””.⁵¹⁰ Arī māšai adresētā vēstulē 1921. gadā Rainis sūdzējās par to, cik daudz laika, ko viņš potenciāli varētu veltīt literatūrai, aizņem darbs teātrī un komisijās.⁵¹¹ Daudz uzmanības šajā periodā viņš veltīja savas biogrāfijas sakārtošanai un loloja ieceri to izdot.⁵¹²

Ivande Kaija jau īsi pēc Raiņa atgriešanās pauda pārliecību, ka vide, kurā jārod tūlītēji risinājumi pragmatiskiem izaicinājumiem, nav Rainim piemērota: „Viņš gribētu būt arī ārējā spīdumā – savas tautas pirmais. (..) Viņš ir tā iedzīvojies savā sociālisma pravieša lomā, ka nemaz nespēj citādi justies (..) tā viņš turpinās dzejot kā tālas nākamības pravietis, ne kā tuvas īstenības cīnītājs un līdzdarbnieks valsts uzcelšanas tagadējās grūtībās”.⁵¹³ Viens no šādiem Raiņa aplūkotiemiem tematiem, kas nesniedza tūlītējas atbildes aktuālajiem izaicinājumiem, bija no

⁵⁰⁶ Rainis. *Dienasgrāmata (1920–1929)*. Ieraksts dienasgrāmatā 18.07.1922.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1922.html> (aplūkota 29.06.2012.).

⁵⁰⁷ Rainis. *Dienasgrāmata (1920–1929)*. Ieraksts dienasgrāmatā 19.04.1921.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html> (aplūkota 17.02.2013.).

⁵⁰⁸ *Skat., piem.:* Rainis. *Dienasgrāmata (1920–1929)*. Ieraksts dienasgrāmatā 21.01.1921.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html> (aplūkota 17.02.2013.).

⁵⁰⁹ Nepabeigta Raiņa luga.

⁵¹⁰ Rainis. *Dienasgrāmata (1920–1929)*. Ieraksts dienasgrāmatā 25.11.1920.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html> (aplūkota 17.02.2013.). *Skat. arī:* Rainis.

Dienasgrāmata (1920–1929). Ieraksts dienasgrāmatā 07.12.1920.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html> (aplūkota 17.02.2013.).

⁵¹¹ Rainis. *Vēstules*. D. Stučkai 1921. gada septembrī.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1921.html> (aplūkota 21.03.2015.).

⁵¹² Rainis. *Dienasgrāmata (1920–1929)*. Ieraksts dienasgrāmatā

22.07.1922. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html> (aplūkota 21.03.2015.).

⁵¹³ Kaija I. *Mana dienasgrāmata*. Rīga: Zelta Grauds, 1931, 119. lpp.

nepiesaistītā intelektuāļa fāzes pārmantotais ētiskās politiskās prakses jautājums. Rainis no jauna apliecināja savas simpātijas un identificēšanos ar fiziskā darba veicējiem, cita starpā, arī viņu „ētiskās tīrības” dēļ. Šai grupai viņš aizvien piedēvēja agrāk lietotos raksturojumus (brīvība no filistrības, apātiskuma, kosmopolītisma),⁵¹⁴ apliecinot, ka strādniecība viņam ir saistoša nevis kā sociālekonomiska, bet gan kā ētiska kategorija: „Proletariāts ir vadošā šķira ne vien tādēļ, ka viņš ir vairums, nē, viņš ir arī kulturela parādība. Un kā politiski un kultureli vadošā šķira jūs varat ņemt dzīvi savās rokās, bet cīņa jāved ar kultureliem līdzekļiem. Lai tos nekulturelos, sliktos līdzekļus lieto citi, tie nenāk no proletariāta! Mums to nevajag, mēs atšķiramies no viņiem, mums nevar pārnest ne teroru kā komunistiem, ne citus varas līdzekļus”.⁵¹⁵ Proletariātam, uzskata Rainis, ir nozīmīga loma ētiski tīras politikas veidošanā. Tas ir vienlaikus gan sabiedrības priekšstāvja asistējošais spēks, gan iedvesmas avots. Pozitīvas izmaiņas sabiedrībā panākamas, sadarbojoties intelektuāļiem, politiķiem, kuri vadās pēc ētikas principiem un pārējiem sabiedrības locekļiem. Viņš aizvien aicināja nenovērtēt par zemu ikviena indivīda lomu sabiedrībā. „Esiet katra atsevišķā patstāvīga persona, to prasa sociālisms”,⁵¹⁶ viņš pauda aicinājumu savā uzrunā Sociāldemokrātiskās jaunatnes savienības biedriem.

To, ka, viņaprāt, „dzejnieks var būt arī politiķis un praktisks darbinieks”, Rainis apliecinājis kādā sarunā ar Pēteri Birkertu.⁵¹⁷ Pats uzņemoties politiķa lomu, Rainis izvirzīja par vienu no saviem uzdevumiem uzturēt priekšstatu par cienījamu un leģitīmu politikas praksi, kas viņam jau bija saistošs nepiesaistītā intelektuāļa fāzē. Retajās reizēs uzstājoties no Saeimas tribīnes, viņš nosodīja „veikalisku politiku”, ar to saprotot politisko oponentu centienus panākt sev lielāku labumu negodīgiem līdzekļiem. Šāda tipa politiku Rainis aicināja aizvietot ar idejisku, principiālu jeb „lielu” politiku.⁵¹⁸ Savā runā sociāldemokrātiskās preses 30 gadu jubilejā viņš centās atspēkot sev adresētos pārmetumus, proti, ka „dzejnieks nevar būt politiķis, praktiķis, veikalnieks”⁵¹⁹. Kā atbildi tam Rainis piedāvāja savu jau iepriekš izstrādāto jebūtības skatījumu uz politiķi, kas paredz, ka intelektuālim nav katrā ziņā jāatsakās no politiķa karjeras, jo abiem var būt arī vienoti uzdevumi: „Politiķis ir tas, kas dzīvi veido, sabiedrību veido, veido

⁵¹⁴ Rainis. Runa Satversmes sapulces 1. sesijas 27. sēdē 1920. gada 1. septembrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 9.—19. lpp., 18. lpp.

⁵¹⁵ Rainis. Runa Satversmes sapulces priekšvēlēšanu sapulcē 1920. gada 11. aprīlī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 113.—114. lpp., 114. lpp.

⁵¹⁶ Rainis. Runa Sociāldemokrātiskās jaunatnes savienības Rīgas nodaļas biedru vakarā 1920. gadā. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 193.—200. lpp., 200. lpp.

⁵¹⁷ RMM, Inv. Nr. 26366.

⁵¹⁸ Citēts pēc: Birkerts A. Raiņa mūža pēdējais cēliens. Grām.: *J. Rainis: Dzīve un darbi, XI sēj.* Rīga: A. Gulbja apgāds, 1931, 5.—23. lpp., 13. lpp.

⁵¹⁹ Rainis. Runa Sociāldemokrātiskās preses 30 gadu jubilejā 1922. gada 7. janvārī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 201.—203. lpp., 202. lpp.

lielās attiecības pret cilvēci. Tā ir liela vadoša loma un nav veikalnieciska kalkulācija un sīks aprēķins. Tiek teikts, ka ētikai ir jau gan sava nozīme, bet ētikai nav daļas gar politiku. Man turpretī ir tā pārliecība, ka ētikai ir gan daļas gar politiku. (..) Un tai šķirai, kas arī tā domā, kas cenšas pēc visas cilvēces vienības, tai šķirai ir ētika arī politikā. Nāks kā vispāratzītais tas skaistākais ētiskais uzskats, kas tiks izteikts no proletariāta. Te jums ir izskaidrojums, kāpēc es gribu arī skaitīties par politiķi, tāpat kā mani skaita par dzejnieku”.⁵²⁰

1920. gada nogalē dienasgrāmatā rakstītais par partijas biedru Rūdolfu Lindiņu varētu liecināt – arī Raiņa paša nodoms, iesaistoties valsts pārvaldē, ir bijis sniegt tām un sabiedrībai kopumā savu artavu tieši kā intelektuālim, taču šī misija ir terminēta. Par Lindiņu viņš atzīmējis: „Nau amata politiķis. Kad būs politiskais darbs padarīts, pāries uz citu – kulturēlu. Mums daudziem tā iet. Politika – tik nepieciešamība uz laiku”.⁵²¹ Lai jaunās valsts veidošanas sākumposmā valsts pārvaldes struktūrās iedzīvinātu vērtību dimensiju, kuras deficītu Rainis saredz, intelektuāļu uzdevums ir tajās iesaistīties, lai ar savu priekšzīmi un aicinājumiem kopumā uzlabotu klimatu šajā jomā. Būtībā Rainis šādi apliecina, ka valsts varas ietvaros ir izmantojami intelektuāļa pārziņā esošie simboliskās varas resursi. Arī turpmākajos gados politiķa karjeras laikā viņš to no jauna apstiprināja. Neatbildēts no Raiņa puses gan paliek jautājums, vai no šādiem cilvēkiem būtu sagaidāma arī ierindas politiķa atbildība un darbības maniere. Vienlaikus šie pārspriedumi parāda, ka Rainis tomēr akceptējis intelektuāļu un politiķu darbības veida atšķirīgo raksturu, kas lielā mērā pakārtots videi, kurā darbības tiek veiktas.

Rainis konsekventi turpināja aizstāvēt uzskatu, ka mākslinieciskajām izpausmēm ir jāatspoguļo sava laika sociālās un politiskās norises.⁵²² Viņš noliedza principu „l'art pour l'art”, kas neparedz no mākslas sagaidīt kādu plašāku sociālu funkciju izpildi. Rainis, tieši pretēji, apgalvoja, ka „mākslai vajag būt ar savu nolūku, jo, ja mākslai atņem nolūku, tad paliek tikai tehnika (..). Organismam vajag būt, un organisms ir tad, ja šī māksla ieiet visas tautas dzīvē, vismaz sava laika dzīvē”.⁵²³ Sabiedriski politiskā procesa un mākslinieciskās kultūras vides attiecības viņš uzlūkoja kā abpusēju bagātināšanās procesu. Šo momentu pēc atgriešanās no Šveices pasvītvoja arī Aspazija: „Sabiedrība”, viņa atzīmē, „māksliniekam ir tas pats, kas bitei

⁵²⁰ Rainis. Runa Sociāldemokrātiskās preses 30 gadu jubilejā 1922. gada 7. janvārī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 201.–203. lpp., 202. lpp.

⁵²¹ Rainis. *Dienasgrāmata (1920. – 1929.)*. Ieraksts dienasgrāmatā 08.12.1920.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html> (aplūkota 14.01.2015.).

⁵²² Rainis. Runa LSDSP studentu sekcijas sapulcē 1920. gada 1. decembrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 134.–136. lpp., 136. lpp.; *Skat. arī*: Rainis. Referāts Latvijas skatuves mākslas pulciņā 1921. gada 31. oktobrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 164.–174. lpp., 166. lpp.

⁵²³ Rainis. Referāts par mākslu teātra darbiniekiem. RMM, Inv. Nr. 26132.

ziedi. Viņa sniedz materiālu, no kura veidot mākslas tēlus”.⁵²⁴ Rainis ir vēl striktāks, argumentējot: ja māksla neatsaucas sava laika aktuālajām problēmām, tā nolemj sevi pagrimumam. Tās tas noticis Vācijā pēc Šillera, kurš teātri bija pūlējies padarīt par „izglītības iestādi”.⁵²⁵ Vienlaikus, viņš norāda, ka pēc šādām aktivitātēm sabiedrībā ir jābūt zināmam pieprasījumam, tajā jau pastāvošām vērtīborientācijām, kas ar mākslinieciskām izpausmēm var tikt bagātinātas. Kā jau atzīmēts, izvēli neturpināt darbu pie nepabeigtās patriotiskā satura caurvītās lugas „Imants” 1923. gada sākumā Rainis motivēja tieši ar to, ka sociālajā vidē, ko viņš raksturoja ar vārdiem „šovinisms” un „veikals”, patriotisma tēma publiku maz interesē.⁵²⁶

Mākslinieciskā kultūra ar savā rīcībā esošajiem līdzekļiem var sekmēt kopējo kultūras līmeņa pieaugumu iespējami plašā izpratnē. Tas attiecas gan uz politisko kultūru, gan starppersonu un sabiedrības grupu attiecību kultūru, gan publisko lietu kārtošanas kultūru, kā arī kultūru kā spēju kritiski spriest par procesiem un vērtēt tos. Runa ir arī par kultūru kā indivīda pašpaļāvību un visbeidzot – par starptautisko attiecību uzturēšanas prasmi.⁵²⁷ Tie, kā uzskata Rainis, ir demokrātijai neatņemami raksturlielumi, un to attīstīšanā būtiska loma ir ierādāma intelektuāļiem. Rainis saglabāja ciešu piesaisti arī mākslinieciskās kultūras videi kā profesionālās darbības jomai, būdams Nacionālā teātra direktors, izglītības ministrs, kā arī aizvien nodarbojoties ar rakstniecību. Viņš bieži uzsvēra, ka no tā, vai kultūrai tiks atvēlēta pienācīga loma, vistiešākajā veidā būs atkarīgas demokrātijas izredzes valstī. Kultūrai, viņa skatījumā, piemīt ne tikai pašvērtība, bet arī instrumentāls noderīgums: tā veicina sabiedrības uzplaukumu arī materiālā plāksnē, spēj pasargāt no radikālisma ideoloģijā (piemēram, komunisma), un kulturāli izglītots cilvēks nepakļaujas ekstrēmismam, spējot to atpazīt.⁵²⁸

Ar aicinājumu „māksliniekiem” nevairīties no atbildības uzņemties arī „sabiedrisku darbu”⁵²⁹ viņš vērsās pie rakstošās publikas, teātra vides pārstāvjiem, pedagogiem, preses darbiniekiem, kā arī studentiem, nemainīgi akcentējot intelektuāļu pārziņā esošos simboliskās varas resursus, „garīgos un ne varas līdzekļus”.⁵³⁰ Rainis ar to saprot spēju mainīt

⁵²⁴ Rainis. Par sevi un mākslu 1925. gada 13. jūnijā. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 246.–248. lpp., 247. lpp.

⁵²⁵ Rainis. Referāts Latvijas skatuves mākslas pulciņā 1921. gada 31. oktobrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 164.–174. lpp., 171.–172. lpp.

⁵²⁶ Birkerts P. *Atmiņas par Raini*. RMM, Inv. Nr. 26366, 28. lp.

⁵²⁷ Rainis. Runa Satversmes sapulces 4. sesijas 5. sēdē 1921. gada 28. septembrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 24.–31. lpp., 31. lpp.

⁵²⁸ Rainis. Runa Satversmes sapulces 1. sesijas 33. sēdē 1920. gada 10. septembrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 20.–24. lpp., 22.–23. lpp.

⁵²⁹ Rainis. Runa savas 60 gadu jubilejas vakarā studentu biedrībās „Zemgālija” un „Klints” 1925. gada 10. oktobrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 253.–255. lpp., 254. lpp.

⁵³⁰ Rainis. Runa Pirmās Saeimas 2. sesijas 36. sēdē 1923. gada 13. jūlijā. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 50.–63. lpp., 62. lpp.

vērtīborientācijas tā vietā, lai tieši piespiestu kaut ko darīt vai pakļauties. Šajā „kultūras politikas” jomā īpaša loma ir pedagogiem, kuri ar tās praktizēšanu varētu balansēt reģionā dominējošo valstu Krievijas un Vācijas realizēto „varas politiku”; izkopt „garu” nevis „tehniku”,⁵³¹ līdzsvarot tehnokrātisko metožu lomu sabiedrības pārvaldīšanā ar tādu personību attīstīšanu, kuras publiskajā telpā būtu spējīgas patstāvīgi un kritiski spriest, nepieļautu pastāvošās varas nekritisku glorifikāciju.⁵³² Rainis arī aicināja intelektuāļus sniegt ieguldījumu sabiedrības grupu savstarpējās sadzīvošanas normu kultūras izkopšanā. Presei, kā viņš uzsvēra, jāuzņemas „sabiedriskās ētikas turētājas” loma. Īpaši akcentēta tiek dažādības vadība (taču ne atšķirību izlīdzināšana) sabiedrībā – funkcija, kas presei būtu jāveic sabiedrības etniskās kompozīcijas dēļ. Pirmkārt, būtu veicināma labvēlīgu attiecību veidošanās etnisko un sociālekonomisko grupu starpā. Otrkārt, būtiska ir arī dažādu Latvijas reģionu līdzvērtīga attīstība. Runājot par sabiedrībā pastāvošajām atšķirībām, Rainis aicina būt „smalkjūtīgākiem”.⁵³³

Rainis neuzlūko demokrātiju kā jau sasniegtu vēlamu stāvokli; aizvien ir nepieciešami ieguldījumi tās attīstībā. Viņš atzīst, ka „demokrātija dibinājas uz nemitīgu pastāvošās iekārtas pārveidošanu un virzīšanu uz augšu”, ko veic pati sabiedrība. Tā gan ir jāizglīto šī uzdevuma veikšanai: „Tiklīdz mēs kādu stāvokli gribam konservēt, mēs topam regresīvi un tautai kaitīgi”.⁵³⁴ Formāli apliecināta lojalitāte demokrātijai negarantē tās ilgtspēju, viņš secina. Tās sekmīga funkcionēšana un iedzīvotājiem sniegtās iespējas realizēt kopsabiedriskos mērķus demokrātijas satvarā ir atkarīgas no zināmu demokrātiskajam procesam raksturīgu mehānismu praktizēšanas. Labās prakses piemērs šajā ziņā Rainim aizvien bija Šveices demokrātija. Kā vērtīgu paraugu viņš īpaši uzteica tur praktizētos daudzskaitlīgos referendumus, kas attīsta indivīdu spēju spriest par sabiedriski politiskajām norisēm, tādējādi arī sniedzot iespēju izpausties „tautas radošam garam”.⁵³⁵ Vairīties viņš savukārt aicināja no Vācijas „politiskā paternālisma” modeļa, kas veicina sabiedrības intereses zudumu par politisko procesu un ierobežo spēju veidot par to informētu spriedumu.⁵³⁶ Šajā kontekstā sabiedrības izglītošana

⁵³¹ Rainis. Runa 5. Latvijas Skolotāju savienības konferencē 1922. gada 11. aprīlī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 207.–208. lpp., 208. lpp.

⁵³² Rainis. Runa Pirmās Saeimas 2. sesijas 36. sēdē 1923. gada 13. jūlijā. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 50.–63. lpp., 62. lpp. *Skat. arī*: Rainis. Apsveikums studentu biedrības „Klints” 5 gadu jubilejā 1927. gada 19. martā. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993.

⁵³³ Rainis. Runa Pirmās Saeimas 5. sesijas 11. sēdē 1924. gada 16. maijā. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 72.–83. lpp., 77. lpp.

⁵³⁴ Rainis. Runa Demokrātiskās skolas nedēļā 1929. gada 18. jūnijā. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, p. 367.

⁵³⁵ Rainis. Runa Satversmes sapulces 4. sesijas 5. sēdē 1921. gada 28. septembrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 24.–31. lpp., 31. lpp.

⁵³⁶ *Ibid.*, 28. lpp.

neparedz paternālisko elementu, bet gan demokrātijas mehānismu apgūšanu. Intelektuāļu loma mazās valstīs līdz ar to iegūst īpašu nozīmīgumu.

Indivīda atbildību par iedibinātā demokrātiskā režīma ilgtspēju un tālākveidošanu Rainis akcentēja visā politiķa karjeras laikā. Jaunizveidotajā demokrātijā aktuāls ir sabiedrības iekārtas formas mehānismu, kā arī attiecīgas politiskās kultūras un uzvedības normu apguves jautājums. Rainis refleksijā par indivīda lomu pasvītvoja viņa kā funkcionējošas demokrātijas aģenta nozīmi un pauda nožēlu par pilsoņu brīvprātīgas iesaistes apsīkumu sabiedriskajās lietās. Latvijā vērojama izteikti kontrastēja ar Raiņa Šveices pieredzi. Kādā savā runā 1922. gadā Rainis konstatē sabiedrībā dominējošās tendences: „Ļaudis tagad strādā pie sava privāta darba, viņi neņem dalību politikā, lai rosinātu valsts dzīvi. Tādu parādību pabalsta no augšas. Tā mūsu dzīve top nedemokrātiska”.⁵³⁷ Rainis pasvīturo demokrātijas kā pašpietiekamu indivīdu balstītas politiskās iekārtas formas raksturu iepretī autokrātijām, kam ir izdevīgs nekritisks un kūtrs pūlis. Tādējādi Rainis reizē arī brīdina par šāda sabiedriskā noskaņojuma iespējamām sekām (autokrātisku tendenču atdzimšanu) un tā evolucionējošo raksturu. Viņu satrauc riski, ko ietver jaunām demokrātijām raksturīgā tendence valsts varai slāpēt indivīdu līdzdarbību sabiedrisko lietu kārtošanā, tādējādi atstājot sev plašākas iespējas nekontrolētiem manevriem. Šāda prakse nereti tiek pamatota ar pilsoņu demokrātijas pieredzes īslaicīgumu un līdz ar to kompetences trūkumu sabiedriski nozīmīgos jautājumos. Rainis pauž bažas par to, ka valsts varas pozīcijās esošie savtīgās interesēs veicina sabiedrībā pilsoniskā apātiskuma noskaņojumu: „Valsts dzīves vadīšanu, jaunas dzīves uzbūvi ņem pie mums zināmas bagātākas šķiras un grupas savās rokās, un no šīs puses atskan tādi teicieni (..), ka tauta vispār pati sevi valdīt nav spējīga, ka mūsu tautai sevišķi nav pietiekošas izglītības, nav intereses pie valsts dzīves, ka vispār tauta ir kaut kas zemāks, kas ir jāvalda no augšas. Tādi uzskati vēl nebija mūsu valsts pašā sākumā. Mūsu valsts sākums ir demokrātisks, bet mēs esam gājuši ačgārnu ceļu”.⁵³⁸ Būtībā šeit ir runa par politiskās kultūras attīstīšanu; tāds ir Raiņa nodoms, uzstājot, ka ikkatram pilsonim valstī jābūt „kulturelam”.⁵³⁹

Līdzīgi kā pirms darbības uzsākšanas valsts pārvaldē, Rainis arī neatkarīgajā Latvijā turpināja pasvītrot dažādu kultūras institūciju mobilizējošo, izglītojošo un socializējošo funkciju. Teātris, viņš atzīmē, veicina darbību un iniciatīvu.⁵⁴⁰ Teātra vidē, izmantojot mākslas žanra

⁵³⁷ Rainis. Runa Rīgas pilsētas domes priekšvēlēšanu sapulcē 1922. gada 19. februārī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 195. lpp.

⁵³⁸ Rainis. Runa Satversmes sapulces 4. sesijas 5. sēdē 1921. gada 28. septembrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 24.–31. lpp., 25. lpp.

⁵³⁹ Rainis. Runa Pirmās Saeimas 8. sesijas 19. sēdē 1925. gada 20. maijā. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 88.–95. lpp., 89.–90. lpp.

⁵⁴⁰ Rainis. Referāts lauku pašvaldības darbiniekiem 1921. gada 20. novembrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 184.–191. lpp., 186.–187. lpp.

priekšrocības, iespējams runāt atklātāk⁵⁴¹ nekā citās vidēs. Skatuves mākslu ietekmes potenciāla ziņā viņš pielīdzina presei, pirmo uzlūkojot kā pārāku: „Aristofana komēdijas ir gandrīz tas pats, ko mēs saucam par avīžu satīrisko feļetonu. Tam pat jābūt aktieru mākslai tagad. Mēs redzam to parādību, ka aktiera māksla jau tagad, vēl neatdzimusi, stāv augstāk nekā mūsu avīžniecība. Lieta ir tā, ka aktiera mākslas mērķi ir augstāki, viņš reprezentē augstākās garīgās spējas, otrkārt, viņš ir enerģiskāks, un, treškārt, viņam piemīt vairāk sajūsmas elements”.⁵⁴² Teātra vide tātad spēj iedibināt zināmu normatīvu standartu un vienlaikus, pateicoties tai raksturīgajai dinamikai, mudināt auditoriju uz darbību. Teātrim nav jābūt „morāliskai iestādei”,⁵⁴³ bet gan līdzšinējās tradīcijās jāturpina „modernizācijas aģenta” darbs. Rainis atgādināja, ka tieši teātra vidē parādījās atmodas gars, un šajā procesā īpašus nopelnus viņš piedēvē Ādolfā Alunāna lugām, kurās tikušas risinātas attiecības starp muižniekiem un zemniekiem. Tautas folkloras mantojums, ko Rainis uzlūkoja kā būtisku materiālu tautas tiesību uz pašnoteikšanos pamatošanai nepiesaistītā intelektuāļa fāzē, viņš uzskata, nav bijis pietiekams pamats, lai tauta apzinātos sevi kā tādu; tautas dziesmās tauta izjuta sevi kā zemniekus, latviešu dramaturģija šo attieksmi ievirzīja modernā gultnē, liekot tautai apzināties un nodefinēt savas intereses.⁵⁴⁴ Arī šie spriedumi ir pārmantoti no nepiesaistītā intelektuāļa fāzes.

Problēmjaucājumi, kam Rainis veltīja uzmanību, uzskatāmi liecina par intelektuāļa distancēto, no tūlītējām ikdienas vajadzībām attālināto skatījumu. Viņš aizvien saglabāja prasīgumu pret cilvēku, kurš spētu izpildīt viņa ambiciozo programmu izpildīt, taču, tieši tāpat kā iepriekš, viņš arī atzīmēja, ka „ģēnijs nau ārkārtīgs cilvēks, bet normālais, un tādām jātop katram”.⁵⁴⁵ Identisku viedokli viņš tika paudis arī periodā pirms iesaistes valsts pārvaldē neatkarīgajā Latvijā. Ar šādiem cilvēkiem viņš būtu spējis sadarboties, taču realitāte bija atšķirīga. Primāri Raiņa nerealizētā vēlme atrasties valsts augstāko amatpersonu lokā bija saistīta ar ambīcijām turpināt pildīt sabiedrības garīgā līdera lomu. Ir zināms pamats apgalvot, ka Valsts prezidenta amats sava reprezentatīvā rakstura dēļ tam būtu bijis visvairāk piemērots.

⁵⁴¹ Rainis. Referāts Latvijas skatuves mākslas pulciņā. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 164.–174. lpp., 171.–172. lpp.

⁵⁴² *Ibid.*

⁵⁴³ Rainis. Referāts lauku pašvaldības darbiniekiem 1921. gada 20. novembrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 180.–191. lpp., 188.–189. lpp.

⁵⁴⁴ *Ibid.*

⁵⁴⁵ Rainis. *Dienasgrāmata (1920–1929)*. Ieraksts 04.01.1921.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1921.html> (aplūkots 21.08.2012.).

2.3. Rainis Valsts prezidenta vēlēšanās

Raiņa dzīves laikā neatkarīgajā Latvijā notika trīs Valsts prezidenta vēlēšanas (1922., 1925. un 1927. gadā), un nevienās no tām viņš amatu neieguva, lai gan šādas ambīcijas nenoliedzami loloja. 1922. gada 14. novembrī šajā amatā Latvijas Republikas pirmā Saeima ievēlēja Demokrātiskā centra, Latgales darba partijas un Jaunzemnieku savienības frakcijas virzīto⁵⁴⁶ Jāni Čaksti.⁵⁴⁷ Raiņa kandidatūra no LSDSP puses pat netika piedāvāta, un Čakste tika ievēlēts, saņemot 92 deputātu atbalstu.⁵⁴⁸ Saeimas stenogrammas likumsakarīgi neatklāj šo vēlēšanu aizkulises, bet tās fiksētas toreizējā Sociāldemokrātiskās partijas Saeimas frakcijas priekšsēdētāja Fēliksa Cielēna atmiņās. Saeimas priekšsēdētāja vēlēšanas notika 1922. gada 7. novembrī. Tika ievēlēts Fricis Vesmanis (ar 72 balsīm par, 12 pret, 14 deputātiem atturoties). Šajās un nedēļu vēlāk notikušajās Valsts prezidenta vēlēšanās pietika ar vienu balsošanas kārtu.

Cielēns un viņa partijas biedrs Fricis Mendērs savās atmiņās atklāj, ka šāda vienprātība balsojumā bija skaidrojama ar iepriekš noslēgtu vienošanos sociāldemokrātu un centrisko partiju starpā. Frakcijas prezidijā vienbalsīgi ticis nolemts par Saeimas priekšsēdētāju virzīt nosvērtu juristu Frici Vesmani, Raiņa kandidatūra tika atzīta par nepiemērotu, frakcijai uzskatot, ka šādu amatu viņš nespēs pildīt personīgo iezīmju dēļ. Attiecībā uz Valsts prezidenta vēlēšanām Mendērs norāda: „Visa s.-d. partija vēlējās Raini redzēt par Latvijas valsts prezidentu. Tas nevarēja notikt, jo sociāli nošķīrotai sabiedrībai ir sava neatvairāma loģika, kas izriet no sociālo spēku samēra un politiskās kultūras līmeņa”.⁵⁴⁹ Lai arī Mendērs, iespējams, pārspīlē, aprakstot sociāldemokrātu vienprātību vēlmē attīstīt Raiņa karjeru kā politiķim, otrais viņa minētais apsvēruma ir grūti apstrīdams. Rainis sastapās ar identisku situāciju kā Satversmes sapulces priekšsēdētāja vēlēšanās – pat ja atsevišķi sociāldemokrātu partijas biedri īpašās cieņas dēļ, ko Rainis baudīja kā partijas ideoloģisks līderis, labprāt būtu bijuši gatavi balsot par viņu kā nākamo Valsts prezidentu, savu lomu spēlēja gan pragmatiski spriedumi par viņa personības nepiemērotību amatiem, gan politisko spēku samērs.

Balsojumā sociāldemokrāti sadarbojās ar Demokrātisko centru vairākuma atbalsta (51 balss) nodrošināšanai viņu kandidātam Jānim Čakstem. Pēc tam Demokrātiskā centra līderis Pēteris Bergis vērsies pie Zemnieku savienības un citām frakcijām, aicinot balsot par vēlamo kandidātu.⁵⁵⁰ Cielēna skaidrojums šādai rīcībai ir tāds, ka sociāldemokrātu frakcija uzskatīja par

⁵⁴⁶ Latvijas Republikas Saeima. (Sast. H. Kārklīņš). *Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas. I. sesija*. Rīga: Latvijas Republikas Saeima, 1923, 32. lpp.

⁵⁴⁷ *Ibid.*, 27. lpp.

⁵⁴⁸ *Ibid.*, 32. lpp.

⁵⁴⁹ LVVA. Fonds Nr. 3949, Apraksts Nr. 1, Lieta Nr. 15. Mendērs F. Atmiņas par attiecībām starp Raini un buržuāziskās Latvijas sociāldemokrātiem, 15. lp.

⁵⁵⁰ Cielēns F. *Laikmetu maiņa: atmiņas un atziņas. 3. grāmata*. Stokholma: Memento, 1998, 160. lpp.

nepieciešamu jau pirmajā kārtā nodrošināt Čakstem iespējami lielu balsu skaitu, lai „celtu viņa autoritāti tautas acīs”. Kā Menders, tā Cielēns atzīst: balsojums bija motivēts ar ieinteresētību novērst iespējamo Ulmaņa ievēlēšanu.⁵⁵¹ Savu lomu spēlēja arī sociāldemokrātu ambīcijas iesaistīties valdības veidošanā. Šajā periodā sociāldemokrāti jūtami bija nosvērušies labējā virzienā, un manevrs ar Valsts prezidenta kandidāta izvirzīšanu tika veikts, cerot pavērt ceļu koalīcijas izveidei ar pilsoniskajām grupām, jo īpaši Čakstes pārstāvēto Demokrātisko centru. Partijas oficiāli paustā nostāja bija – tā nevar cerēt uz sociālistiska kandidāta ievēlēšanu un balsos par pieņemamāko.⁵⁵² Šiem aspektiem parlamentārā demokrātijā valsts pārvaldes struktūrās ir lielāka nozīme nekā subjektīvi vērtējamajiem individuālajiem nopelniem. Rainis vēl aizvien atsacījās to akceptēt, viņš nebija izkopus prasmi samierināties ar zaudējumu, un, būdams apbēdināts par šādu iznākumu, noklausīties Valsts prezidenta zvērestu neieradās.⁵⁵³

Prezidenta vēlēšanu aizkulises atklāj politiskajā procesā iesaistīto pušu nodomu sadursmi. Raiņa partijas biedri rīkojās atbilstoši parlamentārā politikā pieņemtai rīcības praksei, īstenojot kompromisus. Rainis savukārt to uzlūkoja vienkāršoti – kā necienīgu rīcību. Arī dienasgrāmata šajā periodā parāda Raiņa aizvainojumu un mēģinājumus samierināties ar situāciju, kurā nav iegūts vēlamais, vienlaikus attīstot apjomīgas ieceres par radāmajiem literārajiem darbiem.⁵⁵⁴

Rainis cieta fiasko arī valdības veidošanas laikā, kad 1923. gadā LSDSP neizvirzīja viņu izglītības ministra postenim. Partijā vienprātīgi ticis nolemts Raiņa kandidatūru nevirzīt, tam par iemeslu minot jau iepriekš izskanējušos argumentus: „Negribējām lielo dzejnieku apgrūtināt ar praktisku darbu, kas veicams ministram”.⁵⁵⁵ Centrālās komitejas slēgtajā sēdē ticis spriests, ka „liels dzejnieks bieži lido savā fantāzijā un atrodas savu ideālo tēlu vidē, Kastaņolas trimdas dēļ Rainim nav īpaši labi attīstīta reālās vides uztvere, un viņam tendence cilvēkos saskatīt labo un pārlietu tiem uzticēties.” Rainis bija viegli ietekmējams un manipulējams, kas neviens uzticību politiskajā dzīvē.⁵⁵⁶ Arī šādam vērtējumam daudzējādā ziņā var piekrist. Dienasgrāmatā dokumentēti daudzskaitlīgi „lūdzēju” jeb aizņēmēju apmeklējumi. Rainis, kurš jau bija iemantojis zināmu turību, lūgtos aizdevumus arī labprāt sniedza,⁵⁵⁷ ne vienmēr saņemot pārlicinošu to nepieciešamības pamatojumu. Partijas biedru lēmumu ietekmējis arī tas, ka

⁵⁵¹ Cielēns F. *Laikmetu maiņā: atmiņas un atziņas. 3. grāmata*. Stokholma: Memento, 1998, 174. lpp.; Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu krātuve. Fonds: Fricis Menders. Inv. Nr. Rk2217. Npublicēts materiāls. Menders F. *Domas, darbi un dzīve. 8. daļa*. 1299. lpp.

⁵⁵² Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu krātuve. Fonds: Fricis Menders. Inv. Nr. Rk2217. Npublicēts materiāls. Menders F. *Domas, darbi un dzīve. 8. daļa*. 1299. lpp.

⁵⁵³ Cielēns F. *Laikmetu maiņā: atmiņas un atziņas. 3. grāmata*. Stokholma: Memento, 1998, 161. lpp.

⁵⁵⁴ *Skat., piem., Rainis. Dienasgrāmata (1920–1929)*. Ieraksts dienasgrāmatā 23.12.1922.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html> (aplūkota 17.02.2013.).

⁵⁵⁵ Cielēns F. *Laikmetu maiņā: atmiņas un atziņas. 3. grāmata*. Stokholma: Memento, 1998, 165. lpp.

⁵⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁵⁷ *Skat., Rainis. Dienasgrāmata (1920–1929)*. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html> (aplūkota 17.02.2013.).

Rainis jau bija uzsācis darbu Nacionālā teātra direktora amatā, kā arī bažas par viņa nepietiekamo kompetenci praktiskos ar izglītības sistēmu saistītos jautājumos. Līdz ar to šo amatu uzticēja tautskolotājam Kārlim Dēķenam.⁵⁵⁸ Šo notikumu iespaidā Rainis demonstratīvi pārsēdās Saeimas sēžu zāles pēdējā solā⁵⁵⁹ un aizvien mazāk interesējās par Saeimas rutīnas darbu.

Raiņa dienasgrāmatā šajā periodā fiksēta vilšanās par to, ka viņš ir kļuvis nevajadzīgs un nesaprasts.⁵⁶⁰ 1922. gada 23. decembrī pēc ilgāka pārtraukuma dienasgrāmatā viņš rakstīja: „Izlaisti atkal 3 mēneši. Kādēļ? Nezinu vairs. Laikam sīki iemesli. Varbūt arī nogurums no darba un uzbrukumiem. (..) Negribas rādīties ļaudīs, (..) nogurums (..). Sajūta tomēr arī būs nogurdinājusi: apkarojumi, teātru aktieru gļēvulība, izdzēstība no preses, partijas nevērība, – jūtos kā nevajadzīgs. Jā, tautības un jaunās valsts ideja izbeigusies, nogājusi veikalībā kā pirmā tautība tautiskās siļķēs, – (..) drusku jāatminas, kas par šiem 3 mēnešiem bijis. Vēlēšanu sapulces: Rīgā 3–5 reizes, Jēkabmiestā, kur gāja ļoti labi. Tad iznākums: man ir visvairāk balsu, vairāk nekā Čakstem un Ulmanim kopā, bet partija neliek priekšā par prezidentu. (..) Lāčplēši mani sumina un celšot par prezidentu. Par to man uzbrūk, un partija dusmīgi cieš klusu. Kabinets sarunās mani neaicina, negribot runāt par izglīt. ministri”.⁵⁶¹ Pāris nedēļas vēlāk viņš dienasgrāmatā fiksē plašāka mēroga ieceres un norāda, ka ministrijā darboties nemaz nav vēlējis: „Esmu izpildījis savu politisko pienākumu: devis Latvijas ideju, līdzī darbodamies praktiskā politikā, esmu panācis to, ka partija atzinusi Latvijas valsti kā patstāvīgu un sākusi līdzī strādāt uzbūves darbu (..). Es nu esmu savu pienākumu izpildījis, praktiski būt iekšā ministrijā nau mans pienākums. Es varu iet pie sevis”.⁵⁶²

Ar nacionālās valsts izveidi Rainis savu „nacionālo ideju” uzlūko kā „novestu līdz galam”. Viņš savukārt par savu tālāko uzdevumu uzstāda reflektēt par to, „kā cilvēce tālāk jāorganizē”.⁵⁶³ Šāds ieraksts gan var tikt lasīts arī kā aizvainotas personības demonstratīva norobežošanās no kolēģiem, kuri, viņaprāt, šai personībai nepietiekamā mērā izrāda pateicību par nopelniem. To apstiprina arī Cielēns, norādot, ka Raiņa sarūgtinājums bijis acīmredzams, un dienasgrāmatā nepilnīgi atklājas tas, cik dramatiski Rainis uztvēris atbīdīšanu no jebkura amata.⁵⁶⁴ Pēc atgriešanās no Kastaņolas Raiņa ieraksti dienasgrāmatā patiešām kļuva ievērojami retāki, un pilnīgu ainu par viņa uzskatiem un nodomiem no tiem izsecināt ir grūti. Esošie ieraksti lielākā

⁵⁵⁸ Cielēns F. *Laikmetu maiņā: atmiņas un atziņas. 3. grāmata*. Stokholma: Memento, 1998, 165. lpp.

⁵⁵⁹ *Ibid.*, 176. lpp.

⁵⁶⁰ Skat. Rainis. *Dienasgrāmata (1920–1929)*. Ieraksts dienasgrāmatā 19.02.1923. un 20.02.1923. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html> (aplūkota 21.08.2012.).

⁵⁶¹ Rainis. *Dienasgrāmata (1920–1929)*. Ieraksts dienasgrāmatā 23.12.1922. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1922.html> (aplūkota 21.08.2012.).

⁵⁶² Rainis. *Dienasgrāmata (1920–1929)*. Ieraksts dienasgrāmatā 06.01.1923. <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html> (aplūkota 21.08.2012.).

⁵⁶³ *Ibid.*

⁵⁶⁴ Cielēns F. *Laikmetu maiņā: atmiņas un atziņas. 3. grāmata*. Stokholma: Memento, 1998, 176. lpp.

mērā attiecas uz paveikto un iecerēto literārajā laukā nekā atspoguļo norises valsts pārvaldē un viņa vērtējumus par to. Rainis aizvien par savu uzdevumu izvirzīja „dzejot to, ko tauta jūt, ko domā, – ne ikdienā, ne personiskā dzīvē, bet lielā, ideju, filozofijas, arī politiskas dzīves gudrībā”.⁵⁶⁵ 1923. gadā dienasgrāmatā piepildījuma trūkums politiķa karjerā tiek raksturots ar ierakstu: „Viss bijis tikai garš, triju gadu garš satikšanās mielasts, kurš beidzas ar lielām pagīrām. Nu galva sāp, nezina, kurp iet, ko darīt”.⁵⁶⁶

Savā entuziasmā par politiķa lomas piedāvātajām iespējām un savām izredzēm tās izmantot kopsabiedrisku mērķu vārdā Rainis nebija konsekvents. Nogurums, nespēja konstatēt savas vīzijas realizēšanos praksē un vairākkārtējās vilšanās, nesaņemot kārotos amatus, provocēja arī komentārus, kuros parādās apnikuma pazīmes, un politika uzlūkota kā necienīga savu spēku šķērdēšana. 1922. gada 23. decembrī, īsi pēc Valsts prezidenta vēlēšanām, kurās LSDSP netika izvirzījusi Raiņa kandidatūru, vilšanās pavadīja viņa refleksiju par savu lomu un politisko ambīciju atbilstību tam, kāda viņa tālākā rīcība būtu vēlamāka kā viņam pašam, tā valstij: „Vai man pašam vērts? (..) Vai nepietiek upuru valsts idejai? Vai nau jāiet tālāk? Vai neesmu pietiekoši strādājis un visu devis? Ja ir iespējams ideju vest tālāk, lai ved pa manu ceļu, ko devu; ja ne, es arī nevaru līdzēt. Man jāiet tālāk, ir laiks”.⁵⁶⁷

Decembrī Rainis Saeimas sēdēs nav piedalījies, visticamāk, tādējādi demonstrējot savu aizvainojumu.⁵⁶⁸ Cielēns kā Raiņa tuvs draugs saņēmis partijas deleģējumu viņu apmeklēt personīgā vizītē, lai izskaidrotu frakcijas balsojuma motīvus. Cielēna skaidrojums par to, ka, pastāvot uz Raiņa kandidatūru, palielinātos labā spārna izredzes prezidenta vēlēšanās, viņu nav apmierinājis, un Rainis paziņojis, ka šādā situācijā aizvien bijis iespējams izvirzīt viņa kandidatūru Saeimas priekšsēdētāja amatam. To nedarot, viņš akcentēja, partija parādījusi, ka cenšas viņu „iekapsulēt” un liedz iespēju viņam kā Latvijas cēlājam kalpot tautai un valstij.⁵⁶⁹ Vēlme iegūt jebkuru no amatiem demonstrē skaidras programmas trūkumu. Raiņa vēlmi ieņemt šos atbildīgos amatus valsts pārvaldes struktūrās, iespējams, pastiprināja jaunajā demokrātijā kopumā valdošā neizpratne par amatu raksturu. Proti, tiem tika piedēvēta pārmērīgi simboliska nozīme, notušējot ikdienas rutīnas darba smagumu un administratīvo aspektu. Saeimas priekšsēdētāja amatam, ko Rainis būtu bijis gatavs saņemt kā kompensāciju par neievēlēšanu par prezidentu, raksturīgas tieši administratīvas funkcijas. Sabiedrībā tika pieņemts, ka valsts administratīvā vadībā ir tiesības atrasties tiem, kuri valsti cēlušī, un arī Rainis savos spriedumos

⁵⁶⁵ Rainis. *Dienasgrāmata (1920–1929)*. Ieraksts dienasgrāmatā 07.01.1923.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html> (aplūkota 21.08.2012.).

⁵⁶⁶ Rainis. *Dienasgrāmata (1920–1929)*. Ieraksts dienasgrāmatā 20.02.1923.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html> (aplūkota 21.08.2012.).

⁵⁶⁷ Rainis. *Dienasgrāmata (1920–1929)*. Ieraksts dienasgrāmatā 23.12.1922.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1922.html> (aplūkota 16.09.2012.).

⁵⁶⁸ Cielēns F. *Laikmetu maiņa: atmiņas un atziņas. 3. grāmata*. Stokholma: Memento, 1998, 174. lpp.

⁵⁶⁹ *Ibid.*

vadījies no šādiem pieņēmumiem.⁵⁷⁰ Laikrakstā „Latvis”, izvērtējot Raiņa karjeru politikā *post factum* pēc viņa nāves un nosodot sociāldemokrātu nelojalitāti pret Raini kā savu biedru, raksta: „Uguns un nakts” un „Daugava” deva Rainim arī domu, ka viņš ir neatkarīgās Latvijas pamatu licējs. Tāpēc viņš pēc savas atgriešanās Latvijā, protams, nevis aiz karjerisma, bet lietu uztverdams ļoti cēli, gaidīja, ka viņu ievēlēs par neatkarīgās Latvijas prezidentu (..).⁵⁷¹ Nav pamata apgalvot, ka Rainis nedomāja to, ko apgalvoja (proti, viņš tiešām vēlējās sniegt tālāku ieguldījumu valsts uzplaukumā), tomēr viņam trūka pietiekamas izpratnes par to amatu funkciju raksturu, uz kuriem viņš pretendēja.

Rainis reflektēja par dažādiem ikdienā vērotiem sabiedriski politiskās dzīves defektiem un veidiem, kā tos novērst. Autokrātiskā režīma mantojuma negatīvo efektu mazināšanai ir nepieciešama paaudžu nomainīšana, Rainis secināja pēc pieciem aizvadītiem gadiem valsts pārvaldē 1925. gadā. Viņš īpaši uzsver indivīda nozīmi nelielās valstīs, jo tās „nevar dibināties uz ārējo varu”,⁵⁷² bet gan to īpašais trumpis ir savas valsts dzīvē ieinteresēti pilsoņi. Periodā pirms neatkarīgās valsts izveides Rainis tika paudis bažas par pašu sabiedrības locekļu (tautas) motivāciju izveidot savu valsti. Līdzīgi arī jaunajā situācijā viņu motivācija ir būtiska valsts un tai izvēlētajās sabiedriskās iekārtas formas uzturēšanā. Tieši tāpat kā iepriekš, tika pasvītrotas nacionālās pašnoteikšanās tiesības; arī jaunajā politiskajā izkārtojumā indivīdiem ir jābūt gataviem iestāties par savām tiesībām; šoreiz – jau indivīda un pilsoņa. To paredzēja Raiņa priekšstats par „demokrātismu”.⁵⁷³

1925. gadā bija jāriko nākamās valsts prezidenta vēlēšanas. Tas bija Raiņa 60. jubilejas gads. Viņam par godu, līdzīgi kā pirms 10 gadiem, tika rīkoti vērienīgi pasākumi, kuros plaši pārstāvētas bija dažādas sabiedrības grupas un institūcijas – Saeima, teātri, jaunatnes apvienības, pedagogi, LSDSP Centrālkomiteja, ap 100 dažādu strādnieku organizāciju, biedrību un talanta cienītāju.⁵⁷⁴ Raiņa popularitāte bija šķietami augsta. 1924. gadā prese ziņoja par nepatiku, ko Čakste kā prezidents jau bija izpelnījies politiskajās aprindās. Kā rakstīja laikraksts „Rīgas Ziņas”, kuluāros pat tikusi apspriesta prezidenta atcelšana no amata. Pārvēlēšanas gadījumā lielākās izredzes tika prognozētas Rainim.⁵⁷⁵ Tas atkal ļāva cerēt uz panākumiem. Saeimas I sesijas 2. sēdē 1925. gada 6. novembrī Valsts prezidenta vēlēšanām tika izvirzīti trīs kandidāti. Līdz ar Raini, kurš tika izvirzīts no sociāldemokrātu saraksta un frakcijas nomināciju kandidēt

⁵⁷⁰ Cielēns F. *Laikmetu maiņā: atmiņas un atziņas*. 3. grāmata. Stokholma: Memento, 1998, 176. lpp.

⁵⁷¹ *Latvis*, 18.09.1929., 2. lpp.

⁵⁷² Rainis. Runa Pirmās Saeimas 8. sesijas 19. sēdē 1925. gada 20. maijā. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 88.–95. lpp., 89.–90. lpp.

⁵⁷³ Rainis. Runa Kultūras svētku priekšvakarā 1929. gada 8. jūnijā. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 359.–362. lpp., 360. lpp.

⁵⁷⁴ Birkerts A. Raiņa mūža pēdējais cēliens. Grām.: *J. Rainis: Dzīve un darbi, XI sēj.* Rīga: A. Gulbja apgāds, 1931, 5.–23. lpp., 6. lpp.

⁵⁷⁵ Opozīcija pret valsts prezidentu. *Rīgas Ziņas*, 24.11.1924.

pieņēma, uz amatu atkārtoti pretendēja Čakste, kuru izvirzīja „Demokrātiskais centrs”, „Jaunzemnieku Savienība”, „Latgales demokrātu partija” un „Latgales darba partija”. No Zemnieku savienības tika izvirzīts Kārlis Ulmanis.⁵⁷⁶ Pirmajā balsojumā Rainis saņēma visvairāk – 33 – balsis (Ulmanis 32 un Čakste 29). Šāds balsu sadalījums paredzēja vēlēšanu otrās kārtas rīkošanu, taču tajā sociāldemokrātu frakcija noņēma Raiņa kandidatūru, un Rainis pats paziņoja: „Tā kā pirmā balsojumā neesmu dabūjis absolūtu balsu vairumu, tad uz sociāldemokrātiskās strādnieku partijas Saeimas frakcijas priekšlikumu noņemu savu kandidatūru uz Valsts Prezidenta amatu”.⁵⁷⁷ Sociāldemokrāti apzinājās, ka nākamajās kārtās atbalsts Rainim nepieaugs, un, cenšoties novērst iespējamo vairākuma nosvēršanos par labu Ulmanim, Raiņa kandidatūru atsauca, tādējādi koncentrējot balsis ap Čaksti.⁵⁷⁸ Šāds manevrs attaisnojās, un 60 par viņu nodotās balsis garantēja Čakstes otrreizēju ievēlēšanu Valsts prezidenta amatā, kamēr Ulmanis saņēma 31 deputāta atbalstu.⁵⁷⁹

Īsi pirms šīm vēlēšanām publiskā uzstāšanās reizē Rainis savas darbības nepieciešamību valsts pārvaldē pamatoja, skaidrojot, ka savu pastāvīgo nodomu par „kulturālas” politikas iedzīvināšanu viņš vislabāk var īstenot, pats šajā vidē darbojoties. Rainis centās aizstāvēt savu izvēli, skaidrojot, ka intelektuāļa fāzē deklarētās misijas nozīme nav mazinājusies līdz ar jauna rakstura pienākumu uzņemšanos: „Man ir pārmests, ka es esmu politiķis, man saka: ko tu maisies politiskā dzīvē, dzeja ir smalka un sīciņa kad tik tu viņu nesamaitā. Bet biedri, patiesība ir tā labākā, tā nevar samaitāt nevienu, arī dzejnieku ne. Es esmu vakar daudz cildināts, pat tik daudz, ka man ir kauns tapis, bet tas ir pierādījums, ka mana ideja taču tik slikta nav bijusi. Lai neviens neņem ļaunā, ka es tomēr nāku arī kā politiķis, es gan esmu no politikas atradis, 15 gadus es neesmu redzējis nevienas sapulces, bet ar savu politisko pārliecību es nebūt neatsakos no dzejas. Dzeja ir kulturela parādība, un kā tāda viņa parādīsies arī politikā”.⁵⁸⁰ Rainis identificējās ar politikas kā darbības jomas cienījamāko komponenti, strikti norobežojoties no visa, kas ir tai neglaimojošs: „Es vienmēr saprotu politiku lielumā un tādā ziņā tikai esmu politiķis, citādi es piederu kā rakstnieks pie tās dzīves, kura ir specifiski garīga”.⁵⁸¹ „Tautas

⁵⁷⁶ Latvijas Republikas Saeima. *Latvijas Republikas II. Saeimas stenogrammas. I. sesija*. Rīga: Latvijas Republikas Saeima, 1925, 22. lpp.

⁵⁷⁷ *Ibid.*, 23.–24. lpp.

⁵⁷⁸ Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu krātuve. Fonds: Frīcis Menders. Inv. Nr. Rk2225. Npublicēts materiāls. Menders F. *Domas, darbi un dzīve. 8. daļa*. 1379. lpp.

⁵⁷⁹ Latvijas Republikas Saeima. *Latvijas Republikas II. Saeimas stenogrammas. I. sesija*. Rīga: Latvijas Republikas Saeima, 1925, 25. lpp.

⁵⁸⁰ Rainis. Runa savas 60 gadu jubilejas vakarā studentu biedrības „Zemgālija” un „Klints” 1925. gada 10. oktobrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 253.–255. lpp., 255. lpp.

⁵⁸¹ Rainis. Runa Pirmās Saeimas 7. sesijas 9. sēdē 1925. gada 17. februārī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 83.–87. lpp., 83. lpp.

politiķim”, kā viņš to apzīmēja, reizē jābūt arī „fantastam” jeb „dzejniekam”,⁵⁸² kurš spēj aktualizēt cēlas idejas, izvirzīt lielus mērķus un pieturēties pie ideāliem.⁵⁸³ Imitēšanas vērtu paraugu tam, kā intelektuālis var veiksmīgi integrēties praktiskajā politiskajā procesā, neatsakoties no savas intelektuāļa identitātes, viņš saskatīja franču kultūrā, kam jau agrāk tika veltījis atzinīgus komentārus. Kā piemērus viņš minēja Anatolu Fransu (*Anatole France*), kurš paralēli politiskam postenim bijis arī „atklātības darbinieks” vai Viktoru Igo (*Victor Hugo*), kurš ir „īsts dzejnieks un īsts politiķis”.⁵⁸⁴ Kā parauga cienīgu viņš piedāvā uzlūkot arī pretrunīgi vērtēto Voltēru, uz kuru, kā Rainis apgalvoja, „dibinās visa Eiropas kultūra”.⁵⁸⁵

Laika gaitā Raiņa augstā popularitāte sabiedrībā ievērojami mazinājās,⁵⁸⁶ un potenciālais elektorāts viņam pārmeta nespēju rast risinājumus sabiedrībai aktuālajiem izaicinājumiem. Piemēram, Rīgas Arodbiedrību Centrālbiroja izdevumā „Vienība” 1925. gada oktobrī tika rakstīts: „Lielais gara milzenis vēl dzīvo pagātnes romantismā. Viņa doma un fantāzija aizlido strādniecībai svešās sfērās (..) Prāts meklē reālu ceļu, reālai rītdienai, fantastiski maldi un sapņi nedrīkst apreibināt”.⁵⁸⁷ Rainis apzinājās, ka šī tendence ir blakusefekts iesaistei valsts pārvaldes struktūrās, kurās viņš nedarbojās pārliecinoši. Savu sabiedrisko prestižu Rainis cerēja atgūt ar kādu literāru darbu, tomēr nebija pārliecināts, vai attiecīgā laika publika viņa darbos iestrādātās idejas vairs atzīs par saistošām.⁵⁸⁸

2.4. Karjeras noslēgums valsts pārvaldē: darbība izglītības ministra amatā

1926. gadā Raiņa politiķa karjerā notika būtisks pavērsiens. Viņš ieguva amatu izpildvarā, kļūstot par izglītības ministru, kas administratīvo un izpildfunkciju dēļ objektīvi bija grūti savietojams ar agrāk vairākkārt formulēto uzstādījumu tvert politisko procesu „lielumā”.⁵⁸⁹ Cielēna atmiņās lasāms, ka Rainis darbam pievērsās ar entuziasmu,⁵⁹⁰ savukārt ministra paša atzīmes dienasgrāmatā tam apstiprinājumu nesniedz. Īsajā ministra amatā pavadītajā periodā Rainis kārtējo reizi pasvītvoja savu intelektuāļa identitāti, apstiprinot, ka ar rakstniecību viņš nodarbotos daudz labprātāk. Tieši rakstniecību daudzu gadu garumā viņš apzīmēja kā savu īsto

⁵⁸² Rainis. Runa savas 60 gadu jubilejas vakarā studentu biedrības „Zemgaliņa” un „Klints” 1925. gada 10. oktobrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 253.–255. lpp., 253. lpp.

⁵⁸³ *Ibid.*

⁵⁸⁴ *Ibid.*, 254. lpp.

⁵⁸⁵ *Ibid.*

⁵⁸⁶ *Skat., piem.*, Birkerts A. Raiņa mūža pēdējais cēliens. Grām.: *J. Rainis: Dzīve un darbi, XI sēj.* Rīga: A. Gulbja apgāds, 1931, 5.–23. lpp., 9. lpp.

⁵⁸⁷ Rainim. *Vienība*, 23.10.1925.

⁵⁸⁸ Rainis. *Dienasgrāmata (1920–1929)*. Ieraksts dienasgrāmatā 21.10.1923.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html> (aplūkota 14.01.2015.).

⁵⁸⁹ Rainis. Runa Pirmās Saeimas 7. sesijas 9. sēdē 1925. gada 17. februārī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 83.–87. lpp., 83. lpp.

⁵⁹⁰ *Skat.* Cielēns F. *Laikmetu maiņā: atmiņas un atziņas, II sēj.* Lidingo: Memento, 1963.

„darbu”, pienākumus citās jomās uzlūkojot kā blakusnodarbošanos un pat traucēkli. Arī savu atvaļinājumu 1927. gadā viņš izmantoja, lai dotos uz Kastaņolu un tur strādātu pie šai vietai un tur pavadītajiem gadiem veltītas atmiņu grāmatas.⁵⁹¹ Intervijā „Jaunākajām ziņām” šajā pašā laikā viņš puda nožēlu par to, ka „ministra amats aizņem tik daudz laika un prasa tik daudz spēka, ka, atskaitot dažus dzejoļus, neko vairāk arī neesmu uzrakstījis”.⁵⁹² Viņš puda cerību, ka izdosies izbrīvēt laiku lugas „Mīla stiprāka par nāvi” pabeigšanai.⁵⁹³

1927. gada aprīlī pēc ilgākas pauzes dienasgrāmatā izdarīts ieraksts: „Pa to laiku esmu 3 mēnešus bijis ministrs. Pietiek, nu gribu atkal dzīvot un rakstīt. Noguris no nestrādāšanas, tukšs no domām. Viss apnicis, nez vai varēšu vēl ko rakstīt. Fiziski neesmu noguris, tikai garīgi un galīgi. (..) Pierādīju nupat, ka 4 dienas no vietas turēju runas. Pierādīju, ka varu sevi piespiest, kaut gan ļoti gribējās bēgt”.⁵⁹⁴ Arī tā laika žurnālistu vērojumi apliecina Raiņa iemantoto pagurumu, viņam atrodoties amatā. Dienas laikraksta „Pēdējā Brīdī” līdzstrādnieki novērojuši, ka Rainis „izglītības ministra amatu izpildīja nelabprāt un ne ar lielām sekmēm (..). Mūsu līdzstrādniekam B. viņš savulaik izteicās, ka šo amatu apņēmis tikai partijas uzdevumā. Sevi viņš uzskatīja galvenā kārtā par dzejnieku”,⁵⁹⁵ tika rakstīts jau pēc Raiņa nāves. Literatūrzinātnieks Jānis Kalniņš vidi, kurā bijušais trimdinieks iesaistījās, raksturo kā degradējošu Rainim kā radošai personībai: „Šī sabiedriskās un politiskās dzīves burzma Raini kā personību lielāku nepadarīja, drīzāk otrādi – nodeldēja”.⁵⁹⁶

Laikā, kad Rainis nonāca Izglītības ministrijā, tās darba kārtībā bija jaunu pedagoģisku principu ieviešana skolu darbā, tāpat arī vienotas pamatskolas un vidusskolas sistēmas saglabāšana. Viena skolotāju daļa iestājās par vienotu skolu, bet viņu oponenti piedāvāja sistēmu sadalīt. Šāds risinājums liegtu pamatskolu beigušajiem skolēniem tieši turpināt mācības vidusskolā. Tas savukārt apgrūtinātu mazāk nodrošināto jauniešu piekļuvi izglītībai. Rainis, atbilstoši savai sociālistiskajai ievirzei, iestājās par vienotas skolas sistēmu. Viņš akcentēja teātru un operu jautājumu sabiedrības izglītošanā, kopumā kardinālas pārmaiņas sistēmā neinicējot.⁵⁹⁷ Rainis atbalstīja priekšstatu par skolu kā vidi, kas veido radošas personības. Atbilstoši saviem augstāk izklāstītajiem uzskatiem, viņš uzstāja, ka skolotāji pilda un viņiem būtu jāpilda nozīmīga sociāla loma. Skolotājus viņš atsacījās uzlūkot vienīgi kā ierēdņus. Ar studentiju un pedagogiem, Rainis saistīja lielas cerības par sabiedriski politiskās dzīves vitalitātes veicināšanu. Garīgais

⁵⁹¹ Rainis. *Kastaņola*. Rīga: Atēna, 2011.

⁵⁹² Mūsu inteliģence darbā un vasaras atpūtā. *Jaunākās Ziņas*, 2.07.1927.

⁵⁹³ *Ibid.*

⁵⁹⁴ Rainis. *Dienasgrāmata (1920–1929)*. Ieraksts dienasgrāmatā 04.04.1927.

<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html> (aplūkota 21.08.2012.).

⁵⁹⁵ Rainis žurnālistu atmiņās. *Pēdējā Brīdī*. 13.09.1935, Nr. 208.

⁵⁹⁶ Kalniņš J. *Rainis: derīgais un nederīgais: eseja kādas inkvizīcijas sakarā: pārdomas un atmiņas*. Rīga: Signe, 1999, 101. lpp.

⁵⁹⁷ Izglītības ministrs J. Rainis par saviem nodomiem. *Latvis*, 24.12.1926, Nr. 1566.

potenciāls valstī ir jāvairo, jo tas ir cieši saistīts ar izredzēm līdzvērtīgi pastāvēt blakus lielvalstīm, kurām, līdzās citām priekšrocībām, par labu runā arī iedzīvotāju skaitliskais pārkums,⁵⁹⁸ viņš uzskatīja. Sarunā ar kādu reģionālās preses žurnālistu Rainis norādījis, ka viņam rūp, lai „skolotāji nebūtu ierēdņi, bet gan īsti gara darbinieki”.⁵⁹⁹

Starp Raiņa iecerēm bija arī skolotāju sastāva uzlabošana, palielinot augstskolas izglītību ieguvušo skolotāju skaitu. Skolotāju savstarpējās sadarbības attīstīšanai un labās prakses pārņemšanai kā obligāta tika ieviesta hospitēšana. Par saviem galvenajiem sasniegumiem ministra amatā Rainis uzskatīja piecu jaunu skolu atvēršanu un Nacionālās Operas finansējuma jautājuma risināšanu. Rainis ievadīja arī Latvijas enciklopēdijas projektu. Tai bija jānāk klajā uz Latvijas 10 gadu jubileju, tomēr šī iecere netika realizēta.⁶⁰⁰ Ministrijas darba kārtībā tolaik bija arī kurlmēmo skolu telpu jautājums, skolēnu sekmju vērtēšanas sistēma (proti, tika nolemts tās turpmāk vērtēt pēc uzrādītajiem rezultātiem visa mācību gada garumā, nevis primāri vadoties pēc rezultāta gala pārbaudījumā). Risinājās arī diskusijas par Izglītības likumu un Kultūras fonda reorganizāciju.⁶⁰¹ Tika spriests par Latvijas izglītības sistēmas integrēšanu starptautiskajā izglītības telpā, koordinējot universitāšu diplomu starptautiskas atzīšanas iespēju ar citu valstu izglītības resoru vadītājiem,⁶⁰² lasāms dienas laikrakstā „Pēdējā Brīdī”.

Rainis kā ministrs aizstāvēja ideju par etniskās dažādības respektēšanu un nepieciešamību garantēt tai izpausmes iespējas. Politiski minoritātēm valstī ir nodrošināma autonomijas telpa jeb minoritāšu jautājumā „jābūt demokratiem”.⁶⁰³ Nepiesaistītā intelektuāļa fāzē literārajos darbos ietvertās netiešās norādes par potenciālu veidot politisko nāciju, kad nacionālās pašnoteikšanās jautājumi būs atrisināti, tika atkārtotas: „Minoritātēm vispirms jājūtas kā demokrātiskas valsts pilsoņiem un tikai tad kā minoritātēm”.⁶⁰⁴ Vienlaikus šāds pieļāvums paredz cittautiešu pienākumus un lojalitāti valstij. Rainis kā izglītības resora vadītājs raksturoja un pozitīvi vērtēja cittautiešiem garantētās priekšrocības izglītības iegūšanas procesā: „Latvijas Republikas likumi nodrošina visām tautībām izglītību ģimenes valodā, visām vienādi pieejamu un pēc apstākļiem iespējamu izglītību visās skolu pakāpēs un visam savu īpatnēju skolu iekārtu un pārvaldi. Tāda iekārta garantē ikvienai tautībai viņas kulturelo attīstību, bet viņa prasa arī pienākumus: visu tautību kopdarbību par labu valsts vienībai un stiprumam”.⁶⁰⁵ Aizvien viņš par saistošu atzina

⁵⁹⁸ Rainis. Apsveicot pedagoģisko lasījumu dalībniekus 1927. gada 29. decembrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 336. lpp.

⁵⁹⁹ RMM, Inv. Nr. 124293.

⁶⁰⁰ Kas veikts izglītības laukā. *Sociāldemokrāts*, 26.01.1928.

⁶⁰¹ Ko dara izglītības ministrijā. *Sociāldemokrāts*, 05.02.1927.

⁶⁰² Šādus jautājumus pārrunājuši Latvijas un Igaunijas izglītības ministri. *Pēdējā Brīdī*, 17.03.1927.

⁶⁰³ Rainis. Par izglītības resora darbību 1926. gada 22. un 23. decembrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 273.–275. lpp., 275. lpp.

⁶⁰⁴ *Ibid.*

⁶⁰⁵ Rainis. Par norādījumu minoritāšu skolām 1927. gada 23. novembrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 334.–335. lpp.

iepriekš pausto, ka nācija kā dabisks dialektiskas un teleoloģiskas attīstības posms nav nedz nonicināma, nedz apejama. Bagātināšanās nenozīmē ne unikalitātes, ne patstāvības, ne autonomijas zaudēšanu, un sociāldemokrātija ir pilnībā savietojama arī ar etniskās unikalitātes ideāla uzturēšanu: „Sociālists ir savas tautas un valsts aizstāvis, tagadējā sociāldemokrātija ir iekārtota pēc valsts, un, ja runā par internacionāli, tad te saprotamas attiecības starp nācijām”.⁶⁰⁶

1927. gada 8. aprīlī notikušajās Valsts prezidenta ārkārtas vēlēšanās tika ievēlēts Demokrātiskā centra pārstāvis Gustavs Zemgals; sociāldemokrāti Raiņa kandidatūru nevirzīja.⁶⁰⁷ Tā vietā viņi piedāvāja Frīdrihu Vesmani. Zemgals tika ievēlēts ar 73 balsīm „par”, bet Rainis šajā sēdē nepiedalījās, kā oficiālo klātnesamības iemeslu minot slimību.⁶⁰⁸ Noslēdzošajā balsojumā par Zemgalu balsoja arī sociāldemokrāti.⁶⁰⁹ 1927. gada noslēgumā, pēc viena aizvadīta gada ministra amatā, Rainis rakstīja, ka izglītības ministra posteni atkārtoti ieņemt vairs nevēlas, jo turpmāk primāri ir plānojis nodoties literārajam darbam.⁶¹⁰ Savu lēmumu noslēgt politiķa karjeru Rainis komentēja, skaidrojot, ka, lai gan uzskata sevi par pienākuma cilvēku, literāta darbības joma viņam tomēr esot tuvāka.⁶¹¹ Šāds komentārs varētu liecināt, ka ministra amatu viņš tiešām uzņēmās un pildīja nelabprāt, kā pienākumu pret partiju, kura viņu tam virzījusi. Viņa ieceres rakstniecībā bija apjomīgas – sagatavot jaunu lugu Strādnieku teātrim, rakstīt savu autobiogrāfiju, kā arī turpināt darbu pie aizsāktajām lugām.⁶¹²

Fricis Menders, pats būdams sociāldemokrāts, atzīst: „Neviens latviešu dzejnieks nav tā raustīts pa Latvijas politisko cīņu arēnu kā Rainis”.⁶¹³ Cīņa Latvijas politiskajā arēnā bija skarba, un pilsoniskie uzbrukumi, kā arī neapmierinātība ar stāvokli paša partijā Rainim kļuva par pastāvīga sarūgtinājuma iemeslu.⁶¹⁴ Var piekrist Menderam, kurš apgalvo – agrīnajā Latvijas demokrātijas fāzē piekoptajam robustajam darbības stilam un metodēm piemēroties varēja tikai rūdīta personība, kura ir gatava uzbrukumiem un to atvairīšanai, taču Rainis tāds nebija. Vienlaikus savā virzienā vērstas norādes par šo aspektu viņš uzlūkojis kā konkurences nolūku vadītu aktu un mēdzis apvainoties.⁶¹⁵

⁶⁰⁶ Rainis. Runa Otrās Saeimas 9. sesijas 7. sēdē 1928. gada 16. maijā. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 95.–102. lpp., 99. lpp.

⁶⁰⁷ Latvijas Republikas Saeima (Sast. H. Kārklīšs). *Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas. V sesija*. Rīga: Latvijas Republikas Saeima, 1927, 758. lpp.

⁶⁰⁸ *Ibid.*, 760. lpp.

⁶⁰⁹ Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu krātuve. Fonds: Fricis Menders. Inv. Nr. Rk2225. Npublicēts materiāls. Menders F. *Domas, darbi un dzīve. 8. daļa*. 1441. lp.

⁶¹⁰ Rainis. Par nodošanos literāram darbam. 1927. gada 16. decembrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 335. lpp.

⁶¹¹ J. Rainis aiziet no politiskā darba. *Jaunākās Ziņas*, 15.12.1927.

⁶¹² *Ibid.*

⁶¹³ Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu krātuve. Fonds: Fricis Menders. Inv. Nr. Rk2217. Npublicēts materiāls. Menders F. *Domas, darbi un dzīve. 8. daļa*. 1208. lp.

⁶¹⁴ *Ibid.*, 1209. lp.

⁶¹⁵ *Ibid.*, 1213. lp.

III NODAĻA

VACLAVS HAVELS KĀ NEPIESAISTĪTAIS INTELEKTUĀLIS UN POLITIĶIS

Promocijas darba trešajā nodaļā, pēc analogijas ar darba iepriekšējo nodaļu, veikta Vaclava Havela personības analīze divās viņa politiski nozīmīgās darbības fāzēs. Pirmajā apakšnodaļā uzmanība veltīta Havela darbībai līdz iesaistei valsts pārvaldē. Padziļināti pētīti Havela spriedumi indivīda lomas, viņa atbildības un identitātes jautājumos, aplūkoti brīvības ierobežojumi posttotalitārisma, kuru skaidrojums ir būtisks Havela nostādņu izprašanā. Turpinājumā uzmanība veltīta disidentisma raksturam, bet apakšnodaļu noslēdz Havela uzskatu analīze tādā jautājumā kā literatūras, mākslas un teātra loma kritikas un pilsoniskās sabiedrības prakšu veicināšanā. Otrajā apakšnodaļā analizēta Havela darbība Valsts galvas amatā. Apakšnodaļas sākumā analizēta Havela iesaistīšanās valsts pārvaldē, kā arī šo norišu sabiedriski politiskais fons. Turpinājumā izsekots Havela darbībai Čehoslovākijas sadalīšanā un Čehijas republikas prezidenta amatā.

1. Vaclavs Havels nepiesaistītā intelektuāļa darbības fāzē

1.1. Vaclava Havela spriedumi indivīda lomas, viņa atbildības un identitātes jautājumos

Havela uzskati lielā mērā veidojušies, sekojot fenomenoloģijas strāvojumiem, Jana Patočkas (*Jan Patočka*), Edmunda Huserla (*Edmund Husserl*) un Martina Heidegera (*Martin Heidegger*) idejām.⁶¹⁶ Ņemot vērā, to, ka promocijas darbā netiek veikta ideju vēstures izpēte, niansētāka uzmanība ideju pēctecībai veltīta netiks, aprobežojoties ar to aspektu izcelšanu, kas ir būtiski Havela kā intelektuāļa darbības analīze.

XX gs. 60. gadu vidū Havels bija Čehoslovākijā plašu atzinību iemantojis dramaturgs, kura lugas tika izrādītas izpārdotās zālēs.⁶¹⁷ Havelam tuvs bija absurda teātris. Viņa dramaturģijā galvenais uzsvars likts uz identitāti, kas nonākusi krīzē, kas kopumā arī ir absurda dramaturģijas centrālā iezīme. Viņa lugas risina indivīda identitātes jautājumus. Tas tiek apspēlēts vienā no viņa plašāko atpazīstamību guvušajām lugām „Dārza svētki” („Zahradní slavnost”, 1963). Tās galvenais varonis ir Hugo, ambiciozs vidusšķiras censonis, cilvēks bez identitātes. Šaha partijai

⁶¹⁶ Pynsent R. *Questions of identity: Czech and Slovak Ideas of Nationality and Personality*. Budapest: Central European University Press, 1994, p. 20.

⁶¹⁷ Skat. Zantovsky M. *Havel: a Life*. London: Atlantic Books, 2014.

lugas sākumā, ko viņš izspēlē pats pret sevi, ir simboliska nozīme. Nav būtiski, ar kādām figūrām viņš spēlē – baltajām vai melnajām; tas ir apliecinājums skaidri nedefinētas identitātes trūkumam. Šaha spēle vienlaikus simbolizē Hugo spēju manipulēt ar citiem sistēmā, ko balsta identitātes neesamības princips. Dārza viesībās viņš iepazīstas ar augsta ranga funkcionāriem, no kuriem cer saņemt palīdzību karjeras veidošanā. Lugas galvenais varonis ātri pielāgojas tur valdošajai gaisotnei, apgūst birokrātiskās uzvedības normas un tam raksturīgo šablonisko, maz izsakošo izteiksmes veidu. Adaptācijas spēja viņam atmaksājas ar panākumiem karjerā. Lugas noslēgumā Hugo pats ir augsta ranga sistēmas funkcionārs, kurš ir atsvešinājies no savas ģimenes un aizvien ir cilvēks bez identitātes.⁶¹⁸ Citā pazīstamā 60. gadu lugā, „Memorands” („Vyrozuměň”, 1965) Havels risina tēmu par to, kā birokratizētā struktūrā tās darbinieku saziņas atvieglošanai tiek radīta mākslīga valoda. Rezultātā gan tās ieviešana rada apjukumu, jo paši struktūras darbinieki valodu nav spējīgi apgūt tās sarežģīto un daudzējādā ziņā bezjēdzīgo konstrukciju dēļ. Havels demonstrē, kā šī jaunā, sintētiskā un uzspiestā saziņas forma kļūst par indivīda depersonalizācijas rīku.⁶¹⁹ Problēmās ar valodas lietojumu birokratizētā organizācijā velkamas paralēles ar ideoloģijas lomu viņa laika komunistiskajā sistēmā – abos gadījumos cilvēks tiek depersonalizēts, sēts apjukums un laupīti orientieri.

Identitātes jautājumi tiek skarti arī darbos „Koncentrēšanās grūtības” („Stižena možnost soustredeni”, 1968) un „Kalnu viesnīca” („Horsky hotel”, 1972). Šeit Havels nosoda sociālistisko sistēmu par tās mēģinājumiem radīt pseidovēsturi. Šāda prakse nav akceptējama, jo „pilnīga dzīve ietver atmiņu”, „cilvēks ir cilvēka vēsture”.⁶²⁰ Dzīve bez atmiņas (vēstures) padara cilvēku par mašīnu vai par sistēmai ērtu ražošanas instrumentu.⁶²¹ „Vēsture nenorisinās „citur”; tā ir šeit, mēs visi sniedzam savu artavu tās veidošanā (..). Dzīve nenorisinās ārpus vēstures, un vēsture nenorisinās ārpus dzīves”,⁶²² lugu autors apstiprināja arī vēlākajos gados. Havels tādējādi vērš uzmanību uz iesakņotības momentu. Nevis šaurā nozīmē, aprobežojot priekšstatu par iesakņotību ar piederību kopienai, kuras robežas velkamas, balstoties socioloģiski identificējamās kritērijos, bet gan runa ir par iesakņotību kā sevis un savu dažādo identitāšu skaidru apzināšanos. Tas uzliek par pienākumu arī apzināties, kādu atbildību katra no tām paredz, un atbilstoši rīkoties. Rezumējot – Havels akcentē komunitāro aspektu – cilvēkam ir

⁶¹⁸ Skat. Havel V. The Garden party. In: *The Garden Party: and Other Plays*. New York; NY: Grove Press, 1994, pp. 1–52.

⁶¹⁹ Skat. Havel V. The Memorandum. *The Garden Party: and Other Plays*. New York; NY: Grove Press, 1994, pp. 53–130.

⁶²⁰ Citēts pēc: Pynsent R. *Questions of Identity: Czech and Slovak Ideas of Nationality and Personality*. Budapest: Central European University Press, 1994, p. 31. (Atsauce uz: Havel V. *Do roznych stran*. Praha: Lidove Noviny, 1990, p. 145.).

⁶²¹ *Ibid.*, p. 125.

⁶²² Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hviždala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990, p. 180.

jāuzņemas atbildība par veselumu, kas reizē ļauj apzināties sevi kā šī veseluma daļu.⁶²³ Par to viņš rakstīja arī vēlāk, atrodoties ieslodzījumā (1979.–1983. gadā) un turpinot refleksiju par posttotalitāro sabiedrību. Plašāka uzmanība šim fenomenam tiks veltīta nākamajā promocijas darba sadaļā.

Savos literārajos darbos Havels demonstrēja sabiedrībai, ka ikviens tās loceklis, viņu pašu ieskaitot, ir sniedzis savu artavu komunistiskās sistēmas darbības nodrošināšanā un procesos, kas Čehoslovākijā norisinājās laikā no 1968. līdz 1989. gadam. Vaina ir kopēja, līdz ar to arī atbildība par to, kas ir vai nav ticis darīts, būtu jāuzņemas ikvienam. Sabiedrības locekļi nav bijuši vienīgi vēstures upuri, bet gan aktīvi aģenti – tās veidotāji; ikviens komunistiskās pārvaldes pakļautībā dzīvojošais ir līdzdalīgs valsts kopējā bezatbildībā, neatkarīgi no tā, vai attieksme pret režīmu bijusi aktīva vai pasīva.⁶²⁴ Šķietami nenosodāma publiska uzvedība, kas vienkārši apmierina režīma prasības, ar laiku noved pie morālas degradācijas, ja indivīds režīma darbības principus iekšēji neakceptē, uzsvēra Havels. Šajā kontekstā dzīve patiesībā jeb atbilstība starp individuālajām vērtībām un publiski demonstrēto uzvedību pat situācijās, kad jārēķinās ar režīma represijām, kļūst gan par būtisku sociālās aizsardzības elementu pret partijvalsts dominēšanu, gan par individuālās identitātes integritātes saglabāšanas rīku.⁶²⁵

Posttotalitārisms ir sistēma, kas mudina iedzīvotājus aprobežoties ar rūpēm par to, lai viņi neradītu šai sistēmai neērtības, tādējādi garantējot savu labklājību un personīgo drošību sistēmas ietvaros,⁶²⁶ skaidroja Havels. Šādu vērtību noplicināšanos padomju bloka valstīs Havels uzlūko kā analogu rietumu patērnieciskās sabiedrības ēnas pusēm. Mēģinājums dzīvot patiesībā kā cilvēces protests pret uzspiestu pozīciju reizē būtu arī mēģinājums atgūt kontroli pār paša atbildības sajūtu,⁶²⁷ kas ir būtisks sistēmisku pārmaiņu avots. Iedīgli attieksmes maiņai sabiedrībā jau pastāv. Tas, ko iedzīvotāji atļāvās publiskajā sfērā Čehoslovākijā pēc 1968. gada, tāpat kā citviet padomju bloka valstīs, ievērojami disonēja ar norisēm privātajā sfērā: „Cilvēki dzīvoja divas nodalītas dzīves, par ko liecināja neuzkoptas sabiedriskās vietas, bet (..) tīri un uzkopti mājokļi; smaidi un tēršanās tika pieļauti vienīgi ģimenes un draugu lokā. Tieši tāpat pastāvēja arī duāls morāles kodekss. Publiski paustus melus iedzīvotāji uzlūkoja kā pašsaprotamību, liekuļi tika cienīti vairāk nekā godīgi darba darītāji; pilsoņi juta, ka ir

⁶²³ Havel V. *Letters to Olga*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Faber and Faber, 1988, p. 301.

⁶²⁴ Pynsent R. *Questions of Identity: Czech and Slovak Ideas of Nationality and Personality*. Budapest: Central European University Press, 1994, p. 10.

⁶²⁵ Weigle M. A., Butterfield J. Civil society in reforming communist regimes: the logic of emergence. *Comparative Politics*, Vol. 25, No.1, pp. 1–23, p. 6.

⁶²⁶ Havel V. The power of the powerless: citizens against the state in Central-Eastern Europe. In: Keane J. (ed.) *The Power of the Powerless: Citizens Against the State in Central-Eastern Europe*. London, Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg: Hutchinson and Co. (publishers) Ltd., 1985, pp. 23–96, p. 45.

⁶²⁷ *Ibid.*, p. 49.

pieņemami zagti no režīma, bet ne citam no cita”.⁶²⁸ Havels problematizē indivīda līdzatbildību savas apspiešanas pieļaušanā un brīvības ierobežošanā. Iespēja brīvībai izpausties nebūtu garantēta vien ar kādu ārēju šķēršļu likvidēšanu – tā prasa no indivīda pašam sava stāvokļa un sevis kā varas aģenta apzināšanos, apņemšanos un drosmi.

Atmaskojot posttotalitārās varas iedabu, Havels secina, ka tai nav raksturīga absolūta dominēšana pār indivīdu dzīves sfērām. Absolūta dominēšana iespējama, vienīgi indivīdiem ar šo varu sadarbojoties. Tādēļ savos literārajos darbos Havels iestrādāja aicinājumu sabiedrības locekļiem uz sevi palūkoties spoguļattēlā. Viņš mēģināja norādīt, ka prakses, kurās viņi iesaistās, nav atbilstošas cilvēka dzīves patiesajiem mērķiem. Ar to tiek saprasta mākslinieciska jaunrade, brīva neformāla komunikācija, kopīgas kultūras aktivitātes – tās visas ir cilvēka autentiskās esības izpausmes formas. Indivīdiem universāli piemītošā tieksmās pēc brīvības un autentiskas esības ir tas varas avots, kuru apzinoties, indivīdi būtu motivēti pārstāt dzīvot melos.

Havels pats vairākkārt uzsvēra, ka atsakās diktēt indivīdiem, kas viņiem būtu jādara, taču reizē viņš arī aizstāvēja zināmu universālu normu pamatojamību. Viņa lugu varoņu izdzīvotā personiskā drāma liek reflektēt par to, kā pamatojama viņu izvēle un darbību motivācija noteiktās situācijās, pastāvot rīcības brīvības ierobežojumiem. Tas var tikt skaidrots vienīgi ar noteiktu universālu normu esamību un lojalitāti zināmām vērtībām. Viņš gan nepiedāvā atbildi uz jautājumu, kas ir šo vērtību avots, un aicina lasītāju reflektēt par to pašiem.

Galvenie varoņi morālo dilemmu priekšā lielākā vai mazākā mērā nonāk visās viņa lugās, taču vistiešāk konfrontācija ar savu morālo atbildību parādās autobiogrāfiskajā t.s. Vaneka⁶²⁹ lugu trioloģijā („Pieņemšana” („Audience”, 1975), „Atklāšana” („Vernisaž”, 1975) un „Protests” („Protest”, 1978)). To centrā atrodas galvenais varonis Ferdinands Vaneks, kura prototips ir pats Havels. Izvērstu un pamatotu Havela meistarības skaidrojumu šī tēla kā morāles normu iemiesotāja veidošanā piedāvā viņa biogrāfs Džeimss Pontuso (*James Pontuso*). Lasītāja simpātijas nepārprotami ir Vaneka pusē. Viņa darbībās un pašrefleksijā izpaužas drosme un morāla stāja, kas atšķir viņu no saviem paziņām un laikabiedriem. Katrā no lugām Havels demonstrē atšķirīgas sabiedrības grupas – strādniecības, vidusšķiras un intelektuāļu – stratēģijas un viņu motivāciju izrādīt posttotalitārajai diktatūrai klusējošo piekrišanu un pieglaimoties tai. Vaneks par to reflektē, aicina saprast šīs motivācijas pamatu un pat izrādīt empātiju, tomēr, kā precīzi norāda Pontuso, „neviens brīdī viņš nav farizejisks, iespējams, tāpēc, ka viņš lielākā mērā apzinās to, kas nav kārtībā ar viņa sabiedrību, nekā ir gatavs sniegt atbildi uz jautājumu, kā to

⁶²⁸ Havel V. The power of the powerless: citizens against the state in Central-Eastern Europe. In: Keane J. (ed.) *The Power of the Powerless: Citizens Against the State in Central-Eastern Europe*. London, Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg: Hutchinson and Co. (publishers) Ltd., 1985, pp. 23–96, p. 45.

⁶²⁹ Lugu galvenais varonis.

izlabot”.⁶³⁰ Atbildēts gan netiek jautājums, uz kāda morāla pamata viens lugas tēls atzīstams par morālāku nekā cits; tieši tāds ir Havela vēstījums, pretstatot režīmam nelojālo Vaneku viņa laikabiedriem, kuru taktika ir pielāgošanās. Šajā aspektā var pilnībā pievienoties Pontuso viedoklim – tas ir zināms izaicinājums relativismam un postmodernismam. Havels būtībā parāda, ka indivīds nav vienīgi savas kultūras produkts. Tādas kultūras ietvaros, kur mēģinājumi gūt pašlabumu un pieglaimošanās valsts varai ir norma, sastopami arī citādi domājošie. Vērtības ir pasaulē, vēl pirms mēs tajā ierodamies.⁶³¹ Lugā „Sazvērnieki” („Spiklenci”, 1971) Havels savukārt apspēlē jautājumus par līdzekļiem, kas tiek lietoti valsts varas iegūšanai.⁶³² Šo ētiskā rakstura problēmu apzināšana raksturo meklējumus pēc pamata, uz kura no jauna būtu iespējams veidot patiesu politiku tās nedegradētā formā. Sabiedrības morālo principu pārvērtēšanai sākotnēji jānotiek indivīda līmenī kā eksistenciālai pārveidei.

Kā savas polemikas un eseju autors Havels runāja pirmām kārtām no indivīda pozīcijām, vērsoties pie citiem indivīdiem. Esošajā lietu stāvoklī uzlabojumus viņš pretendēja veikt drīzāk kā indivīds, kā līdzvērtīga veseluma daļa, ne tik daudz kā tam pāri stāvošs līderis. To apliecina viņa paustais gandarījums par to, ka ir realizējis savas tiesības esošajā lietu stāvoklī „iejaukties vai vismaz paust savu viedokli par to”.⁶³³ Režīmam un indivīdiem, kuri darbojas tā labā varas ešelonos, ir jāuzņemas atbildība par to, ka šī režīma darbības mehānismi ir vērsti uz pilsoņu degradāciju: pilsoņos tiek aktivizēts egoisms, nenovīdība, vienaldzība, glēvulība, bailes, resignētība un vēlme norobežoties no personīgās atbildības.⁶³⁴ Šiem jautājumiem Havels detalizēti pievērsās 1975. gadā sarakstītajā atklātajā vēstulē Čehoslovākijs Komunistiskās partijas CK ģenerāļsekretāram Gustavam Husākam (*Gustáv Husák*).⁶³⁵

Atbildības jautājumi figurē arī vēstulēs, kas rakstītas dzīvesbiedrei no ieslodzījuma vietas, kur viņš atradās laikā no 1979. līdz 1983. gadam. Arī šeit tiek problematizēta indivīda identitātes un atbildības ciešā saistība.⁶³⁶ Atbildība par lietu stāvokli ir meklējama galvenokārt pašos indivīdos, nevis attālinātā ārējā objektā,⁶³⁷ primāra ir indivīda pieredze un darbības. Šajā kontekstā kā būtisku Havels pasvītro indivīda pašrefleksiju, viņa kā vienīgās dzīvās radības spēju

⁶³⁰ Pontuso J. *Vaclav Havel: Civic Responsibility in the Postmodern Age*. Lanham; MD: Rowman&Littelfield Publishers, 2004, p. 79.

⁶³¹ *Ibid.*

⁶³² Havel V. *The Conspirators. Plays 1970–1976: From the Time of Prohibition*. Toronto: Sixty-eighth Publishers, 1977.

⁶³³ Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hviždala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990, p. 123.

⁶³⁴ Havel V. Letter to Dr. Gustav Husak, General Secretary of the Czechoslovak Communist Party. In: Vladislav J. (ed.). *Vaclav Havel: Living in Truth. Twenty-Two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Vaclav Havel*. London; Boston: Faber and Faber, 1989, pp. 3–35, p. 35.

⁶³⁵ *Ibid.*, p. 4.

⁶³⁶ Havel V. *Letters to Olga*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Faber and Faber, 1988, p. 145.

⁶³⁷ *Ibid.*, p. 18.

„izkāpt ārpus sevis”, lai „norādītu uz sevi”.⁶³⁸ Tā ir identitāte, kas posttotalitārā režīma apstākļos tiek neatgriezeniski zaudēta.

1.2. Brīvības ierobežojumi posttotalitārisma

a) Posttotalitārisma raksturojums un ideoloģija

Nepiesaistītā intelektuāļa fāzē Havela rakstos un polemikā centrālā vieta bija atvēlēta situācijai Centrālajā un Austrumeiropā sabiedriski politiskās dzīves plāksnē vēlinā ļeņinisma apstākļos. Viņš skaidroja, ka kopš XX gs. 60. gadiem reģionā iestājusies „posttotalitārisma” fāze. Havels nav vienīgais, kurš lietojis šo jēdzienu. Ar dažādiem akcentiem savās koncepcijās to ietvēruši vairāki ievērojami XX gs. domātāji, piemēram, Huans Lincs (*Juan Linz*) un Frīdrihs Bžežinskis (*Friedrich Brzezinski*). Pilnīgāko jēdziena skaidrojumu piedāvā Lincs.⁶³⁹ Posttotalitārās valsts modeli, saskaņā ar viņa traktējumu, raksturo politiskais process, kura pamatā ir konflikts. Šim konfliktam raksturīga neatkarīgu sociālo grupu un partijvalsts leģitimitātes pretenzijas uz ideoloģiskā pamata radīšanu un funkcionālo izpildījumu, kā arī partijas pretenzijas uz monopolu vērtību un interešu pārstāvēniecību. Vienlaikus sociālās līdzdalības mobilizācija ir nepilnīga, un ar to tiek manipulēts. Posttotalitārai sistēmai raksturīga partijvalsts dominēšana pār sociālajiem procesiem, un neatkarīga sociāla aktivitāte tiek maksimāli ierobežota. Vienlaikus tiek atzīts, ka valsts dominēšanas un piespiešanas staļiniskās metodes, kuru pielietošana veicina sabiedrības atomizāciju, vairs nav izmantojamas apstākļos, kad jāreķinās ar nacionālajām atšķirībām un sabiedrību modernizācijas procesiem. Ja staļinisma tipa totalitārie režīmi uzsver centralizētu mobilizāciju partijas vadītai ideoloģisko un sociālo mērķu izpildei, posttotalitāriem komunistiskajiem režīmiem ir jāmazina uzvars uz mobilizāciju, tādējādi sašaurinot arī kontroli pār sociālajiem procesiem un garantējot noteiktām grupām lielāku autonomijas pakāpi.⁶⁴⁰

Havela uzskatu pētniece Deli Popesku (*Deali Popescu*) paudusi pārliecību, ka tieši viņš, un nevis Lincs, sniedzis ievērojamāko ieguldījumu posttotalitārisma idejas attīstīšanā.⁶⁴¹ Arī Havela izejas punkts posttotalitārisma izpratnē ir skaidrojums par atšķirīgajiem veidiem, kādos veidojas indivīdu attiecības ar pastāvošo varu. Totalitārās sistēmās, klasiskās diktatūrās, cilvēka motivāciju darboties pastāvošajai varai vēlamā virzienā veicina bailes par savu dzīvību. Nošķirums starp apspiedošo sistēmu un tās upuriem ir uzskatāms. Posttotalitārās sistēmas turpretī darbojas pēc atšķirīgas loģikas. Komunistiskā sistēma nešaubīgi ir apspiedoša tādā

⁶³⁸ Havel V. *Letters to Olga*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Faber and Faber, 1988, p. 256.

⁶³⁹ Skat. Linz J. Totalitarian and authoritarian regimes. In: Greenstein F. I., Polsby N. W. (eds.) *The Handbook of Political Science, 3: Macropolitical Theory*. Boston; MA: Addison-Wesley Educational Publishers, 1975, pp. 336–350.

⁶⁴⁰ *Ibid.*, p. 340.

⁶⁴¹ Popescu D. *Political Action in Vaclav Havel's Thought: the Responsibility of Resistance*. Lanham; MD: Lexington Books, 2012, p. ix.

izpratnē, ka tā saglabā stingru kontroli kā pār civilo, tā militāro sfēru, kā arī tur savā pārziņā ekonomikas sviras. Vienlaikus daudzu sabiedrības locekļu labprātīga vēlme emocionāli, garīgi un ideoloģiski līdzdarboties jeb ticēt sistēmai ir tas, kas atšķir komunistisko diktatūru no citām.⁶⁴² Sistēmu caurauž „liekulība un meli”,⁶⁴³ Havels postulē. Šos melus kā tādus apzinās visas iesaistītās puses, vienlaikus neviena no tām nepretendē pārtraukt to praktizēšanu, tie „kļūst par nepieciešamu sociālā diskursa semantiku”,⁶⁴⁴ viņš raksta vienā no savām zināmākajām esejām „Nevarīgo vara” („Moc bezmocných”, 1978). Sistēma cenšas ievilkt visus savas varas sfērā nevis tādēļ, lai viņi varētu realizēt sevi kā cilvēciskas būtnes, bet gan, lai atsacītos no savas cilvēciskās identitātes sistēmas identitātes dēļ.

Posttotalitārā sistēma ir ieinteresēta, lai pārvaldāmie kalpotu tās noteiktajiem mērķiem.⁶⁴⁵ Tajā, pielietojot ideoloģiju, indivīds tiek iemācīts uzvesties atbilstoši valsts varas vajadzībām „tā, it kā viņš ticētu” tās oficiāli noteiktajiem mērķiem un uzstādījumiem.⁶⁴⁶ Posttotalitārā sistēma cilvēkam ir ik uz soļa klātesoša, taču tā darbojas „ar ideoloģijas cimdiem”.⁶⁴⁷ Sabiedriski politiskajā dzīvē tiek atražotas dažādas šķietamības („birokrātiskā pārvalde tiek dēvēta par tautas pārvaldi; darba tauta tiek paverdzināta pati savā vārdā. Indivīda pilnīga degradācija tiek uzdots par viņa galējo atbrīvošanu; informācijas liegšana cilvēkiem tiek dēvēta par tās pieejamības nodrošināšanu, varas izmantošana manipulēšanas nolūkos tiek saukta par publisku varas kontroli. Un patvaļīga varas lietošana tiek dēvēta par tiesiskā kodeksa ievērošanu. (..)”.⁶⁴⁸ No sabiedrības locekļiem netiek prasīts, lai viņi noticētu šādām mistifikācijām, taču viņiem ir jāuzvedas tā, it kā viņi tām ticētu: „Vai nu viņiem tās jāpieņem klusējot, vai arī labi jāsatiek ar tiem, kuri ar tām strādā. Šī iemesla dēļ viņiem ir *jādzīvo melos*. Viņiem nav jāakceptē meli; pietiek, ja viņi ir akceptējuši savu dzīvi ar tiem. Jo ar šo faktu indivīdi apstiprina sistēmu, piepilda sistēmu, ir sistēma”⁶⁴⁹ (izcēlums kā oriģinālā).

Dzīve melos ir stāvoklis, ko posttotalitārā sistēma pieprasa un uztur. Posttotalitārā sistēmā pilsonis ir gan valsts varas pakļautais, gan līdzdalībnieks tās īstenošanā vienlaikus; viņš ir kā

⁶⁴² Worner T. (2012) *Essay review: the Power of the Powerless by Vaclav Havel*.

<http://todworner.wordpress.com/2012/06/22/essay-review-the-power-of-the-powerless-by-vaclav-havel/> (aplūkota 12.06.2012.).

⁶⁴³ Havel V. The power of the powerless: citizens against the state in Central-Eastern Europe. In: Keane J. (ed.) *The Power of the Powerless: Citizens Against the State in Central-Eastern Europe*. London, Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg: Hutchinson and Co. (publishers) Ltd., 1985, pp. 23–96, p. 30.

⁶⁴⁴ Davies I. The return of virtue: Orwell and the political dilemmas of Central European intellectuals. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, Vol. 3, No.1, pp. 107–129, p. 121.

⁶⁴⁴ Havel V. The power of the powerless: citizens against the state in Central-Eastern Europe. In: Keane J. (ed.) *The Power of the Powerless: Citizens Against the State in Central-Eastern Europe*. London, Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg: Hutchinson and Co. (publishers) ltd., 1985, pp. 23–96, p. 30–31.

⁶⁴⁵ *Ibid.*, pp. 36–37.

⁶⁴⁶ *Ibid.*, p. 28.

⁶⁴⁷ *Ibid.*, pp. 30–31.

⁶⁴⁸ *Ibid.*

⁶⁴⁹ *Ibid.*

⁶⁴⁹ *Ibid.*

sistēmas upuris, tā arī tās instruments. Līdz ar to, viena no posttotalitārisma raksturiezīmēm, kā norāda Havels, ir sabiedriska totalitārisma pašuzspiešana. Indivīds šajā jūgā zaudē savu identitāti, dzīvo melos, savukārt, laužot šos noteikumus, tiktu īstenots mēģinājums dzīvot patiesībā.⁶⁵⁰ Havels ir pārliecināts, ka visas cilvēciskās būtnes, neraugoties uz savu morālo paverdzinātību konkrētajos apstākļos, noteikti alkst pēc zināmas morālās integritātes. Vēlme pēc brīvas izpausmes un autentiskas esības ir spēcīgāka nekā esošajai situācijai raksturīgie ierobežojumi.⁶⁵¹ Vara, ko satur dzīve patiesībā, varēs iedarbīgi realizēties brīdī, kad indivīdi „pārstās balsot vēlēšanās, zinot, ka tās ir farss; kad politiskās sanāksmēs atklāti paudīs to, ko domā; kad viņi radīs sevī spēku solidarizēties ar tiem, kurus atbalsta viņu sirdsapziņa”.⁶⁵² Dzīvot patiesībā nozīmē noraidīt rituālu un lauzt spēles noteikumus, vienlaikus no jauna atklājot savu identitāti un cieņu. Dzīve melos var darboties kā sistēmu uzturošais elements, vienīgi tam tiek pielietotam universāli. Atsacīšanās no dzīves melos jebkādā epizodē noliedz to kā principu.⁶⁵³

Dzīvi melos lielā mērā uzturējusi ideoloģija. Ieceres par vispārēju sabiedrības pārveidi periodā, ko Havels raksturojis kā posttotalitārismu, jau bija atkāpušās otrajā plānā, tomēr ideoloģija padomju bloka valstīs aizvien tika bagātīgi pielietota. Posttotalitārā sistēmā tai ir savs īpašs raksturs un uzdevumi: „Primārā ideoloģijas funkcija ir apgādāt cilvēkus – gan kā upurus, gan kā posttotalitārās sistēmas pīlārus – ar ilūziju, ka šī sistēma atrodas harmonijā kā ar cilvēcisko, tā ar Visuma kārtību”.⁶⁵⁴ Havels ideoloģiju uzlūkoja kā īpašu attiecību veidu ar pasauli. Tā piedāvā cilvēkiem ilūziju par identitāti, cieņu un morāli un vienlaikus ļauj cilvēkiem maldināt savu sirdsapziņu, noklusēt viņu patieso viedokli, „tas ir plīvurs, aiz kura iespējams paslēpt savu „kritušo esību”, savu trivializētību un adaptāciju *status quo*”.⁶⁵⁵ Cilvēkiem nav pilnībā jānotic darbībām, kuru veikšana no viņiem tiek pieprasīta sistēmas uzturēšanai un saglabāšanai, taču ar savu uzvedību viņiem ir jādemonstrē, ka tām tomēr tic. Ideoloģija ļauj uzturēt nekritisku ilūziju vismaz „kāpēc ne?” līmenī. Havels ideoloģiju uzlūkoja kā līdzekli, kas

⁶⁵⁰ Pynsent R. *Questions of Identity: Czech and Slovak Ideas of Nationality and Personality*. Budapest: Central European University Press, 1994, p. 20.

⁶⁵¹ Falk B. J. *Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe*. Budapest: Central European University Press, 2003, p. 219.

⁶⁵² Havel V. The power of the powerless: citizens against the state in Central-Eastern Europe. In: Keane J. (ed.) *The Power of the Powerless: Citizens Against the State in Central-Eastern Europe*. London, Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg: Hutchinson and Co. (publishers) Ltd., 1985, pp. 23–96, p. 53.

⁶⁵³ Pynsent R. *Questions of Identity: Czech and Slovak Ideas of Nationality and Personality*. Budapest: Central European University Press, 1994, p. 73.

⁶⁵⁴ Havel V. The power of the powerless: citizens against the state in Central-Eastern Europe. In: Keane J. (ed.) *The Power of the Powerless: Citizens Against the State in Central-Eastern Europe*. London, Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg: Hutchinson and Co. (publishers) Ltd., 1985, pp. 23–96, p. 29.

⁶⁵⁵ *Ibid.*, p. 28.

valsts varai, no vienas puses, un sabiedrības locekļiem, no otras, palīdz īstenot savstarpēji izdevīgu izvairīšanos no cilvēka atbildības.⁶⁵⁶

Ideoloģija ir spēks, kas indivīdos noplicina kritisko domāšanu, neaicinot uz ideju un lietu stāvokļa izvērtējumu. To apliecina tēls, ko Havelš savā esejā parāda kā posttotalitārisma sabiedrības prototipisku indivīdu. Tas ir sistēmai izdevīgs sadarbības partneris, augļu un dārzeņu tirgotājs, kurš sava veikala skatlogā izvieto kopā ar precī saņemto plakātu ar aicinājumu visu zemju proletāriešiem apvienoties utopisku mērķu realizācijai. Pagaidām viņš ir viens no daudziem, kuri regulāri veic rituālas darbības, sekojot gadiem ilgi neapstrīdētam diktātam.⁶⁵⁷ Taču – šim cilvēkam piemīt arī neapšaubāms disidentisma potenciāls. Tam, ka varētu tikt realizēts lozungā paustais aicinājums iestāties par humānismu, tā vārdā panākot valsts iznīcināšanu, vairs netic ne nomenklatūra, nedz pārējā sabiedrība. Pats plakāta izvietošanas fakts raida ārpusai adresētu nepārprotamu vēstījumu par ko citu – tas ir apliecinājums gatavībai pieņemt spēles noteikumus. Havelš to formulē šādi: „Es, dārzeņu tirgotājs XY, dzīvoju šeit un apzinos, kas man jādara. Es uzvedos tā, kā no manis tiek gaidīts. Man nekas nevar tikt pārņemts. Es esmu pakļāvīgs, un līdz ar to man ir tiesības prasīt, lai mani liek mierā”.⁶⁵⁸ Šajā aktā uzskatāmi tiek demonstrēta dzīve melos un fakts, ka ideoloģija posttotalitārā sistēmā nav aicinājums uz darbību, bet gan ērts attaisnojums pasivitātei. Posttotalitārā sistēma neprasa, lai indivīdi ticētu tās programmai un ar darbību sniegtu ieguldījumu tās realizācijā, bet gan uzstāj, lai viņi ciestu klusu, atturoties no jebkāda veida politiski nozīmīgas darbības. Tieši ar šo neglaimojošo stāvokli, saskaņā ar Havela uzskatiem, pamatojama arī nepieciešamība pēc pastāvīgas sociālās kritikas prakses.

b) Pretošanās līdzekļu ierobežotība un pilsoniskās sabiedrības potenciāls

Specifiskajā posttotalitārisma situācijā pārmaiņu avoti ir meklējami citur, nekā tas būtu iespējams demokrātijā vai klasiskā diktatūrā. Būtiski ierobežota ir līdzekļu izvēle, kas pielietojami, oponējot valsts varai. Dzīve patiesībā kā alternatīva sistēmas galvenajam balstam – dzīvei melos –, Havela skatījumā, ir viena no pamata praksēm (un reizē arī taktika) šīs sistēmas pamatu iedragāšanai. Taču – vienīgi tai realizējoties universāli, proti, ja to praktizē ikviens vai vismaz vairums sabiedrības locekļu. Vienīgi tādā gadījumā iedzīvotāju kopumam, kuram posttotalitārā sistēmā nav nekādas reālas varas, ir izredzes kļūt par sistēmai bīstamu, patstāvīgu, atbildīgu, pašapzinīgu un spriestspējīgu indivīdu kopumu. Tam piemīt varas potenciāls, kas spētu neutralizēt sistēmas rīcībā esošos varas līdzekļus. Sistēma var reproducēties lielā mērā tādēļ, ka

⁶⁵⁶ Falk B. *J. Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe*. Budapest: Central European University Press, 2003, p. 217.

⁶⁵⁷ Havel V. The power of the powerless: citizens against the state in Central-Eastern Europe. In: Keane J. (ed.) *The Power of the Powerless: Citizens Against the State in Central-Eastern Europe*. London, Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg: Hutchinson and Co. (publishers) Ltd., 1985, pp. 23–96, p. 27.

⁶⁵⁸ *Ibid.*, p. 28.

iedzīvotāju vairums labprātīgi atsakās no sava varas potenciāla, izvēloties drošāko un ērtāko eksistences veidu. Šī klusējošā piekrišana ir sistēmas drošākais balsts.

Sabiedrības emancipācijas iespējas Havels nesaskatīja arī visaptverošā transformācijā, konkrētas politiskās koncepcijas vai ideoloģijas uzvarā. Procesi, kas XX gs. otrajā pusē risinājās padomju bloka valstīs, pēc Havela domām, nenotika ideoloģisko cīņu līmenī. Protests, ko viņš aicināja paust, netika demonstrēti no ideoloģiskā spektra pozīcijām. Viņš būtībā neskāra ideoloģisku nostādņu vai prakšu morālu pamatojamību vai nosodāmību. To uzvara par tādu būtu uzskatāma vienīgi ārēji.⁶⁵⁹ Posttotalitārisma lielākā problēma nav konflikts starp atšķirīgām ideoloģijām, bet gan starp „anonīmo, bezdvēseles, paralizējošo (entropisko) varu, no vienas puses, un dzīvi, cilvēci, Esamību un tās noslēpumu, no otras”. Valsts varas pretmets šajā konfliktā līdz ar to nav ideoloģija, kas varētu to aizvietot, bet gan autonoma, brīva cilvēka esība.⁶⁶⁰ 1968. gada notikumus viņš uzlūkoja kā būtisku panākumu tāpēc, ka tie bija kulminācija sabiedrības sevis pašapzināšanās un atbrīvošanās procesam. Tas arī ir viens no centrālajiem līdzšinējiem un nākotnē vērstajiem Havela un viņa domubiedru mērķiem: „Tā bija iedzīvotāju kopuma sociālās apziņas uzvara, nevis ideoloģijas uzvara”,⁶⁶¹ vēlāk, jau 90. gados, viņš skaidroja notikumus, kas ievadīja komunisma sabrukumu.⁶⁶² Uzlabojumu avots tajā laikā, viņaprāt, bija meklējams vienīgi dziļās eksistenciālās pārmaiņās sabiedrībā.⁶⁶³ Ideoloģiskas kritikas vietā Havels un viņa līdzgaitnieki norādīja uz posttotalitārās sistēmas trumpjiem, ko, piekrītot līdzdarboties tās melīgajā struktūrā, pastāvošajai varai rokās ieliek tās pārvaldāmie; indivīdi kuri, turpinot spēlēt sev ierādītās lomas, „apstiprina sistēmu, piepilda sistēmu, veido sistēmu, *paši ir sistēma*”⁶⁶⁴ (izcēlums kā oriģinālā).

Laikā, kad Havels pamatoja šo pretošanās modeli, vēsturiskā pieredze jau bija sniegusi mācību, ka radikālāki soļi tiktu apspiesti un kopumā būtu mazefektīvi. Mēģinājumi revolucionārā ceļā gāzt pastāvošo valsts varu vai radikālu pārmaiņu iniciēšana valstī vai tās sociālajā bāzē nebija apsverams scenārijs. Par to liecināja sacelšanās apspiešana Ungārijā 1956. gadā un vardarbīgās norises Čehoslovākijā 1968. gadā. Iespēja brīvi izvēlēties savus

⁶⁵⁹ Havel V. The power of the powerless: citizens against the state in Central-Eastern Europe. In: Keane J. (ed.) *The Power of the Powerless: Citizens Against the State in Central-Eastern Europe*. London, Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg: Hutchinson and Co. (publishers) Ltd., 1985, pp. 23–96, p. 52.

⁶⁶⁰ Havel V. Six asides about culture. In: Vladislav J. (ed.). *Vaclav Havel: Living in Truth. Twenty-Two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Vaclav Havel*. London; Boston: Faber and Faber, 1989, pp. 123–135, p. 133.

⁶⁶¹ Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hviždala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990, p. 94.

⁶⁶² Havel V. Anatomy of reticence. In: Vladislav J. (ed.). *Vaclav Havel: Living in Truth. Twenty-Two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Vaclav Havel*. London; Boston: Faber and Faber, 1989, pp. 164–195, p. 193.

⁶⁶³ Havel V. The power of the powerless: citizens against the state in Central-Eastern Europe. In: Keane J. (ed.) *The Power of the Powerless: Citizens Against the State in Central-Eastern Europe*. London, Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg: Hutchinson and Co. (publishers) Ltd., 1985, pp. 23–96, p. 52.

⁶⁶⁴ *Ibid.*, p. 52.

priekšstāvjus un tādējādi ietekmēt politiku valsts pārvaldes līmenī vai arī īstenot privātās intereses tiesiski aizsargātā publiskajā sfērā arī bija lielā mērā fiktīva. Līdz ar to sabiedrības locekļi, kuri atsacījās akceptēt režīma dominēšanu pār izpausmēm publiskajā sfērā un politiskās līdzdalības centieniem, vai nu aprobežojās ar aktivitātēm privātajā sfērā un ģimenē, vai arī attīstīja alternatīvus, pagrīdes biedrošanās un līdzdalības tīklus. Vienīgā iespēja īstenot neatkarīgu iesaisti sabiedriskajos procesos šādos apstākļos bija pieņemt komunistiskās pārvaldes sistēmiskās robežas un faktu, ka režīms saglabā kontroli „augstās politikas” līmenī, vienlaikus pieļaujot zināmu autonomiju. Līdz ar to indivīdu neatkarīgo aktivitāšu idejas atbalstītāji Centrālajā un Austrumeiropā kopš XX gs. 70. gadiem vadījās no pieņēmuma, ka pilsoniskā sabiedrība potenciāli varētu attīstīties jau posttotalitārās valsts un sistēmas ietvaros.⁶⁶⁵ Viena no tās agrīnajām un visu laiku redzamākajām izpausmēm bija pilsoniskā iniciatīva „Harta 77”,⁶⁶⁶ manifests, par kura redzamākajiem runasvīriem līdzās Havelam kļuva arī filozofs Jans Patočka (*Jan Patočka*), literāts Pāvels Kohouts (*Pavel Kohout*) un diplomāts Jirži Hajeks (*Jiří Hájek*). Harta nepretendēja veidot bāzi kādai opozicionārai politiskai aktivitātei. Šo iniciatīvu, pēc pašu tās dalībnieku vārdiem, provocēja 70. gados piedzīvotā „normalizācija” un režīma demonstrētā arogance. Hartas autorus īpaši aizskāra fakts, ka režīms uzdrīkstējās savā tiesiskajā kodeksā iekļaut cilvēktiesību principus, kurus nebija nodoma respektēt un realizēt praksē. Dokumenta autori vienīgi aicināja pastāvošo varu respektēt spēkā esošās normas, ievērot valsts konstitūcijas pantus, 1975. gadā noslēgto Helsinku vienošanos, ANO Vispārējo Cilvēktiesību deklarāciju un citus dokumentus, tiesības un brīvības, kas tā laika Čehoslovākijai bija juridiski saistošas.⁶⁶⁷

Hartas parakstītāji pastāvīgi publiski atgādināja, ka viņi nemēģina veidot atbalsta bāzi kādai noteiktai politiskai idejai, nepretendē izaicināt komunistisko partiju kā alternatīvs politisks spēks, kā arī necenšas uzņemties kādu no valsts varas funkcijām.⁶⁶⁸ Praksē nebija vērojamas aktivitātes, kas liecinātu par pretējo. Havela laikabiedrs, literatūrkritiķis Bohumils Doležals (*Bohumil Doležal*) kā hartas parakstītāju vienojošo motīvu min drīzāk izmisumu nekā kopēju politisku programmu. Dokumenta deklarācijā ietvertajās rindkopās režīms tika aicināts uz sarunām un dialogu.⁶⁶⁹ Šāda pieeja liecina par to, ka uzsaukuma autoriem nebija nodoma gāzt

⁶⁶⁵ Weigle M. A., Butterfield J. Civil society in reforming communist regimes: the logic of emergence. *Comparative Politics*, Vol. 25, No. 1, pp. 1–23, p. 1.

⁶⁶⁶ *Skat. Manifesto of Charter 77* (1977) http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/czechoslovakia/cs_appnd.html (aplūkota 12.10.2014.).

⁶⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁶⁸ Kundera M. Candide had to be destroyed. In: Vladislav J. (ed.) *Vaclav Havel: Living in Truth. Twenty-two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Vaclav Havel*. London, Boston: Faber and Faber, 1989, pp. 258–262, p. 261.; Skilling H. G. (ed.) *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*. London; Boston: Allen & Unwin, p. 212; Patočka J. Expositon of Charter Purposes. What Charter 77 is and what it is not (Why right is on its side and no slander or forcible measures can shake it). In: Skilling H. G. (ed.) *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*. London; Boston: Allen & Unwin, pp. 217–219, pp. 218–219.

⁶⁶⁹ Citēts pēc: Tucker A. et.al. From Republican virtue to technology of political power: three episodes of Czech Nonpolitical politics. *Political Science Quarterly*, Vol. 115, No. 3, pp. 421–445, p. 439.

politisko režīmu, bet gan viņi izmantoja savus simboliskās varas resursus, oponentējot valsts varai. Neapšaubāmi, šāda pozicionēšanās bija nepieciešama arī praktisku apsvērumu dēļ, lai izvairītos no iespējamām vajāšanām, kas gan tik un tā tika izvērstas. Hartas parakstītāju vidū bija ievērojami literāti (Pāvels Kohouts, Eva Kanturkova (*Eva Kantůrková*), Jirži Gruša (*Jiří Gruša*), Zbiņeks Heida (*Zbyněk Hejda*), Jozefs Hiršals (*Josef Hiršal*), Jirži Kolāšs (*Jiří Kolář*)), sociālo zinātņu pārstāvji (Rūdolf Bateks (*Rudolf Battěk*)), mūziķi un komponisti (Jaroslavs Hutka (*Jaroslav Hutka*), Marta Kubišova (*Marta Kubišová*)), žurnālisti (Jirži Dinstbīrs (*Jiří Dienstbier*)). u.c.

Rakstnieks Milans Kundera (*Milan Kundera*) šīs iniciatīvas ieceri rezumēja lakoniski: „Hartas autori balstās pieņēmumā, ka vārdi patiešām nozīmē to, ko tiem vajadzētu nozīmēt. Viņi necenšas demonstrēt, ka varas iestāžu ideoloģija būtu slikta, bet gan viņu atklātība konsekventi atsedz sistēmas liekulīgumu”.⁶⁷⁰ Deklarācijas „Harta 77” sagatavošana ievadīja plašāku domubiedru grupas sadarbību, kāda pastāvēja laika posmā no 1976. līdz pat 1992. gadam. Čehoslovākijas vēstures eksperts Harolds Gordons Skilings (*Harold Gordon Skilling*) īpaši vērs uzmanību uz hartas iekļaujošo raksturu. Tā nebija organizācija, tai nebija izstrādāti statūti un pastāvīgas formālas dalības struktūras. Tā iekļāva ikvienu, kurš piekrita tās idejām, līdzdarbojās un atbalstīja to.⁶⁷¹ Pēc savas pamatieceres tā nebija ne antisociālistiska, ne antikomunistiska. Dokumentu gan parakstīja arī aktīvisti, kuriem esošais lietu stāvoklis nebija pieņemams ideoloģisko nostādņu dēļ, taču kopumā viņi bija gatavi akceptēt sociālistisko sistēmu, ja vien tā nodrošinātu ietvaru, kādā realizēt uzņemtas saistības. Jirži Hajeks gan norāda, ka, cenšoties diskreditēt hartu, tika radīts virkne safabricējumu, izplatot pretēju informāciju.⁶⁷² Hartas galvenais vēstījums bija: sistēma nav leģitīma tāpēc, ka tā nepilda savas saistības.

Patočka, kura personība, kā uzskatīja Havels, lielā mērā raksturo „Hartas 77” būtību,⁶⁷³ pasvītvoja pilsoņu pienesumu publiski deklarētu principu iedzīvināšanā. Viņš skaidro, ka „Hartas 77” mērķis ir spontāna un neierobežota solidaritāte to sabiedrības locekļu starpā, kuri apzinās, cik nozīmīgs sabiedrības atjaunotnē un tās normālā funkcionēšanā ir morāls domāšanas veids.⁶⁷⁴ „Morālais” šeit apzīmē uzticību deklarētajiem principiem un normām. Viens no šādu aktivitāšu

⁶⁷⁰ Kundera M. *Candide had to be destroyed*. In: Vladislav J. (ed.) *Vaclav Havel: Living in Truth. Twenty-two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Vaclav Havel*. London, Boston: Faber and Faber, 1989, pp. 258–262, p. 261.

⁶⁷¹ Skilling H. G. (ed.) *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*. London; Boston: Allen & Unwin, p. 212. *Skat. arī*: Weigle M. A., Butterfield J. *Civil society in reforming Communist regimes: the logic of emergence*. *Comparative Politics*, Vol. 25, No.1, pp. 1–23, p. 7.

⁶⁷² *Skat.* Hajek J. *Human rights, peaceful coexistence and socialism*. In: Skilling G. (ed.) *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*. London: George Allen & Unwin, 1981, pp. 223–229.

⁶⁷³ Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hviždala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990, p. 135.

⁶⁷⁴ Patočka J. *Exposition of Charter Purposes. What Charter 77 is and what it is not (Why right is on its side and no slander or forcible measures can shake it)*. In: Skilling G. (ed.) Skilling H. G. (ed.) *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*. London; Boston: Allen & Unwin, pp. 217–219, pp. 218–219.

nodomiem bija radīt platformas, kas potenciāli ikvienam sabiedrības loceklim varētu kalpot kā tribīne sevis izpaušanai. Cits – radīt aizsargmehānismu pret sabiedriski politiskā procesa degradāciju un novērst cilvēku pilnīgu intereses zudumu par to. Iedzīvotājiem tika demonstrēts, ka viņiem ir nozīmīga loma un atbildība par procesu tālāku virzību, un ka tā var tikt realizēta arī posttotalitārisma apstākļos.⁶⁷⁵

Šajā kontekstā XX gs. 60. un 70. gados CAE literatūrā parādījās pieņēmums par „paralēlo polisū” jeb pilsoņu morālas autonomijas telpu. Šo jēdzienu savos darbos izmantoja arī Havels,⁶⁷⁶ savukārt, piemēram, ungāru domātājs Elemers Hankiss (*Elemér Hankiss*) piedāvājis radniecīgo „otrās sabiedrības” jēdzienu. Šādām paralēlām struktūrām piederīgie nav internalizējuši režīma proponētās vērtības un nepakļaujas spiedienam iesaistīties partijas atbalstītās organizācijās, kas veidotas ar mērķi ievirzīt politisko līdzdalību zināmā gultnē.⁶⁷⁷ Havela interpretācijā „paralēlajai polisai” veicami arī ētiska rakstura uzdevumi. Pirmkārt, tā ir orientēta uz ārpus savām robežām esošo. Otrkārt, tās pastāvēšanai ir jēga vien tad, ja tā tiek uztverta kā personīgās atbildības padziļināšana veseluma priekšā.⁶⁷⁸ Līdzīgu ideju satur arī pieņēmums par „paralēlo kultūru”. Šis fenomēns ietver dažādas sabiedriskās un kultūras institūcijas (preses izdevniecības, izstāžu zāles, teātrus, koncertzāles un zinātniskos institūtus), kas atrodas ārpus valsts tiešās ietekmes sfēras. Arī tās nevadās pēc kādas alternatīvas ideoloģijas, bet gan iestājas par savām tiesībām uz autentiskumu.⁶⁷⁹

Refleksijā par šiem jautājumiem Havels iezīmēja savu „personīgo utopiju”⁶⁸⁰ – redzējumu par to, kā pilsoniskās sabiedrības potenciāls eventuāli būtu izmantojams demokrātiskā iekārtā. Jau 1978. gadā Havels pauda partiju politikas un parlamentārās demokrātijas noraidījumu. Iespēju tai tikt atkārtoti iedibinātai viņš uzlūkoja vienīgi kā piemērotu pārejas risinājumu. Tas būtu līdzeklis pilsoniskās apziņas sajūtas atjaunošanai, demokrātiskas diskusijas veicināšanai, politiskā plurālisma iedzīvināšanai. Tāpat par būtisku viņš uzskatīja nodrošināt indivīdiem telpu brīvai savas personības izpaušmei, autonomijas realizēšanai un dažādības atbalstam. Šādi soļi

⁶⁷⁵ Havel V. The power of the powerless: citizens against the state in Central-Eastern Europe. In: Keane J. (ed.) *The Power of the Powerless: Citizens Against the State in Central-Eastern Europe*. London, Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg: Hutchinson and Co. (publishers) Ltd., 1985, pp. 23–96, p. 49.

⁶⁷⁶ *Skat. Ibid.*, pp. 23–96.

⁶⁷⁷ Weigle M. A., Butterfield J. Civil society in reforming communist regimes: the logic of emergence. *Comparative Politics*, Vol. 25, No.1, pp. 1–23, p. 6.

⁶⁷⁸ *Ibid.*

⁶⁷⁸ *Skat. Havel V. The power of the powerless: citizens against the state in Central-Eastern Europe*. In: Keane J. (ed.) *The Power of the Powerless: Citizens Against the State in Central-Eastern Europe*. London, Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg: Hutchinson and Co. (publishers) Ltd., 1985, pp. 23–96, p. 49.

⁶⁷⁹ Havel V. Six asides about culture. In: Vladislav J. (ed.) *Vaclav Havel: Living in Truth. Twenty-Two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Vaclav Havel*. London; Boston: Faber and Faber, 1989, pp. 123–135, p. 128.

⁶⁸⁰ Citēts pēc: Pontuso J. *Vaclav Havel: Civic Responsibility in the Postmodern Age*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, 2004, p. 160.

iedzīvotājiem ļautu realizēt „patiesos dzīves mērķus”.⁶⁸¹ Havels tika apcietināts un ieslodzīts cietumā par darbību organizācijā *Netaisnīgi vajāto personu aizsardzības komiteja (Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných; VONS)*. Tās mērķis bija palīdzēt cilvēkiem, kurus varas iestādes vajāja minēto mēģinājumu dēļ. Likumsakarīgi arī vēstulēs dzīvesbiedrei no ieslodzījuma vietas Havels turpināja paust līdzīgus uzskatus. Organizācijas formas, kas garantē „patieso dzīves mērķu” realizāciju lielākā priekšrocība ir savstarpējā uzticēšanās, kas valda tās locekļu starpā, viņš norādīja. Tā spilgti kontrastē ar „kolektīvo bezatbildību”, kas, viņaprāt, raksturo klasiskās demokrātijas organizatoriskās formas un mazina to spēju pilnvērtīgi funkcionēt.⁶⁸²

Politiskās partijas Havels uzlūkoja kā sevi izsmēlušu un diskreditējušu politiskās organizācijas formu. No šāda fenomena politiskajam procesam būtu pakāpeniski jāatbrīvojas,⁶⁸³ viņš uzskatīja un no šī uzskata neatkāpās līdz pat 1989. gadam, kā arī turpināja to popularizēt vēlāk. Šāda vīzija apstiprina Timotija Gārtona Eša viedokli – pilsoniskā sabiedrība tā laika viedokļu līderiem bija sava veida panaceja. Pilsoniskās sabiedrības izpratne šajā reģionā bija ievērojami plašāka nekā ierasts, un neaprobežojās ar klasisko pieņēmumu par sociālo asociāciju, saikņu un aktivitāšu tīklu, kas ir neatkarīgs no oficiālajām valsts varas struktūrām. Disidentiem Čehoslovākijā, Polijā un Ungārijā pilsoniskās sabiedrības atdzimšana bija reizē gan mērķis, gan līdzeklis politiskajām pārmaiņām, eventuāli arī pārmaiņām valstī.⁶⁸⁴ Zināmā mērā šīs ieceres realizējās. Sabiedrības locekļi 80. gadu beigās pamazām sāka uzdrošināties izpaust sevi tā, kā agrāk nebija to atļāvušies, atsāka interesēties par lietām, ko iepriekš tika nolieguši. Stiprinājās saiknes indivīdu un grupu starpā. Havels pasvīturo to, ka šīs pārmaiņas sociālajā apziņā radīja spiedienu uz institucionalizēto valsts varu. Turklāt viņš pūlas notušēt ārēji redzamo t.s. disidentu publiski paustās kritikas radīto spiedienu, lai izceltu tā neredzamā spiediena nozīmīgumu, ko veicināja vispārējais noskaņojums, kam pastāvošā vara, dažkārt pati to neapzinoties, bija spiesta pielāgoties.⁶⁸⁵ Tieši tāds bija pilsonisko iniciatīvu nodoms posttotalitārisma apstākļos. Pārdomas par šo tematu Havels detalizēti izklāstījis autobiogrāfiskajā eseju krājumā ar zīmīgo nosaukumu „Traucējot mieru” („Disturbing the Peace”, 1990).

⁶⁸¹ Skat. Havel V. The power of the powerless: citizens against the state in Central-Eastern Europe. In: Keane J. (ed.) *The Power of the Powerless: Citizens Against the State in Central-Eastern Europe*. London, Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg: Hutchinson and Co. (publishers) Ltd., 1985, pp. 23–96.

⁶⁸² Havel V. *Letters to Olga*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Faber and Faber, 1988, pp. 129–137.

⁶⁸³ Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hviždala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990, pp. 16–17.

⁶⁸⁴ Ash T. G. The opposition. *New York Review of Books*, Vol. 35, No. 15, pp. 3–6, p. 3.

⁶⁸⁵ Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hviždala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990, pp. 182–183.

1.3. Disidentisma raksturs

a) *Disidents-intelektuālis*

Havels puda pārliecību: „Intelektuāļa loma ir brīdināt, paredzēt briesmas, būt Kasandrai,⁶⁸⁶ kas vēstī mums par notiekošo aiz pilsētas mūriem”.⁶⁸⁷ Intelektuālim ir pastāvīgi jāiejaucas, jāliecina par lietu stāvokli, jāprovocē, saglabājot neatkarību. Intelektuālim ir jācenšas atklāt to, ko tiek mēģināts slēpt, jāiestājas pret atklāti izdarītu spiedienu un manipulācijām. Tieši intelektuāļa uzdevums vislielākajā mērā ir apšaubīt pastāvošo varu un tās pielietotos trikus, intelektuālim jāliecina par to darbības veidu. Viņš atzinīgi vērtēja to intelektuāļu veikumu, kuri bezbailīgāk un agrāk nekā pārējie sabiedrības locekļi bija uzdrīkstējušies atklāt sistēmas „seju” un skart *tabu* tēmas. Izcilu priekšzīmi šajā jomā, viņaprāt, rādījis Aleksandrs Solžeņicins (*Александр Солженицын*), kurš no Padomju Savienības tika izraidīts, sistēmai cenšoties nepieļaut pārmaiņu rašanos sociālajā apziņā.⁶⁸⁸ Tādi atmaskojoši viņa darbi kā „Viena diena Ivana Deņisoviča dzīvē” („Один день Ивана Денисовича”, 1962) un „Gulaga arhipelāgs” („Архипелаг ГУЛАГ”, 1973) režīmam bija izteikti bīstami.

Disidents-intelektuālis ir plašākas sevis pārstāvētas sociālās kopienas pausto rūpju uztvērējs un balss pastiprinātājs. Havels uzsvēra saistību ar kopienu arī ieslodzījuma periodā, vēstulēs izsakot aicinājumu savai dzīvesbiedrei Olgai būt „sabiedriskai”. Tādējādi viņš puda pats savu vajadzību iesaistīties kopienas sabiedriskajā dzīvē. Kā ievadā „Vēstulēm Olgai” raksta viņa darbu tulkotājs Pols Vilsons (*Paul Wilson*), ikviena norise, jebkādas noskaņojuma izmaiņas šajā kopienā viņam bijušas ārkārtīgi nozīmīgas.⁶⁸⁹

Havels mērķtiecīgi notušēja intelektuāļa-disidenta lomas heroisko šķautni, priekšplānā virzot lojalitāti savai kopienai. Intelektuālim būtu jāidentificējas ar to kā vienam no tās locekļiem. Tas paredz ne tikai privilēģiju baudīšanu, bet arī gatavību pieņemt tajā spēkā esošos noteikumus un saņemt sodu, ja tie tikuši pārkāpti. Arī šāda nostāja ir viens no veidiem, kā paust apsūdzību sistēmai, kura pārkāpj pati savus deklarētos principus. Havels ar savu paraugu demonstrēja pretējo – lojalitāti tiem, 1979. gadā īstenojot žestu pēc Sokrata modeļa. Proti, viņš atteicās izmantot sev piedāvāto iespēju emigrēt, kad viņam tika piespriests četrarpus gadu ilgs cietumsods par pretvalstisku darbību, izvēloties pavadīt piespriesto termiņu ieslodzījumā. Šajā kontekstā, komentējot savu izvēli un salīdzinot sevi ar Rietumos veiksmīgu karjeru veidojošiem emigrējušajiem kolēģiem, Havels retoriski jautā: „Vai tā nav bēgšana no patiesības tā vietā, lai

⁶⁸⁶ Tēls grieķu mitoloģijā. Kā vēsta tradīcija, viņa spēja paredzēt nākotni, tostarp pareģojot Trojas iznīcināšanu.

⁶⁸⁷ Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hviždala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990. p. 166.

⁶⁸⁸ Havel V. The power of the powerless: citizens against the state in Central-Eastern Europe. In: Keane J. (ed.) *The Power of the Powerless: Citizens Against the State in Central-Eastern Europe*. London, Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg: Hutchinson and Co. (publishers) Ltd., 1985, pp. 23–96, p. 42.

⁶⁸⁹ Havel V. *Letters to Olga*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Faber and Faber, 1988, p. 9.

dotos to meklēt?”⁶⁹⁰ Viņš to uzlūkoja kā sava veida privilēģētību, neraugoties uz to, ka disidentu intelektuāļa misiju dažkārt uzlūkoja arī kā nastu: „Patiesības pasaule piedāvā zināmas priekšrocības”,⁶⁹¹ viņš rakstīja 1985. gadā. Starp tādām viņš minēja atrašanos ārpus valsts pārvaldes struktūrām jeb labuma meklēšanas, taktikas kalkulācijas, panākumu gūšanas, kompromisu un līdz ar to arī manipulāciju ar puspatiesībām un blēdībām matricas. „Disidents var būt viņš pats (..)”.⁶⁹² Vienīgi disidents var atļauties dzīvi patiesībā, kas būtībā ir viņu definējoša iezīme. Havels savu intelektuāļa-disidenta lomu uzlūkoja ar dziļu misijas apziņu: „Atzīstu, ka dažkārt mani vada vēlme izsaukties: „(..) uzņemieties risku paši; galu galā, es neesmu jūsu glābējs!” Taču es vienmēr iekožu sev mēlē pirms runāju un atgādinu sev Patočkas reiz man sacīto: patiesā pārbaude nav tā, cik labi cilvēks spēlē lomu, ko pats sev izvēlējis, bet gan, cik labi viņš tiek galā ar likteņa uzticēto lomu”.⁶⁹³

Intelektuālim-disidentam ir jābūt pieticīgam savās ambīcijās nodrošināt savu publisko redzamību un jāvairās ārišķīgi demonstrēt savu panākumu rezultātus. Kādā no cietuma rakstītā vēstulē Olgai viņš slavēja poļu filmas „Con Amore” (1976) varoņa mākslinieka izvēli atsacīties no savas pamatnodarbošanās, lai pievērstos savām interesēm, kas personībai negarantē iespēju tikt ierakstītai vēsturē. Tās ir alkas pēc nodarbes, kurā varētu izpausties „morālais imperatīvs vai vienkārši cilvēkmīlestība”.⁶⁹⁴

Kopumā CAE intelektuāļu iedibinātajā tradīcijā uzsvāri uz mesianismu intelektuāļa normatīvajā portretā ir bijuši ievērojami spēcīgāki, nekā to akceptē Havels. Milans Kundera pārdomās par intelektuāļa misiju CAE uzsvēra, ka viņu rūpju lauks ievērojami pārsniedz reģiona robežas un sociālisma nometnē aktuālās problēmas. Viņš pauda aicinājumu šī reģiona intelektuāļiem veltīt uzmanību arī Rietumos vērojamajam pagrimumam: „Rietumi ir zaudējuši savu kultūru un dvēseli. Centrālās un Austrumeiropas intelektuāļa uzdevums ir izglābt pasauli pašai no sevis”.⁶⁹⁵ Krievu dzejniece un pilsonisko tiesību aktīviste Natālija Gorbaņevska (*Наталья Горбаневская*) šīs izredzētības iemeslus skaidro šādi: „Austrumeiropietim intuitīvi ir pieeja dažām patiesībām – viņš ir kā „aristokrātija!””⁶⁹⁶.

⁶⁹⁰ Goodman W. Books of the times; letters from Havel in a Czech prison to his wife. *The New York Times*, March 31, 1988, p. 4.

⁶⁹¹ Havel V. Anatomy of reticence. In: Vladislav J. (ed.). *Vaclav Havel: Living in Truth. Twenty-Two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Vaclav Havel*. London; Boston: Faber and Faber, 1989, pp. 164–195, p. 193.

⁶⁹² *Ibid.*, p. 194.

⁶⁹³ Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hviždala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990. p. 72.

⁶⁹⁴ Havel V. *Letters to Olga*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Faber and Faber, 1988, p. 97.

⁶⁹⁵ Kundera M. A kidnapped West or culture bows out. Transl. by Edmund White. *Granta*, No. 11, 1984, pp. 93–118, p. 99.

⁶⁹⁶ Davies I. The return of virtue: Orwell and the political dilemmas of Central European intellectuals. *International Journal of Politics, Culture, and Society*. Vol. 3, No. 1, pp. 107–129, p. 125.

Šādiem akcentiem ir senāka priekšvēsture. Arī starpkaru periodā paustajos viedokļos figurēja pieprasījums pēc ambiciozas intelektuāļu darba programmas. Proti, čehu filozofs Emanuels Rādls (*Emanuel Rádl*) jau 1928. gadā veltīja asus pārmetumus čehu intelektuāļiem, kuri vairījušies no sava uzdevuma – vadīt nāciju.⁶⁹⁷ Ar to gan nebija domāta pārvaldes pozīciju uzņemšanās filozofu-valdnieku koncepcijas izpratnē. Drīzāk pretēji. Rādls nosodīja intelektuāļiem raksturīgo tendenci pārlieku tuvināties valsts varas struktūrām – ieņemt pozīcijas birokrātijā, attīstīt politiķiem vispārēji raksturīgo retoriku un lietot ideoloģijas diktētus saukļus. Patočka 1987. gadā papildina šo skaidrojumu – intelektuāļa uzdevums nav pastāvīgi kritizēt valsts varu, bet gan uzsvērt to, ka patiesība ir problemātiska.⁶⁹⁸

Režīma nomaiņas procesos un pilsoniskās sabiedrības atjaunotnes sākotnējos mēģinājumos CAE bija raksturīgas sadarbības saites masu un līderu starpā. Līderu iniciatīvas un plašāku sabiedrības aprindu atbalsts tām veicināja gan Helsinku vienošanās parakstīšanu, gan virkni citu cilvēktiesību aizsardzības pasākumu CAE reģionā. Šādā manierē attīstījās arī „Hartas 77” iniciatīvas. Uzsaucumā, kas veltīts pilsoniskās drosmes tematikai, 1987. gadā „Hartas 77” redzamākās personības, tostarp Havels, mudina: „Mēs zinām, ka šis valsts liktenis nav atkarīgs vienīgi no politiskā spēka, un ka šī politiskā vara ne vienmēr pati var noteikt savas darbības. Daudz vairāk ir atkarīgs no tā, ko mēs visi darām, ko sabiedrība dara. Pārvaldes struktūras vienas pašas neveido vēsturi. Demokrātiju kāds nevar piešķirt kādam citam; tas ir uzdevums visiem. No mums visiem ir atkarīgs tas, kad un cik enerģiski politiskā vara pati virzīsies pareizā virzienā (...). Tas, uz ko mēs šajā dokumentā aicinām, nav nekas vairāk kā drosmē kļūt par pilsoņiem patiesā, radošā un spēcīgākajā šī vārda nozīmē (...). Pilsonība nav vienīgi ar likumu noteikta, tā ir pirmkārt un galvenokārt attieksme”.⁶⁹⁹ Līdzīgi arī kādā samizdata formāta rakstā Havels izsaka gandarījumu par to, ka cilvēki kļūst proaktīvi, ne vairs vienīgi „klusumā akceptē „Hartas 77” aktivitātes”, ka atdzimst pilsoniskā apziņa.⁷⁰⁰ Kustības līderi atrodas šajā vadošajā pozīcijā nevis sevis, bet gan sabiedrības dēļ. Nav nepieciešams uzņemties īpašu „vadošo” lomu. Šāda tendence saistīta ar būtiskiem riskiem, piemēram, vilinājumiem veidot sev pašreklāmu, publiski deklarējot noteiktus centienus un mazāk domājot par to realizācijas iespējām. Havels kustības līderiem, tostarp sev, iesaka pievērsties „pacietīgi veiktam plānošanas darbam ikdienā, apziņas celšanai un

⁶⁹⁷ Citēts pēc: Pynsent R. *Questions of Identity: Czech and Slovak Ideas of Nationality and Personality*. Budapest: Central European University Press, 1994, p.13.

⁶⁹⁸ Patočka J. O smysl dneška. In: *Peče o duši vow*. Prague: samizdat, 1988, p. 13.

⁶⁹⁹ Stanford University Hoover Institution Archive. Collection „The Democratic revolution in Czechoslovakia”. Box. No. 1, Transl. by T. Hammond.

⁷⁰⁰ Stanford University Hoover Institution Archive. Collection „The Democratic revolution in Czechoslovakia”. Box. No. 1. Prague, December 1, 1988, Samizdat article by Vaclav Havel, on the crystallization of regime-dissident relations and the „Democracy for all” manifesto. Cards on the table. Transl. by A. G. Brain.

organizēšanai, kā arī diskusijas gara veicināšanai visās jomās”,⁷⁰¹ kas atbilst vienas no Havela autoritātēm, Masarīka priekšstatiem par demokrātijas bāzi. Kopumā šādu virzību Havels kādā savā rakstā 1989. gada oktobrī nodēvējis par „klasiskā disidentisma”⁷⁰² perioda beigām.

Intelektuāļu un plašākas sabiedrības kopīgiem spēkiem tika attīstīts pagrīdes t.s. „lidojošo universitāšu” tīkls. To ietvaros rīkotajās nodarbībās intelektuāļi vedināja strādniecību saskatīt saikni starp savu neapskaužamo stāvokli ekonomiskajā plāksnē, no vienas puses, un brīvības ierobežojumiem, no otras. Strādnieki savukārt dalījās savā streiku un protesta formu pieredzē. Strādniecība, kas veidoja neatkarīgās arodbiedrības, intelektuāļus labprāt uzlūkoja kā partnerus. Nelegālo pagrīdes izdevumu izplatīšanā sadarbojās gan, piemēram, žurnālisti un augstskolu mācībspēki, gan arī vienkāršo darbu darītāji. Šāda savstarpēja tuvināšanās abu sabiedrības segmentu starpā aizvien pieaugošā intensitātē norisinājās periodā no 1968. līdz 1980. gadam. Režīma ideoloģijas neangažētie intelektuāļi aizvien mazāk domāja sev gūstamu privilēģiju kategorijās, pievēršoties tādiem jautājumiem kā cilvēktiesības visiem (t. sk. strādniekiem un zemniekiem). Strādnieki savukārt prioritātes pārvirzīja no tūlītēji tveramiem guvumiem, pievēršoties pēc rakstura vispārīgākiem cilvēktiesību jautājumiem. Viņi novērtēja politisko tiesību nozīmīgumu, kas bija būtisks punkts intelektuāļu darba programmā. Savukārt intelektuāļi aizvien biežāk savos uzsaukumos iekļāva arī apelāciju pie sociālajām un ekonomiskajām tiesībām,⁷⁰³ kas būtiskas bija strādniekiem. Saiknes nepieciešamība tika īpaši pasvītota un publiski deklarēta, piemēram, 1989. gada novembrī tapušajā streika komitejas vēstulē.⁷⁰⁴ Sadarbība, kā atzīmē pētnieki, radošās vides pārstāvju un plašāku sabiedrības segmentu starpā, Čehijā uzskatāma par tradīciju.⁷⁰⁵

Havela personīgā dzīves pieredze kopš agras bērnības mudināja viņu demonstrēt cieņu mazāk privilēģētām sabiedrības grupām un identificēties ar tām. Paša bērnībā baudīto materiālo labklājību kādā no vēstulēm Olgai viņš raksturoja kā nepamatotu. Šī sajūta, kā viņš atzinis, atstājusi sekas uz visu viņa turpmāko dzīvi, liekot jebkāda veida privilēģijas uzlūkot kā

⁷⁰¹ Stanford University Hoover Institution Archive. Collection „The Democratic revolution in Czechoslovakia”. Box. No. 1. Prague, October 7, 1989, Article by Vaclav Havel on the new phase in independent activity „The Witching Hour: between the Outcast and the Politician”. Transl. By A. G. Brain.

⁷⁰² Stanford University Hoover Institution Archive. Collection „The Democratic revolution in Czechoslovakia”. Box. No. 1. Prague, October 7, 1989, Article by Vaclav Havel on the new phase in independent activity „The Witching Hour: between the Outcast and the Politician”. Transl. By A. G. Brain.

⁷⁰³ *Skat.* Ash T. G. *The Magic Lantern: The Revolution of '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague.* New York; NY: Vintage, 1993; Echikson W. *Lighting the Night: Revolution in Eastern Europe.* New York; NY: MacMillan, 1990.

⁷⁰⁴ Milan O., Sladek Z. (eds.) *Deset Pražských Dnu (17.–27. Listopad 1989) Dokumentace* // Citēts pēc: Glenn J. K. Competing challengers and contested outcomes to state breakdown: the Velvet revolution in Czechoslovakia. *Social Forces*, Vol. 78, No.1, pp. 187–211, p. 203.

⁷⁰⁵ LeCaine A. H. *Origins of the Czech National Renaissance.* Pittsburgh; PA: University of Pittsburgh Press, 1993. *Skat. arī:* Chtiguel O. F. Without theater the Czechoslovak revolution could not have been on. *Drama Review*, No. 34, pp. 88–96; Oslzly P. On stage with the Velvet Revolution. *Drama Review*, No. 34, pp. 88–96.

diskutablas un iestāties par to atcelšanu.⁷⁰⁶ Līdz ar to arī noteiktu sabiedrības locekļu centieni diktēt „pareizās” normas viņam šķiet problemātiski. Savulaik Havels tika attiecinājis uz sevi sociālista apzīmējumu, tomēr vēlāk viņš šos savus izteikumus komentējis, skaidrojot, ka zināmos vēstures periodos par sociālistu sevi dēvējis ikviens, kurš bijis „apspiesto un pazemoto” pusē. Tas ir kā personības protests pret nepelnītām un mantotām privilēģijām, sociālo netaisnību un barjerām, kas degradē cilvēku un nivelē viņu līdz „kalpotāja līmenim”. Par sociālismu to var uzskatīt tiktāl, ka tas realizējas „emocionālā” un „morālā” plāksnē,⁷⁰⁷ viņš skaidro savu identifikāciju.

b) Disidents – indivīds sabiedrībā

Havels priekšstatu par disidentu neaprobežoja ar indivīdu sabiedrības avangardā. Potenciāls būt par disidentu posttotalitārā sistēmā piemīt ikvienam sabiedrības loceklim. Spilgts šāda uzstādījuma apliecinājums ir esejas „Nevarīgo vara” titulvaronis augļu un dārzeņu tirgotājs, kā arī iniciatīva „Harta 77”. Tās sagatavošana, publicēšana un kustība, kas apvienoja tās atbalstītājus tālākām aktivitātēm, bija liela uzdrīkstēšanās. Taču šis dokuments Havela acīs nav vis šauras, visas sabiedrības vārdā runāt pilnvarotas iedzīvotāju grupas uzsaukums, bet gan manifests, kas apzīmē vienlīdzību un solidaritāti.⁷⁰⁸ Tā ir solidaritāte ne tikai ar tiem sabiedrības locekļiem, kuru tiesības režīms sola ievērot, bet pārkāpj, un uz kuru ievērošanu uzstāj dokumenta parakstītāji. Tā ir solidaritāte arī dokumenta autorības izpratnē, kas pasvīturo arī deklarācijā ietvertu prasību plašumu. Havela nodoms bija likt saprast, ka „disidentisma” ideju viņš vienādo ar ētosu „dzīvot patiesībā”, un to praktizēt tika aicināts ikviens.

Disidentu uz pārējo sabiedrības locekļu fona neizceļ kādu īpašu nodarbju piekropšana, kurās citiem trūktu zināšanu vai prasmju. Būt par disidentu nenožīmē paralēli savai primārajai darbības jomai mērķtiecīgi un apzināti izvēlēties pildīt kādu noteiktu sabiedrībai būtisku misiju (piemēram, pastāvīgu žēlošanos par lietu stāvokli). Disidents posttotalitārisma ir ikviens, kura ikdienas prakse atbilst uzstādījumam „dzīve patiesībā”, tādējādi protestējot pret režīmu, kas šādu uzstādījumu uzlūko kā draudu pastāvēšanai: „„Disidents” ir vienkārši fiziķis, sociologs, strādnieks, dzejnieks; tas ir indivīds, kurš vienīgi dara to, ko atzīst par pareizu, tādējādi nonākot atklātā konfliktā ar režīmu. Šis konflikts nav raisījies tādēļ, ka viņš apzināti būtu to vēlējis, bet gan tā pamatā ir viņa domāšanas, uzvedības vai darba iekšējā loģika. Tā bieži vien konfrontē ar ārējiem apstākļiem, kuri ir vairāk vai mazāk ārpus viņa kontroles robežām”.⁷⁰⁹

⁷⁰⁶ Havel V. *Letters to Olga*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Faber and Faber, 1988, pp. 179–180.

⁷⁰⁷ Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hviždala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990, p. 12.

⁷⁰⁸ Havel V. The power of the powerless: citizens against the state in Central-Eastern Europe. In: Keane J. (ed.) *The Power of the Powerless: Citizens Against the State in Central-Eastern Europe*. London, Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg: Hutchinson and Co. (publishers) Ltd., 1985, pp. 23–96, p. 47.

⁷⁰⁹ *Ibid.*, p. 58.

Disidenti tātad nav apzināti nolēmuši kļūt par „profesionāliem dumpiniekiem”; „Par „disidentu” nekļūst, kādu dienu nolemjot uzsākt šo tik neparasto karjeru. Šajā statusā indivīds tiek iemests ar savu personisko atbildības sajūtu, izpildoties kompleksiem ārējiem apstākļiem. Indivīds nonāk ārpus esošajām struktūrām, pēkšņi atrodoties ar tām konfliktējošā pozīcijā. Tas sākas ar mēģinājumu darīt savu darbu labi. Un beidzas ar to, ka tiek apzīmēts kā sabiedrības ienaidnieks. Šodien, ja vien neesam snobi, mums jāatzīst, ka „disidenti” ir sastopami uz katra ielas stūra”.⁷¹⁰ Havels par īstajiem varoņiem konsekventi uzskatīja tos Čehoslovākijas pilsoņus, kuri pēc valsts vadītāju padošanās 1968. gadā spontāni un nevardarbīgi rīkojās, lai realizētu savu brīvību.⁷¹¹

Šīs idejas sakņojas Patočkas pārspriedumos – viņš pauda pārliecību, ka ikvienam atbildīgam Čehoslovākijas iedzīvotājam ir līdz zināmai pakāpei jātop par disidentu, jo „cilvēktiesības skar ikvienu sabiedrības locekli, atbildīgu indivīdu”.⁷¹² Havela nodoms bija apzināti pasvītrot šo egalitārismu, jo režīmam, tieši pretēji, bija izdevīgi uzturēt mītu par mazskaitlīgu un marginālu cilvēku grupu – disidentiem-musinātājiem. Tas rada ilūziju, ka ar lietu stāvokli nav apmierināti vien nedaudzi sabiedrības locekļi. Ne velti režīms hartas autorus apsūdzēja kā „pašpasludinātos runasvīrus”, kuriem tika piedēvēta nelegitīmu sazvērniecisku prakšu piekropšana un avangarda ambīcijas. Elitisms, norobežošanās, strikta lomu sadale pēc priekšrakstīta scenārija un pieņēmumi, ka „kāds zina labāk” – šīs iezīmes Havels uzlūkoja kā posttotalitāro sistēmu uzturošos balstus. Havels un viņa domubiedri principiāli norobežojas no šāda domāšanas veida, aizstāvot ikviena tiesības uz iniciatīvu un spontanitāti. Pats sevi viņš uzlūkoja kā vienu no daudziem, pasvītrojot, ka pozicionēties kā vienam no kustības līderiem nozīmē ļaut valsts pārvaldes struktūrām izplatīt apgalvojumus un sabiedrībā sekmēt tādu priekšstatu izplatību, kas attālina no kopīgā mērķa sasniegšanas. „Tas ir patiesi cietsirdīgs paradokss –”, konstatē Havels, „jo vairāk daži pilsoņi pūlas aizstāvēt pārējos, jo vairāk viņi tiek apzīmēti ar jēdzienu, kas patiesībā atšķel viņus no šiem „citiem pilsoņiem”.⁷¹³ Turpinot uzturēt šo nošķirumu, plaisa starp šo nelielo elites grupējumu un plašākiem sabiedrības slāņiem, kas ir tikuši pieradināti sekot diktātam, vienīgi palielinātos. Havels, tieši pretēji, akcentēja to, ka disidenta attieksme nav nekas attāls, bet tā jau ir vairuma sabiedrības locekļu ikdienas prakse, vienīgi piekopta ierobežotā sfērā. To paplašinot, ievērojami pieaugtu iespējas realizēties

⁷¹⁰ Havel V. The power of the powerless: citizens against the state in Central-Eastern Europe. In: Keane J. (ed.) *The Power of the Powerless: Citizens Against the State in Central-Eastern Europe*. London, Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg: Hutchinson and Co. (publishers) Ltd., 1985, pp. 23–96, p. 63.

⁷¹¹ Pirro R. Vaclav Havel and the political uses of tragedy. *Political Theory*, Vol. 30, No. 2, pp. 228–258, p. 231.

⁷¹² Patočka J. *Proč nema Charta 77 byt zverejnovana // Citēts pēc: Pynsent R. Questions of Identity: Czech and Slovak Ideas of Nationality and Personality*. Budapest: Central European University Press, 1994, p.14.

⁷¹³ Havel V. The power of the powerless: citizens against the state in Central-Eastern Europe. In: Keane J. (ed.) *The Power of the Powerless: Citizens Against the State in Central-Eastern Europe*. London, Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg: Hutchinson and Co. (publishers) Ltd., 1985, pp. 23–96, p. 60.

pārmaiņām. Lojalitātes formālais raksturs ir bezvaras cilvēku varas avots. Režīma leģitimitāte tiks iedragāta, tiklīdz iedzīvotāji iedrošināsies publiskajā telpā atklāt to „Es”, kas realizējas privātajā. Pārmaiņu potenciāls sabiedrībā nav jārada no ikdienas realitātes distancētiem „disidentiem”, atklājot vai importējot īpašus mehānismus; tas iedzīvotāju kopumam ir jau iekšēji piemītošs.

Šāda nostāja ir cieši saistīta arī ar Havela egalitāro demokrātijas izpratni. Arī tā lielā mērā saistāma ar Patočkas uzskatiem, kurš plašu uzmanību veltījis čehu sabiedrībai raksturīgajam demokrātismam. Tas nozīmē akcentēt vienkāršo cilvēku lomu sabiedrībā. Sabiedrības priekšstāvji nāk no vienām un tām pašām aprindām kā pārvaldāmie, un līdz ar to viņi ir cieši savstarpēji saistīti.⁷¹⁴ Šī pieņēmuma pamatā ir Havela akceptētais skaidrojums, ka modernie čehi ir cēlušies no zemniekiem, kas tika atbrīvoti XVIII gs. beigās un XIX gs. sākumā. Savā literārajā daiļradē 70. gados Havels daudz uzmanības veltīja ikdienas disidentiem. Šī problemātika ietverta arī Vaneka lugu trilogijā. Havels pievērsās pasaules skatījumam no parasta cilvēka perspektīvas, kurš veic savus ikdienas darbus, kas viņu, iespējams, degradē, un kurš neredzams un nesadzirdams atrodas sistēmas perifērijā. Šī rūpe ir izpausta alus brūvētāja retoriskajā jautājumā disidentam-dramaturgam Vanekam, kurš sistēmas represiju dēļ arī ir spiests strādāt alus brūvētavā: „Tev vienmēr tiek dota iespēja, bet kā ir ar mani? Kurš riskēs manis dēļ? Kurš no manis baidās? Kurš rakstīs par mani? Kurš man palīdzēs?”⁷¹⁵ Pols Vilsons, Havela rakstu tulkotājs, norāda – Vanekam nav atbildes uz šo jautājumu, jo ir iespējams vienīgi „nevis darboties „to vārdā”, kuri cieš, bet gan esot vienam no viņiem”.⁷¹⁶

Priekšstats par ikdienas disidentu sakņojas un iederas vairākas desmitgades senajā Čehoslovākijas darba ētikas tradīcijā, ko XX gs. sākumā aktualizēja filozofs un pirmais Čehoslovākijas prezidents Tomāšs Gariks Masariks (*Tomáš Garrigue Masaryk*). „Mazie darbi” („drobna prace”) ir nozīmīgs pārmaiņas veicinošs dzinējspēks sabiedrībā. Masarika akcentētā darba tematika iemantojusi nozīmīgu vietu XX gs. čehu domā kopumā,⁷¹⁷ tostarp arī Havela komentāros. Atšķirībā no komunisma periodā internalizētajām vērtībām un uzvedības normām, šāda perspektīva paredzēja rosināt pārmaiņas, sekmējot ne tikai savu personīgo labumu, bet arī dzan iestājoties par visai kopienai būtisko. Esejā, kas veltīta Čehoslovākijas dibināšanas 70. gadadienai, 1988. gadā Havels aicināja pieturēties pie „mazo darbu” idejas, lai panāktu plašāku

⁷¹⁴ Patočka J. O smysl dneška, p. 146 // Citēts pēc: Pynsent R. *Questions of Identity: Czech and Slovak Ideas of Nationality and Personality*. Budapest: Central European University Press, 1994, p. 6.

⁷¹⁵ Havel V. *Audience* // Citēts pēc: Havel V. *Letters to Olga*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Faber and Faber, 1988, p. 16.

⁷¹⁶ Havel V. *Letters to Olga*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Faber and Faber, 1988, p. 17.

⁷¹⁷ Pynsent R. *Questions of identity: Czech and Slovak Ideas of Nationality and Personality*. Budapest: Central European University Press, 1994, p. 17.

brīvības un demokrātijas stāvokli sabiedrībā.⁷¹⁸ Līdzīgi arī Masariks darbā „Mūsu pašreizējā krīze” („Naše Nynější krize”, 1895) rakstīja: „Izglītotie, modernie čehi (..) iestājas pret jebkāda veida revolūciju kā no apakšas, tā no augšas. Revolucionārā taktika ir vecmodīga taktika, tā ir buržuāzisks filistisms. Reālistiska, konkrēta valsts un sabiedrības koncepcija neparedz politisku romantismu; reālisms un vardarbīga revolūcija ir absolūti pretpoli. Ikviens, kurš tic revolūcijai, neuztver dzīvi nopietni (..). Pasaule ir, un vienmēr ir bijusi balstīta uz darbu, nevis uz noskaņojumu; pasauli uztur vienīgi darbs, maza mēroga darbs, pastāvīgs darbs”.⁷¹⁹ Revolūcija ir filistiska jeb aristokrātiska, savukārt reformatoriska rīcības taktika būtu patiesa tautas īstenota darbība.⁷²⁰

Pārspriedumos par čehu identitāti pētnieki atzīmē, ka darba ētika ietilpst čehu nacionālās mitoloģijas kodolā: „Čehu „humānisma” tradīcija ir balstīta darbā”;⁷²¹ „Dzīvei ir iespējams kalpot nevis ar vardarbību, bet ar samierināšanu, nevis ar zobenu, bet ar lemesi, nevis ar asinīm, bet ar darbu, nevis ar nāvi, bet gan ar pašu dzīvi – tā ir čehu ģenialitātes atslēga; tā ir čehu vēstures nozīme un mūsu mantojums, ko esam saņēmuši no mūsu dižajiem priekštečiem”,⁷²² skaidroja Masariks. Darbu viņš uzlūkoja kā vienīgo līdzekli patiesu, produktīvu un konstruktīvu pārmaiņu panākšanai: „Radikālim tīk aģitēt, un konservatīvajam tīk nedarīt neko. Reālistiska darbība, darbs, met izaicinājumu radikālai aģitācijai un konservatīvai stagnācijai”.⁷²³

Čehu Mūziķu apvienības Džeza sekcijas izveidei (1971), darbībai un konfliktam ar komunistiskajām valsts pārvaldes struktūrām šajā kontekstā arī piemīt simbolisks raksturs. Tā nebija mērķtiecīgi opozicionāra vai disidentiska. Tās izveidošana nebija apzināts politiskas konfrontācijas akts. Džeza sekcijas locekļi vienkārši apzinīgi veica savu darbu. Tomēr, kā norāda Havels, kustībai piemita iekšējā enerģija, kas lika režīmam justies apdraudētam – šī kultūras institūcija „normalizētajā” Čehoslovākijā bija novirzījusies no priekšrakstītās kultūras līnijas, tādējādi iedragājot vispārējās manipulācijas sistēmas pamatus.⁷²⁴ Pieņēmums par *disidentismu* tā laika sabiedriski politisko aktīvistu priekšstatos paredzēja sociālistiskās sabiedrības negatīvo efektu izgaisojumu, to, ka disidentiem ar savu personīgu piemēru ikdienas dzīvē jādemonstrē alternatīva. Ja valsts sociālisms paredzēja, radīja un pieprasīja bezatbildību, tad būt par disidentu,

⁷¹⁸ Havel V. *Do ruznych stran. Eseje a članky z let 1983–1989*. Praha: Lidove noviny, 1990, p. 206.

⁷¹⁹ Skat. Masaryk T. G., *Česká otázka. Naše nynější krize*. Prague: Nakladatelství Jan Laichter, 1908.

⁷²⁰ Pynsent R. *Questions of identity: Czech and Slovak Ideas of Nationality and Personality*. Budapest: Central European University Press, 1994, p. 17.

⁷²¹ *Ibid.*

⁷²² Masaryk T. G., *Česká otázka. Naše nynější krize*. Prague: Nakladatelství Jan Laichter, 1908, pp. 7–9. Skat. arī: Novy L., Gabriel J., Hroch J. (eds.) *Czech Philosophy in the XXth Century*. Washington, D.C.: The Council for Research in Values and Philosophy, 1994, p. 63, 91.

⁷²³ Masaryk T. G. *Karel Havlíček – Snaht a tužby politickeho probuzeni*. Prague: Ustav T.G. Masaryka, 1996, p. 519.

⁷²⁴ Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hviždala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990, p. 184.

tieši pretēji, nozīmēja uzņemties zināmu atbildību. Reālā sociālisma sabiedrība pieprasīja konformismu, vienveidību, tiecās pēc individuālās identitātes izskaušanas; disidentisms savukārt pasvītēja šīs identitātes nozīmi.⁷²⁵

Jebkuras pārmaiņas, ko disidents uzskata par nepieciešamām, ikviena atsacīšanās samierināties ar esošo lietu stāvokli balstās viņa kā indivīda priekšstats par to, kā lietām pasaulē būtu jābūt sakārtotām, uzskatīja Havels. Pārmaiņu panākšanai veiktās darbības pamatojas morālos un eksistenciālos motīvos. Visu, ko disidents dara, viņš dara pirmām kārtām sev, tādēļ, ka kaut kas viņa būtībā neļauj sev pašam dzīvot melos. Eksistenciāla motivācija ir pamats, uz kuras tālāk var veidoties „politisks” motīvs, kā Havels pats to apzīmē 1985. gadā tapušā esejā. Ar to tiek saprasta situācija, kad plānotais darbības virziens saistīts ar iespējamiem guvumiem arī plašākam sabiedrības lokam.⁷²⁶ Šī problemātika tika skarta arī agrāk, viņa lugā „Atklāšana” („Vernisaž”, 1975). Vera un Mihaels, galvenā varoņa paziņas, pie kuriem Vaneks viesojas, ir posttotalitārās patērnieciskās sabiedrības pilsoņu prototips pilsoniskā apātiskuma jomā. Viņus Havels veidojis kā ārišķīgus tēlus, kuri pilnībā nodevušies savas materiālās labklājības vairošanai un norobežojušies no sabiedriskās dzīves. Esošajā lietu stāvoklī privilēģijas iespējams iegūt un nosargāt, atsakoties no savām tiesībām uz brīvu spriedumu par pastāvošās varas rīcības pamatojumu un metodēm,⁷²⁷ ko viņi arī izmanto. Havela nodoms šeit ir šo tiesību vindikācija un iedzīvotāju iedrošināšana iestāties par tām ikdienā.

1.4. Literatūras, mākslas un teātra loma kritikas un pilsoniskās sabiedrības prakšu veicināšanā

Mākslinieciskā kultūra, kā uzskatīja Havels, ir sabiedrības pašizziņas galvenais instruments. Tā ļauj sabiedrībai iegūt vairāk brīvības un zināmā veidā ietekmē vispārējo sabiedrības viedokli,⁷²⁸ Havels rakstīja atklātajā vēstulē Husākam 1975. gadā. Pie šī temata viņš atgriezās arī ieslodzījuma laikā, vēstulēs norādot uz mākslas konstruktīvo ievirzi: „Māksla, kā visa „gara kārtība” savā būtībā ir antientropiska”, viņš rakstīja.⁷²⁹

⁷²⁵ Pynsent R. *Questions of Identity: Czech and Slovak Ideas of Nationality and Personality*. Budapest: Central European University Press, 1994, p. 14.

⁷²⁶ Havel V. Anatomy of retinence. In: Vladislav J. (ed.). *Vaclav Havel: Living in Truth. Twenty-Two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Vaclav Havel*. London; Boston: Faber and Faber, 1989, pp. 164–195, p. 193.

⁷²⁷ Skat. Havel V. *Three Vanek Plays: „Audience”, „Unveiling”, „Protest”*. New York; NY: Faber&Faber, 1990.

⁷²⁸ Skat. Havel V. Letter to Dr. Gustav Husak, General Secretary of the Czechoslovak Communist Party. In: Vladislav J. (ed.). *Vaclav Havel: Living in Truth. Twenty-Two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Vaclav Havel*. London; Boston: Faber and Faber, 1989, pp. 3–35.

⁷²⁹ Havel V. *Letters to Olga*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Faber and Faber, 1988, p. 258.

Literatūrai, skaidro čehu rakstnieks Milans Kundera, čehu nācijas vēsturē ierādāma neaizvietoājama loma. Literatūrai un literāro darbu autoriem bijusi nozīmīga loma nācijas veidošanā.⁷³⁰ Šajā reģionā rakstošā publika sniegusi būtisku artavu nacionālās kopienas atjaunošanā, valodas uzturēšanā un nacionālās pašapziņas modināšanā. No tās tradicionāli ticis gaidīts vairāk, nekā paredz literāta primārais darbības lauks. Viņam bieži tikušas izvirzītas prasības, kas kļūst tam par nastu, jo šo prasību izpilde nereti saistīta ar risku tikt pakļautam vajāšanām no valsts varas puses: „Rakstītajam vārdam, šķiet, piemīt paaugstināta radioaktivitāte, citādāk viņi mūs neieslodzītu”,⁷³¹ spriež Havels, komentējot valsts varas iestāžu veikto viņa izolēšanu no sabiedrības. Vienlaikus rakstošās publikas refleksiju par sabiedriski nozīmīgiem jautājumiem un to aplūkojumu savā daiļradē viņš sev tipiskā manierē 1984. gadā raksturoja kā likteņa ierādītu misiju.⁷³² Vienā no vēstulēm dzīvesbiedrei Havels skaidroja, ka rakstniecība kā profesionāla nodarbe viņam ir otršķirīga. Primāri saistoša šajā procesā viņam šķiet iespēja demonstrēt savu viedokli par sevi un ārpasauli.⁷³³ Komentējot savu Vaneka lugu triloģiju, Havels pauda izbrīnu par to, ka lielā mērā autobiogrāfiskās lugas ir uzrunājušas cilvēkus, kuriem nav bijušas zināmas atsevišķas autora biogrāfijas nianšes. Reizē viņš pasvītvoja, ka tieši tāda arī ir mākslas darba misija. Literārā darba vērtību, viņaprāt, nosaka tā pienesums aktuālo sabiedrisko procesu skaidrojumā. Havelu interesējis vārda daudzpusīgums, starp citu, arī ļaunprātīgi valodas lietojuma veidi. Valoda veido likteņus, dzīvi un pasauli; vārds spēj leģitimēt, tas ir pašapstiprināšanās un pašprojicēšanās līdzeklis,⁷³⁴ viņš tika uzsvēris.

Daļēji var piekrist Havela darbu interpretiem, kuri tos raksturo kā sarakstītus Zolā manifesta manierē,⁷³⁵ jo īpaši runājot par viņa neliterārajiem sacerējumiem, esejām. Parakstot vienu no spilgtākajiem šāda tipa darbiem, atklāto vēstuli Komunistiskās partijas CK ģenerālsekretāram Gustavam Husākam ar vārdiem „Vaclavs Havels, rakstnieks”,⁷³⁶ autors nepārprotami virzīja priekšplānā tieši šo savu identitāti. Savās lugās viņš aicināja saskatīt ne tikai māksliniecisko vērtību vien. Tās tika rakstītas ar nodomu uzrunāt auditoriju, raisot tajā sociālā atbildīguma līmeņa pieaugumu. Kā savu darbu uzdevumu viņš definēja „iespējami drastiskākā

⁷³⁰ Kundera M. The Czech wager. *New York Review of Books*, 22 January, 1981, p. 21.

⁷³¹ Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hviždala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990. p. 72.

⁷³² Havel V. Politics of conscience. In: Vladislav J. (ed.). *Vaclav Havel: Living in Truth. Twenty-Two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Vaclav Havel*. London; Boston: Faber and Faber, 1989, pp. 136–157, p. 150.

⁷³³ Havel V. *Letters to Olga*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Faber and Faber, 1988, p. 131.

⁷³⁴ Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hviždala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990. p. 193.

⁷³⁵ Vladislav J. Introduction. In: Vladislav J. (ed.). *Vaclav Havel: Living in Truth. Twenty-Two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Vaclav Havel*. London; Boston: Faber and Faber, 1989, pp. xiii–xix, p. xv.

⁷³⁶ Havel V. Letter to Dr. Gustav Husak, General Secretary of the Czechoslovak Communist Party. In: Vladislav J. (ed.) *Vaclav Havel: Living in Truth. Twenty-Two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Vaclav Havel*. London; Boston: Faber and Faber, 1989, pp. 3–35, p. 35.

veidā mudināt auditoriju pievērsties jautājumiem, no kuru uzdošanas nav iespējams izvairīties, un ko arī nevajadzētu darīt”, paraudzīties uz situāciju, kādā sabiedrības locekļi atrodas kā atsevišķi indivīdi un kā sabiedrības kopums, atgādinot, ka nepieciešamības gadījumā ir jābūt gataviem rīkoties, lai radītu izmaiņas esošajā stāvoklī.⁷³⁷ Viņa radītā dramaturģija aizvien bijusi noteiktu apstākļu provocēta un tapusi kā atbilde konkrētām situācijām. Tā bijusi attiecīga sabiedriskā un garīgā klimata iedvesmota un vienlaikus uz to vērsta.⁷³⁸

Rakstnieku īpašā loma reģionā ir saistāma ar CAE salīdzinoši augsti attīstīto diskursa kultūru. Čehu nācijas atmodas laikā XIX gs. valodas un kultūras atjaunināšanas un jaunradīšanas darbā iesaistījās vairākas paaudzes radošo jomu pārstāvju – mākslinieki, rakstnieki, komponisti, žurnālisti u.c. Viņi savukārt savu darbu balstīja uz pamata, ko jau iepriekš vairākās paaudzēs bija veidojuši vienkāršie ļaudis, saglabājot un bagātinot valodu tās lietojumā. Intelektuāļu pienesums tādējādi cieši savijās ar vienkāršo cilvēku ieguldījumu. Posttotalitārisma sistēma būtiski iedragāja diskursa kultūras tradīciju, taču tā netika iznīdēta. XX gs. 70. un 80. gados mākslinieki, rakstnieki un zinātnieki, kuri, kā raksta Havels, bija „dabiski pēcteči ideālistiskajai, patriotiskajai nācijas veidošanas intelektuālajai tradīcijai”, tika mērķtiecīgi izolēti no publiskās dzīves. Mehānismi, ko režīms pielietoja diskusijas vājināšanai (cenzūra, ieslodzījums, trimda) tomēr nebija pietiekami efektīvi, jo publiskā diskusija jaunajos apstākļos neapsīka, bet gan tika īstenota, pielāgojoties situācijai un meklējot jaunus komunikācijas kanālus. Pieeja presei bija liegta, un rakstošā publika, kā norādīja Havels, tika „atmesta atpakaļ pirmsgūtenberga pasaulē”. Līdz ar to iespieddarbu vietā aktualitāti no jauna guva ar roku rakstīti manuskripti.⁷³⁹ Tas, neapšaubāmi, ierobežoja to pieejamību un izplatīšanas iespējas. Būtisku ieguldījumu tiražēšanā sniedza Havela un viņa domubiedru Ivana Klimas (*Ivan Klíma*), Pāvela Kohouta un Ludvika Vaculika (*Ludvík Vaculík*) izveidotā *samizdata* jeb pagrīdes izdevniecība „Edice Petlice” („Aizslēgtā izdevniecība”).⁷⁴⁰ Pagrīdē tika izdoti arī laikraksti. 1987. gadā savu darbību kā pagrīdes izdevums atjaunoja tradīcijām bagātais 1893. gadā dibinātais un XX gs. 50. gados slēgtais laikraksts „Lidové noviny” („Tautas Dienas Avīze”), kas savos pirmsākumos bija forums ievērojamu intelektuāļu viedokļu atspoguļošanai. No 1987. līdz 1989. gadam, kad tika atjaunota tā legāla izdošana, laikraksta redakcijā darbojās arī Havels. Tuvojoties Samta revolūcijas kulminācijai, 1988. gadā vien radās ap 20 jaunu *samizdata* izdevumi, un 1989. gadā

⁷³⁷ Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hviždala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990, p. 199.

⁷³⁸ *Ibid.*, pp. 68–69.

⁷³⁹ Havel V. *Letters to Olga*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Faber and Faber, 1988, p. 12.

⁷⁴⁰ Goetz-Stankiewicz M. *Good-bye, Samizdat: Twenty Years of Czechoslovak Underground Writing*. Evanston; IL: Northwestern University Press, 1992 pp. xvix–viii.

to kopskaits pārsniedza 40.⁷⁴¹ Rezumējot – mijoties intensifikācijas un atslābuma fāzēm, rakstītajam vārdam čehu nācijas vēsturē ir bijis vērā ņemams spēks, kas, kā pamatoti atzīst kritiķi, veiksmīgi arī ticis pielietots.⁷⁴²

Vēstulēs Havels skaidroja, ka teātri un dramaturģiju izvēlēties par savu radošās izpausmes veidu tāpēc, ka no visām mākslinieciskajām disciplinām tieši tam vislielākajā mērā piemīt sociāla fenomena raksturs.⁷⁴³ Teātra vide rosina kritikas praksi, tai piemīt augsts sabiedrību mobilizējošs potenciāls un intersubjektīva iedaba,⁷⁴⁴ viņš atzina. Detalizēti par attiecībām teātra un sabiedrības starpā viņš rakstījis vēstulē no ieslodzījuma vietas, kas datēta ar 1982. gada 23. janvāri. Tajā lasāms: „Teātris kompleksā „metaboliskā sistēmā” ir dabiski piesaistīts pats savam laikam un sabiedrībai. (..) Teātris (..) ir saistīts ar visu, ar ko dzīvo „kolektīvais gars” – ar tā noklusētajām un atklātajām tēmām, dilemmām, eksistenciālajiem jautājumiem, (..) uztveres spēju, laika izjūtu, noskaņojumu, domu un izpausmēm, žestiem, vizuālo uztveri, dzīvesstilu, modi utt.”.⁷⁴⁵ Šīs simpātijas un priekšstats par teātra vides uzdevumiem bija veidojies gadu gaitā, jau kopš XX gs. 60. gadu sākuma, kad Havels darba gaitās nonāca Prāgas teātrī *Divadlo Na Zbradli (Teātris uz reliņiem)* un veica tur dažādus pienākumus. Teātrī, kurš Jana Grosmana (*Jan Grossman*) vadībā izveidojās par ievērojamu absurda drāmas centru, valdīja tieši šāds brīvības gars.

Komunistiskās pārvaldes periodā Čehoslovākijā šī atgriezeniskā saikne realizējās praksē, jo īpaši XX gs. 80. gados. Zbignevs Bujaks (*Zbigniew Bujak*), viens no redzamākajiem poļu kustības *Solidaritāte (Solidarność)* aktīvistiem, aprakstījis Havela esejas „Nevarīgo vara” lielo nozīmi arī kaimiņvalstī. Tā būtiski spēcīnājusi *Ursus* rūpnīcas strādnieku apņemšanos turpināt uzstāt uz savām prasībām situācijā, kad vairums strādnieku jau bija gatavi no tām atkāpties. Viņš raksta: „Un tad nāca Havela eseja. To lasot, mēs guvām teorētisku pamatu mūsu centieniem. Tā uzturēja mūsu garu; mēs nepadevāmies, un pēc gada – 1980. gada augustā – kļuva skaidrs, ka partijas aparāts un partijas vadība no mums baidās. Mēs kaut ko nozīmējām”.⁷⁴⁶ Arī vēlākajos gados, un jo īpaši Samta revolūcijas kulminācijā, aktieri un studenti mēdza doties uz rūpnīcām un lauku apvidiem, savukārt izrāžu vietā teātros dažkārt risinājās publiskas diskusijas. Arī tie bija

⁷⁴¹ Stanford University Hoover Institution Archive. Collection „Rena K. Margulis”, Box. No. 3, Folder No. 92078–12.40. Samizdat periodicals in Czechoslovakia.

⁷⁴² Kunes K. The national paradox: Czech literature and the gentle revolution. *World Literature Today*, Vol. 65, No. 2, *Literature and Revolution in Eastern Europe*, pp. 237–240, p. 237.

⁷⁴³ Havel V. *Letters to Olga*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Faber and Faber, 1988, p. 250.

⁷⁴⁴ *Ibid.*, p. 274.

⁷⁴⁵ *Ibid.*, p. 275.

⁷⁴⁶ Citēts pēc: In Honor of Vaclav Havel, and the 30th anniversary of Charter 77. *Congressional Record*, V. 153, PT 4, February 17, 2007 to March 12, 2007. Washington; DC: United States Government Printing Office, 2007, p. 4782.

žesti, kas liecināja par atteikšanos rīkoties režīmam ērtā manierē. Kultūras iestāžu slēgšana attiecīgajā situācijā nozīmētu iedzīvotāju atomizācijas sekmēšanu, uzskatīja Samta revolūcijas laika aktīvisti.

Par būtisku tika uzskatīts veidot sadarbību un diskusiju veicinošu vidi⁷⁴⁷ un attīstīt komunikācijas tīklu, kura punkti atrastos pilsoņiem zināmās vietās. Līdz 1989. gada 26. novembra rītam čehu disidentu kustība *Pilsoniskais Forums (Občanské fórum; OF)* bija izveidojusi šādas nodaļas 14 teātros Prāgā un 18 pilsētās ārpus galvaspilsētas.⁷⁴⁸ Šo teātra vakaru norises ir dokumentētas Prāgas teātra *Semafor* izdotā grāmatā. Tajā akcentēts, ka teātri notikumus neinicēja un nepretendēja uzņemt to vadību. To uzdevums galvenokārt bija nodrošināt informācijas izplatīšanas un apmaiņas bāzi, kā arī uzņemt mobilizācijas aģentu lomu.⁷⁴⁹ Visumā Havels uzskatīja, ka teātris vairo priekšnoteikumus autonomai sociālai darbībai⁷⁵⁰ un vājina represīvās sistēmas manevra spējas.⁷⁵¹ Teātru nopelnos Havels ieraksta noteiktu lietu un jautājuma būtiskuma pasvītrojumu. Tieši teātri, viņaprāt, bija vieni no nozīmīgākajiem vidutājiem intelektuālajā un garīgajā klimatā, tie sniedza būtisku ieguldījumu sabiedrības sevis apzināšanās procesos, kas ļāva realizēties politiskajām pārmaiņām vēl agrāk – 1968. gadā.⁷⁵² Teātris ir un tam ir jābūt videi, kas var līdzēt savai auditorijai saprast to, vai „politiskajām norisēm ir kāds virziens, struktūra, loģika laikā un telpā, vai tai raksturīga noteikta attīstība un ierosmes, vai arī šīs iezīmes politikā iztrūkst, un politiskās norises ir vienīgi nejauša rakstura atbildes apstākļiem”.⁷⁵³ Havels gan nošķir tā laika Čehoslovākijas tradicionālos teātrus un mazos teātrus. Otrie viņa simpātijas izpelnījās ar to, ka tiem ievērojami mazākā mērā bija nodoms instruēt savu publiku; tie nepretendēja sniegt pasaules ainas skaidrojumu,⁷⁵⁴ ko Havels uzskatīja par nepamatotām pretenzijām.

Par vienu no centrālajiem teātra vides uzdevumiem Havels uzskatīja jautājumu problematizēšanu tā vietā, lai publiku vienkārši izklaidētu. Tāpēc uz teātra skatuvēm nebūtu jāļauj dominēt pozitīvajiem varoņiem, kuros skatītāji var projicēt savas cerības, ļaujot ticēt, ka tie

⁷⁴⁷ Skat. Hvizdala K. *Vyslech revolucionaru z listopadu 1989*. Praha: Art-Servis, 1990. Skat. arī: Adler J. Rehearsing a Merry Revolution. *Times Literary Supplement*, December 22, 1989, pp. 1412–1418; Chtiguel O. F. Without theater the Czechoslovak revolution could not have been on. *Drama Review*, No. 34, 1990, pp. 88–96; Glenn J. K. Competing challengers and contested outcomes to state breakdown: the Velvet revolution in Czechoslovakia. *Social Forces*, Vol. 78, No.1, pp. 187–211, p. 204.

⁷⁴⁸ Glenn J. K. Competing challengers and contested outcomes to state breakdown: the Velvet revolution in Czechoslovakia. *Social Forces*, Vol. 78, No.1 (September 1999), pp. 187–211, p. 204.

⁷⁴⁹ *Ibid.*

⁷⁵⁰ Pirro R. Vaclav Havel and the political uses of tragedy. *Political Theory*, Vol. 30, No. 2, pp. 228–258, p. 238.

⁷⁵¹ Havel V. Second Wind. In: *Open Letters: Selected Writings, 1965–1990*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Vintage Books, 1992, p. 6.

⁷⁵² Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hvizdala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990, p. 54.

⁷⁵³ Havel V. October 4, 1996, Adress to Academy of Performing Arts in Prague. In: *The Art of the Impossible: Politics as Morality in Practice*, New York; NY: Alfred A. Knopf, 1997, p. 251.

⁷⁵⁴ Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hvizdala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990, p. 54.

nokārtos problēmas viņu vietā. Tieši pretēji – ir jārada apstākļi, kas pārmaiņu avotu skatītājam liek meklēt un saskatīt sevī pašā. Tam ir jānotiek kā indivīda paša eksistenciālam aktam: „Dramaturga uzdevums attiecībā ar savu auditoriju būtu uzsvērt malā atbīdīto jautājumu nozīmīgumu”,⁷⁵⁵ viņš rezumē. Teātrim ir jāaicina auditorija ielūkoties zem parādību redzamās daļas, saskatīt to iekšējās sakarības un slēptās nozīmes. Šāda veida teātris instrukciju un norāžu vietā iedvesmo auditoriju gūt dziļāku izpratni, apšaubīt sevi un pasauli.⁷⁵⁶ Nav būtiski, pie kādiem secinājumiem indivīds nonāk, jo dramaturgs nav zinošāks par skatītāju. Indivīdiem pašrefleksijā ir pašam jāgūst izpratne par to, kādiem mērķiem sekot, un viņiem nav jāpiekrīt kādam jau iepriekš izstrādātam modelim.⁷⁵⁷ Primāri ir likt skatītājam apzināties savu situāciju. 80. gados teātri, Havelaprāt, jau bija zaudējuši šo potenciālu, kas uzskatāmi piemita 60. gadu mazajiem teātriem. Tie veidojuši savdabīgu neorganizētu kustību no apakšas, apzināti vairoties no ideoloģijas un kalpojot par katalizatoru plašāka mēroga sabiedriskai atmodai.⁷⁵⁸ Teātri Havels vēlējās redzēt kā garīgu un intelektuālu centru, vietu, kur norisinās cilvēku sociālā sevis apzināšanās; „punktu, kurā saskaras visas laikmetam raksturīgās spēka līnijas, laika, vietas un brīvības sfēras seismogrāfu, cilvēka atbrīvošanās instrumentu”. Izrāde pirmām kārtām ir dzīvs un neatkārtojams sociāls notikums (..).⁷⁵⁹ Sociālais elements realizējas līdzradīšanas momentā.⁷⁶⁰

Teātrī Havels saskata līdzekli, kas ļautu radīt alternatīvus veidus, kādos domājamas dzīves piedāvātās iespējas un attīstāma kopienas izjūta. Pirmkārt, katras konkrētās izrādes auditorijā kā atbilde izrādei attīstās īstermiņa kopienas izjūta. Savukārt regulārākie viena un tā paša teātra apmeklētāji spēj attīstīt kopienas veidu, kam paredzams ievērojami ilgstošāks raksturs. Kopienas vienojošie elementi ir līdzīga gaume un uztveres spēja.⁷⁶¹ Izvērsti teātrim kā sociālai parādībai Havels pievērsās vēstulēs Olgai, jo īpaši tas redzams 1981. gada korespondencē.⁷⁶² Teātri Havels uzlūkoja kā brīvību veicinošu vidi.⁷⁶³ Īpašu lomu šajā kontekstā viņš ierādīja absurda teātrim, ko raksturoja kā nozīmīgāko teātra fenomenu XX gs. Absurda teātris problematizē Havelam aktuālo indivīda identitātes jautājumu. Tas atklāj moderno cilvēci krīzes apstākļos, kādos tā nonākusi.⁷⁶⁴

Havels, izklāstīdams normatīvu teātra vides un dramaturga darbības programmu posttotalitārā režīmā, nevairījās skart arī tēmu par riskiem, kas ir tās blakne. Pastāvošās varas un

⁷⁵⁵ Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hviždala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990, pp. 199–200.

⁷⁵⁶ Havel V. *Letters to Olga*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Faber and Faber, 1988, p. 253.

⁷⁵⁷ *Skat. Ibid.*, p. 172, 253, 255.

⁷⁵⁸ Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hviždala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990, p. 55.

⁷⁵⁹ *Ibid.*, p. 40.

⁷⁶⁰ Havel V. *Letters to Olga*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Faber and Faber, 1988, p. 255.

⁷⁶¹ *Ibid.*, pp. 260–262.

⁷⁶² *Skat. Ibid.*, pp. 249–262.

⁷⁶³ Pirro R. Vaclav Havel and the political uses of tragedy. *Political Theory*, Vol. 30, No. 2, pp. 228–258, p. 238.

⁷⁶⁴ Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hviždala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990, p. 53.

intelektuāla attiecību drāmu izdzīvo filozofs-disidents Leopolds Kopšiva (*Leopold Kopřiva*) lugā „Largo Desolato” (1984). Bailes no valsts represīvā aparāta sankcijām par uzdrīkstēšanos savos darbos paust pastāvošajai varai neglaimojošus uzskatus pakāpeniski noved galveno varoni pie garīga sabrukuma.⁷⁶⁵

1989. gada novembrī izstrādātajos *Pilsoniskā Foruma* programmatiskajos mērķos atsevišķa sadaļa bija veltīta humanitārajām zinātnēm, mākslai un kultūrai. Tika norādīts, ka tām nav jābūt vienīgi mākslinieku, zinātnieku un skolotāju lietai, bet gan jāattīstās sasaistē ar visas pilsoniskās sabiedrības dzīveveidu. Vienlaikus ieteikts šīm jomām saglabāt ideoloģisku neitralitāti, veikt sabiedrības izglītošanas un audzināšanas uzdevumus, sekmējot brīvas domas izplatību un morāli atbildīgas uzvedības praksi.⁷⁶⁶

Havels vairākkārt pasvītvoja, ka viņš, atšķirībā no vairākiem ievērojamiem domubiedriem, nav filozofs, vienotas uzskatu sistēmas autors un nevēlas, lai tiktu uzlūkots kā tāds. Viņš uzsvēra, ka ir vienīgi dramaturgs, ar to arī skaidrojot dažkārt konstatējamo nekonsekvenci savā izteiksmes veidā: „Savās esejās es mēdzu izmantot paša izdomātus jēdzienus, kā piemēram, „posttotalitārā sistēma” vai „antipolitiskā politika”, kas ir vienīgi gadījuma rakstura kategorijas, izvēlētas ar konkrētu mērķi, konkrētai esejai, lai tiktu pielietotas konkrētā kontekstā un atmosfērā. Es nekad neuzskatītu par savu pienākumu pie tām no jauna atgriezties. Tās tika radītas kā situacionāli lingvistiski palīgriķi, nevis saistošas kategorijas”.⁷⁶⁷ Arī kādā no vēstulēm Olgai, skaidrojot to, kādēļ daudzus no vēstulēs minētajiem aspektiem viņš izvēlas tuvāk nepaskaidrot vai ikreiz izskaidro tos atšķirīgi, viņš pasvītvoja, ka nav filozofs, un ka viņa ambīcija nav radīt konceptuāli fiksētu sistēmu.⁷⁶⁸ Šādas norādes gan vēstulēs tika ietvertas arī mērķtiecīgi, lai paaugstinātu to izredzes izturēt cenzūras pārbaudi un sasniegt adresātu, tomēr viņš šo aspektu konsekventi pasvītvoja arī vēlākajos gados.

Skolnieka un mentora attiecību dēļ, kādas pastāvēja Havela un ievērojamā čehu filozofa Vaclava Belohradskā (*Václav Bělohradský*) starpā, dažkārt vilktas paralēles arī starp viņu darbības un domāšanas modeļiem. Havels pret to iebilda. Proti, Belohradskis viennozīmīgi atbilst filozofa parametriem; viņš piedāvā izvērstus savu ideju skaidrojumus, savukārt Havels sevi raksturoja kā „laiku pa laikam rakstošu esejistu vai filozofiski noskaņotu izglītotu cilvēku”.⁷⁶⁹ Viņš norādīja, ka, neraugoties uz to, ka lasa filozofiska satura grāmatas, par filozofu

⁷⁶⁵ Skat. Havel V. *Largo Desolato*. New York; NY: Faber and Faber, 1987.

⁷⁶⁶ Stanford University Hoover Institution Archive. Collection „The Democratic revolution in Czechoslovakia”. Box. No. 1. Prague, November 26, 1989, What We Want: Programme Aims of the Civic Forum. Transl. by T. Hammond.

⁷⁶⁷ Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hviždala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990, p. 9.

⁷⁶⁸ Havel V. *Letters to Olga*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Faber and Faber, 1988, p. 147.

⁷⁶⁹ Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hviždala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990, p. 166.

viņš nav dēvējams; lai arī mēdz paust viedokli par literatūru, nekādā ziņā nav uzskatāms par literatūrkritiķi. Dažbrīd viņu pat interesē norises mūzikas laukā. Ieinteresētība dažādās jomās viņu nepadara par pilnībā piederīgu kādai no tām nodarbošanās, ekspertīzes, izglītības, audzināšanas vai attiecīgajām jomām nepieciešamo īpašību un prasmju ziņā.⁷⁷⁰ Havels arī konsekventi atsacījās identificēt sevi ar skaidri noformulētu ideoloģisko sistēmu vai pasaules skatījumu.⁷⁷¹ Līdzīgu pieņēmumu Havels attiecināja uz iespējamību gūt pilnīgas zināšanas, kas „visu izskaidro” – tas viss, viņaprāt, iezīmē beigas – garam, dzīvei, laikam un Esamībai.⁷⁷²

Disidenti priekšstatu par *politiku* un *varu* attiecināja uz ievērojami plašāku sociālo attiecību tīklu nekā valsts pārvaldes struktūru kopumu. Havels skaidroja, ka disidenti netiecas pēc varas tādā izpratnē, ka necenšas nonākt politiskā postenī, un viņiem nerūp politiskā atbalsta vairošana.⁷⁷³ Viņi savas „politiskās” iniciatīvas pamatu saistīja ar morāliem un eksistenciāliem aspektiem. Kā piemērotāko disidentu darbības vidi Havels uzlūkoja „politiku ārpus politikas”, „politiku ārpus varas sfēras”. Tā ir politikas un varas izpratne, kur galvenais uzsvars likts uz autentisku indivīda esību un iespēju publiskajā sfērā brīvi paust viedokļus.⁷⁷⁴ Vēl vairāk – būt distancētam no institucionālās valsts varas pozīcijām savā veidā ir pat privilēģija un tikums. Viņš uzsvēra, ka, atrodoties valsts varas struktūrās, idejas deģenerējas un notrulinās prāts.⁷⁷⁵ Šis apgalvojums gan skatāms specifiskās posttotalitārisma pieredzes kontekstā. Vienlaikus Havels un viņa domubiedri norādīja, ka valsts pārvaldes struktūru degradācijas tendence nav vēsturisku apstākļu nosacīta un neizbēgama, bet gan brīvu aģentu morālās stājas trūkuma veicināta. Tā ir Havela diagnoze stāvoklim, ko radījusi indivīdu izvēles brīvības realizācija noteiktā virzienā.

Pietuvinātība valsts varai „normalizācijas” apstākļos posttotalitārajā sabiedrībā daudzos gadījumos nozīmēja personības morālās stājas zudumu. Havels mēģināja norādīt – tolaik atrašanās varas ešelonos vai tiem pietuvinātā pozīcijā būtībā liecināja par indivīda apolitisku stāju; patiesa politika ir praktizējama alternatīvā veidā. Kā spilgta ilustrācija tam kalpo luga „Protests” („Protest”), kas sarakstīta posttotalitārā režīma stagnējošākajā fāzē, 1978. gadā. Vaneka, pārliecības dēļ valsts varai neērta radošās profesijas pārstāvja, un Staneka, režīma angažēta dramaturga, pretnostatījums uzskatāmi demonstrē vērtību sadursmi. Vaneka stāja, viņa brīvā izvēle pieciest režīma pret sevi vērstās represijas ir apliecinājums tam, ka Staneks tieši tādā

⁷⁷⁰ Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hviždala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990, pp. 202–203.

⁷⁷¹ Havel V. *Letters to Olga*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Faber and Faber, 1988, p. 190.

⁷⁷² *Ibid.*, p. 225.

⁷⁷³ Havel V. Anatomy of reticence. In: Vladislav J. (ed.). *Vaclav Havel: Living in Truth. Twenty-Two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Vaclav Havel*. London; Boston: Faber and Faber, 1989, pp. 164–195, p. 192.

⁷⁷⁴ *Ibid.*, 193.

⁷⁷⁵ Šimečka M. The sorrowful satisfaction of the powerless. In: Vladislav J. (ed.). *Vaclav Havel: Living in Truth. Twenty-Two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Vaclav Havel*. London; Boston: Faber and Faber, 1989, pp. 268–273, p. 269.

pašā veidā izdara izvēli, ļaudams pastāvošajai valsts varai viņa radošo darbību pakļaut saviem mērķiem, nevis, kā pats aizbildinās, vienīgi ļaujas nenovēršamajam.⁷⁷⁶ Havelš šajos darbos apstiprina aģenta brīvības iespējamību posttotalitārā režīmā un atmasko kolaboracionistu dīvkosību.

Dokumentā „Harta 77” uzsvērts, ka to parakstījušie aktīvistu nepretendē izaicināt esošās valsts pārvaldes struktūras un piedāvāt alternatīvu programmu, ko varētu realizēt šo struktūru ietvaros. Deklarācijas parakstītāji Martins Hiblers (*Martin Hybler*) un Jirži Nemecs (*Jiří Němec*) 1981. gadā pārmeta Rietumu plašsaziņas līdzekļiem, viņuprāt, nekorektu disidentu kustības mērķu Austrumu bloka valstīs atainojumu. Viņus neapmierināja fakts, ka tai tiek piedēvēts politiskās opozīcijas raksturs, „politisko” aspektu tulkojot modernās Eiropas pārstāvnieciskās pārvaldes izpratnē. Citiem vārdiem, Rietumos ticis spriests – ja attiecīgajā situācijā tas būtu bijis iespējams, visticamāk, disidenti veidotu sāncensīgas politiskās partijas un brīvu pārstāvniecisku vēlēšanu ceļā būtu ieinteresēti sacensties par valsts varu.⁷⁷⁷ Paši aktīvistu uz šo jautājumu raudzījās atšķirīgi. Ģērgs Konrāds šo doktrīnu dēvēja par „antipolitiku”,⁷⁷⁸ poļu intelektuālis Adams Mihniks (*Adam Michnik*) attīstīja radikālāku priekšstatu par pilsoniskās sabiedrības pašorganizējošo potenciālu, tai aizstājot valsts varas struktūras „jaunā evolucionisma”⁷⁷⁹ koncepcijas ietvarā. Savukārt pie Vaclava Havela sastopams apzīmējums „nepolitiskā politika”. Kā nepieņemamus viņš uzlūkoja Nikolo Makjavelli teorijā nostiprinātos modernās valsts un modernās politikas pirmsākumus. Viņš iestājās pret varas anonimizāciju, depersonalizāciju un reducēšanu vienīgi uz pārvaldīšanas un manipulācijas tehnoloģiju, kas var dažādi izpausties un tikt neskaitāmos veidos maskēta.⁷⁸⁰ „Nepolitiskā politika” Havela interpretācijā ir „politika, kas darbojas nevis kā varas tehnoloģija un manipulācija, kibernetiska valdīšana pār cilvēkiem vai māksla panākt sev noderīgo, bet gan politika šajā izpratnē ir viens no veidiem, kādā iespējams tiekties pēc jēgpilnas dzīves un to sasniegt, uzturēt to un tai kalpot. Manas simpātijas pieder politikai kā praktiskai moralitātei, kā kalpošanai patiesībai (..)”,⁷⁸¹ viņš rakstīja XX gs. 80. gadu vidū.

Arī vēlāk, 1989. gadā, izveidotās kustības *Pilsoniskais Forums* dibināšanas dokumentā izvirzītās prasības neliecināja par Komunistiskajai partijai mestu izaicinājumu un prasību dalīties

⁷⁷⁶ Skat. Havel V. *Three Vanek Plays: „Audience”, „Unveiling”, „Protest”*. New York: Faber and Faber, 1990.

⁷⁷⁷ Hybler M., Nemeč J. In search of an answer. In: Skilling G. (ed.) *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*. London: George Allen & Unwin, 1981, pp. 324–327, p. 324.

⁷⁷⁸ Skat. Tempest C. Myths from Eastern Europe and the legend of the West. In: Fine R., and Rai S. (eds.) *Civil Society: Democratic Perspectives*. London and Portland; OR: Frank Cass, 1977.

⁷⁷⁹ Michnik A. *Letters from Prison and Other Essays*. Berkeley; CA: University of California Press, 1985.

⁷⁸⁰ Havel V. Politics and conscience. In: Vladislav J. (ed.) *Vaclav Havel: Living in Truth. Twenty-Two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Vaclav Havel*. London; Boston: Faber and Faber, 1989, pp. 136–157, p. 143.

⁷⁸¹ *Ibid.*, p. 155.

valsts varas resursos. Tas bija aicinājums uz partijas biedru rindu pašattīrīšanos un darbības prakšu pārlūkojumu:

- 1) no amata atkāpties tiem partijas locekļiem, kuri bija iesaistīti pēc 1968. gada valstī notiekošajos „normalizācijas” procesos;
- 2) atkāpties tiem, kuri tika aizliegusi demonstrācijas un veikuši represijas;
- 3) izveidot komisiju ar mērķi pārraudzīt augšminēto prasību izpildi, iekļaujot tajā arī *Pilsoniskā Foruma* pārstāvjus;
- 4) atbrīvot visus sirdsapziņas dēļ ieslodzītus.⁷⁸²

Prāgas pavasara laikā izdevumā „Literatūras Avīze” („Literarni Noviny”) Havels publicēja rakstu „Par opozīciju”, kurā tika izteikts aicinājums veidot opozīcijas partiju.⁷⁸³ Vēlāk, komentējot rakstā pausto uzsaukumu, viņš atzina, ka ir rīkojies pārsteidzīgi, ņemot vērā, ka viņš pats šādas partijas dibināšanu arī toreiz nebūtu bijis gatavs uzņemties. 80. gadu vidū pēc ilggadīgas darbības disidentu kustībā viņš lika noprast, ka, iesaistoties valsts pārvaldes struktūrās, disidents riskē kļūt smieklīgs. Tolaik viņš abas lomas strikti pretnostatīja, minot, ka praktiskajā politikā nav iespējams izvairīties no taktisku manevru īstenošanas, bet disidents, to darot, pārstātu kalpot patiesībai.⁷⁸⁴ Šajā periodā tapušajā autobiogrāfijā „Traucējot mieru” Havels skaidroja savu tā laika izpratni par sociālā kritiķa un politiķa uzdevumu atšķirīgo raksturu: „Esmu rakstnieks un par savu misiju allaž esmu uzskatījis sacīt patiesību par pasauli, kurā dzīvoju, liecināt par šausmām un nožēlojamo stāvokli, kādā tā atrodas, citiem vārdiem – drīzāk brīdināt nekā piedāvāt gatavas receptes. Labāku risinājumu piedāvājums un to praktiskā realizācija ir politiķu darbs, bet es nekad neesmu bijis politiķis un neesmu vēlējies tāds būt (..). Taisnība, ka politiskie jautājumi mani vienmēr interesējuši, taču vienīgi kā novērotāju un kritiķi (..)”.⁷⁸⁵ Savu attālinātību no partiju un ideoloģiskās politikas Havels demonstrēja arī skaidrojumā par to, kāpēc vairās sevi prezentēt kā konkrētas ideoloģijas atbalstītāju: „izjūtu fundamentālu nepatiku pret to, ka tieku ievietots kādās kategorijās. (..) Būtiska ir patiesība, nevis noteiktas aprindas, partija vai ideoloģijai, kurai es varētu tikt pierakstīts. (..). Es atsakos identificēties ar

⁷⁸² Glenn J. K. Competing challengers and contested outcomes to state breakdown: the Velvet revolution in Czechoslovakia. *Social Forces*, Vol. 78, No.1, pp. 187–211, p. 201.

⁷⁸³ Havel V. Na téma opozice. *Literární noviny I*, č. 6, 4.04.1968, p. 4.

⁷⁸⁴ Havel V. Anatomy of reticence. In: Vladislav J. (ed.). *Vaclav Havel: Living in Truth. Twenty-Two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Vaclav Havel*. London; Boston: Faber and Faber, 1989, pp. 164–195, p. 194.

⁷⁸⁵ Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hviždala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990. p. 8.

vienu konkrētu politisku strāvojumu, jo tādējādi es justos ierobežots un spiests pārveidot savu patiesības izpratni atbilstoši grupas disciplīnai”.⁷⁸⁶

Šie ir disidenta-intelektuāļa spriedumi posttotalitārā sistēmā, tomēr tie nav vienīgi dotajam kontekstam piesaistīti. Kā disidentu Havelu vadīja pārliecība, ka posttotalitārā stagnācija ir novēršama, un dzīve melos aizstājama ar dzīvi patiesībā valsts struktūru līmenī, komunistiskās partijas monopolam uz pārvaldi netiekot iedragātam. Līdz ar to šādi Havela periodiski atkārtoti komentāri nav lasāmi vienīgi kā viņa norobežošanās no pārvaldes struktūrām posttotalitārās sistēmas ietvaros, bet iegūst vispārīgāku raksturu. Proti, var secināt, ka viņa nodoms ir bijis norobežoties no pretenzijām darboties valsts pārvaldes struktūrās neatkarīgi no politiskā režīma. Viņš skaidroja, ka „augšā, Gorbačova līmenī” notiekošais viņu maz interesē. Tā vietā viņš labprātāk pievēršas norisēm „lejā” un tam, kas šeit var tikt izcīnīts, tam, par ko šeit ir iespējams iestāties. Lai gan – abas pasaules ir neizbēgami cieši saistītas savā starpā: „Vara (..) vienmēr noteiktā veidā atbild (..) pārvaldīto noskaņojumam un uzvedībai. Varas uzvedībā vienmēr ir saskatāms „lejā” notiekošā atspulgs. Varas īstenošanu nosaka visdažādākā veida mijiedarbība starp tiem, kuru pārziņā ir varas resursi, un tiem, kuriem to nav. Jo vairāk tādēļ, ka abas pasaules nav strikti nodalāmas: katras neliela daļa ir arī otrajā”.⁷⁸⁷ Valdīt vakuumā nav iespējams.

Havels sevi raksturoja kā „politiski noskaņotu” personu, vienlaikus piebilstot, ka tas neliecina par viņa vēlmi uzsākt karjeru valsts pārvaldes struktūrās. Savu ieinteresētību sabiedriskajos jautājumos jeb jautājumos, kas skar kopienas lietas, viņš apliecināja kā privātpersona.⁷⁸⁸ Politika pozīciju Havels neuzskatīja nedz par sev saistošu, ne piemērotu. Viņš uzsvēra, ka visu mūžu ir atradies opozīcijā valsts institūcijām, priekšplānā virzot savu dumpinieka-protestētāja identitāti.⁷⁸⁹ Neraugoties uz to, tieši Havels 1989. gadā kļuva par pirmo Čehoslovākijas prezidentu.

2. Vaclavs Havels valsts pārvaldē

2.1. Sabiedriski politiskais fons un Havela iesaistīšanās valsts pārvaldē

Vaclava Havela iesaistīšanās valsts pārvaldē notika uz dinamisku sabiedriski politisko norišu fona. Neapmierinātība un protesti sabiedrībā pieņēmas spēkā. 1988. gadā bija

⁷⁸⁶ Stanford University Hoover Institution Archive. Collection „Rena K. Margulis”, Box. No. 3, Folder No. 92078-12.40. Between ideals and Utopias. A Conversation with Vaclav Havel.

⁷⁸⁷ Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hviždala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990. p. 182.

⁷⁸⁸ *Ibid.*, pp. 249–251.

⁷⁸⁹ Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hviždala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990, p. 203.

nodibinājušās dažādas iniciatīvas grupas. Starp tām bija *Pilsoniskās Brīvības kustība (Hnutí za občanskou svobodu)*, *Demokrātiskā iniciatīva (Demokraticka iniciativa)*, *Čehoslovākijas Helsinku komiteja (Československý Helsinský výbor)*, *Klubs sociālistiskajai pārveidei „Atdzimšana” (Klub za socialistickou představu „Obroda”)*, *Džona Lenona miera klubs (Mirový klub Johna Lennona)* u.c. T.s. „neatkarīgās iniciatīvas” izplešanās un „iekšējā ienaidnieka”, kā tas tika dēvēts Komunistiskās partijas iekšējos ziņojumos, masu bāzes vairošana partijas dažādos līmeņos radīja nopietnas bažas, par ko liecina šajos ziņojumos ietvertais.⁷⁹⁰

Havels pats šajā laikā iesaistījās manifesta “Demokrātija visiem” gatavošanā, kas, atšķirībā no agrākajiem uzsvāriem, jau pieprasīja Komunistiskās partijas varas monopola likvidēšanu.⁷⁹¹ Manifests iesākās ar vārdiem: „Ir pienācis laiks iesaistīties politikā”, turpinājumā izskanot aicinājumam to rehabilitēt kā darbības jomu. Politiku sabiedrība uzlūko ar vispārējām aizdomām diktatoriskā un nekompetentā praktizēšanas veida dēļ, savukārt manifesta autori ir gatavi piedāvāt alternatīvu.⁷⁹² Šo atklāto aktivitāšu rezultātā Havels nokļuva apcietinājumā.

1989. gada janvārī tika plaši atzīmēta 20. gadadiena kopš Jana Palaha (*Jan Palach*) publiskās pašnāvības sadedzinoties, ko viņš izdarīja, protestējot pret komunistisko režīmu. Neraugoties uz oficiālajiem aizliegumiem noturēt plānoto piemiņas ceremoniju, cilvēki uz to pulcējās. Havels tika apsūdzēts musināšanā, nonāca stingrā režīma cietumā, un viņam tika piespriests 9 mēnešus ilgs cietumsods. Turpinājās protesti, un pieauga prasību apjoms. Pēc uzstājīgiem vietējās un starptautiskās sabiedrības aicinājumiem Havels tika atbrīvots no soda izciešanas. Samta revolūcijas dienās 1989. gada novembrī Havels bija tās vadošā spēka *Pilsoniskais Forums* līderis. 22. novembrī viņš Vaclava laukumā Prāgā uzrunāja tur sapulcējušos masu demonstrāciju, kurā, kā tiek lēsts, piedalījušies pusmiljons cilvēku.⁷⁹³ Havels nenoliedzami bija viens no spilgtākajiem Samta revolūcijas norišu līderiem.

Havels savas karjeras laikā valsts pārvaldē vairākas reizes bija Valsts prezidents. 1989. gada 29. decembrī Čehoslovākijas Federālā asambleja viņu vienbalsīgi ievēlēja par Čehoslovākijas prezidentu. Nozīmīgākie politiskie spēki spēja vienoties par to, ka personībai, kura atrodas prezidenta amatā periodā pirms pirmajām brīvajām vēlēšanām, būs nozīmīga loma

⁷⁹⁰ Stanford University Hoover Institution Archive. Collection „The Democratic revolution in Czechoslovakia”, Box. No. 1. Prague, May 5, 1989. Information from the CC CPCz Sekretariat to Party and state functionaries and lower-level Party organizations on activities of the „internal and external enemy”(excerpts). Transl. by T. Hammond.

⁷⁹¹ Prečan V. Dimensions of the Czechoslovak crisis of 1967–1970. In: Cashman L. (ed.). *1948 and 1968 – Dramatic Milestones in Czech and Slovak History*. Abingdon: Routledge, pp. 15–32, p. 30.

⁷⁹² Stanford University Hoover Institution Archive. Collection „Rena K. Margulis”, Box. No. 3, Folder No. 92078–12.40. Democracy for All: Manifesto of the Movement for Civil Liberties. Transl. by A. G. Brain.

⁷⁹³ Plašāk par Samta revolūciju un jo īpaši Vaclava Havela lomu tajā skat., piem., Symynkywicz J. B. *Vaclav Havel and the Velvet Revolution*. NJ: Dillion Press, 1995; Shepherd R. E. *Czechoslovakia: The Velvet Revolution and Beyond*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000; Wheaton W., Kavan Z. *The Velvet Revolution: Czechoslovakia, 1988–1991*. Boulder, CO: Westview Press, 1992.

valsts tālākajā virzībā. Pastāvēja vienota izpratne par to, ka tam ir jābūt cilvēkam, kurš bauda cieņu sabiedrībā, un kurš kopumā veicinātu samierniecisku efektu dažādu sabiedrības grupu un politisko spēku starpā. Havels tads patiešām bija. To apstiprina arī ASV diplomātiskā korespondence.⁷⁹⁴ Raksturojot tā laika sabiedriski politisko noskaņojumu, analītiķi norāda – Havels un jo īpaši viņa liktie uzsvāri uz demokrātijas ideju nodrošinātu sistēmiskas pārmaiņas. Tāpat tika pieļauts, ka viņa autoritāte perspektīvā varētu novērst valdības krīzes, kas potenciāli varētu rasties no dažādu uzskatu sadursmēm. Čehoslovākijas premjerministrs Mariāns Čalfa (*Marián Čalfa*), nominējot Havelu prezidenta amatam, pasvītroja viņa piemērotību šim amatam to vērtību dēļ, par ko Havels bija iestājies kā disidents un pāuda pārliecību: „Tas [Havela ievēlēšana – I.G.-L.] garantēs, ka mūsu jaunveidojamās valsts pamatā būs likts demokrātisks dialogs”.⁷⁹⁵

Havels piekrita šo amatu uzņemties uz neilgu laiku,⁷⁹⁶ tādējādi apliecinot: viņš apzinās, ka viņa rīcībā ir simboliskās varas resursi, taču nav gatavs tos pielietot valsts pārvaldes struktūrās ilgtermiņā. Viņš turklāt nebija vienīgais iespējamais kandidāts. Starp prezidenta amata pretendentiem tika minēti arī Sesmīrs Sizars (*Cestmir Cisar*), kurš bija Čehu Nacionālās padomes priekšsēdētājs 1968. gadā, Aleksandrs Dubčeks (*Alexander Dubček*), Komunistiskās partijas līderis *Prāgas pavasara* laikā, kā arī Ladislavs Adamecs (*Ladislav Adamec*), bijušais premjerministrs. Tāpat izskanēja versija, ka Valsts prezidentam būtu jātieks ievēlētam tiešās vēlēšanās jau uz pilnu pilnvaru termiņu, proti, pieciem gadiem. Tas nozīmē, ka, lai panāktu Havela ievēlēšanu, turklāt iespējami drīz, bija nepieciešama kampaņa, kuluāru sarunas un taktikas izstrāde. Kā liecina audioieraksta transkripts no Havela sarunām ar saviem tuvākajiem līdzgaitniekiem *Pilsoniskajā Forumā*, viņš bijis patiesi ieinteresēts panākt savu ievēlēšanu amatā līdz 1989. gada beigām. Havels šeit jau uzskatāmi parādīja arī visai prasmīgas politiķa manevra un stratēģa prasmes.⁷⁹⁷ Vēlāk arī ASV diplomāti ziņoja, ka kampaņa ir bijusi veiksmīga Havela un *Pilsoniskā Foruma* pārbaudījums politiskajā arēnā, „jaunais prezidents no tūri morālas personības ir kļuvis par politiķi, neciešot būtisku popularitātes zaudējumu. Ar Havelu kā

⁷⁹⁴ Stanford University Hoover Institution Archive. Collection „The Democratic revolution in Czechoslovakia”, Box. No. 1. Prague, December 20, 1989. Telegram from the U.S. Embassy in Prague to the U.S. Department of State.

⁷⁹⁵ Wolchik S. L. The Czech Republic: Havel and the evolution of presidency since 1989. In: Taras R. (ed.) *Postcommunist Presidents*. Cambridge: Cambridge University press, 1997, pp. 168–194.

⁷⁹⁶ Havel V. *Adress at New York University* (1991).

http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=273_aj_projevy.html&typ=HTML (aplūkota 13.10.2014.).

⁷⁹⁷ Stanford University Hoover Institution Archive. Collection „The Democratic revolution in Czechoslovakia”, Box. No. 1. Prague, December 15, 1989. Record from a meeting between Vaclav Havel and his closest colleagues of the Civic Forum Coordinating Centre. Transl. by T. Hammond.

prezidentu *Pilsoniskais Forums* tagad var koncentrēties uz revolūcijas otro fāzi: demokrātijas institucionalizēšanu”.⁷⁹⁸

16. decembrī Havels uzstājās ar uzrunu televīzijā. Tajā viņš prezentēja sevi kā potenciālu īstermiņa prezidentu, kurš amatu ieņemtu līdz pirmajām brīvajām vēlēšanām, kad pēcrevolūcijas emocijas būtu kļuvušas piezemētākas, iedzīvotāji jau būtu apguvuši zināmus demokrātijas darbības mehānismu pamatus, un viņu kompetence izvēlēt priekšstāvjus vairs nebūtu apšaubāma. Savā runā viņš arī izklāstīja pozīciju jautājumā par savu lomu dabisko pēctecību: „Esmu rakstnieks, kurš nevar stāvēt klusu un vienmēr esmu bijis iesaistīts kā pilsonis. Es nekad neesmu ticies pēc kāda politiska posteņa. Vienlaikus es esmu cilvēks, kurš sabiedrisko interesi vienmēr stādījis augstāk par savējo. (..) Ja tas, ka es uzņemos prezidenta amatu, ir sabiedrības interesēs, es to darīšu. Taču ar diviem noteikumiem: es būšu pagaidu prezidents (..), un to, kurš sēdēs Masarika krēslā nākamajos gados, ievēlēs brīvi ievēlēta Federālā asambleja. Otrs noteikums ir tāds, ka man blakus jāatrodas Aleksandram Dubčekam, vienalga kādā amatā”.⁷⁹⁹ Šādu risinājumu paredzēja politisko spēku starpā panāktie kompromisi un vienošanās. 1990. gadā Havels kļuva par Čehijas un Slovākijas Federatīvās Republikas prezidentu, bet 1992. gadā no šī amata atkāpās, šādi sniedzot atbildi situācijai un reizē demonstrējot savu noraidošo attieksmi pret valsts sadalīšanu. Periodā no 1993. gada līdz 2003. gadam viņš ieņēma Čehijas Republikas prezidenta amatu.

Havela iesaiste valsts pārvaldē aizsākās 1989. gada novembrī rīkotajās t.s. „Apaļā galda” diskusijās. Tajās vienu pusi pārstāvēja komunistiskā režīma funkcionāri, bet otru – kustība *Pilsoniskais Forums* un paralēlā slovāku organizācija *Sabiedrība pret vardarbību (Verejnost' proti násiliju, VPN)* Jana Carnogurska (*Jan Carnogursky*) vadībā. Abām kustībām tolaik vēl nebija skaidras vīzijas par vēlamo institucionālo izkārtojumu valstī komunistiskā režīma krišanas gadījumā. Šīs sarunas tā laika notikumu komentatori raksturojuši kā sporādisku „uz ātru roku organizētu dialogu divu pušu starpā”.⁸⁰⁰ Samta revolūcijas laikā *Pilsoniskā Foruma* programma, kā jau ticis atzīmēts, ietvēra konkrētu prasību komunistiskajiem līderiem atkāpties. Pēc ģenerālstreika 27. novembrī *Pilsoniskais Forums*, kas baudīja plašu atbalstu sabiedrībā, uzstāja uz savu biedru iesaisti valdībā.⁸⁰¹ Norises saistībā ar valdības veidošanu parādīja, ka *Pilsoniskais*

⁷⁹⁸ Stanford University Hoover Institution Archive. Collection „The Democratic revolution in Czechoslovakia”, Box. No. 1. Prague, December 29, 1989. Telegram from the U.S. Embassy in Prague to the U.S. Department of State on the Consequences of Vaclav Havel’s Election to the Czechoslovak Presidency. Source: National Security Archive, Soviet Flashpoints set.

⁷⁹⁹ Stanford University Hoover Institution Archive. Collection „The Democratic revolution in Czechoslovakia”, Box. No. 1. Prague, December 16, 1989. Speech by Vaclav Havel on Czechoslovak Television. Transl. by T. Hammond.

⁸⁰⁰ Bozoki A. (ed.) *The Roundtable Talks of 1989: The Genesis of Hungarian Democracy*. Budapest: Central European University Press, 2002, p. 114.

⁸⁰¹ Pehe J. The election of the president: a contentious issue. *Report on Eastern Europe*, January 19, 1990, pp. 1–7, p. 2.

Forums jau pilnā mērā uzņēmās opozīcijas lomu un iesaistījās cīņā par varu modernās pārstāvnieciskās demokrātijas izpratnē. Posmā starp 17. novembri un 1990. gada februāra sākumu Čehoslovākijā bija nodibinātas 40 jaunas politiskās partijas. Zināmu sabiedrības atbalstu baudīja politiskās partijas, kas atdalījās un norobežojās no Komunistiskās partijas, bet *Pilsoniskais Forums* un *Sabiedrība pret vardarbību* bija dominējošie politiskie spēki. 1990. gada janvārī par tiem balsot brīvās vēlēšanās gatavību aptaujā puda 29% respondentu.⁸⁰²

Gustavs Husāks 10. decembrī arī atkāpās no amata. Vēlāk, jau pēc Havela ievēlēšanas prezidenta amatā, valsts pārvaldes struktūrās dažādos līmeņos tika īstenota plaša mēroga agrāko kadru nomaina ar *Pilsoniskajam Forumam* lojāliem cilvēkiem. Starp zināmākajiem minami *Prāgas pavasara* norišu līderis Aleksandrs Dubčeks, kurš tika ievēlēts par Federālās Asamblejas priekšsēdētāju, „Hartas 77” parakstītājs Zdeneks Jičinskis (*Zdeněk Jičínský*), kurš kļuva par tās prezidija locekli,⁸⁰³ savukārt prezidenta birojā Havels par padomniekiem izraudzījās galvenokārt savus kādreizējos līdzgaitniekus.⁸⁰⁴ Tā bija uzskatāma atvirzīšanās no 80. gadu vidus un beigu nostādņēm par atsacīšanos pretendēt uz iesaisti valsts pārvaldes struktūrās. *Pilsoniskā Foruma* evolūciju politiska spēka virzienā, kurš pūlas iegūt valsts varu, ievadīja būtiskas nevienprātības tās biedru vidū par kustības tālākās darbības profilu un mērogu. Vēl 1988. gadā Havela vēlākais pēctecis *Pilsoniskā Foruma* līdera pozīcijā pēc viņa kļūšanas par prezidentu 1989. gadā, Jans Urbans (*Jan Urban*), atskatoties uz organizācijas darbību, tās misiju raksturoja veidā, kas daļēji lasāms kā atbilstošs politiskās opozīcijas lomai parlamentārās demokrātijās: „Es nedomāju, ka opozīcijas uzdevums ir atrisināt valsts problēmas. Mūsu pienākums ir valstij tādās radīt”.⁸⁰⁵ Havels šādu kustības pārprofilēšanos, integrējoties parlamentārās demokrātijas klasiskajā ietvarā, pilnībā neakceptēja un iebilda pret tās „nepolitiskās” dabas eroziju, arī būdams arī Valsts prezidents. Līdzīgu viedokli pārstāvēja arī, piemēram, Vaclavs Benda (*Vaclav Benda*), kurš „Hartas 77” (*Pilsoniskais Forums* lielā mērā veidojās uz „Hartas 77” bāzes) nākotni saskatīja uzdevumā likt sabiedrībai apzināt savu vēsturi un spēt no tās mācīties, kā arī atbalstīt stihisku sociālo spēku izveidi. Kļūšanu par opozicionāru politisko spēku viņš pielīdzināja kustības identitātes zaudēšanai. Esot politiskās pārvaldes sirdsapziņai, kustība arī spētu raisīt tālejošas pārmaiņas⁸⁰⁶, viņš uzskatīja vēl pirms Samta revolūcijas. Jirži Pehe izdala trīs disidentu kustības

⁸⁰² Pehe J. The election of the president: a contentious issue. *Report on Eastern Europe*, January 19, 1990, pp. 1–7, p. 7.

⁸⁰³ Pehe J. *Czechoslovakia. An Overview of the Democratic revolution. Report on Eastern Europe*, pp. 4–11, March 9, 1990, p. 5

⁸⁰⁴ *Ibid.*, p. 6.

⁸⁰⁵ Urban J. To create unsolvable problems. *Uncaptive Minds*, June-July-August, 1988, pp. 32–34, p. 32.

prasību līmeņa fāzes. Pirmkārt, tās uzmanības lokā bija cilvēktiesības. Otro fāzi jeb XX gs. 80. gadu sākumu viņš saista ar jaunu problēmjaudājumu apgūšanu, starp kuriem bija ekonomika, vide un sociālais klimats. Savukārt trešo fāzi viņš saista ar politisku izaicinājumu kustībai, kas reizē bija iezīmīga ar dažādajām vīzijām par vēlamo tālāko kustības attīstības gaitu un ar to saistīto krīzi.⁸⁰⁷ Tieši *Pilsoniskais Forums* kļuva par tiešāko saikni abu Havela lomu starpā.

Havels principā iebilda pret noteiktām pārstāvnieciskajai demokrātijai raksturīgām struktūrām, piemēram, politiskajām partijām un aicināja tās reformēt. Kā mēģinājums savienot Havela disidentisko *nepolitisko politiku* ar jauno situāciju un demokrātisko sistēmu *Pilsoniskais Forums* bijis pārlieku ambiciozs līdzeklis, uzskata Bohumils Doležals.⁸⁰⁸ Arī Vaclavs Belohradskis, domātājs, no kura Havels lielā mērā aizguvis uzsvarus uz *nepolitisko politiku*, intelektuāļu-disidentu nespēju gūt vienlīdz lielus panākumus arī ar valsts pārvaldi saistītā jomā, skaidro ar *Pilsoniskā Foruma* nepiemērotību tālākajai demokrātiskās politikas praksei. Kustība pašos pamatos tika veidota režīma nomainai, viņš norāda, un kā tāda tā nevarēja uzņemties pārvaldes pienākumus. Kustības kodolā atradās kādreizējie disidenti, *nepolitiskās politikas* idejiskie atbalstītāji – intelektuāļi, mākslinieki, kuri gan apšaubīja politiskās spēles noteikumus, taču nepretendēja pārvaldīt valsti un sabiedrību paši. *Nepolitiskās politikas* uzstādījums un *Pilsoniskais Forums* sniedza savu artavu jauna režīma iesakņošanā, taču tā pārstāvji nebija piemēroti, lai šajā jaunradītajā vidē līdzdarbotos,⁸⁰⁹ uzskatīja Belohradskis. *Nepolitisko politiku* kā nepiemērotu sabiedrību organizējošo principu postkomunistiskā sabiedrībā uzlūkoja arī poļu sociologs Jerži Szaki (*Jerzy Szacki*).⁸¹⁰

Kā politiķi *Pilsoniskā Foruma* biedri patiešām netika darbojušies pārliecinoši, nespējot panākt vienošanos virknē būtisku jautājumu, ciešot fiasko mēģinājumos skaidrot savus lēmumus u.c. Čehu publicists un sabiedrisko procesu kritiķis Emanuels Mandlers (*Emanuel Mandler*) raidīja kustības virzienā pārmetumus par to, ka tā pieļāvusi kļūdas, no kurām pati brīdinājusi izvairīties. *Pilsoniskais Forums* vadījies pēc uzstādījuma, ka politisko partiju ēra ir pagātne. Taču, cenšoties vairīties no birokrātiskuma, hierarhijām un elitisma, organizācija panākusi gluži pretēju efektu; kustības eliti veidoja galvenokārt kādreizējie disidenti. Viņi mēdza pieņemt lēmumus, apejot konsultācijas ar plašāku biedru loku, kas, saskaņā ar Mandlera vērojumiem,

⁸⁰⁶ Stanford University Hoover Institution Archive. Collection „Rena K. Margulis”, Box. No. 3, Folder No. 92078–12.40. Benda V. Can Charter 77 Influence Political Changes in Czechoslovakia? P. 13.

⁸⁰⁷ *Plašāk skat.* Stanford University Hoover Institution Archive. Collection „Rena K. Margulis”, Box No. 3, Folder No. 92078–12.40. Pehe J. The widening sources of dissent in Czechoslovakia.

⁸⁰⁸ Citēts pēc: Tucker A. et. al. From Republican virtue to technology of political power: three episodes of Czech Nonpolitical Politics. *Political Science Quarterly*, Vol. 115, No. 3, pp. 421–445, p. 439.

⁸⁰⁹ *Ibid.*, p. 428.

⁸¹⁰ *Skat.* Szacki J. *Liberalism After Communism*. Budapest, London, New York: Central European University Press, 1995.

savukārt bija jau cits – nekontrolēts un neformāls – elitisma paveids. Mandlers ir strikts – ierindas biedri no elites puses baudījuši arogantu attieksmi.⁸¹¹

Neraugoties uz augstāk iezīmētajām diskusijām, preses slejās un komentētāju viedokļos valdīja teju vai vienprātība attiecībā uz to, ka *Pilsoniskajam Forumam* būtu jākļūst par politisku partiju, kas arī tika nolemts ar 1991. gada 12. janvāra *Pilsoniskā Foruma* kongresa balsojumu, 175 biedriem balsojot „par”. Lielākie iebildumi pret šādu risinājumu bija tieši Havelam, kurš aicināja saglabāt plurālistisko *Pilsoniskā Foruma* raksturu, pat ja tiktu ieviesta stingrāka organizācijas disciplīna un vadība.⁸¹² *Pilsoniskajā Forumā* notika šķelšanās tās veco biedru un pragmatiski orientēto, ambiciozo jaunpienācēju starpā, kuri bija nokļuvuši valsts pārvaldē un parlamentā. Pirmā grupa apelēja pie morālas pārvaldes principiem un bija lojāla Havelam, taču viņu pozīcijas strauji vājinājās. Otrā, uz tirgus struktūrām orientētā spārna līderis bija Vaclavs Klauss (*Vaclav Klaus*). 1991. gada janvārī viņa vadībā no *Pilsoniskā Foruma* atšķēlās grupa, kas nodibināja *Pilsoniski Demokrātisko partiju* (*Občanská demokratická strana*, ODS), un tā kļuva par dominējošo politisko spēku pēc 1992. gada vēlēšanām. Slovērijas daļā risinājās paralēli procesi. Tur savas pozīcijas nostiprināja Vladimira Mečiara (*Vladimír Mečiar*) vadītā *Tautas partija – Kustība par Demokrātisku Slovēriju* (*Ludová strana – Hnutie za demokratické Slovensko*, HZDS).

XX gs. 80. gadu beigās Haveli iezīmēja savu vīziju par politiku, kurā partijas ne tuvu nespēlēt parlamentārās demokrātijās tām klasiski pienākošos lomu. Havela ambīcija panākt politisko partiju lomas mazināšanu ietvēra arī viņa 1991.–1992. gadā aktualizēto vīziju par prezidentāla režīma attīstīšanu. 1990. gadā Haveli mēģināja panākt prezidenta pilnvaru paplašināšanu, uzsverot, ka viņš nespēs izpildīt doto prezidenta zvērestu, ja pārejas periodā viņam netiks nodrošinātas plašākas pilnvaras.⁸¹³ Politiskie oponenti šādas viņa ambīcijas nosodīja, brīdinot par Havela mēģinājumiem sakoncentrēt savās rokās bīstami lielu varu.⁸¹⁴ Havela kritiķi šajā kontekstā apsūdzēja viņu par centieniem jaunajā politiskajā situācijā atdzīvināt „nepolitiskās politikas” ideju. Miroslavs Maceks (*Miroslav Macek*), augsta ranga *Pilsoniski Demokrātiskās partijas* biedrs, publiski pārmeta bijušajam disidentam centienus likvidēt partiju politiku, lai tā vietā pārvaldes sviras koncentrētu vienīgi savās rokās kā elitisks monarhs.⁸¹⁵ Savukārt Džona Kīna Havelam kā politiķim veltītā kritika ir vēl nesaudzīgāka – viņš

⁸¹¹ Tucker A., et. al. From Republican virtue to technology of political power: three episodes of Czech Nonpolitical Politics. *Political Science Quarterly*, Vol. 115, No. 3, pp. 421–445, p. 438.

⁸¹² *Ibid.*, p. 430.

⁸¹³ Wolchik S. L. The Czech Republic: Havel and the evolution of presidency since 1989. In: Taras R. (ed.) *Postcommunist Presidents*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, pp. 168–194, p. 176.

⁸¹⁴ Hanak J. A government of considerable compromise. *Lidove Noviny*, 2 July 1990, p. 1.

⁸¹⁵ *The Financial Times*, 23 November 1998, p. 2.

Havelu portretējis kā vienpersoniskas varas tīkotāju, kurš politiķa karjeras posmā savu ambīciju īstenošanai piekopus makjavelisku politiku.⁸¹⁶

Bijušie disidenti Havelu aizstāvēja. Filozofs Radims Paloušs (*Radim Palouš*), kādreizējais Prāgas Kārļa universitātes rektors, bija vienisprātis ar Havelu par to, ka partiju disciplīna un atbalsts tām būtu ierobežojams, lai paplašinātu telpu pilsoniskās sabiedrības attīstībai. Senāta priekšsēdētājs, bijušais disidents Petrs Pithārts uzlūkoja Havela nepolitisko politiku kā centienus radīt spēcīgu, neatkarīgu un par sevi pārliecinātu pilsonisko sabiedrību, nevis jaunu režīmu. Pithārts saistīja Havela „nepolitiskās politikas” jēdziena lietojumu ar čehu nacionālās kustības dibinātājiem Karelū Havličeku (*Karel Havlíček*) un Tomašu Masariku un to, ar kādu saturu abi minētie sabiedriski politiskie darbinieki šo jēdzienu tika piepildījuši savā laikā. Proti, viņi to lietoja cienījamas, no egoisma, skaudības un starppersoniska naidīguma brīvas politikas prakses raksturošanai.⁸¹⁷

Havels uzskatīja, ka politisko partiju skaitu nevajadzētu ierobežot, bet to formāts būtu maināms, pārveidojot tās par politiskajiem klubiem, kuros indivīdi var bagātināt viedokļus un apmainīties ar tiem, kā arī vienoties, kurš viņu vidū būtu piemērotākais sabiedriskā formējuma lietu kārtošanai. Partijām nevajadzētu tiešā veidā piedalīties vēlēšanās, nedz arī demonstrēt favorītismau kādam, kurš darbojas valsts pārvaldē. Havelu biedēja tas, ka, tieši ņemot varas grožus savās rokās, partijas neizbēgami kļūs birokrātiskas, korumpētas un nedemokrātiskas.⁸¹⁸ Viņš pauda cerību, ka parlamentārās demokrātijas piedāvātie ietvari varētu tikt pārsniegti un radīti priekšnoteikumi eksistenciālai revolūcijai, kas atjaunotu attiecības cilvēku un „Esamības kārtības” starpā. Sociālajām struktūrām, vēlams, būtu jābūt „atvērtām, dinamiskām un nelielām”, lai to locekļi nezaudētu personiskās atbildības dimensiju. Šo jauno struktūru – kopienu – autoritāte netiktu balstīta tradīcijā vai varā, kas tām uzticēta, bet gan šī autoritāte būtu atkarīga no tā, cik lielā mērā tā ir piemērota konkrētas problēmas risinājumam. Saskaņā ar Havela ieceri, šādām sociālās organizācijas formām būtu jātiek veidotām un jāpārtrauc pastāvēšana spontāni, atbilstoši konkrētai vajadzībai.⁸¹⁹

Havels iestājās par to, lai valsts turētu savā pārziņā iespējami mazāk sabiedriski politiskās dzīves funkciju. Kādreizējais disidents atsevišķās epizodēs bija izteikti optimistiski noskaņots par pilsoniskās sabiedrības pašorganizējošo potenciālu un spēju aizpildīt nišu, ko klasiski parlamentārās demokrātijās aizņēmušas politiskās partijas un ideoloģiskā politika. Saskaņā ar

⁸¹⁶ Skat. Keane J. *Vaclav Havel – a Political Tragedy in Six Acts*. New York: NY: Basic Books, 2000.

⁸¹⁷ Dubsky V. Prezidentova vize ma zastance i odporce // Citēts pēc: Tucker A. et. al. From Republican virtue to technology of political power: three episodes of Czech Nonpolitical Politics. *Political Science Quarterly*, Vol. 115, No. 3, pp. 421–445, p. 437.

⁸¹⁸ Havel V. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hviždala*. Transl. by Paul Wilson. New York: Alfred A. Knopf, 1990, p. 17.

⁸¹⁹ Tucker A. et.al. From republican virtue to technology of political power: three episodes of Czech Nonpolitical Politics. *Political Science Quarterly*, Vol. 115, No. 3, pp. 421–445, p. 424.

Havela uzskatiem, no tām būtu iespējams atteikties pilnībā, tādējādi dodot iespēju izvērsties pilsoniskajai sabiedrībai. Pilsoniskās sabiedrības idejas realizēšanos Čehoslovākijā Havels uzlūkoja nevis kā kaut kā jauna radīšanu, bet kā Rietumeiropas demokrātijas tradīciju turpinošu. Politisko, sabiedrisko un garīgo vērtību mantojums, kas ticis saglabāts Rietumeiropā, vienlīdz lielā mērā ir arī Čehoslovākijas saknes. Šie apsvērumi lielā mērā pakārtoti Havela nodomam veicināt pilsoniskās sabiedrības atjaunotni un pasvītrot tās nozīmi jaunās demokrātijas ilgtspējā. Pilsoniskā sabiedrība, pēc Havela domām, balstās uz indivīdiem sabiedrībā, kuri apzinās sava ieguldījuma nepieciešamību kopsabiedrisku centienu realizācijā: „Nepieļausim kļūdu: labākā pārvalde pasaulē, labākais parlaments un labākais prezidents nespēj neko daudz sasniegt saviem spēkiem vien (...). Brīvība un demokrātija līdz ar to prasa atbildīgu darbību no mums visiem”,⁸²⁰ Havels norādīja 1990. gadā. Pilsoniskās sabiedrības tēmas dominēja Havela dažādām auditorijām adresētos pārspriedumos – gan runās, gan esejās. Šie darbi apkopoti arī angļu valodā izdotā krājumā „Toward a Civil Society”⁸²¹ („Pretī pilsoniskajai sabiedrībai”, 1995).

Prezidenta pilnvaras bija ierobežotas, tomēr personai, kura atradās šajā amatā, režīma nomaiņas procesu dēļ bija vairāk manevra iespēju nekā stabilās demokrātijās. Politiskie sāncenši sevi vēl nebija nopietni pieteikuši un pozicionējušies, parlaments kā institūcija bija samērā vājš un nepilnīgi organizēts. Daudzi tā deputāti bija ievēlēti vēl komunistiskās pārvaldes periodā, un līdz ar to kā institūcija parlaments daļēji bija diskreditēts. Deputātiem nebija parlamentārā darba pieredzes demokrātiskā režīmā, un viņi nebija ievēlēti vispārējās vēlēšanās.⁸²² Šajā situācijā politiskais kapitāls, ko Havels bija iemantojis kā komunistiskā režīma oponents, deva viņam nozīmīgu handikapu.

Zinātniskajā literatūrā un laika biedru atmiņās nereti tiek uzsvērts, ka Havels politiķa lomu uzņēmies kā slogu un pildījis nelabprāt. Šis viedoklis tiek pasvītrots Maikla Simmonsa (*Michael Simmons*) monogrāfijā, kurā Havels raksturots kā „negribīgais prezidents”.⁸²³ Daļēji tam var piekrist. Savas kandidatūras virzīšanai par Čehoslovākijas prezidentu, kā jau atzīmēts, viņš piekrita vienīgi ar atrunu, ka viņa ievēlēšana šajā amatā būtu īslaicīgs risinājums. Arī atkāpšanās no Čehijas un Slovākijas Federatīvās Republikas prezidenta amata⁸²⁴ var radīt šādu iespaidu. Tomēr Havels norobežojās vienīgi no pragmatiskās politiķa darbības šķautnes, kas saistīta ar necienīgām politiķa rīcības praksēm, lai gan arī – ne pilnībā. Ja amata pilnvaras to būtu pieļāvušas, Havels apliecina, ka būtu bijis gatavs realizēt arī aktīvāku prezidentūru. Tas

⁸²⁰ Havel V. New Year's address to the nation. In: Havel V. *The Art of the Impossible: Politics as Morality in Practice*. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1997, p. 5.

⁸²¹ Havel V. *Toward a Civil Society: Selected Speeches and Writings 1990–1994*. Prague: Lidove Noviny, 1995.

⁸²² Bozoki A. (ed.) *The Roundtable Talks of 1989: The Genesis of Hungarian Democracy*. Budapest: Central European University Press, 2002, p. 114.

⁸²³ Skat., piem., Simmons M. *The Reluctant President: Political Life of Vaclav Havel*. London: Methuen, 1991.

⁸²⁴ Plašāk skat. promocijas darba nākamajā darba sadaļā.

noprotams no autobiogrāfijas „Lūdzu, īsāk” jeb amerikāņu tulkojumā „Uz pili un atpakaļ” („Prosím stručně”/ „To the Castle and Back”, 2008), kur viņš izsaka arī citviet pausto nožēlu par savu kā valsts prezidenta funkciju ceremoniālo raksturu. Prezidents apgalvo, ka tikšanos, dineju un runu rakstīšanas vietā viņš labprātāk būtu veicis pienākumus, kas rada reālu rezultātu.⁸²⁵ Darbība valsts pārvaldes struktūrās nebija primārais Havela mērķis, tomēr, tajās iesaistoties, viņš sevi nekavējoties pozicionēja kā noteiktu vērtīborientāciju aizstāvi. Viņa nodomi bija pārmantoti no perioda pirms savas iesaistes valsts pārvaldes struktūrās. Integrēšanās tajās viņam bija saistīta ar atziņu, ka, darbojoties šajās struktūrās, būs aizvien grūtāk konsekventi pieturēties pie nepiesaistītā intelektuāļa perioda uzstādījumiem, tomēr viņš centās rast priekšnoteikumus tam, lai tas būtu izdarāms. ASV diplomāti jau pirms Havela pirmās prezidentūras 1989. gadā tālredzīgi pauda šaubas par to, vai Havels tiešām strikti pieturēsies pie sava solījuma politika karjeru beigt līdz ar pirmajām brīvajām vēlēšanām: „Viņa plūstošā pāreja uz politisko dzīvi liek mums domāt, ka prezidentūru viņš uzlūkos kā pievilcīgu, un viņam būs grūti to atstāt”.⁸²⁶

Centrālajā un Austrumeiropā intelektuāļu refleksija par savu lomu sabiedrībā aizvien tikusi plaši praktizēta. Diskusijas risinājās arī pēc 1989. gada, un tajās figurēja dažādi viedokļi par to, kādā virzienā intelektuāļa lomai un atbildībai būtu jāattīstās jaunajos apstākļos. Plašs šim jautājumam veltīts forums bija 1991. jūnijā Prāgā rīkotā konference „Intelektuāļi un vara”. Pats diskusiju iniciēšanas fakts liecina par to, ka intelektuāļi apzinājušies sevi kā pietiekami stabili kopienu un ietekmes aģentus arī parlamentārās demokrātijas ietvarā. Intelektuāļu pašrefleksijai piemita gan retrospektīvs, gan nākotnē vērsts raksturs. Pirmkārt, tika izvērtēta viņu darbošanās komunistiskajā režīmā. Vaclavs Belohradskis un viņa domu biedri aicināja atzīt intelektuāļu līdzvainīgumu komunistiskās sistēmas stiprināšanā.⁸²⁷ Pretējās domās bija rakstnieks Antonīns Līms (*Antonín Liehm*). Savā grāmatā „Paaudze” („Generace”, 1988) viņš intelektuāļus heroizē un portretē kā valsts galvenos upurus komunistiskās pārvaldes periodā.⁸²⁸ Otrkārt, reflektējot par optimālo intelektuāļa un valsts varas, valsts pārvaldes attiecību modeli jaunajos apstākļos, vairākums diskusiju dalībnieku sliecās piekrist uzskatam, ka katram ir savi uzdevumi, un tie nav saplūdināmi. Šāda iespēja tika uzlūkota ar neizpratni un pat nosodījumu. Vairums intelektuāļu spēja rast kopsaucēju attiecībā uz to, ka viņu loma ir celt iebildumus, bet „vairoties no praktiskās

⁸²⁵ Skat. Havel V. *To the Castle and Back*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Vintage, 2008.

⁸²⁶ Stanford University Hoover Institution Archive. Collection „The Democratic revolution in Czechoslovakia”, Box. No. 1. Prague, December 29, 1989. Telegram from the U.S. Embassy in Prague to the U.S. Department of State on the Consequences of Vaclav Havel's Election to the Czechoslovak Presidency. Source: National Security Archive, Soviet Flashpoints set.

⁸²⁷ Intellektualove a moc: Diskuse, *Prostor*, Cerven, 1991, pp. 21–42, p. 26.

⁸²⁸ Skat. Liehm A. J. *Generace*. Praha: Československy spisovatel, 1988.

politikas un varas realizēšanas slazdiem”.⁸²⁹ Intelektuāļiem nav jāvairās radīt pastāvošajai varai neērtas situācijas, vēl vairāk – tas pat ir viņu pienākums. Viens no konsekventākajiem šāda viedokļa aizstāvjiem bija Ladislavs Hejdaneks (*Ladislav Hejdanek*),⁸³⁰ filozofs un „Hartas 77” aktīvis. Filozofi Vaclavs Belohradskis un Miroslavs Petříčeks (*Miroslav Petříček*), daļēji arī Havels, noraidīja uzskatu, ka intelektuāļa uzdevumi saistāmi ar garīgu līderu un kopienas sirdsapziņas lomas uzņemšanos. Belohradskis tolaik skaidroja – pieprasījums pēc šādas lomas aktualizējas kara, ārvalstu okupācijas vai pagrīdes pretošanās apstākļos, savukārt 90. gadu sākumā ir mainījusies situācija, un atbilstoši jāmainās arī intelektuāļa lomai. Heroisms jāaizstāj ar pacietīgu darbošanos, lai nolīdzinātu saasināto situāciju.⁸³¹ Detalizēti šīs diskusijas aplūkojusi kanādiešu pētniece Karolīne Bajāra (*Caroline Bayard*).⁸³²

Mūsdienu politiskais domātājs Ralfs Dārendorfs (*Ralph Dahrendorf*), 1990. gadā reflektējot par revolūcijām Austrumeiropā, šī reģiona intelektuāļu – neseno aktīvistu – virzienā adresēja pārmetumus par nespēju pārorientēties no „pārliecības ētikas”, kas tos bija vadījusi līdz šim, uz „atbildības ētiku”.⁸³³ Bezkompromisa veltīšanās ideāliem demokrātijas ikdienas praksē laikā, kad ir rimis sociālpolitisko transformāciju veicinātais emocionālais pacēlums, var raisīt bīstamas sekas. Dārendorfs uzsvēra, ka jaunajā situācijā ir jāizkopj manevra prasmes: toreizējo revolūciju attīstības loģika pieļāva „taisna kursa uzņemšanu”, savukārt tālākajās sabiedrības sociālās attīstības stadijās ir jāpiesargās, lai kāds netiktu „notriekts vai nostumts no ceļa”.⁸³⁴ Citiem vārdiem, šī situācija paredz nepieciešamību transformēt intelektuāļiem nereti raksturīgo melnbalto pasaules redzējumu un rast savam potenciālam jaunu pielietojumu.

Havela mēģinājumus pielāgoties praktiskajai politikai kā kompromisa mākslai, vienlaikus neatkāpjoties no uzstādījumiem, ko viņš agrāk bija definējis kā sev saistošus, apliecina viņa nostāja neviennozīmīgi vērtētajā lustrācijas procesā. 1991. gada oktobrī Čehijas un Slovākijas Federatīvās Republikas Federālā Asambleja pieņēma likumu Nr. 451 jeb t.s. lustrācijas likumu.⁸³⁵ Čehijas Republika starptautiskā arēnā tikusi un tiek minēta starp spilgtākajiem labās

⁸²⁹ Bayard C. (1992). *Prague intellectuals after 1989: enacting their own post-mortem or crossing over of postmodern divide*. p. 27. Pieejams: <http://www.pum.umontreal.ca/revues/surfaces/vol2/bayard.html#53> (aplūkota 16.03.2014.).

⁸³⁰ *Ibid.*

⁸³¹ Belohradski V. // Citēts pēc: Bayard C. (1992) *Prague intellectuals after 1989: enacting their own post-mortem or crossing over of postmodern divide*. p. 18. Pieejams:

<http://www.pum.umontreal.ca/revues/surfaces/vol2/bayard.html#53> (aplūkota 16.03.2014.).

⁸³² *Skat.* Bayard C. (1992). *Prague intellectuals after 1989: enacting their own post-mortem or crossing over of postmodern divide*. p. 21. Pieejams: <http://www.pum.umontreal.ca/revues/surfaces/vol2/bayard.html#53> (aplūkota 16.03.2014.).

⁸³³ *Skat.* Dahrendorf R. *Reflections on the Revolutions in Europe*. 2nd ed. New Brunswick; NJ: Rutgers University, 2005.

⁸³⁴ Dahrendorf R. *Reflections on the Revolutions in Europe*. 2nd ed. New Brunswick; NJ: Rutgers University, 2005, p. 13.

⁸³⁵ Nedelsky N. Divergent responses to the common past: transitional justice in the Czech Republic and Slovakia. *Theory and Society*, Vol. 33, No. 1, pp. 65–115, p. 70.

prakses piemēriem lustrācijas iniciatīvu piemērošanā arī turpmākajos gados.⁸³⁶ Havels savukārt attiecībā uz tām nebija entuziastiski noskaņots. Kā politiķis viņš saglabāja tipiska CAE intelektuāļa-disidenta raksturīgo iezīmi, proti, adresēja publikai neglaimojošus konstatējumus par tās piekoptajām praksēm un demonstrētajām attieksmēm. Viņš nosodīja morālās vides pagrimumu sabiedrībā un tās avotus, kam spilgts paraugs bija 1990. gada Jaungada uzruna iedzīvotājiem. Tajā viņš apstiprināja agrāk pausto, proti, ka sabiedrības locekļi nav vis totalitārās sistēmas upuri, bet gan ir aktīvi piedalījušies tās līdzradīšanā.⁸³⁷ Neraugoties uz lielas sabiedrības daļas vēlmi norobežoties no sev apkaunojošās politiskās pagātnes, Havels vērsa uzmanību uz tās mantojumu morālās vides degradācijas plāksnē. Specifiskās vēstures sniegtās mācības ir panākušas to, ka „Čehoslovākijas pilsoņi ir iemācījušies nekam neticēt, viens otru ignorēt un rūpēties vienīgi par sevi”.⁸³⁸

Lustrācijas procesu liela daļa sabiedrības uzlūkoja kā iespēju sakārtot attiecības ar valsts pagātni, identificējot un izslēdzot no pieejas noteiktām pozīcijām personas, kuras tiktu apzīmētas kā vainīgas pagātnē pieļautajās netaisnīgajās praksēs. Havels turpretī situāciju problematizēja, demonstrējot, ka tā ir aplūkojama no dažādiem aspektiem. Likuma pieņemšana vienlaikus arī turpinātu sabiedrībā uzturēt baiļu atmosfēru, kas bija raksturīga komunisma periodam, un kopumā tas ir pretrunā cilvēktiesību principiem, viņš uzskatīja. Tā bija Havela personīgās stājas konfrontācija, ar kuru viņam nācās saskarties brīdī, kad demokrātiski ievēlēts parlaments ratificēja likumprojektu, ko Havels kā indivīds uzskatīja par neatbalstāmu. Tā līdzparakstīšanu no viņa kā prezidenta puses paredzēja valsts konstitūcija.⁸³⁹ Var pilnībā piekrist posttotalitārisma teorijas pētniekam Avīzeram Takeram (*Aviezer Tucker*), kurš lustrācijas iniciatīvu kontekstā saskatīja Havela nespēju samierināties ar politisko revolūciju, kas nenoritēja vienlaicīgi ar eksistenciālu revolūciju,⁸⁴⁰ ko Havels cerēja sagaidīt. Havels pats to atzina, un šī iezīme lielākā vai mazākā mērā ir konstatējama visā viņa politiķa karjeras laikā. Tā uzskatāmi liecina par nepiesaistītā intelektuāļa prasību un politiķa lomas savietojamības grūtībām.

Lustrācijas likums attiecās uz personām, kuras laika periodā no 1948. gada 25. februāra līdz 1989. gada 17. novembrim darbojās Valsts drošības slepenpolicijā (StB) un bija tās aģenti, kā arī StB izmantoto „konspiratīvo dzīvokļu” turētāji. Likums vērsās arī pret tiem, kuri bija sadarbojušies ar StB Tautas Milicijas darbiniekiem. Tāpat tas tika attiecināts arī uz VDK skolu

⁸³⁶ Nedelsky N. Divergent responses to the common past: transitional justice in the Czech Republic and Slovakia. *Theory and Society*, Vol. 33, No. 1, pp. 65–115, p. 65; 76.

⁸³⁷ Havel V. New Year's address to the nation. In: Havel V. *The Art of the Impossible: Politics as Morality in Practice*. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1997, p. 4.

⁸³⁸ *Ibid.*

⁸³⁹ Havel V. *Address at New York University* (1991).

http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=273_aj_projevy.html&typ=HTML (aplūkota 13.10.2014.).

⁸⁴⁰ Tucker A. Paranooids may be persecuted: post-totalitarian retroactive justice. *European Journal of Sociology*, Vol. 40, No. 1, pp. 56–100, p. 68.

studentiem, kuri to apmeklējuši ilgāk nekā trīs mēnešus, Komunistiskās partijas amatpersonām, politiskajiem vadītājiem Nacionālās drošības korpusā, kā arī uz „tīrīšanu” organizatoriem 1948. gadā vai pēc 1968. gada augusta. Personām, kuras atbilda kādai no augšminētajām kategorijām, nākamajos piecos gados tika liegta iespēja kandidēt uz vēlētiem vai cita veida amatiem federālā un republikas līmeņa pārvaldes institūcijās, saņemt augstāku pakāpi nekā „pulkvedis” armijā, ieņemt vadošos amatus valstij piederošos uzņēmumos, kā arī vadošās pozīcijas Čehoslovākijas, Čehijas un Slovākijas radio un televīzijā, kā arī oficiālajā preses aģentūrā.⁸⁴¹ Havela bažas lielā mērā bija pamatotas arī raugoties no praktiskā viedokļa. Daudzos gadījumos vienīgais pierādījums par slepeno dienestu darbinieku un informatoru sadarbību ar komunistisko režīmu atradās vecā režīma slepenajos failos, kuru uzticamība bija apšaubāma.⁸⁴²

1990. gada Jaungada uzrunā Havels publiski izklāstīja savu nostāju šajā jautājumā, proti, viņš norādīja, ka šis mantojums visai sabiedrībai kopīgi ir jāpieņem kā kas tāds, ko tā pati sev ir uzspiedusi. Nav pareizi par degradēto morālo vidi vainot vienīgi tos, kuri iepriekš darbojušies valsts pārvaldē; tā būtu izvairīšanās katram no savas individuālās atbildības.⁸⁴³ Lustrācijas iniciatīvas kontekstā Havels atkārtoja nepiesaistītā intelektuāļa fāzē pausto pārliecību – no visiem tiem, kuri sadarbojās ar komunistisko režīmu, spiegoja vai sniedza iestādēm informāciju par saviem līdzpilsoņiem, nebūtu pieprasāma atbildība par veiktajām darbībām, jo līdzatbildīgi ir visi sabiedrības locekļi – tāda bija posttotalitārā režīma specifika, ko viņš aicināja ņemt vērā pagātnes izvērtējumā, precīzi atkārtojot nepiesaistītā intelektuāļa fāzē izskanējušos vēstījumus. Havels brīdināja, ka lustrācijas process apdraud komunisma sabrukuma rezultātā gūto panākumu ilglaicīgumu. Proti, cilvēki turpinās dzīvot bailēs. Iepriekš viņiem bija jābaidās no represīvajām struktūrām, savukārt jaunajā situācijā pastāv iespējamība, ka bez viņu pašu ziņas un bez iemesla viņu vārdi būs iekļauti kolaboracionistu sarakstos.⁸⁴⁴ Līdzīgās domās bija arī Petrs Pithārts (*Petr Pithart*), kādreizējais „Hartas 77” un *Pilsoniskā foruma* dalībnieks, kā arī vēlākais politiķis. Arī viņš problēmu debatēs ap šiem „atpakaļejošā taisnīguma”⁸⁴⁵ jautājumiem saskatīja faktā, ka sabiedrība pēdējās desmitgades ar tām raksturīgajiem ierobežojumiem uzlūkoja kā sev uzspiestas. Tas nozīmē, ka tās ir sabiedrībai ārējas, ar to nesaistītas, un tajās pieļautās netaisnīgās

⁸⁴¹ *Likuma pilnu tekstu skat.:* Kritz N. J. (ed.). *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes, Volume III: Laws, Rulings and Reports*. Washington; DC: United States Institute of Peace, 1995, pp. 312–332.

⁸⁴² Tucker A. *The Philosophy and Politics of Czech Dissidence from Patočka to Havel*. Pittsburgh; PA: University of Pittsburgh Press, 2000, p. 197.

⁸⁴³ Havel V. *New year's address to the nation* (1990). https://chnm.gmu.edu/1989/archive/files/havel-speech-1-1-90_0c7cd97e58.pdf (aplūkota 16.03.2012.).

⁸⁴⁴ Havel V. Uncertain Strength: an interview with Vaclav Havel. Interview by Dana Emingerova and Luboš Beniak. Transl. by Paul Wilson. *The New York Review of Books*, August 15, 1991, pp. 6–8.

⁸⁴⁵ Pieņēmums par „atpakaļejošo taisnīgumu” ir saistīts ar atbildi meklējumiem uz jautājumiem, kā un kāpēc postautoritārie režīmi mēģina panākt skaidrību par autoritārisma periodā pieļautajiem cilvēktiesību pārkāpumiem un panākt to personu sodīšanu, kuras tiek identificētas kā atbildīgas par šiem pārkāpumiem.

rīcības prakses iespējams labot, identificējot vainīgos un panākot viņu sodīšanu jeb, kā raksta Pithārts, „amputējot” pagātni. Valsts pārvaldes struktūrās nonākušie intelektuāļi šādu interpretāciju uzskatīja par vienkāršotu, taču Pithārts arī atzīst – viņi neprata sabiedrībai pienācīgi izskaidrot situācijas komplikēto raksturu.⁸⁴⁶

Publikai ārvalstīs Havels skaidroja, ka lustrācijas likums „izslēdz noteiktas personas vienkārši tāpēc, ka tās ir piederējušas grupām, kas noteiktas pēc ārējām pazīmēm – gadījumi ir jāskata individuāli. Tas [likums piedāvātajā redakcijā – I.G.-L.] ir pretrunā demokrātiska likuma pamatprincipiem”,⁸⁴⁷ viņš apgalvoja. Havels demonstrēja empātiju, apliecinot, ka izprot lielas daļas sabiedrības locekļu nevēlēšanos valsts pārvaldes struktūrās redzēt tos, kuri tur darbojušies jau komunistiskā režīma pastāvēšanas laikā. Viņš atzina, ka cilvēku dusmas ir pamatotas, un parlamenta vēlme veikt tīrīšanas civildienestā ir pilnībā legītīma. Kopumā viņš atzina likuma nepieciešamību, taču norādīja uz tā problemātiskumu, raugoties no cilvēktiesību principiem.⁸⁴⁸ Detalizēti lustrācijas iniciatīvu daudzšķautņaino raksturu analizējuši virkne pētnieku, piemēram Avīzers Takers⁸⁴⁹ (*Aviezer Tucker*), Marija Losa⁸⁵⁰ (*Maria Los*), Nadja Nedelski⁸⁵¹ (*Nadya Nedelsky*) u.c.

Havels atradās dilemmas priekšā, kur viens no risinājumiem bija līdzparakstīt likumprojektu un tādējādi, kā pats komentēja, „mācīties sadzīvot ar faktu, ka mans paraksts atrodas uz dokumenta, kura saturu es pilnībā neatbalstu”⁸⁵². Kritērijs, kas licis Havelam izdarīt izvēli par labu dokumenta parakstīšanai, bija politiskā stabilitāte valstī. Tieši tās nodrošināšanu no viņa sagaidīja laikā, kad Havelu izvirzīja Čehoslovākijas prezidenta amatam. Viņš skaidro, ka, atsakoties parakstīt likumprojektu, tas tik un tā būtu stājies spēkā, taču valstī būtu iestājusies politiskā krīze. Tas, viņaprāt, būtu bijis „morāli nelokāms, taču ārkārtīgi riskants pilsoniskās nepakļaušanās akts, kas raksturīgs tipiskam disidentam”.⁸⁵³ Dilemmu Havels atrisināja, īstenojot kompromisu. Viņš likumu parakstīja, tādējādi novēršot kolīziju likumdevēja un prezidenta

⁸⁴⁶ Pithart P. Intellectuals in politics: double dissent in the past, double disappointment today. *Social Research*, Vol. 60, No. 4, pp. 751–761, p. 754.

⁸⁴⁷ Havel V. (1991). *Adress at New York University*.

http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=273_aj_projevy.html&typ=HTML (aplūkota 13.10.2014.).

⁸⁴⁸ *Ibid.*

⁸⁴⁹ Skat. Tucker A. Paranoids may be persecuted: post-totalitarian retroactive justice. *European Journal of Sociology*, Vol. 40, No. 1, pp. 56–100.

⁸⁵⁰ Skat. Los M. Lustration and truth claims: unfinished revolutions in Central Europe. *Law and Social Inquiry*. Vol. 20, No. 1, pp. 117–161.

⁸⁵¹ Skat. Nedelsky N. Divergent responses to the common past: transitional justice in the Czech Republic and Slovakia. *Theory and Society*, Vol. 33, No. 1, pp. 65–115.

⁸⁵² Havel V. (1991). *Adress at New York University*.

http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=273_aj_projevy.html&typ=HTML (aplūkota 13.10.2014.).

⁸⁵³ *Ibid.*

starpā, tomēr viņš piedāvāja arī savus papildinājumus un priekšlikumus.⁸⁵⁴ Pat ja parlaments nepieņem prezidenta priekšlikumus, tam tie ir vismaz jāapspiež.⁸⁵⁵ Pirmie pārbaudījumi intelektuālim prezidenta amatā nāca ar atziņu, ka „patiesi morāla politika nav ne vienkārša, ne viegli realizējama”. Nepiesaistītā intelektuāļa fāzē, kā viņš pats atzina, padziļināti pievērsties šim jautājumam viņam nav šķitis būtiski,⁸⁵⁶ jo, kā jau atzīmēts, Havels neplānoja veidot politiķa karjeru.

Šādas situācijas, kurās viņa nepiesaistītā intelektuāļa identitāte tika konfrontēta ar politiķa atbildību, veicināja Havela refleksiju par iespēju intelektuālim būt vienlaikus arī politiķim. To viņš kopumā atzina par iespējamu, lai gan – ar atrunām. 1991. gadā Kopenhāgenā sacītā runā Havels demonstrēja vainas sajūtu. Viņš apgalvoja, ka aizvien lielākā mērā „raugās uz sevi ar aizdomām”, kam par iemeslu ir tieši fakts, ka disidentu līderis ir kļuvis par „establišmenta” līderi.⁸⁵⁷ Šajā kontekstā īpašu ievērību pelna viens no Havela politiķa karjeras agrīnajiem pašrefleksijas aktiem – viņa runa Ņujorkas Universitātē. Tajā viņš piedāvāja savu versiju, par to, kā nepiesaistītā intelektuāļa fāzē bieži piesauktie „dzīves patiesība” un „nepolitiskās politikas” uzstādījumi var tikt saglabāti kā viņam saistoši arī jaunajā lomā. Havels skaidroja, ka virkne šo motīvu paredz identisku attieksmi un ētosu, vienīgi no indivīda tiek prasīta niansētāka pieeja un dziļāka problēmas izpratne. „Lielā mērā tas ir formas jautājums”, viņš skaidro, „zināt, cik ilgi runāt, kad sākt un kad beigt; kā pateikt pieklājīgi to, ko sarunas partneris nevēlas dzirdēt; kā pasacīt attiecīgajā brīdī būtiskāko un neskart nebūtisko; kā pastāvēt uz savu pozīciju neaizvainojot; kā radīt draudzīgu atmosfēru, kas sarežģītas sarunas dara vieglākas; kā vadīt sarunu bez viltus vai vēsuma; kā līdzsvarot nopietnas politiskas tēmas ar vieglākiem, relaksējošākiem tematiem; kā plānot savas oficiālās vizītes saprātīgi un zināt, kad piemērotāk ir kaut kur nedoties; kad būt atklātam un kad atturīgam, un līdz kādai pakāpei”.⁸⁵⁸ Tāpat viņš minēja, ka, darbojoties valsts pārvaldē, politiķim ir „jājūt laika atmosfēra, cilvēku noskaņojums, viņu rūpju raksturs”.⁸⁵⁹ Šis praktisko komunikācijas prasmju uzskaitījums apstiprina augstākminēto Dārendorfa vērojumu – viens no izaicinājumiem, intelektuāļiem iesaistoties valsts pārvaldē, ir apgūt tai kā kompromisa mākslai raksturīgus spēles noteikumus. Jāatzīst, Havels šo spēju nepieciešamību ne vien apzinājās, bet arī viņam pašam tās piemita.

⁸⁵⁴ Czechoslovak President Signs Screening Law. *CTK National News Wire*, 17.10.1991.

⁸⁵⁵ Havel V. (1991). *Adress at New York University*.

http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=273_aj_projevy.html&typ=HTML (aplūkota 13.10.2014.).

⁸⁵⁶ *Ibid.*

⁸⁵⁷ Citēts pēc: Pynsent R. *Questions of identity: Czech and Slovak Ideas of Nationality and Personality*. Budapest: Central European University Press, 1994, p. 13.

⁸⁵⁸ Havel V. (1991). *Adress at New York University*.

http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=273_aj_projevy.html&typ=HTML (aplūkota 13.10.2014.).

⁸⁵⁹ *Ibid.*

Viņš publiski paziņoja, ka joprojām nosoda un norobežojas no „praktiskās politikas, kas tiek izprasta kā vienīgi cīņa par varu, kā tīri pragmatiskas aktivitātes, kuras mērķis ir nevis nesavtīgi un atbildīgi kalpot cilvēkiem saskaņā ar savu sirdsapziņu, bet vienīgi iegūt atbalstu, pielietojot dažādas tehnikas”.⁸⁶⁰ Citiem vārdiem, Havels atzina, ka valsts pārvaldes jomai piemīt īpašs darbības raksturs, taču tas nav neizbēgami saistīts ar atkāpšanos no principiem: „Šobrīd, kad es pats ieņemu augstu amatu, vai man ir nācies pārlūkot uzskatus, ko es kādreiz paudu kā neatkarīgs politikas un politiķu kritiķis? Atbildi uz šo jautājumu es nesen formulēju šādi: „(..) pēc pusotra gada prezidentūras valstī, kur ir papildam problēmu, kādas prezidenti stabilās demokrātijās nespēj pat iedomāties, es varu pārliecināti teikt, ka neesmu bijis spiests atteikties no jebkā, ko esmu iepriekš rakstījis vai mainīt savus uzskatus kādā jautājumā””.⁸⁶¹

2.2. Vaclava Havela loma Čehoslovākijas sadalīšanā un Čehijas Republikas prezidenta amatā

Pēc 1992. gada jūnija vēlēšanām federācijas tālākās attīstības jautājumus pamatā lēma Klauss un Mečiars, sarunās maznozīmīgu lomu atvēlot prezidentam un parlamentam.⁸⁶² Aktuālajās diskusijās par Čehoslovākijas sadalīšanu Mečiars ekspluatēja arī slovāku vēsturisko aizvainojumu un „otrās šķiras sabiedrības” kompleksu. Tādējādi situācija šajā jautājumā bija īpaši saspringta.⁸⁶³ Šeit Havela kā vidutāja un samierinātāja prasme, apelējot pie morāliem argumentiem, nedarbojās.⁸⁶⁴ Diskusijā par piemērotāko iespējamo varas dalījuma formu republikas un federālo pārvalžu starpā Havels tika maz uzklausts, lai gan viņš aktīvi pauda savu viedokli.

1992. gada 7. jūlijā Slovākijas reģionālais parlaments deklarēja neatkarību, tādējādi arī atsakoties atzīt Havelu par savas valsts vadītāju. Havels nekavējoties paziņoja par demisiju. Viņš aizvien bija strikti iestājies pret valsts sadalīšanu, un 1991. gadā tika rosinājis šo jautājumu izšķirt tautas nobalsošanā. Slovākijā Havela autoritāte jau vairākas desmitgades nebija liela, tāpēc arī izmantot simboliskās varas resursus šajā situācijā nebija viegli. Slovāki vairāk atbalstīja jaunās paaudzes politiķi Mečiaru.⁸⁶⁵ Slovākijas daļas iedzīvotājiem īpaši nepatīkams bija Havela deklaratīvais paziņojums par to, ka Čehijas un Slovākijas Federatīvā Republika, kur tradicionāli

⁸⁶⁰ Havel V. (1991). *Adress at New York University*.
http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=273_aj_projevy.html&typ=HTML (aplūkota 13.10.2014.).

⁸⁶¹ *Ibid.*

⁸⁶² Wolchik S. L. The Czech Republic: Havel and the evolution of presidency since 1989. In: Taras R. (ed.) *Postcommunist Presidents*. Cambridge: Cambridge University press, 1997, pp. 168–194, p. 189.

⁸⁶³ *Skat.* Zantovsky M. *Havel: A Life*. London: Atlantic Books, 2014.

⁸⁶⁴ *Ibid.*

⁸⁶⁵ Vaclav Havel and Slovakia. *The Economist*, 21.12.2011, p. 2.

bija attīstīta ieroču ražošanas industrija, vairs nepiegādās ieročus „nevienam asins izliešanu vecinājušam diktatoram un teroristu grupējumam pasaulē”.⁸⁶⁶ Havels uzskatīja, ka tādējādi demonstrē savu morāli atbildīgu politiķa stāju un centās arī jauno valsti pozicionēt kā tādu pašu starptautiskās sabiedrības locekli. Vienlaikus šis žests bija saistīts ar saimnieciskas krīzes riskiem Slovērijas daļā, uz kuriem komunistiskās pārvaldes laikā tika pārvietota lielākā daļa militārās ražošanas. Savulaik šāda specializācija būtiski paātrināja reģiona ekonomisko izaugsmi un samazināja lauksaimnieciskās ražošanas īpatsvaru tā ekonomikā. Līdz ar paziņojumiem par ražošanas pārorientēšanu daudzi Slovērijas daļas iedzīvotāji zaudēja iztikas avotus, un kopumā viņu materiālā situācija pasliktinājās. Havela apņemšanās situāciju mainīt Slovērijas daļā tika tulkota kā izrādīšanās starptautiskās sabiedrības priekšā uz viņu rēķina.⁸⁶⁷

Šo sentimentu politiķi nevairījās izmantot savas atbalsta bāzes vairošanai. Havels ar savu demisiju uz šo notikumu fona mēģināja demonstrēt, ka atsakās vadīt valsti, kuras īstenotās politikas vai saimnieciskās prakses viņš neatbalsta, un kuras izlemt viņam neļauj esošais politisko spēku izkārtojums. Savā atvadu runā televīzijā viņš sacīja: „Es nevaru uzņemties atbildību par norisēm, pār kurām man vairs nav nekādas ietekmes”, pildīt savu zvērestu „saskaņā ar savu raksturu, pārliecību un sirdsapziņu”.⁸⁶⁸ Arī šajā epizodē Havels parādīja, ka mēģina pieturēties pie uzstādījuma „dzīvot patiesībā”. Šo situāciju viņš izmantoja, lai atkārtoti atgādinātu par politikas un morāles savietojamību: „Ja nodarboties ar politiku nozīmētu automātiski atsacīties no saviem morālajiem principiem, es ar to nenodarbotos. Manuprāt, pieņēmums, ka politika pēc sava rakstura ir netīra nodare, ir bīstams, politikā cilvēkam vienkārši jāuzņemas atšķirīga veida atbildība nekā parastam pilsonim. Bieži gadās, ka viņam, piemēram, jāapstiprina savi principi, nevis izvēloties labāko risinājumu, bet mazāk kaitīgo no viņam pieejamajiem”.⁸⁶⁹

1993. gadā Havels tika ievēlēts par Čehijas Republikas prezidentu. Havels balsojumā saņēma 109 no iespējamām 200 balsīm, tātad šajās vēlēšanās Havels tika ievēlēts vairs tikai ar 55% lielu deputātu atbalstu.⁸⁷⁰ Par Havelu balsoja valdību veidojošo partiju pārstāvji, turklāt valdības vadītājs bija Vaclavs Klauss, ar kuru vēlākajos gados Havelam izvērās plašas domstarpības par prioritātēm valsts un sabiedrības attīstībā.

1993. gadā pieņemtajā valsts konstitūcijā prezidenta pilnvaras bija noteiktas vēl šaurākas nekā tā bija bijušas iepriekš – Čehoslovākijā –, savukārt premjerministram tās bija

⁸⁶⁶ Skat. Zantovsky M. *Havel: A Life*. London: Atlantic Books, 2014.

⁸⁶⁷ *Ibid.*

⁸⁶⁸ Citēts pēc: Green S. P. (1992). Slovakia declares sovereignty; Havel resigns <http://www.upi.com/Archives/1992/07/17/Slovakia-declares-sovereignty-Havel-resigns/3938711345600/> (aplūkota 23.06.2012.).

⁸⁶⁹ Citēts pēc: Wolchik S. L. The Czech Republic: Havel and the evolution of presidency since 1989. In: Taras R. (ed.) *Postcommunist Presidents*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, pp. 168–194.

⁸⁷⁰ Skat. Zantovsky M. *Havel: A Life*. London: Atlantic Books, 2014.

paplašinātas.⁸⁷¹ Prezidents, kā to noteica jaunā Čehijas Republikas konstitūcija, iecel premjerministru un valdību, kā arī ir bruņoto spēku augstākais virspavēlnieks. Prezidenta pilnvarās ir arī atlaist parlamentu, piedalīties tā debaēs un atgriezt likumdošanas priekšlikumus otrreizējai caurlūkošanai parlamentā. Iespēju prezidentam iesniegt likumdošanas priekšlikumus jaunā konstitūcija neparedzēja.⁸⁷²

Havela un premjerministra Vaclava Klausas viedokļi par prioritātēm valsts attīstībā aizvien bija krasi atšķirīgi – Havels par primāru uzskatīja pilsoniskās sabiedrības atjaunotni, savukārt Klauss daudz lielāku vērību veltīja ekonomikas attīstībai. Jau savā pirmajā runā pēc ievēlēšanas prezidenta amatā Havels apliecināja, ka viņa galvenie mērķi būs politiskās stabilitātes veicināšana un morālās dimensijas uzturēšana valsts pārvaldē. Tāpat viņš kā būtisku minēja arī iestāšanos par cilvēktiesībām. Kā būtisku prezidenta uzdevumu viņš izvirzīja kontinuitātes saglabāšanu politiskajā vidē, ko lielā mērā paredzēja arī viņa konstitūcijā noteiktās pilnvaras.⁸⁷³ Pēc apstiprināšanas amatā Havels ap sevi pulcēja virkni agrāko līdzgaitnieku disidentu kustībā, cik vien iespējams sašaurinot tādu profesionālo padomnieku loku,⁸⁷⁴ ar kuriem iepriekš viņu netika saistījušas sadarbības saites.

Havela retrospektīvā refleksijā par demokrātiskā režīma pirmo gadu pieredzi konstatējama vilšanās par to, ka līdz ar režīma nomaiņu nav notikušas izmaiņas indivīdu attieksmes līmenī: „Sabiedrība patiešām ir sevi atbrīvojusi, bet dažos aspektos tās uzvedība ir vēl nepieņemamāka nekā tad, kad tā bija iekalta važās”.⁸⁷⁵ Indivīdu līdzdarbības nepieciešamība veiksmīgi īstenotā sabiedrības pārvaldē bija arī viens no Havela lietotajiem argumentiem viņa polemikā ar savu pēcteci prezidenta amatā Vaclavu Klausu. Vairāku gadu gadu garumā un dažādās auditorijās Havels un Klauss pauda diametrāli pretējus uzskatus par to, kādi aspekti sabiedrības un valsts dzīvē būtu vairāk akcentējami. Valstsvīru domstarpību pamatā bija krasi atšķirīgais redzējums par to, kas ir primārais valsts sekmīgas attīstības nosacījums. Klauss akcentēja ekonomiskās attīstības jautājumus, savukārt Havels, kā jau atzīmēts, koncentrējās uz mazāk tehniskiem aspektiem, priekšplānā virzot iedzīvotāju iesaisti sabiedriski politiskajā dzīvē. Uz Klausas pragmatiskās pieejas fona Havela vīzija šķiet jo īpaši idealizēta. Kādā no savām runām 1994. gadā viņš aicināja sabiedrību reflektēt par panākto pārmaiņu nozīmi, par mērķiem, ko sabiedrība tiecas sasniegt. Turklāt, viņš piezīmēja, tas nav „revolucionārā gaitā” veicams uzdevums, bet gan gremdējoties mierīgā kontemplācijā, pamatīgi un tiecoties gūt dziļāku izpratni. Havels aicināja apzināties „morālos” un „garīgos” priekšnoteikumus, kādos balstāma jaunizveidotā demokrātija.

⁸⁷¹ Czech Republic's Constitution of 1993 with Amendments through 2002.

https://www.constituteproject.org/constitution/Czech_Republic_2002.pdf (aplūkota 14.03.2014.), pp. 14–19.

⁸⁷² *Ibid.*

⁸⁷³ Havel is elected President of new Czech Republic by its Parliament. *The New York Times*. January 27, 1993.

⁸⁷⁴ *Ibid.*

⁸⁷⁵ Havel V. *Summer Meditations*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Vintage Books, 1993, p. 2.

Tieši no šīs vīzijas būtu jāattīstās sabiedrības kopīgi akceptētiem likumiem, kā arī, balstoties tajā, var tikt izvēsta konkrēta veicamo pasākumu plānošana.⁸⁷⁶ Klauss savukārt Samta revolūcijas piektajā gadadienā izvēlējās uzsvērt tādu panākumus kā tirgus regulācijas atcelšana un privatizācija, norādot, ka nekas vairāk arī nav bijis jādara. Acīmredzami nosodot Havela uzskatus, viņš pārmeta tiem, kuri uzskata, ka „ir nepietiekami, ka mūsu valstī ir brīvi pilsoņi – viņi vēlas labākus pilsoņus. Viņi izliekas, ka zina, kas mums vainas un kādēļ, un uzskata, ka spēj mūs izlabot. Viņu skatījumā mēs esam pārāk materiālistiski, pārāk egoistiski, pārāk tuvredzīgi un pārāk narcisistiski (...). Viņi grib pārveidot ne tikai sociālās institūcijas, bet arī pašus cilvēkus”.⁸⁷⁷

Havels uzstāja, ka nevēlas pieļaut sabiedrības atgriešanos pie posttotalitārisma tipa sabiedrību kontrolējošiem mehānismiem. To, ka, izvēloties tirgus ekonomikas spēcīgāšanu par galveno sabiedrības attīstības mērķi, šādi draudi pastāv, viņš pamatoja, velkot paralēles posttotalitārisma pieredzi mantojušas valsts un Rietumu demokrātiju starpā. Havels pauda bažas par to, ka Rietumu tipa demokrātijas kā otršķirīgu uzlūko pilsoņu iesaisti un līdzdalību sabiedriskajās lietās. Līdzīgi arī šeit cilvēku vēlmes tiks pakļautas ekonomiskai izaugsmei, un tas virzīs ekonomiskās sistēmas attīstību līdzīgi kā savulaik sabiedrības locekļi līdzdarbojās posttotalitārās sistēmas attīstībā. Primāras iedzīvotājiem šķitīs materiālās un ikdienas rūpes.⁸⁷⁸ Tas ir rūpju loks, ko ietver arī Havela nepiesaistītā intelektuāļa perioda luga „Atklāšana”, un par ko viņš rakstīja esejā „Nevarīgo vara”.

Vietvaru lomas spēcīgāšana bija viens no mehānismiem, ko Havels piedāvāja iedzīvotāju intereses vairošanai par sabiedriski politisko procesu. 1994. gadā Havels un Klauss iesaistījās publiskā diskusijā par iniciētajām izmaiņām Čehijas konstitūcijā, kuru pamatiecere bija varas decentralizācija. Havels šajā domu apmaiņā uzstāja uz vietējo kopienu lomas stiprināšanu. Tieši to ietvaros attīstās priekšnoteikumi indivīdu vēlmei darboties plašākas kopienas labā, viņš argumentēja. Indivīdi spēs sevī attīstīt patiesu atbildības sajūtu, vienīgi pašiem tieši iesaistoties kopienas lietu izlemšanā. Tieši vietējās kopienas ir viens no pilsoniskās sabiedrības bastioniem. Vietējās pašpārvaldes ir būtisks elements demokrātijas spēcīgāšanas centienos. Vietējā līmenī iedzīvotāji var vislabāk izprast jautājumus, ar kuriem viņi sastopas un izvērtēt sev pieejamos risinājumus.

Decentralizēta administrācija veicina plašāka mēroga līdzdalību, kam Havela acīs piemīt arī pašvērtība. Plašāks pilsoņu kopums, ne vien politiķi, kuri darbojas nacionāla līmeņa pārvaldē galvaspilsētā, vietvaru mērogā var mācīties atpazīt sabiedrības problēmas un formulēt politikas

⁸⁷⁶ Havel V. A speech given on the state holiday of the Czech Republic, 28 October 1994 // Citēts pēc: Pithart P., Havel V., Klaus V. Rival Visions. *Journal of Democracy*, Vol. 7, No. 1, 1996, pp. 12–23, pp. 12–13.

⁸⁷⁷ Klaus V. From a speech commemorating the fifth anniversary of the „Velvet Revolution”, 17 November 1994 // Citēts pēc: Pithart P., Havel V., Klaus V. Rival Visions. *Journal of Democracy*, Vol. 7, No. 1, 1996, pp. 12–23, p. 14.

⁸⁷⁸ Pithart P., Havel V., Klaus V. Rival Visions. *Journal of Democracy*, Vol. 7, No. 1, 1996, pp. 12–23.

to risinājumam.⁸⁷⁹ Vietvaras virkni uzdevumu spēj atrisināt „ātrāk un efektīvāk nekā centrālās pārvaldes struktūras, ņemot vērā to, ka vietējie daudz labāk pārzina situāciju”.⁸⁸⁰ Tās ievērojami vieglāk pielāgojas jauniem risinājumiem un mainīgiem apstākļiem, kā arī spēj piedāvāt „niansētāku atbildi daudzveidīgajām dzīves vajadzībām, kas diez vai var tikt centralizēti uzraudzītas”.⁸⁸¹ Vietējās kopienas darbojas arī kā inovāciju un eksperimentu laboratorijas. Turklāt tās var piedāvāt ievērojami radošākus risinājumus, salīdzinot ar organizācijas un pārvaldes formām, kurām daudz lielākā mērā nākas pakļauties standartizācijai.⁸⁸² Havels pauda pārliecību, ka vietējā kopienā iegūtā „līdzdalības pieredze” un izkoptā atbildības sajūta rada labvēlīgu augsni arī labām attiecībām indivīda un valsts starpā. Lojalitāte, kas tiek vērsta pret vietējo kopienu, var tikt pārnesta arī uz nacionālo līmeni.⁸⁸³ Valsts funkcijām būtu jāaprobežojas ar to uzdevumu veikšanu, ko nevar pildīt neviens cits, proti, likumdošana, nacionālā aizsardzība un drošība, kā arī tiesiskuma garantēšana.⁸⁸⁴

Havels turpināja aizstāvēt savu radikālo pilsoniskās sabiedrības realizācijas ieceri. Saskaņā ar to, pilsoniskā sabiedrība eventuāli spētu pilnībā uzņemt sevī visas tās funkcijas, ko klasiski liberālās demokrātijās pilda partiju politika. Pirmajos gados pēc demokrātiska režīma iedibināšanas šādam risinājumam piemīt arī terapeitisks efekts. Ir jāatjauno saites, ko bija sagrāvusi komunisma pieredze, jāreabilitē priekšstats par politiku kā cilvēku praktiskās darbības lauku.⁸⁸⁵ Tam jāsākas viszemākajā līmenī un jāturpina attīstība nākamajos: „Ģimene, draugi, garīgā un sociālā vide, ar ko esam saistīti, kopiena, pilsēta vai reģions, kur esam uzauguši un (..) mūsu valsts (..) ir mūsu identitātes integrālas sastāvdaļas. Mēs esam iesakņojušies savās mājās, un tās ir iesakņojušās mūsos”.⁸⁸⁶ Havels atsacījās atzīt politisko partiju pretenzijas uz „zināšanu,

⁸⁷⁹ Pontuso J. Transformation politics: the debate between Vaclav Havel and Vaclav Klaus on the Free Market and Civil Society. *Studies in East European Thought*, Vol. 54, No. 3, pp. 153–177, pp. 157–158.

⁸⁸⁰ Havel V. Transcript of the interview for the Czech Radio 2 November 1993. Transl. by Janis V. // Citēts pēc: Pontuso J. Transformation politics: the debate between Vaclav Havel and Vaclav Klaus on the Free Market and Civil Society. *Studies in East European Thought*, Vol. 54, No. 3, pp. 153–177, p. 158.

⁸⁸¹ Havel V. (1997). Adress before the Members of Parliament, Prague, December 9.

http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=144_aj_projevy.html&typ=HTML (aplūkota 16.07.2014.). *Skat. arī: Havel V. Summer Meditations*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Vintage Books, 1993, p. 102–103.

⁸⁸² Havel V. New Years' adress to the nation, 1 January 1994. In: P. Wilson (ed.) *The Art of the Impossible*. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1997, pp. 145–147.

⁸⁸³ *Ibid.*

⁸⁸⁴ Havel V. (1999). Speech on the Occasion of Vaclav Havel's Civil Society Symposium Macalester College, Minneapolis/St. Paul, U.S.A, 26 April.

http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=106_aj_projevy.html&typ=HTML (aplūkota 12.03.2013.).

⁸⁸⁵ Havel V. (1992). Adress at Asahi Hall, Tokyo, 23 April.

http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=261_aj_projevy.html&typ=HTML (aplūkota 16.02.2012.).

⁸⁸⁶ Havel V. (1995). Speech on National Day of the Czech Republic, Prague, 28 October.

http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=184_aj_projevy.html&typ=HTML (aplūkota 16.03.2013.).

patiesības un problēmu risinājumu” monopolu. Partijas viņš uzlūkoja vienīgi kā „kopējā labuma” realizācijas līdzekli, līdz ar to tām būtu jāieklausās plurālistiskā pilsoniskajā sabiedrībā, tostarp dažādās sabiedrības grupās, organizācijās, ekspertos, akadēmiskās vides pārstāvjos, intelektuāļos.⁸⁸⁷

Havels savā veidā attīsta Aristotelisko *zoon politikon* jeb cilvēka kā *politiskā dzīvnieka* argumentu – lai pilnvērtīgi izmantotu savu potenciālu, cilvēkiem līdzdarbībā ar pārējiem kopienas locekļiem ir jāpiedalās sava likteņa veidošanā: „Pilsoniskā sabiedrība ļauj cilvēkiem sevi patiesi un pilnībā apjaust kā būtņem to potencialitātē, tas ir kā *zoon politikon* jeb sociālo dzīvnieku sugu. Cilvēciskās būtnes nav tikai ražotāji, labuma guvēji vai patērētāji. Viņi ir (..) būtnes, kuras vēlas būt kopā ar citiem, kuras tiecas pēc (..) sadarbības, kuras vēlas līdzdarboties grupas dzīvē (..), vēlas ietekmēt sev apkārt notiekošo. (..) Cilvēki vēlas būt novērtēti par to, ko viņi sniedz savai apkārtējai videi (..)”.⁸⁸⁸ Havels tāpat akcentēja vietējās kopienas nozīmīgumu, uzlūkodams to kā iedīgli tālākai politiskās sabiedrības attīstībai. Jautājums par konkrētās vietas un sabiedrības unikalitāti Havela-politiķa darba programmā bija aktuāls – vēlinā ļeņinisma stagnējoši uniformējošā pieredze atstājusi manāmu ietekmi uz viņa spriedumiem šajā jautājumā. Daudzviet pasaulē gadu tūkstošu gaitā ir izveidojušās atšķirīgas kultūras, sociālās un politiskās tradīcijas, un tām visām būtu jānodrošina līdzvērtīgas līdzāspastāvēšanas iespējas un atzīšana, viņš skaidroja. Havels pozitīvi vērtēja nāciju un plašāku reģionu sevis no jauna apzināšanās tendenci, jo kāda iedomāta universāla civilizācija nav nedz iespējama, nedz vēlama. Cilvēki visur pasaulē jūt nepieciešamību apzināties sevi kā kaut kam piesaistītus. Tas vienlaikus ļauj viņiem justies vajadzīgiem, novērtētiem un atšķirīgiem.⁸⁸⁹

Pilsoniskās sabiedrības vitalizēšanu Havels uzskatīja par primāro sava laika uzdevumu. Viņš to redzēja kā sabiedrību, kura pārvalda pati sevi, kur pilsoņi iesaistās publiskajās lietās, uzņemas atbildību par to virzību. Pilsoniskā sabiedrība veicina solidaritātes izjūtu savu locekļu starpā un mīlestību pret savu kopienas. Reprezentatīvā demokrātija nespēj garantēt virkni minoritāšu grupu vajadzību nodrošināšanu, tādēļ ir jāpaļaujas uz pilsonisko sabiedrību, viņš bija pārliecināts.⁸⁹⁰

Valsts prezidents pilsoniskās sabiedrības vitalitāti uzskatīja arī par zināmu garantiju politiskajai stabilitātei, mazinot politisku satricinājumu un apvērsumu risku. Tās ietvaros tiek

⁸⁸⁷ Havel V. Speech commemorating the fifth anniversary of the „Velvet Revolution”, 17 November 1994 // Citēts pēc: Pithart P., Havel V., Klaus V. Rival Visions. *Journal of Democracy*, Vol. 7, No. 1, 1996, pp. 12–23, p. 15.

⁸⁸⁸ Havel V. (1999). Speech on the Occasion of Vaclav Havel’s Civil Society Symposium Macalester College, Minneapolis/St. Paul, U.S.A, 26 April. http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=106_aj_projevy.html&typ=HTML (aplūkota 12.03.2013.).

⁸⁸⁹ Havel V. (1996). Speech to Latin American Parliament, Sao Paulo, Brazil, 19 September. http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=167_aj_projevy.html&typ=HTML (aplūkota 16.02.2013.).

⁸⁹⁰ Pithart P., Havel V., Klaus V. Rival Visions. *Journal of Democracy*, Vol. 7, No. 1, 1996, pp. 12–23, p. 18.

iegrozota iedzīvotāju ļaunās kaislībām un iespējas izvērsties demagoģiskiem politiskajiem līderiem.⁸⁹¹ Premjerministrs Klauss savukārt apzīmējumu „pilsoniskā sabiedrība” uzskatīja par tukšu frāzi. Šādu viedokli viņš pamatoja ar to, ka vēlēšanās sabiedrība izdarījusi izvēli par demokrātisku sabiedrību, kuras pamatā ir individuāla brīvība, un tas, kas ir virs pilsoņiem, no viņiem izriet. Viņš norādīja, ka popularizējams būtu pieņēmums par „demokrātisku sabiedrību” un apzīmējuma „pilsoniskā sabiedrība” vietā viņš piedāvāja lietot jēdzienu „brīvu pilsoņu sabiedrība”.⁸⁹² Citiem vārdiem, pārstāvnieciskās demokrātijas mehānismi ir pilnīgi pietiekami.

„Vasaras meditācijās” Havels raksta: „Es nekad neesmu īpaši atbalstījis kādu ideoloģiju, dogmu vai doktrīnu – kreisā spārna, labā spārna vai jebkādu citu slēgtu, jau noformulētu pieņēmumu sistēmu par pasauli. Gluži pretēji – esmu centies domāt patstāvīgi, lietojot sevis paša prāta spējas, vienmēr pūloties pretoties mēģinājumiem ievietot mani kādā noteiktā plauktā. (..) Ne vienmēr man ir izrādījusies taisnība, bet manas kļūdas izriet no personīgām kļūmēm – izpratnes, uzmanības vai zināšanu trūkuma, nevis no ideoloģiskas tuvredzības vai fanātisma. Es atsakos klasificēt sevi kā labējo vai kreiso. Es atrodos starp šīm divām ideoloģiskajām un politiskajām frontes līnijām, saglabājot no tām neatkarību”.⁸⁹³

Nepiesaistītā intelektuāļa fāzē ideoloģiju viņš uzlūkoja kā vēlinā ļeņinisma manipulācijas rīku, savukārt Havela kā politiķa spriedumi ir lielākā mērā universāli attiecināmi. Viņš pauda pārlicību, ka pasaule, kurā valda ideoloģijas un doktrīnas, tuvojas savam norietam, un ideoloģijas tuvākajā nākotnē tiks aizstātas ar idejām. Havels pauda pārlicību, ka „ideoloģiska valsts nevar būt intelektuāla un garīga”. Turpretī būvēt valsti, kas balstīta uz idejām, nozīmē atbrīvot cilvēkus no ideoloģisko interpretāciju radītajiem ierobežojumiem un rehabilitēt viņus kā individuālas apziņas subjektus.⁸⁹⁴ Ideoloģijai, viņa skatījumā, piemīt unificējošs spēks, no kā jāatbrīvojas, lai būvētu kopienu uz indivīdu brīvprātīgas sadarbības pamata. Valsts, kas balstīta uz idejām, būtu drošības un brīvības garants cilvēkiem, kurus vada apziņa – valsts un tās institūcijas viņus atbalstīs, ja vien arī viņi paši uzņemsies atbildību valsts priekšā; ja pilsoņi valsti vienlīdz lielā mērā uzlūkos kā savu personīgo projektu un savas mājas, no kā viņiem nebūtu jābaidās, ko viņi var nekaunoties mīlēt, un ko viņi izveidojuši paši sev.⁸⁹⁵

Nemainīgi kā sev saistošu Havels minēja morālās dimensijas uzturēšanu politikā. Viņš skaidroja, ka prezidentam jābūt atbildīgam par pilsoniskās sabiedrības prakšu veicināšanu un

⁸⁹¹ Havel V. (1997). Adress before the Members of Parliament, Prague, December 9. http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=144_aj_projevy.html&typ=HTML (aplūkota 16.03.2013.).

⁸⁹² Pithart P., Havel V., Klaus V. Rival Visions. *Journal of Democracy*, Vol. 7, No. 1, 1996, pp. 12–23, p. 18.

⁸⁹³ Havel V. *Summer Meditations*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Vintage Books, 1993, p. 60.

⁸⁹⁴ *Ibid.*, p. 128.

⁸⁹⁵ *Ibid.*

„labu politisko atmosfēru” valstī.⁸⁹⁶ Kā būtisku Havels uzlūkoja arī prezidenta institūcijas pārziņā esošo kontroles funkciju, kas izpaužas kā iespēja sūtīt likumdošanu parlamentam otrreizējai caurlūkošanai un likumu līdzparakstīšanas funkcijā.⁸⁹⁷ Viņš izvērsti skaidroja savas disidenta identitātes sadursmi ar prasībām, ko uzstāda darbība valsts pārvaldē. Havels atzina, ka politiķa karjera nav savienojama ar nepacietību, ka, darbojoties šajā laukā, ne brīdi nav iespējams uzskatīt kādu jautājumu par pilnībā atrisinātu, ka „politika ir ilgs un nebeidzams process”.⁸⁹⁸ Autobiogrāfijā viņš raksta: „Sākumā, mūsu revolūcijas mežonīgā ritma iedvesmots, es biju cerējis visu paveikt uzreiz, un mani sanikvoja fakts, ka tas izrādījās neiespējami (...). Esmu sapratis, ka laiks politikā rit atšķirīgi nekā ikdienā. Politikā vērtējumi nevar tikt izdarīti nekavējoties, viss notiek savā noteiktā tempā”.⁸⁹⁹ Šī refleksija liecina par intelektuāļa-disidenta un politiķa identitāšu sadursmi. Kategoriskums, prasība ātri panākt rezultātu un zināmas pretenzijas uz autoritātes statusu pēc iesaistīšanās valsts pārvaldē intelektuālim rada nopietnus izaicinājumus.

Havels aicināja atzīt, ka darbība valsts pārvaldē nav apkaunojoša nodarbe, bet gan to par tādu padara vienīgi cilvēki, kuri to šādā veidā īsteno. Havels gan pieļāva, ka tā lielākā mērā nekā citas darbības jomas var raisīt kārdinājumu piekopt diskreditējošas prakses, taču tas nozīmē vienīgi to, ka šī joma cilvēkiem izvirza augstākas prasības.⁹⁰⁰ Praktiskā politika kā kompromisa māksla nepadara to par mazāk cienījamu nodarbi; ja indivīds seko noteiktām vērtībām, viņš atsacīsies tās nodot un jutīs, ciktāl ir pieļaujams kompromiss savu ideālu priekšā, kurā brīdī risks kļūst lielāks par to, ko viņš spēj uzņemties,⁹⁰¹ Havels uzskatīja.

Vienlaikus Havela uzstādījumi un retorika, viņam esot neatkarīgas valsts prezidentam, turpināja disidenta gaitās iezīmēto līniju. Proti, viņš centās demonstrēt lomu dabisko pēctecību vai to mazsvarīgumu, norādot, ka indivīdam primāri saistoša ir darba programma, ētoss, un tiem nav jābūt pakārtotiem ne viņa darbības videi, ne lomai, kādu viņš attiecīgajā brīdī uzņēmis. Savu prezidentūru viņš prezentēja kā nepiesaistītā intelektuāļa fāzē aizsākto iniciatīvu turpinājumu jaunā ampluā, paveroties jaunām iespējām: „Laiks rādīs, kurā laukā es pilnvērtīgāk spēju sekot savām idejām, un kur man radīsies tāda iespēja”.⁹⁰² Kā primāri nozīmīgas viņš uzlūkoja noteiktas vērtības, ko viņš bija centies aizstāvēt iepriekš, un kas aizvien nebija iedzīvinātas kā ikdienas prakse sabiedriski politiskajā dzīvē – godīgums kā vadmotīvs

⁸⁹⁶ Havel V. Role čehkeho prezidenta // Citēts pēc: Wolchik S. L. The Czech Republic: Havel and the evolution of presidency since 1989. In: Taras R. (ed.) *Postcommunist Presidents*. Cambridge: Cambridge University press, 1997, pp. 168–194, p. 182.

⁸⁹⁷ *Ibid.*

⁸⁹⁸ Havel V. *Summer Meditations*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Vintage Books, 1993, p. 90.

⁸⁹⁹ *Ibid.*

⁹⁰⁰ *Ibid.*, p. 10.

⁹⁰¹ *Ibid.*, p. 99–100.

⁹⁰² Gotzova J. // Citēts pēc: Wolchik S. L. The Czech Republic: Havel and the evolution of presidency since 1989. In: Taras R. (ed.) *Postcommunist Presidents*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, p. 130.

praktiskajā politikā, iedzīvotāju ieinteresētība kopienas lietu kārtošanā, paškritika un spēja uzņemties atbildību kā politiķu, tā ierindas pilsoņu līmenī. Havels pasvītroja, ka centieni, kas viņu vadījuši kā Rakstnieku Savienības biedru, radio darbinieku, „Hartas 77” runasvīru, ieslodzīto vai prezidentu, savstarpēji ne ar ko neatšķiras, un tie saglabājas nemainīgi.⁹⁰³ Vērtības atrodas pasaulē jau pirms specializācijas, nevis tās ir pakārtotas specializācijai, viņš paskaidroja. Jautājums par to, kurš un kādiem līdzekļiem par tām iestājas, ir sekundārs. Dalījums domas un darbības cilvēkos, viņaprāt, ir lieks; tiem, kuri pauž domu, būtu jādemonstrē arī tās realizācija.⁹⁰⁴

Havels definēja vairākus priekšnoteikumus, kuriem izpildoties, viņš var turpināt ievērot uzstādījumu „dzīvot patiesībā” un vienlaikus darboties kā politiķis. Posttotalitārisma valsts vara kā normatīvu noteica un piekopa „dzīves melos” paradigmu, savukārt jaunajos apstākļos kā varas ešelonus, tā sabiedrībā kopumā universāli iespējams realizēties dzīvei patiesībā. Havels definēja trīs sev kā politiķim saistošus uzdevumus, un pasvītroja, ka to izpilde ļautu viņam realizēt uzstādījumu „dzīvot patiesībā”:

1) „regulāri publiski paust noteiktas pārlicēbas, akcentējot sociālās dzīves morālo dimensiju. Aktivizēt cilvēkos labo gribu, citu interesēm ierādīt prioritāru pozīciju attiecībā pret savām un likt līdzcivēkiem saprast, ka tā nav izsmejama iezīme. Atturēties no praktisku padomu sniegšanas par to, kā iznīdējams ļaunums sabiedrībā, taču uzsvērt, ka cienījamai rīcībai un drosmei ir jēga, ka cilvēki, kuriem tā piemīt, nav vieni, aizmirsti un norakstāmi”.⁹⁰⁵ Šajā izpratnē Havels gan pūlējās uzturēt garīgā līdera pozīciju, tomēr vienīgi spēcīnnot indivīdu pārlicēbu un mudinot uz rīcību, kas, kā viņš pats uzskata, cilvēkiem ir no dabas piemītoša;

2) „izmantot savu psiholoģisko ietekmi”⁹⁰⁶ (runa, kā var noprast, šeit ir par disidenta periodā iemantoto autoritāti), „lai augstās politikas pasaulē uzturētu morālu klimatu”;⁹⁰⁷

3) „pieņemot lēmumus, īstenot savu koncepciju par „morālo valsti””.⁹⁰⁸

Attiecībā uz savu personīgo izvēli turpināt darbību valsts pārvaldē Havels dokumentējis arī uzskatu svārstības. „Vasaras meditācijās” pirms trešā prezidentūras termiņa viņš reflektēja: „Brīdī, kad pavīdēja doma par to, ka man vajadzētu uzņemties Čehoslovākijas prezidenta pienākumus, tas šķita kā absurds joks. Visu savu dzīvi es biju atradies opozīcijā pastāvošajām varām”⁹⁰⁹; „Ja apstākļi savijas tā, ka mana kandidatūra ir iespējama, un es jutīšu, ka tam ir jēga,

⁹⁰³ Gotzova J. // Citēts pēc: Wolchik S. L. The Czech Republic: Havel and the evolution of presidency since 1989. In: Taras R. (ed.) *Postcommunist Presidents*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, p. 130.

⁹⁰⁴ Havel V. (1994). *Address to the Prague World Congress of International PEN Club (7 November 1994)* <http://www.pen-international.org/wp-content/uploads/2011/12/Vaclav-Havels-speech-at-1994-Prague-Congress.pdf> (aplūkota 26.11.2014.).

⁹⁰⁵ Havel V. *Summer Meditations*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Vintage Books, 1993, p. 9.

⁹⁰⁶ *Ibid.*

⁹⁰⁷ *Ibid.*

⁹⁰⁸ *Ibid.*

⁹⁰⁹ *Ibid.*, p. xv.

tas ir, ka es varu strādāt savas „pilsoniskās programmas” labā esot prezidents, tādā gadījumā esmu gatavs uzņemties šo nastu trešo reizi”.⁹¹⁰ Atbildi paša izvirzītajai dilemmai „vai man vajadzētu atgriezties pie rakstnieka darba? Vai palikt praktiskajā politikā (..)?”⁹¹¹ viņš aizvien rada tajā pašā īpašajā ētosā, kas bija vadījis viņu kā disidentu: „Šī dilemma ir vienīgi jauna un akūtāka forma tai pašai, ar kādu man ir nācies sastapties visu pieaugušā dzīves laiku. Vai es pats un manas intereses būtu liekamas pirmajā vietā? Jeb – vai izvēlēties rāmo, ne tik publisko un noteikti mazāk nogurdinošo neatkarīga intelektuāļa dzīvi, vai arī klausīties „augstākas atbildības” balsī, kas pastāvīgi man atgādina, ka darbs ne tuvu vēl nav padarīts, un ka mans pienākums ir to turpināt”.⁹¹² Savā uzrunā Pasaules rakstnieku kongresā 1994. gadā Havels ietvēra kāda gadījuma atstāstu, kurš ilustrē viņa pārliecību par to, ka tieši intelektuāļu atrašanās valsts varas pozīcijās nodrošina tādu vidi, kas garantē noteiktu vērtību, piemēram, indivīdu brīvības realizēšanos sabiedrībā. Havela aicinājumu uzņemties noteiktu amatu valsts pārvaldē noraidījis kāds rakstnieks, savu lēmumu motivējot ar vēlmi palikt neatkarīgam, savukārt Havela pārliecība bija: „Ja visi uzskatītu tāpat kā Tu, neviens nespētu palikt neatkarīgs, jo pie varas nebūtu neviena, kurš tavu brīvību darītu iespējamu un garantētu tās realizēšanos”.⁹¹³ Havels šādus cilvēkus, tostrap sevi, uzskata par tādiem, kuri „saprot kaut ko šai pasaulē un zina, kas darāms”. Šādiem cilvēkiem, viņaprāt, būtu ierādāma daudz lielāka loma politikā.

Havels gan apzinājās, ka disidenta-intelektuāļa brīvība un iespējas, kas viņam pavērās kā disidentam, atšķiras no politiķa rīcībā esošā rīku arsenāla, taču vismaz konkrētajā vēsturiskajā situācijā viņš redzēja abas lomas kā organiski saistītas. Atsacīšanās kļūt par politiķi būtu tulkojama kā disidenta centienu nodevība: „Tā kā es tik ilgi esmu sacījis A, es nevarēju atteikties sacīt B; tā būtu bijusi bezatbildība no manas puses kritizēt komunistisko režīmu visu savu dzīvi un tad, kad tas beidzot ir kritis (un ne bez manas palīdzības), atsacīties iesaistīties kā labāka veidošanā”.⁹¹⁴ Vienlaikus, Havels agrīno iesaisti valsts pārvaldē traktēja nevis kā karjeras aizsākumu, bet kā pārejas risinājumu ar pedagoģisku misiju. Apsverot gatavību kandidēt uz trešo prezidenta pilnvaru termiņu, viņš skaidroja, ka, pirmo reizi uzņemoties valsts vadītāja lomu, viņa funkcija bijusi aizvietot demokrātiskus politiķus. Tādu pēc pārmaiņu procesiem valstī nebija, līdz ar to intelektuāļiem nācies stāties viņu vietā. Havela darbības sākumposms valsts pārvaldē pārklājās ar jaunu sabiedrību organizējošo principu izstrādes fāzi, un centieni rehabilitēt politiku atradās Havela darba programmas augšgalā. Kā sev saistošu uzdevumu viņš izvirzīja pārliecināt

⁹¹⁰ Havel V. *Summer Meditations*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Vintage Books, 1993, pp. 99–132.

⁹¹¹ *Ibid.*, p. 129.

⁹¹² *Ibid.*

⁹¹³ Havel V. From a speech delivered at the opening of the World Congress of PEN Clubs in Prague, 11 July 1994 // Citēts pēc: Pithart P., Havel V., Klaus V. Rival Visions. *Journal of Democracy*, Vol. 7, No. 1, 1996, pp. 12–23, pp. 15–16.

⁹¹⁴ *Ibid.*, p. xvi.

sabiedrību, ka jaunā valsts varas realizēšanas prakse būtiski atšķirsies no tās, ko iedzīvotāji bija apguvuši un pieredzējuši komunisma periodā.

Iepriekš iemantotā autoritāte un līdzekļi tika pielietoti, Havelam mēģinot demonstrēt, ka varas pozīcijās esošajiem iespējams uzticēties. Viņa nodoms bija panākt, lai demokrātiskās valsts pilsoņi, un jo īpaši jaunākā paaudze, nopietni uztvertu politisko dzīvi, kas, kā apgalvoja Havelš, periodā no XX gs. 60. līdz 80. gadu beigām bija deģenerējusies karjeras birokrātu cīņā par privilēģijām. Par savu uzdevumu Havelš uzskatīja padarīt politiku pieņemamu visiem.⁹¹⁵ Viņš vēlējās rehabilitēt politiķa tēlu, ar savu paraugu demonstrējot, ka „politika un politiķi nav tikai izsmiekla objekti, bet gan viņi var būt arī cieņas objekti”.⁹¹⁶ Proti, valsts pārvaldes struktūras, atšķirībā no posttotalitārisma sistēmas pieredzes, var būt vide, kas veicina dzīvi patiesībā un nevis dzīvi melos. Politika un morāle ir savienojamas jomas. Havela autoritāte politikas un morāles savienojamības idejas uzturēšanā bija pirmais Čehoslovākijas prezidents, filozofs Masariks.⁹¹⁷ Sabiedrībai un politiķiem ir jāmaina sava uzvedība, salīdzinot ar to, kāda tā bijusi posttotalitārisma, un izvēle valstī atjaunot demokrātiju ļauj politiķiem būt priekšzīmes rādītājiem. Viņu pašu attieksme pret pasauli, pašiem pret sevi un savu atbildību var sekmēt patiesi efektīvas sistēmiskas un institucionālas pārmaiņas.⁹¹⁸ Klauss, netieši norādot Havela virzienā, nosodīja, viņaprāt, nevēlamu tā laika politiskā diskursa sastāvdaļu, proti, moralizēšanu. Premjerministrs pauda pārlicību, ka ir bīstami izplūdināt robežu starp to, kas ir un to, ko vēlamies. Tie, kuri to tomēr atļaujas, Klauss uzskatīja, uzūko sevi kā pārākus un vairāk zinošus par morāli un sociāli labo.⁹¹⁹ Šādas pretenzijas viņš atsacījās uzlūkot kā pamatojamas.

Pārspriedumi par atbildību aizņēma nozīmīgu Havela-politiķa dienaskārtības daļu – lai uzturētu šo civilizāciju, nepieciešama radikāla atbildības sajūtas atjaunošana, viņš norādīja.⁹²⁰ Demokrātija, atšķirībā no posttotalitārisma piedāvā iespēju sabiedrības locekļiem kopīgi strādāt atbildības sajūtas kultivēšanai. Havelš politisko procesu uzlūkoja kā pasākumu kompleksu, kurā jāiesaistās gan morāliem politiķiem, gan plašai sabiedrībai kā aktīviem politiskiem aģentiem, kā arī intelektuāļiem (izglītības darbiniekiem, garīdzniecībai, māksliniekiem, žurnālistiem). Viņš gan atzina, ka uz politiķu pleciem gulstas vislielākā atbildība.⁹²¹ Politika ētosā Havelš īpaši akcentēja individuālās atbildības dimensiju. 1975. gadā, rakstot atklāto vēstuli toreizējam

⁹¹⁵ Havel V. *Open Letters: Selected Writings 1965–1990*. Transl. by E. Kohak. New York; NY: Vintage, 1992, p. 372.

⁹¹⁶ *Ibid.*

⁹¹⁷ Havel V. (1990). *New year's address to the nation*. https://chnm.gmu.edu/1989/archive/files/havel-speech-1-1-90_0c7cd97e58.pdf (aplūkota 16.03.2012.).

⁹¹⁸ Havel V. (1992). *The End of the Modern Era*. <http://www.nytimes.com/1992/03/01/opinion/the-end-of-the-modern-era.html?pagewanted=all&src=pm> (aplūkota 12.05.2013.).

⁹¹⁹ Klaus V. Ethical Universalism and Our Times. *Lidove noviny*, 12 December 1994 // Citēts pēc: Pithart P., Havel V., Klaus V. Rival Visions. *Journal of Democracy*, Vol. 7, No. 1, 1996, pp. 12–23, p. 16.

⁹²⁰ Havel V. The Politics of responsibility. *World Policy Journal*, Vol. 12, No. 3, pp. 81–87, p. 84.

⁹²¹ *Ibid.*

Čehoslovākijas Komunistiskās partijas CK ģenerālsēkretāram Husākam, Havels apelēja pie viņa kā valsts varas pozīcijās esošā indivīda atbildības sabiedrības priekšā. Husāka rīcībā esošos valsts varas resursus Havels aicināja izmantot cienījamu mērķu vārdā. Pēc vairākām desmitgadēm, pats nonākot institucionalizētās valsts varas pozīcijās, viņš līdzīgus komentārus raidīja politiķu, tostarp, savā virzienā. Politiķu spēkos ir vai nu veicināt iedzīvotāju kopuma degradāciju, vai arī sniegt ieguldījumu sabiedrības uzplaukumā.

Sabiedrības priekšstāvju un pilsoņu starpā pastāv atgriezeniskā saikne tādā izpratnē, ka no abiem ir atkarīgs, kādā virzienā attīstīsies kopējais potenciāls; viens ir otra spogulis. Lielā mērā no politiķiem ir atkarīgs tas, kurus sociālos spēkus viņi izvēlas atbrīvot un kurus apspiest. Tiem būtu jābūt ikviena pilsoņa attīstību sekmējošiem, nevis tai kaitējošiem. Režīms un cilvēki, kuri tajā darbojas, sabiedrības locekļos vai nu atraisa noteiktas īpašības, vai arī tās slāpē – posttotalitārisms atraisīja sliktākās, tādas kā savtīgums, skaudība un ienaidis. Tātad, uz to pleciem, kuri darbojas valsts pārvaldē, gulstas pastiprināta atbildība par morālo klimatu sabiedrībā. Viņu pienākums ir konstatēt labāko, kas attiecīgajai sabiedrībai raksturīgs, attīstīt un spēcīnāt to,⁹²² uzskatīja Havels.

Havels, saglabājot sociālā kritiķa uzstādījumus, mēģināja no iekšienes analizēt praktisko politisko procesu, veltot kritiku gan sev kā procesa dalībniekam, gan arī saviem līdzgaitniekiem, gan sabiedrības locekļiem. Viņš pauda drosmīgu apsūdzību politiskajai sistēmai par tikuma izskaušanu no savas vides, iekšējas tirgošanās pieļaušanu, politiskās un finanšu sistēmas korumpētību un reformu apsīkumu.⁹²³ Havels bija neapmierināts ar to, ka „vara atkal ir nonākusi neuzticamu personu rokās, kuru galvenā rūpe tautas interešu vietā ir viņu pašu personīgais labums. (..) Valda viedoklis, ka šajā valstī atmaksājas melošana un zagšana, ka daudzi politiķi un ierēdņi ir korumpēti, ka ar politiskajām partijām manipulē aizdomīgi finanšu grupējumi, lai arī tās cēlos vārdos ietērpj deklarējumus īstenot godīgus nodomus. (..)”. Viņš aicināja rehabilitēt tādas kategorijas kā „spēles noteikumi”, „likuma vara” un „morālā kārtība”.⁹²⁴ Šis labuma motīvs, kurā jaunā demokrātiskā politiskā sistēma tika balstīta, Havelaprāt, kļuva par vienu no būtiskākajiem tās klupšanas akmeņiem. Viņš pauda uzskatu, ka „neapstrīdēts politiskais liberālisms” virknē būtisku aspektu nav spējis attaisnot sevi kā demokrātijas centrālais balsts tādēļ, ka tas nepietiekami lielu vērību velta kultūrai un pienesumam, ko tā spēj sniegt, attīstot pilsoņos vēlmi pārsniegt šauri izprastas pašintereses robežas.

⁹²² Havel V. *Summer Meditations*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Vintage Books, 1993, p. 4.

⁹²³ Tucker A. et. al. From Republican virtue to technology of political power: three episodes of Czech Nonpolitical Politics. *Political Science Quarterly*, Vol. 115, No. 3, pp. 421–445, p. 435.

⁹²⁴ Havel V. Address before the Members of Parliament, Prague, December 9, 1997 // Citēts pēc: Tucker A. et. al. From Republican virtue to technology of political power: three episodes of Czech Nonpolitical Politics. *Political Science Quarterly*, Vol. 115, No. 3, pp. 421–445, p. 436.

Līdztekus atskārsmei, ka politika ne vienmēr ir praktizējama morāliem līdzekļiem, Havels savas politiķa karjeras vidusposmā pakāpeniski nonāca pie atziņas, ka viņa vīzijas realizēšanai par pašdarbīgas pilsoniskās sabiedrības spēju aizstāt formālās valsts varas struktūras trūkst kāda fundamentāla priekšnosacījuma, proti, pašu iedzīvotāju politiskā brieduma. Pirms kandidēšanas trešajam prezidentūras termiņam Havels atzina: „Šodien situācija ir radikāli atšķirīga. Entuziasma, vienotības, savstarpējas sapratnes un veltīšanās kopīgam mērķim laiks ir pagājis”.⁹²⁵ Havels skaidroja – tas tā ir tādēļ, ka Samta revolūcija bija politiska, nevis eksistenciāla rakstura revolūcija. Vienīgi otrā tipa revolūcija spētu radīt priekšnoteikumus tādu indivīdu kopuma izveidei, kas būtu atbildīgi un morālo principu vadīti pilsoņi.⁹²⁶ Havelu kā intelektuāli-disidentu praktiskajā politikā vadīja cerība, ka eksistenciālā revolūcija, kas netika īstenota sagraujot komunistisko režīmu, var tikt īstenota evolucionējušā formā jau demokrātijas satvarā.

Būdams politiķis ar ievērojamu stāžu, viņš vēlreiz apstiprināja, ka politika ir īpaša darbības joma, kas no citām atšķiras ar virkni „vienīgi tai raksturīgu iezīmju”.⁹²⁷ Tieši šāds vērojums dokumentēts 1998. gadā sarakstītā esejā.⁹²⁸ Arī nedaudz vēlāk, XXI gs. pirmajos gados, izvērtējot savas agrīnās ambīcijas un ieceres valsts pārvaldes struktūrās, Havels atzina, ka izaicinājumi tomēr ir radījuši pārāk lielu spiedienu. Šīs pārdomas fiksētas autobiogrāfijā „Uz pili un atpakaļ”. Neraugoties uz jābūtības formā paustajiem uzstādījumiem, gūtā pieredze viņam likusi apšaubīt politikas un morāles jomu savienojamību, kā arī likusi atzīt politiķa spēju ierobežotību veicināt morālāka klimata iedzīvināšanu sabiedrībā.⁹²⁹ Viņš atzina, ka rakstoša intelektuāļa iespējas radīt paliekošas vērtības un likt tām darboties sabiedriskā klimata uzlabošanai ir lielākas: „Cik brīnišķīgi, salīdzinājumam, ir būt par rakstnieku! Tu kaut ko uzraksti pāris nedēļu laikā, un tas paliek uz laikiem. Kas paliks pēc prezidentiem un premjerministriem? Dažas norādes uz viņiem mācību grāmatās, un arī, visticamāk, neprecīzas”.⁹³⁰

Havels uzskatīja, ka intelektuāļiem nebūtu jājūtas sakompromitētiem un apkaunotiem, iesaistoties praktiskās politikas procesā, kur tiek praktizēti augšminētie principi. Vēl vairāk – 1998. gadā viņš pārliecināti apgalvoja, ka intelektuāļiem vairāk nekā jebkad agrāk ir būtiski iesaistīties politikā⁹³¹ (ar to saprotot arī valsts pārvaldes jomu), lai sekmētu demokrātijai vitāli būtisko kultūras līmeņa pieaugumu sabiedrībā. Politiķis Havels turpināja akcentēt kultūras

⁹²⁵ Havel V. *Summer Meditations*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Vintage Books, 1993, p. xvii.

⁹²⁶ *Ibid.*, p. xvii.

⁹²⁷ Havel V. (1998). *The Intellectual and Politics*. <http://www.project-syndicate.org/commentary/the-intellectual-and-politics-2012-12-18-10-02-19> (aplūkota 21.04.2013.).

⁹²⁸ Havel V. (1998). *The Intellectual and Politics* <http://www.project-syndicate.org/commentary/the-intellectual-and-politics-2012-12-18-10-02-19> (aplūkota 21.04.2013.).

⁹²⁹ *Skat.* Havel V. *To the Castle and Back*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Vintage, 2008.

⁹³⁰ *Skat. Ibid.*

⁹³¹ Havel V. (1998). *The Intellectual and Politics*. <http://www.project-syndicate.org/commentary/the-intellectual-and-politics-2012-12-18-10-02-19> (aplūkota 21.04.2013.).

centrālo lomu jaunās valsts veidošanas procesā, tās politiskajā un ekonomiskajā dzīvē visplašākajā šī vārda nozīmē. Kultūra aptver tos ideālus un attieksmes, kas ietekmē cilvēku savstarpējās attiecības kā ekonomiskajā, tā sociālajā un politiskajā dzīvē, viņš skaidroja. Valsts jaunās kapitālistiskās kārtības un topošās demokrātijas izredzes viņš uzlūkoja kā pakārtotas cilvēku attiecību modeļiem, viņu uzvedībai sabiedriskajā un politiskajā dzīvē, kultūrai, kāda šajās jomās attīstīsies. Vārds „kultūra” šeit tiek lietots iespējami plašā tā nozīmē, runājot gan par cilvēku savstarpējām attiecībām, gan tiesisko, politisko un administratīvo kultūru; kultūru, kāda izkopta attiecībās starp valsti un pilsoni.⁹³²

Zināmas intelektuāļu daļas centienus uzlūkot sevi kā pārākus iepretī līdzpilsoņiem, pamatojot to ar savu īpašo izredzētību vai spējām, Havels nosodīja, raksturojot to kā „kvaziintelektuālo attieksmi”, kas likusi pamatu vairākām modernajām diktatūrām.⁹³³ Viņa „intelektuāļa” definīcija šajā posmā ietver indivīdus, kuri „cenšas iedziļināties lietās, izprast attiecības, parādību cēloņus un sekas, saskatīt atsevišķo kā lielāka veseluma daļu, tādējādi gūstot dziļāku izpratni par atbildību pasaules priekšā”.⁹³⁴ Šādi portretēti intelektuāļi vienlaikus atbilst Havela konstruētajam politiķa ideālam, kādi, viņaprāt, valstij bija visvairāk vajadzīgi, proti, „apgaismoti, domājoši, tādi, kuriem pietiek drosmes un raksturīgs plašs redzējums, lai spriestu par lietām, kas ir ārpus viņu tūlītējās ietekmes sfēras kā laikā, tā telpā. Mums nepieciešami politiķi, kuri spēj pārsniegt paši savas varas intereses, savas partijas vai valsts šaurās intereses un rīkoties saskaņā ar šodien aktuālajām visas cilvēces pamatinteresēm”.⁹³⁵ Politiķa un intelektuāļa, sociālā kritiķa lomas šeit nekonfliktē. Līdz ar to Havels par vienlīdz vērtīgiem atzīst divus veidus, kādos intelektuālis varētu iesaistīties politiskajā procesā: pirmkārt – darboties sabiedriski politiskajā diskursā ārpus valsts pārvaldes struktūrām, otrkārt – šajās struktūrās: „Nejūtoties ne apkaunoti, ne pazemoti, viņi varētu pieņemt kādu politisku posteni un izmantot to, lai īstenotu to, ko uzskata par pareizu, nevis vienkārši turētos pie varas. Vai arī viņi varētu būt tie, kuri tur priekšā spoguļi varas pozīcijās esošajiem, gādājot par to, lai otrie kalpotu labiem mērķiem un neizmanto labus vārdus par aizsegu ļauniem darbiem”.⁹³⁶ Šie argumenti šķiet gana pārliecinoši.

Havelam darbojoties valsts pārvaldē, viņa paša literārais darbs apsīka. Izņēmums bija, piemēram, 2007. gadā sarakstītā luga „Aizbraukšana” („Odcházení”⁹³⁷), kurā skarta viņam tuvā

⁹³² Citēts pēc: Pirro R. Vaclav Havel and the political uses of tragedy. *Political Theory*, Vol. 30, No. 2, pp. 228–258, p. 235. *Skat. arī*: Havel V. *Summer Meditations*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Vintage Books, 1993, p. 12, 14.

⁹³³ Havel V. (1998). *The Intellectual and Politics*. <http://www.project-syndicate.org/commentary/the-intellectual-and-politics-2012-12-18-10-02-19> (aplūkota 21.04.2013.).

⁹³⁴ Havel V. (1998). *The Intellectual and Politics*. <http://www.project-syndicate.org/commentary/the-intellectual-and-politics-2012-12-18-10-02-19> (aplūkota 21.04.2013.).

⁹³⁵ *Ibid.*

⁹³⁶ *Ibid.*

⁹³⁷ *Skat.* Havel V. *Leaving*. New York; NY: Theater 61 Press, 2012.

tēma pat ētisku praksi sabiedriski politiskajā procesā. Otrs viņa darbs bija atgriešanās pie nepiesaistītā intelektuāļa fāzes sociālo realitāti problematizējošajām t.s. Vaneka lugām, sarakstot tām turpinājumu.⁹³⁸ Tajās lugu varoņi darbojas situācijā pēc komunisma sabrukuma.

Sociāli politiskajā situācijā pēc 1989. gada revolucionārajiem notikumiem disidentu-intelektuāļu loma bija zaudējusi aktualitāti. Tomēr viņu izvirzītie uzdevumi, vismaz tā uzskatīja Havels, vēl nebija realizēti. Par mēģinājumiem šo uzdevumu izpildi turpināt valsts pārvaldes struktūrās Havels saņēmis kritiķu nopēlumus. Viņa karjera tajās nereti tiek raksturota kā neizdevusies. Viņš esot pūlējies saglabāt savu „tautas tribūna” ampluā ārpus partiju politikas,⁹³⁹ un viņam ticis pārmests izpratnes un intereses trūkums par saimnieciskiem jautājumiem, kurus viņš atstājis premjerministra Kļausa pārziņā.⁹⁴⁰ Havela vēlme norobežoties no sabiedriski politiskā procesa dimensijām, kam nav tiešas saistības ar vērtību popularizēšanu, ne vien izsauca kritiķu nopēlumus, bet arī raisīja diskomfortu pašam Havelam. Viņa darba programma patiešām nesniedza tūlītējas atbildes daudzējādā ziņā neglaimojošajai situācijai, kādā valsts atradās pēc komunistiskās sistēmas sairuma. Viņš savā darba programmā apzināti vairījās ietvert ikdienas politiskā procesa rutīnas jautājumus, taču demokratizācijas process reģionā norisinājās uz akūtas ekonomiskas un sociālas krīzes fona. Valsts pārvaldes struktūrām līdz ar to vairāk nācās uzņemties dziļu sociālu un ekonomisku problēmu administrēšanas funkcijas.⁹⁴¹ Havels šādam uzdevumam nebija pilnībā gatavs.

Centieni iedzīvīnāt nepolitiskās politikas principus parlamentārās demokrātijas ietvarā ir problemātiski realizācijai praksē, taču tie uzskatāmi liecina par viņa mēģinājumiem pamatot pēctecību abos politiski nozīmīgās darbības periodos. Viena no centrālajām universālistiskajām idejām, kādās būtu jātiek balstītām īstenotajām politikām, saskaņā ar Havela priekšstatiem, ir cilvēktiesību ideja, kādu to pazīst modernā cilvēce, ar uzsvāriem uz indivīdu brīvību, vienlīdzību, pilsonisko tiesību universalitāti, likuma varu, demokrātisku politisko sistēmu, likumdevējvaras, izpildvaras un tiesu varas šķirtību un pilsoniskās sabiedrības atjaunotni.⁹⁴² Šajā kontekstā Havels kā sabiedrības locekļiem saistošu definē savdabīgu kategoriskā imperatīva pārformulējumu, proti, viņš uzstāj, ka „cieņa pret cilvēku un pilsonisko tiesību universalitāti, to neatsavināmību un individualitāti ir iespējama vienīgi apzinoties (vismaz filozofiskā izpratnē),

⁹³⁸ Skat. Havel V. *The Vanek Plays*. New York; NY: Theater 61 Press, 2012.

⁹³⁹ Tucker A. et. al. From Republican virtue to technology of political power: three episodes of Czech Nonpolitical Politics. *Political Science Quarterly*, Vol. 115, No. 3, pp. 421–445, p. 434.

⁹⁴⁰ *Ibid.*

⁹⁴¹ Ekiert G. Democratization processes in East Central Europe: a theoretical reconsideration. *British Journal of Political Science*, Vol. 21, No. 3, pp. 285–313, p. 311.

⁹⁴² *Ibid.*, p. 98.

ka indivīds ir atbildīgs par visu pasauli, un ka vienmēr ir jārīkojas tā, kā sagaidām rīkojamies citus, pat ja viņi tā tomēr nerīkojas”.⁹⁴³

Kā savu pienākumu Havels uzlūkoja meklēt veidus, „kā padarīt pasauli labāku”.⁹⁴⁴ Viņa rūpju lauks ievērojami pārsniedza vienas valsts mērogu. Tā apmēru veiksmīgi ilustrē Džeimsa Saira (*James Sire*) monogrāfijas nosaukums „Vaclavs Havels: starptautiskās politikas intelektuālā sirdsapziņa” („Vaclav Havel: the Intellectual Conscience of International Politics”, 2001).⁹⁴⁵ 1996. gadā Havels iniciēja konferenču sēriju „Forums 2000” („Forum 2000”), par kuru mērķi tika izvirzīts „reflektēt par pasauli, kurā dzīvojam un kuru esam saņēmuši mantojumā, un par tās nākotnes izredzēm”.⁹⁴⁶ Viņu satrauca, piemēram, Eiropas vērtību nivelēšana birokrātisko procedūru ietvarā⁹⁴⁷ – problēmu loks, kas sasaucas ar 60. gadu lugā „Memorands” risināto tēmu un vēlākajiem „normalizācijas” perioda uzsvāriem. Akcenti sabiedrību pārvaldošajās struktūrās ir jāizvieto savādāk, Havels uzstāja. Havela teiktajās runās Eiropas Padomē un Eiropas parlamentā 1990. un 1994. gadā atskaites punkts vīzijai par to, kā tālāk jāattīstās Eiropai tika pārmantots no nepiesaistītā intelektuāļa fāzes. Havels neuzskatīja, ka par aktualitāti zaudējušiem būtu jāuzskata, piemēram viņa drauga un kādreizējā līdzgaitnieka Jirži Dīnstbīra „Sapņi par Eiropu”,⁹⁴⁸ ko viņš formulēja posttotalitārisma periodā kā sistēmas marginalizēts žurnālists, strādājot par kurinātāju. Toreiz tie nebija realizējami, taču jaunajā situācijā tam ir pavērušās plašas iespējas. Fakts, ka Dīnstbīrs bija kļuvis par Čehoslovākijas ārlietu ministru, agrāk formulēto ieceru realizācijai rada īpaši labvēlīgu fonu, sprieda Havels.⁹⁴⁹

Tieši no tā, cik lielā mērā sabiedrībā tiks veicināta morālo vērtību atjaunotne, ir atkarīgs tas, vai sabiedrība spēs pasargāt sevi no līdzīgiem sabiedriski politiskajiem eksperimentiem ar katastrofālām sekām, kādi jau piedzīvoti XX gs.: „Šodien, televīzijas laikmetā, Hitleram vai Staļinam līdzīgam trakajam būtu daudz vieglāk samaitāt visas nācijas garu”.⁹⁵⁰ Šis ir vēl viens apliecinājums tam, ka valsts pārvaldē Havels iesaistījās, cerot turpināt īstenot savu nepiesaistītā intelektuāļa darba programmu, ciktāl viņam to ļautu mūsdienu demokrātijas un starptautiskās politikas administratīvā mašīnērija un daudzveidīgie pragmatiskie izaicinājumi.

⁹⁴³ Citēts pēc: Ekiert G. Democratization processes in East Central Europe: a theoretical reconsideration. *British Journal of Political Science*, Vol. 21, No. 3, pp. 285–313, p. 98.

⁹⁴⁴ Havel V. The Politics of Responsibility. *World Policy Journal*, Vol. 12, No. 3, pp. 81–87, p. 84.

⁹⁴⁵ Skat. Sire J. *Vaclav Havel: the Intellectual Conscience of International Politics: an Introduction, Appreciation & Critique*. Chicago; IL: Intervarsity Press, 2001.

⁹⁴⁶ Havel V., Musil J., Vrba T. *The View from Prague: the Expectations of World Leaders at the Dawn of the 21st Century*. New York; NY: Central European University Press, p. 25.

⁹⁴⁷ Havel V. Speech for the European Parliament, March 3, 1994. In: *Towards a Civil Society: Selected Speeches and Writings*. Prague: Lidove noviny, 1995, p. 296.

⁹⁴⁸ J. Dīnstbīra sarakstītās grāmatas nosaukums.

⁹⁴⁹ Havel V. Dreaming aloud. In: Coleman J. (ed.) *The Conscience of Europe*. Strasbourg: The Council of Europe publishing, 1999, pp. 89–96, p. 90.

⁹⁵⁰ Havel V. The Politics of Responsibility. *World Policy Journal*, Vol. 12, No. 3, pp. 81–87, p. 83. Skat. arī: Havel V. *Summer Meditations*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Vintage Books, 1993, p. 1.

1999. gadā atbalsts Havelam sabiedrībā bija nokrities zem 50% atzīmes. Lai gan šķietami augsts rādītājs, tas tik un tā demonstrēja ievērojamu popularitātes samazinājumu salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadiem, kad iedzīvotāju aptaujas uzrādīja līdz pat 82% augstus atbalsta rādītājus. Analītiķi pauda viedokli, ka dramaturga-disidenta „vēsturiskā misija” ir izpildīta, bet ierindas cilvēki komentēja, ka Havela saukļi par globālo atbildību vai politisko klimatu pašmājās liecina par to, ka Havels dzīvojot kā „uz citas planētas”.⁹⁵¹ Prese aizvien biežāk Havelu kritizēja, un arī viņš pats 1999. gada februārī atzina, ka misija, ko viņš bija definējis kā sev saistošu uzņemdamies Valsts galvas amatu, proti, padarīt vispārējo klimatu sabiedrībā morālāku, ir cietis fiasko.⁹⁵²

⁹⁵¹ Rybarova N. Havel's popularity sinking as Czechs see times changing. *The Register Guard*, March 10, 1999, p. 10A.

⁹⁵² Citēts pēc: Rybarova N. Havel's popularity sinking as Czechs see times changing. *The Register Guard*, March 10, 1999, p. 10A.

IV NODAĻA

RAIŅA UN VACLAVA HAVELA DARBĪBAS NODOMI DIVĀS POLITISKI NOZĪMĪGĀS DARBĪBAS FĀZĒS

Laikmeta strauji mainīgā realitāte noteikusi to, ka abu promocijas darbā aplūkoto sabiedrību intelektuāļiem vismaz divas reizes XX gadsimtā ir nācies pārdefinēt savu lomu sabiedriski politiskajā izkārtojumā. Pēc represīvo režīmu sabrukuma zināma daļa intelektuāļu iesaistījās valsts pārvaldes struktūrās demokrātiska režīma apstākļos. Raiņa un Vaclava Havela iesaistīšanās valsts pārvaldē faktiski notika jaunas valsts veidošanas sākumposmā nekavējoties pēc šīm izmaiņām, kad augsts ir sabiedrības gaidu līmenis attiecībā pret tiem, kuri iniciējuši pārmaiņu procesus un snieguši tajos ieguldījumu. Rainis un Havels iespēju turpināt sniegt ieguldījumu savas sabiedrības attīstībā saskatīja, uzņemoties augstākos amatus valsts pārvaldē. Šajā nodaļā tiks analizēti viņu nodomi abās politiski nozīmīgās darbības fāzēs, kur lielā mērā konstatējama pēctecība.

Rainis un Havels uzskatīja par iespējamu sniegt ieguldījumu savas sabiedrības attīstībā, pēc būtības atšķirīgajā politiķa lomā turpinot pildīt intelektuāļa funkcijas. Tiekot akceptētam pieņemumam, ka tiem, kuri veicinājuši noteiktas situācijas izmaiņas, ir pienākums līdzdarboties tās tālākā attīstībā, abu izvēle iesaistīties valsts pārvaldē ir viegli pamatojama. Kā Rainis, tā Havels šo iespēju uzlūkoja tieši no šādas perspektīvas un, to darot, viņus vadīja misijas apziņa. Raiņa izvēli par labu šādam solim veicināja arī sabiedrībā valdošais atbalstošais noskaņojums šādai intelektuāļa darbības trajektorijai, kā arī spēcīgas personīgās ambīcijas un idealizēts priekšstats par darbu valsts pārvaldē kā daļēju kompensāciju, kas viņam varētu tikt sniegta par intelektuāļa ieguldījumu valsts izveidē. Viņš neieguva amatus, pēc kuriem visvairāk tiecās (proti, parlamenta priekšsēdētāja vai Valsts prezidenta), jo šādam risinājumam politisko spēku vidū dažādu iemeslu dēļ trūka atbalsta.

Havela iniciatīva un vēlme iesaistīties valsts pārvaldē turpretī sākotnēji bija ievērojami zemāka. Viņš ne vien baudīja politisko spēku atbalstu, bet arī tika aicināts uzņemties Valsts prezidenta amatu tieši savā pārziņā esošo simboliskās varas resursu dēļ. Kā pagaidu īstermiņa risinājumu Havels to arī akceptēja. Vēlāk, skaidrojot savu izvēli, gan viņš norādīja, ka nepiesaistītā intelektuāļa fāzē iesāktais darbs vēl aizvien nav pabeigts, un tas jāturpina, neatkarīgi no lomas.

Galvenais izaicinājums, kas Raini un Havelu piemeklēja pēc darbības uzsākšanas valsts pārvaldē, bija viņiem ierastā nepiesaistītā intelektuāļa darbības un attieksmes rakstura salāgošana ar politiķa uzdevumiem parlamentārā pārstāvnieciskā demokrātijā. Pēc iesaistes valsts pārvaldē abi bija spiesti pārlūkot savu līdzšinējo uzskatu par to, ka uz praktisko politiku un valsts pārvaldi

nav attiecināms īpašs izņēmumstāvoklis, kas ļautu pret tajā nodarbinātajiem izvirzīt zemākas prasības izvēlēto rīcības līdzekļu ziņā. Reālā pieredze jaunajā darbības vidē neatbilda augstākajiem standartiem. Raiņa un Havela nodomu analīze divās politiski nozīmīgās darbības fāzēs ļauj konstatēt tajās nodomu pēctecību.

Gan viņu pašu refleksija, gan konkrētu situāciju un izaicinājumu analīze apstiprina pieņēmumus, kas figurē teorētiskajos priekšstatos, proti, ka nepiesaistīto intelektuāļu pārorientēšanās uz politiķa lomu ir problemātiska.

1. Sociālās starpniecības funkcija un racionālas komunikācijas uzturēšana publiskajā sfērā

Modernajai Rietumeiropas izpratnei par intelektuāļiem kā racionāli kritiska diskursa uzturētājiem lielākā mērā atbilstošs ir Havela gadījums. Rainis savukārt pastiprinātu uzsvāru licis uz etniskā nacionālisma pamatojumu kontekstā ar romantisma idejām. Šāds nošķirums gan nav absolūts un viennozīmīgi konstatējams; dažādās viņu darbības epizodēs raksturīgi dažādām tradīcijām iezīmīgi aspekti.

Raiņa nepiesaistītā intelektuāļa darbības fāzes sākumposmā, viņam darbojoties Latvijas teritorijā, tajā nebija bijis ne attīstītas pilsoniskās sabiedrības pieredzes, ne līderu un masu sadarbības tradīcijas (t.s. *tautībnieku* kustības pieeja, Raiņa skatījumā, bija bijusi nepieņemami elitiski ievirzīta). Viņš, spriežot par vēlamo pilsoniskās sabiedrības pilnvaru apjomu, bija ievērojami mazāk radikāls nekā Havelis. Neraugoties uz to, arī Rainis periodiski iestājās par iespējami lielāku decentralizācijas pakāpi un plašākām iespējām iedzīvotājiem lemt sev saistošos jautājumus jeb plašākā mērogā – Raiņa nodoms bija spēcināt iedzīvotāju pārliecību par nepieciešamību sabiedrību pārvaldošām struktūrām tikt balstītām pārvaldāmo piekrišanā. Šādi uzsvāri pastiprināti konstatējami Kastaņolas periodā, Rainim vērojot Šveices pieredzi tādu mehānismu organizēšanā, kas to nodrošina. Arī pēc atgriešanās no Šveices Rainis par tiem turpināja atgādināt. Izpratni par demokrātiju viņš papildināja ar prasību pēc „demokrātisma” pieauguma iedzīvotāju mijiedarbības procesā ārpus valsts pārziņā tieši esošās sfēras. Ar to tiek saprasts demokrātijai kā sabiedriskās iekārtas formai atbilstošs sabiedriski politiskais klimats un sabiedrības locekļu domāšanas veids. Tas pieprasa sabiedriskajās lietās ieinteresētus indivīdus, kuri kopā veido pilsoniski aktīvu iedzīvotāju kopumu. Tas ir apveltīts ar iniciatīvu iesaistīties kopienai būtisku mērķu sasniegšanā. Rainis šajā kontekstā īpaši pasvītvoja nepriviliģēto sabiedrības slāņu tiesības iekļauties šādās iniciatīvās. Pēc atgriešanās Latvijā viņa nodoms bija sekmēt „kulturālas” jeb vērtību vadītas politikas attīstību plašā mērogā (saprotot ar to arī

attiecības sabiedrības grupu starpā); mudināt sabiedrības locekļus ievērot cieņpilnus līdzāspastāvēšanas principus dažādu etnisko grupu starpā.

Kā Rainis, tā Havels pasvītēja individuālās un kolektīvās atbildības elementu. Kolektīvā atbildība (arī pilsoniskās sabiedrības ietvaros) uzlūkojama kā individuālās atbildības kvalitatīvs daudzkārsrojums, un to starpā pastāv nesaraujama saikne.

Čehoslovākijā sabiedriski politiskā diskursa kultūras tradīcija bija vēsturiski iedibināta. Plašas publikas un simboliskās varas nesēju starpā jau periodā pirms valsts nonākšanas PSRS ietekmes sfērā bija pastāvējusi zināma sadarbības saikne. Šo racionālismā un humānismā balstīto tradīciju savulaik izkopa tādi domātāji kā Masariks un Rādls, vēlāk arī Havela laikabiedrs Jans Patočka, aicinot intelektuāļus konstatēt problemātisko ār pasaulē, reflektēt par to pašiem un aicināt uz kolektīvu refleksiju arī plašākas kopienas pārstāvjus. XX gs. sākuma filozofus Havels uzlūkoja kā savus skolotājus. Viņa nodoms, iesaistoties sabiedriski politiskajās norisēs nepiesaistītā intelektuāļa fāzē, bija panākt horizontālo saikņu atjaunošanos iedzīvotāju starpā, piedāvājot veidus, kā attīstīt tam labvēlīgu vidi. Izmantot sadarbības tradīcijas priekšrocību gan bija iespējams visai ierobežotā mērogā, ņemot vērā laika distanci kopš pirmās Čehoslovākijas Republikas perioda un represīvā režīma tipu Havela dzīves laikā – kritiska diskursa kultūra nebija norma sistēmā, ko Havels dēvēja par „posttotalitārismu”. Posttotalitārā sistēmā bija meistarīgi radīti tādi apstākļi, kuros iedzīvotāju interese par starppersonisku komunikāciju ar mērķi diskutēt sabiedriski politiskos jautājumus un sadarboties noteiktu iznākumu pietuvināšanai ir minimāla. Pat tad, ja formāli tas tiek pieļauts, posttotalitārai sistēmai izdevīgs ir labprātīgi apātisks pilsonis. Havela sākotnējie centieni bija vērsti uz to, lai atmaskotu šāda veida apātijas pamatus un liktu tos kā tādus apzināties pašiem praktizētājiem. Viņa nodoms bija veicināt pilsoniskās sabiedrības iedīgļu izveidi posttotalitārā sabiedrībā jeb atbalstīt tādu platformu veidošanu, kas sabiedrības locekļiem kalpotu kā tribīne sevis izpaušanai, novērstu sabiedriski politiskā procesa degradāciju un veicinātu dažādības atbalstu jeb „patieso dzīves mērķu” realizāciju.⁹⁵³ To savukārt veicinātu kāda cita nodoma realizēšana, proti, aktualizēt politikas un varas izpratni, kur galvenais uzsvars likts uz autentisku indivīda esību un iespēju publiskajā sfērā brīvi paust viedokļus.

Dinamikas atslābums pilsoniskajā sabiedrībā pēc represīvo režīmu krišanas radīja bažas gan Havelam, gan Rainim, un jautājums par tās vitalizēšanu saglabājās viņu rūpju lokā arī politiķa karjeras laikā. Havela darba programmā šis jautājums bija viens no centrālajiem, ņemot vērā to, ka jau kopš XX gs. 70. gadiem viņš pastāvīgi tika pasvītrotis tā būtiskumu. Gan Havels,

⁹⁵³ Skat. Havel V. The power of the powerless: citizens against the state in Central-Eastern Europe. In: Keane J. (ed.) *The Power of the Powerless: Citizens Against the State in Central-Eastern Europe*. London, Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg: Hutchinson and Co. (publishers) Ltd., 1985, pp. 23–96.

gan Rainis uzskatīja, ka kūsājoša pilsoniskā sabiedrība mazina iespēju represīvo režīmu atjaunošanās iespējamību. Būdami politiķi, abi sastapās ar represīvo režīmu atstāto mantojumu iedzīvotāju priekšstatos par sabiedrisko lietu kārtošānu, proti, nespēju aprast ar savu kā ietekmes aģentu lomu. Tas savukārt kavēja izmantot jaunā lietu stāvokļa piedāvātās priekšrocības sabiedrības pārvaldīšanā. Kādreizējie nepiesaistītie intelektuāļi valsts pārvaldes fāzē, meklējot risinājumus, aizvien vairāk sliecās radikālu risinājumu virzienā, kam, viņuprāt, reizē piemīt kā terapeitisks, tā izglītojošs efekts. Rainis, tāpat kā iepriekš periodiski aicināja raudzīties Šveices demokrātijas un decentralizācijas virzienā, taču viņš drīzāk pauda vilšanos un nožēlu par Latvijas sabiedrības atpalcību un nespēju strauji iedzīvināt demokrātijas tradīcijām bagātās valsts līmeņa struktūras un attieksmes, nekā proaktīvi piedāvāja risinājumus sabiedriski politiskās dzīves vitalizēšanai.

Līdzīgi arī Havels pauda nožēlu par indivīdu gatavības trūkumu demokrātijai plašā izpratnē (jeb par to, ka Samta revolūcija nav bijusi eksistenciāla revolūcija, kā viņš būtu vēlējis, bet gan vienīgi politiska). Viņam aizvien saistošs bija nodoms veicināt pilsoniskās sabiedrības atjaunotni un pasvītrot tās nozīmi demokrātijas ilgtspējā, kā arī motivēt iedzīvotājus savstarpējai sadarbībai, viņiem mēģinot panākt noteiktas izmaiņas savā kopienā dažādos mērogos. Havels arī piedāvāja ceļu, kas, pēc paša uzskatiem, turpinātu vest eksistenciālas revolūcijas virzienā. Proti, viņš demonstrēja konsekventu entuziasmu par savu jau iepriekš aizstāvēto ideju valsts pārvaldīšanu organizēt nevis vadoties pēc partiju politikas principiem, bet gan uzticēt to pašorganizēties spējīgai pilsoniskajai sabiedrībai. Šie akcenti parāda abu intelektuāļu grūtības pielāgoties jaunajai situācijai – Rainis pauda apsūdzību lietu stāvoklim, bet Havela piedāvātais risinājums bija pārāk attālināts no realitātes. Šeit uzskatāmi parādās viens no būtiskākajiem izaicinājumiem, intelektuālim iesaistoties valsts pārvaldē pēc plaša mēroga sociālpolitiskām transformācijām. Proti, nepiesaistītā intelektuāļa fāzē, reflektējot par sabiedrības locekļu nepilnībām un nespēju iespējami veiksmīgi organizēt sadzīvošanas modeļus un sevi pārvaldošās struktūras, intelektuāļi bija no tām distancēti. Savukārt viņu jaunās darbības jomas rutīna neizbēgami liek atrasties tiešā konfrontācijā ar tām un to radītajām sekām.

Gan Rainis, gan Havels nepiesaistītā intelektuāļa darbības fāzē mobilizēja tā laika sabiedrību vienojošāko un aktuālāko identitāti. Proti, Rainis koncentrējās uz etnisko identitāti, kas atbilda tā laika ģeopolitiskajai situācijai, vispārējam sabiedriski politiskajam fonam un sabiedriskās attīstības tendencēm arī citviet pasaulē. Raiņa refleksijai par indivīda lomu viņa pārspriedumos bija nozīmīga, bet vienlaikus arī instrumentāla vieta. Šai lomai viņš lielā mērā pievērsās, lai pamatotu nācijas tiesības uz savu valsti. Dažviet paustās pārdomas par vēlamo pilsoņa stāju demokrātiskā procesā bija cieši piesaistītas nacionālā jautājuma risinājuma meklējumiem.

Havels kā nepiesaistītais intelektuālis etniskos jautājumus skāra minimāli – attiecīgajā kontekstā tie būtu bijuši lielākā mērā šķeļoši nekā vienojoši. Tā vietā tika aktualizētas cilvēktiesības, indivīda prasības pēc brīvības un autentiskas esības, kas vienlīdz nozīmīgas ir kā represīvā, tā brīvā režīmā. Saskaņā ar viņa skaidrojumu, cilvēktiesību ievērošana, kā arī brīva un autentiska esība ir iezīmes, kas pašas par sevi jau izslēdz apspiešanu.

Problēmas, kas saistītas ar abu intelektuāļu mazāk aktualizētajām identitātēm, sevi pieteica fāzē, kad abi bija kļuvuši par politiķiem demokrātiskās valstīs. Čehoslovākijā viens no pirmajiem risināmajiem jautājumiem pēc Samta revolūcijas bija valsts sadalīšana, kas padarīja redzamas iepriekš maz diskutētās vēsturiskās nesaskaņas ne tikai starp čehiem un slovākiem,⁹⁵⁴ bet arī problēmas ar daudzskaitlīgo ungāru minoritāti Slovākijas teritorijā, kas jutās apdraudēta slovāku nacionālisma dēļ.⁹⁵⁵ Havela manevra iespējas šīs situācijas risinājumam, uzņemoties vidutāja lomu kā politiķim, nebija plašas, ņemot vērā prezidenta ierobežotās pilnvaras, politiskā izkārtojuma dēļ viņa mērķtiecīgi marginalizēto lomu Čehoslovākijas sadalīšanas jautājuma izlemšanā, kā arī neviennozīmīgo vērtējumu Slovākijas iedzīvotāju acīs. Havels, kurš tika iestājies par federācijas saglabāšanu, atzina: „Iespējams, ka politikā attiecībā pret Slovākiju esmu pieļāvis vairākas kļūdas (..) Tomēr neuzskatu, ka tā būtu bijusi kāda fundamentāla vai fatāla kļūda”.⁹⁵⁶ Daudzējādā ziņā šādam Havela vērtējumam var piekrist. Čehu un slovāku domstarpību iemesliem konkrētajā vēsturiskajā kontekstā bija daudzdimensionāls raksturs (sava loma bija gan vēsturiskajiem, gan sociālekonomiskajiem u.c. aspektiem), un tās nebija risināmas, vienīgi stiprinot dialogu abu grupu starpā.

Rainis savukārt konstatēja vājās pilsoniskās sabiedrības izpausmes, un, kā jau atzīmēts, šajā kontekstā lielākā mērā konstatējams viņā paustais nosodījuma nekā mērķtiecīgi centieni iedzīvotājos radīt atbildīgu pilsoņu apziņu. Intelektuāļiem raksturīgā tendence izcelt viena veida sabiedrībā valdošās pretrunas, uz to rēķina notušējot citas, agri vai vēlu sevi piesaka sabiedriski politiskajā procesā, tāpēc viņiem būtu jācenšas laicīgi veltīt tām pienākošos uzmanību.

⁹⁵⁴ Skat. Goldman M. F. *Slovakia Since Independence: a Struggle for Democracy*. Westport; CT: Praeger Publishers, 1999, p. 11.

⁹⁵⁵ Pehe J. The referendum controversy in Czechoslovakia. *RFE/RL Research Report*, Vol.1, No. 43, pp. 35–38, p. 38.

⁹⁵⁶ Citēts pēc: Stein E. *Czechoslovakia: Ethnic Conflict, Constitutional Fissure, Negotiated Breakup*. Ann Arbor; MI: University of Michigan Press, p. 243.

2. Atbalsta funkcija

Raiņa un Vaclava Havela kā nepiesaistīto intelektuāļu nostāja pamatvilcienos neatšķīrās, viņiem augstu vērtējot savu kā mākslas jomas pārstāvju pienesumu sabiedriski politiskajā dzīvē. Rainis savu devumu pasvītroja īpaši spēcīgi, un arī amatus valsts pārvaldē viņš daļēji vēlējās saņemt kā atlīdzinājumu par to, kas iepriekš paveikts ar literāro darbu starpniecību (galvenokārt nacionālās identitātes kultivēšanā).

Jo īpaši nepiesaistītā intelektuāļa fāzē abi problematizēja dažādu mākslas veidu – literatūras, dramaturģijas un teātra – lomu plašākā sociālā kontekstā. Kā Raiņa, tā Havela nodoms bija pielietot literatūras un teātra mākslas veidu priekšrocības aktuālo sabiedrisko procesu un pretrunu atspoguļošanā un indivīdu pašizpratnes attīstīšanā. Gan Rainis, gan Havels uzskatīja, ka tie attīsta komunikācijas un sadarbības kultūru sabiedrībā. Havels skaidroja, ka literatūrai un teātrim kā intersubjektīviem mākslas veidiem būtu jārada placdarms indivīdu kritiskai domai un ideju apmaiņai. To ir iespējams panākt, autoriem mākslas darbā pievēršoties sabiedrībai aktuāliem jautājumiem un aicinot par tiem reflektēt. Gan Rainis, gan Vaclavs Havels norādīja, ka autoriem savos darbos nevajadzētu sniegt auditorijai gatavas atbildes un censties tajos atainot vienīgi skaisto un neproblemātisko. Tāpat viņi aicināja atvirzīties no ideālisma. Šāda pievienotā vērtība viņu pašu dzejai, dramaturģijai un neliterārajiem sacerējumiem patiešām piemita. Kā Rainim, tā Havelam augšminētie mākslas veidi veica vienu un to pašu sociālo aktu – mudināt indivīdus sabiedrībā apzināties sevi kā tiesību subjektus. Viņu nodoms bija indivīda lomas un viņa tiesību vindikācija, demonstrējot indivīda attīstību kā sociālā veseluma attīstības būtisku priekšnoteikumu. Savu tiesību apzināšanās veicina arī sadarbību un iniciatīvas pieaugumu, kas nepieciešama noteiktu izmaiņu panākšanai. Gan Rainis, gan Havels pasvītroja indivīda kā vēsturi virzošā spēka nozīmi un viņa atbildību šajā kontekstā. Kā viens, tā otrs šim jautājumam intensīvāk pievērsās nepiesaistītā intelektuāļa fāzē. Tomēr arī darbojoties kā politiķiem, viņu nodoms bija mudināt publiku apzināties indivīda lomu demokrātijas sekmīgā funkcionēšanā.

Rainis un Havels nepiesaistītā intelektuāļa fāzē uzsvēra, ka savus darbus rada ar mērķi veicināt atbildīguma līmeņa pieaugumu sabiedrībā. Viņu nodomi bija mudināt sabiedrības locekļus uz pašrefleksiju, īpaši pasvītrojot individuālo atbildību par procesiem ārpusaulē. Vispārīgāk formulējot – rosināt publiku apzināties savam laikam raksturīgos sociālos ierobežojumus un demonstrēt proaktīvu stāju to pārvarēšanai. Havels jo īpaši akcentēja problemātiku, kas saistīta ar indivīda brīvību, identitāti un varas potenciālu. Nepārprotami konstatējams viņa nodoms gan pirms, gan pēc iesaistīšanās valsts pārvaldē bija atgādināt

sabiedrības locekļiem par nepieciešamību atzīt savu personīgo ieguldījumu posttotalitārās sistēmas uzturēšanā un uzņemties atbildību par tās radītajām sekām.

Valsts pārvaldes fāzē Havela literārā darba intensitāte ievērojami samazinājās, lai gan, kā viņš pats apgalvoja, labprāt būtu turpinājis to praktizēt. Rainis ar rakstniecību turpināja nodarboties un aizvien par savu uzdevumu uzlūkoja piešķirt saviem darbiem plašāku sociālu nozīmi, atainot tajos „tautas uzskatus”. Politiski nozīmīgiem vēstījumiem piesātinātu viņa literāro darbu gan šajā fāzē nebija daudz. Vienlaikus abu nodoms bija paust aicinājumus intelektuāļiem, kuru primārais darbības lauks ir literatūra, teātris un izglītības joma, savā darbībā pievērsties sabiedriski nozīmīgu jautājumu aplūkojumam.

Lai gan Raiņa nodoms bija arī identificēt piemērotāko sabiedrības grupu nacionālās emancipācijas centienu realizācijai, un kā tādu viņš nosauca proletariātu, uz šī fona viņš izcēla arī individuālo elementu. Spēcīgie uzsvāri, ko Rainis lika uz indivīda lomu kopienā, nav analizējami nošķirti no diskusijām „Jaunās strāvas” kustībā. Tāpat būtiska un, iespējams, pat primāra loma šeit bija nacionālajam jautājumam. Aktualizējot indivīda tematiku, Raiņa nodoms galvenokārt bija aktivizēt etniskās piederības apziņas ģenerēšanos publikā caur etniskās nācijas mītu atdzīvināšanu un tālākveidošanu. „Jaunajā strāvā” dominēja tendence akcentēt veselumu, maz vērības veltot atsevišķajām to veidojošajām daļām. Indivīds, saskaņā ar Raiņa uzskatiem, jāskata kā nācijas pamatvienība. Proti, nepiesaistītā intelektuāļa fāzē Rainis indivīdam ierādīja nozīmīgu, taču vienlaikus instrumentālu lomu nacionālo centienu pamatošanā. Tautai kā kopumam būtu jāiestājas par savām pašnoteikšanās tiesībām, taču tautas sastāv no indivīdiem, viņš skaidroja. Raiņa nodomi šajā kontekstā bija mobilizēt iedzīvotāju iniciatīvu nacionālā jautājuma risinājumam, kā arī akcentēt indivīda politisko pienākumu nācijas priekšā un lomu valsts tiesību pamatojumā. Atšķirībā no tā, kā akcentus izvietoja Havels, Rainim indivīds primāri ir etniskās kopienas, nevis pilsoniskās sabiedrības loceklis. Abi intelektuāļi problematizēja indivīda lomu sabiedriski politiskajā procesā komunitārajai tradīcijai radniecīgā veidā, pasvītrotot indivīda organisko saikni ar savu kopieni.

Rainis, no vienas puses, pretstatot sevī t.s. *tautībniekiem*, noraidīja elitisku sabiedrības izglītošanas modeli. Viņš arī spēcīgi akcentēja to, ka intelektuālās elites darba programma nav nodalāma no pārējās sabiedrības interesēm. Kā īpaši būtisku Rainis izcēla vienkāršo darbu veicēju ieguldījumu etniskās nācijas savdabības saglabāšanā – konkrētajā vēsturiskajā situācijā pie šī apstākļa bija iespējams apelēt, uzstādot plašākas nacionālās autonomijas un patstāvības līmeņa prasības. Vienlaikus gan nepiesaistītā intelektuāļa, gan valsts pārvaldes fāzē Raiņa retorikā attiecībā uz intelektuāļa vēlamajiem uzdevumiem sabiedrībā figurēja tādi apzīmējumi kā „mācīšana” un „apgaismošana”. Kopumā šeit konstatējama tendence atbalstīt priekšstatu par zināmā veidā intelektuāli privilēģētu indivīdu grupu (tostarp arī sociālisma programmas

izplatīšanā), ko savukārt pilnībā centās noraidīt Havels. Veids, kādā Rainis reflektējis par „gaismas nešanu” un nepieciešamību sabiedrību „virzīt uz augšu” vairākās epizodēs liecina par tendenci uzņemties paternālistisku sabiedrības garīgā priekšstāvja un skolotāja lomu. Šajā kontekstā konstatējams nodoms sekmēt publikas garīgu pilnveidi ar literāro un publicistikas žanra sacerējumu starpniecību. Raiņa iezīmētā robeža starp pašmotivētu indivīda pilnveidi un pārveidi ārēju stimulu rezultātā nepiesaistītā intelektuāļa fāzē saglabājās visai izplūdusi. Raiņa ideāls nepiesaistītā intelektuāļa fāzē bija sabiedrība, kur ikvienam tiek dota iespēja pilnveidot sevi līdz ģēnija līmenim. Šeit nav runa par iespēju vienlīdzības ideālu, bet gan par personības izaugsmi. Savu un citu intelektuāļu darbu Rainis uzlūkoja kā būtisku indivīdu pilnveidi sekmējošu aspektu.

Represīvu režīmu apstākļos kā Rainis, tā Havels līdz zināmai pakāpei pretendēja uz nācijas garīgu līderu autoritāti, vienlaikus pozicionējot sevi kā plašākas sociālās kopienas asistējošo spēku, rūpju paudējus un problēmu izgaismotājus. Havela pretenzijas uz garīgā līdera autoritāti par tādām uzskatāmas tiktāl, ka viņš par savu uzdevumu izvirzīja sabiedrībai apzināties savu potenciālu. Viņš nepārprotamāk norādīja, ka intelektuāļiem nekādos apstākļos nav pamata izvirzīt paternālistiskas ambīcijas, un viņa darbības arī sniedz apliecinājumu pietiekami konsekventai šī uzstādījuma ievērošanai. Nepiesaistītā intelektuāļa fāzē Havels konsekventi izcēla ikviena indivīda kā potenciālā disidenta lomu sabiedrībā, tādējādi arī mērķtiecīgi liekot saprast, ka intelektuāļu-disidentu loma šajā procesā ir vienīgi rosinoša un asistējoša. Havels aizstāvēja uzskatu, ka disidents posttotalitārā sabiedrībā ir ikviens indivīds, kurš iedrošinās „dzīvot patiesībā” jeb saskaņā ar savu sirdsapziņu, realizējot savu brīvību laikā, kad vispārpieņemtā paradigma ir sistēmas uzspiestā „dzīve melos” jeb sistēmas apstiprināšana ar savām ikdienas darbībām. Tas lielā mērā tika darīts ar nodomu paplašināt valsts varai adresēto prasību un vēstījumu bāzi un mazināt tās iespēju pretargumentēt, ka ar esošo lietu stāvokli atsakās samierināties vienīgi šaurā sabiedrības segments.

Kā Raiņa, tā Havela iesaistīšanās valsts pārvaldē bija saistīta ar viņu vēlmi un nodomu sniegt ieguldījumu savas sabiedrības tālākā izaugsmē. Raiņa cerības iegūt vai nu Valsts prezidenta, vai pēc rakstura atšķirīgo (proti, administratīvo) parlamenta priekšsēdētāja amatu liecina par viņa nepilnīgu izpratni par to, ko parlamentāras pārstāvnieciskas demokrātijas ietvaros iespējams panākt, darbojoties kā politiķim konkrētā amatā. Daļēji Rainis apzinājās, ka viņam trūkst politiķim nepieciešamo prasmju un piemīt neatbilstošas rakstura iezīmes, kas īpaši saasināja viņa sarūgtinājumu par nespēju piepildīt savas ambīcijas.

Havela politiķa karjera nebija vainagojums viņa mērķtiecīgiem centieniem ar to aizstāt savu līdzšinējo nepiesaistītā intelektuāļa lomu pirms Samta revolūcijas. Tādējādi viņš demonstrēja konsekventāku pieturēšanos pie nepiesaistītā intelektuāļa fāzes uzstādījuma par

norobežošanas no valsts pārvaldes struktūrām. Ar Valsts prezidenta amatu Havels sākotnēji drīzāk samierinājās, nekā pēc tā tiecās, tomēr viņš reizē to uzlūkoja arī kā īpašu terminētu misiju, pagaidu risinājumu, kam tomēr ir sava jēga. Proti, Valsts prezidenta amatā viņš cerēja turpināt realizēt iesāktus, bet nepiesaistītā intelektuāļa fāzē līdz galam nepaveiktus uzdevumus. Visumā šāds amats parlamentārā demokrātijā Havelam bija piemērots, lai realizētu nepiesaistītā intelektuāļa fāzē iemantotos simboliskās varas resursus, ko viņš centās darīt. Plašais reprezentācijas funkciju apjoms, kas bija saistīts ar Valsts prezidenta institūciju Čehoslovākijā un vēlāk Čehijā, to pieļāva un daudzējādā ziņā pat paredzēja. Havels tika aicināts iesaistīties valsts pārvaldes struktūrās kā to vērtību apoloģēts, par kurām viņš bija iestājies kā nepiesaistītais intelektuālis. Līdz ar to pielāgošanās jaunajai darbības videi bija ievērojami vieglāka, lai arī viņam nācās apgūt politiskās spēles noteikumus parlamentārā pārstāvnieciskā demokrātijā.

Raiņa vēlme iesaistīties valsts pārvaldes struktūrās bija lielākā mērā personīgi motivēta. Tā bija saistīta ar personīgām ambīcijām, kas, ņemot vērā sabiedrības atbalstu Rainim, nebūt nebija nepamatotas. Raiņa nodoms bija panākt sava ieguldījuma valsts izveidē atalgošanu, tiekot ievēlētam Valsts prezidenta vai Saeimas priekšsēdētāja amatā turpmākai simboliskās varas realizēšanai. Katra situācija savā veidā apliecina, ka simbolisko varu intelektuālis var brīvi realizēt represīvos režīmos ārpus valsts pārvaldes struktūrām individuāli, savukārt mēģinājumi to pielietot valsts pārvaldes struktūrās parlamentārā pārstāvnieciskā demokrātijā ir iespējami, taču lielā mērā ir atkarīgi no partneru atbalsta un viņu gatavības akceptēt nerakstītu kompetences jomu dalījumu politiķu starpā.

Nepiesaistītā intelektuāļa fāzē gan Rainis, gan Havels pastiprināti izcēla intelektuāļa statusa nesavietojamību ar iesaisti valsts pārvaldē. Šie spriedumi gan lielā mērā bija kontekstam piesaistīti un izrietēja no viņu vērojumiem. Pēc tam, kad viņi paši bija pārvaldē iesaistījušies, kā viens, tā otrs, pasvītrojot šāda risinājuma terminēto raksturu, apliecināja, ka jaunajā situācijā kā savu atbildību izjūt piedalīties lietu stāvokļa tālākvirzīšanā savās valstīs kā politiķiem. Darbojoties valsts pārvaldē, viņiem bieži nācās pārliecināties par intelektuāļa statusa un politiķa lomas atšķirīgo raksturu un to pildīšanai vajadzīgajiem resursiem.

3. Sociālās kritikas funkcija

Neviena no promocijas darbā aplūkotajām personībām nav uzskatāma par atbilstošu kādam no intelektuāļa tipiem tīrā formā, kā arī nav iespējams apgalvot, ka kāds no viņiem būtu konsekventi praktizējis noteiktu kritikas paveidu. Tomēr ir konstatējama zināma tendence – Rainis represīva režīma apstākļos lielākā mērā darbojies kā normatīvo priekšrakstu autors un

kritiķis – morālo normu jaunradītājs, savukārt Havelis – kā esošā stāvokļa analītiķis, praktizējot interpretējošo kritiku.

Primārais sociālās kritikas instruments nepiesaistītā intelektuāļa fāzē Havelam un Rainim bija literārie darbi, kuros viņi paši ietvēra sabiedriski aktuālo problēmu aplūkojumu un aicināja to darīt arī citus dažādu mākslas veidu (visvairāk rakstniecības un teātra vides) pārstāvjus. Jo īpaši spēcīgi Raiņa gadījumā konstatējams nodoms rosināt dažādu mākslas jomu pārstāvjus savās mākslinieciskajās izpausmēs atainot aktuālos sabiedriski politiskos procesus. Sākot no XX gs. 70. gadu vidus Havelis sociālo kritiku aizvien biežāk īstenoja ar neliterāro sacerējumu starpniecību, tomēr viņš aizvien izmantoja rakstītā vārda spēku. Politiķis Havelis kā sociālās kritikas instrumentu pamatā pielietoja runāto vārdu, savukārt Rainim personīgo iezīmju dēļ šī iespēja bija realizējama mazākā mērā. Ar rakstniecību viņš turpināja nodarboties ievērojami intensīvāk nekā Havelis, taču valsts pārvaldes fāzē sarakstītie literārie darbi nav uzskatāmi par spēcīgu sociālās kritikas rīku. To rakstīšana Rainim drīzāk bija patvēruma taktika no jauniegtajiem profesionālajiem pienākumiem, kuros viņš neguva cerēto piepildījumu.

Raiņa nodoms pēc iesaistīšanās valsts pārvaldē bija turpināt strādāt literāro darbu, taču viņš atzina, ka sabiedrībā jau ir jāpastāv zināmām vērtīborientācijām, ko intelektuālis ar saviem mākslinieciskajiem centieniem var artikulēt. Sabiedrībai ir jārada pieprasījums, taču viņš ar nožēlu arī atzina, ka Latvijā vērojams tā panīkums. Līdz ar to arī viņa mākslinieciskajiem centieniem šādā situācijā varētu nebūt liela nozīme. Šāda atziņa liecina par Raiņa sliekšanos interpretējošās kritikas virzienā.

Tajā pašā laikā starp viņa nodomiem saglabājās dažādu mākslas jomu pārstāvju virzienā adresēti mudinājumi problematizēt sava laikmeta sociāli politiskās norises, izmantojot konkrēto mākslas žanru priekšrocības. Rainis nepiesaistītā intelektuāļa fāzē iespēju sasniegt brīvības stāvokli pamatā saista ar sabiedrības atbrīvošanos no ārējiem ierobežojumiem (lai gan – ne bez indivīdu pašu piepūles, kuri ir rūdīti pašizaugsmes procesa pieredzē). Valsts pārvaldes fāzē Rainim kā sociālajam kritiķim sniedza apliecinājumu par brīvības impulsa ilgtspējas trūkumu.

Indivīds ir konkrētas kopienas loceklis. Kopienas raksturo to definējošās noteiktas iezīmes (lingvistiskas, kulturālas, politiskās uzvedības normas). Tiktāl, ka abi sākotnēji uzsvēra to nozīmīgumu, gan Rainis gan Havelis uzskatāmi par interpretējošiem intelektuāļiem, lietojot Maikla Volcera klasifikāciju. Havelis savā kritikas praksē konsekvētāk nekā Rainis paliek šajā līmenī, norādot, ka priekšnoteikumus apspiedošām praksēm vislielākajā mērā veicina iedzīvotāju vairīšanās dzīvot patiesībā jeb saskaņā ar savu sirdsapziņu. Viņa nodoms – rosināt sabiedrības locekļus praktizēt „dzīvi patiesībā” (t.i., īstenot autentisku, brīvu cilvēka esību) kā alternatīvu posttotalitārisma veicinātajai „dzīvei melos”. Tāpat šos priekšnoteikumus veicina arī pastāvošo valsts varas struktūru nihilisms pret normām, ko tās deklarējušas kā sev saistošas (piemēram,

starptautisku vienošanos un līgumu formā). Šeit viņa nodoms bija apstrīdēt posttotalitārās sistēmas leģitimitāti, to saistot ar formāli akceptēto saistību neizpildi, jo īpaši cilvēktiesību jomā; pielietojot simboliskās varas resursus, aicināt valsts varas struktūru pārstāvjus veikt savu darbības prakšu izvērtējumu.

Tipiski universālistiskais cilvēktiesību uzstādījums, pie kā Havels konsekventi pieturējās, arī ir lokāli saistošs – attiecīgajā sabiedrībā šo tiesību ievērošana jau ir formāli akceptēta kā norma. Viņš, analizējot procesus sabiedrībā, demonstrēja, kā vērtības, kurām sabiedrība un valsts pārvaldes struktūras demonstrējušas lojalitāti, praksē tiek pārkāptas, tādējādi vairojot arī sabiedriskā pagrimuma riskus. Tie izriet no konsekventas stājas trūkuma veicinātas sabiedrības locekļu identitātes erozijas, un tas savukārt degradē sabiedrību kopumā.

Havels analizēja sabiedriskās dzīves defektus mikrolīmenī, nepieļaujot, ka par pārmaiņām sabiedrībā varētu iestāties ideoloģisko cīņu līmenī. Pastāvot režīmam, ko viņš raksturoja kā posttotalitāru, Havels atsacījās no ideoloģiskās kritikas, paužot, ka jautājums par sevis pozicionēšanu ideoloģiskajā spektrā nav diskutēšanas vērts. Situācijas izmaiņas ir panākamas jeb posttotalitārā diktatūra ir iedragājama, praktizējot rīcību, kas atbilst formāli deklarētajam visos sabiedrības organizācijas līmeņos – sākot no indivīda un beidzot ar pārvalstisko. Posttotalitārisma paradigmu Havels nezaicināja uz kāda alternatīva pamata, bet gan vienīgi uz tā, kam formāli jau tikusi pausta lojalitāte. Tāpat viņš skrupulozi analizēja posttotalitārās sabiedrības pamatus un uzturēšanas iespējas, mēģinot rast pretošanās veidus esošā sakārtojuma ietvarā. Tie bija aicinājumi panākt atbrīvošanos bez visaptverošas sociālās pārveides un iejaukšanās esošajā lietu stāvoklī. Šāda darbības taktika ir vairāk atbilstoša specifiskā intelektuāļa kategorijai un interpretējošai kritikai. Havela disidenti nav esošajā lietu kārtībā neatļautu darbību veicēji. Viņi norāda uz sistēmas divkosīgumu, atsakoties tai izdabāt un rīkoties saskaņā ar tās prasībām. Viņu rīcība nedrīkst raisīt tiešu konfrontāciju. Tāpēc Havela nodoms bija paplašināt valsts varas struktūrām adresēto prasību un vēstījumu bāzi, padarot atvērtāku „disidenta” kategoriju, t.i., ietverot tajā ikvienu ierindas sabiedrības locekli, kurš seko uzstādījumam „dzīvot patiesībā”.

Viņa izejas punkts kritikai pamatā bija saistības, ko pastāvošā valsts vara uzņēmusies, parakstot Helsinku noslēguma aktu un akceptējot tajā iekļauto dekalogu (10 valstu attiecību principus). Aktu parakstījušās puses (35 Rietumvalstis un Padomju bloka valstis, tostarp Čehoslovākija) apņēmas vadīties pēc šādiem principiem:

1. suverēna vienlīdzība, suverenitātei raksturīgo tiesību respektēšana;
2. atturēšanās no draudiem lietot spēku;
3. robežu neaizskaramība;
4. valstu teritoriālās integritātes cienīšana;

5. domstarpību risināšana mierīgā ceļā;
6. nejaukšanās valstu iekšējās lietās;
7. cilvēktiesību un pamata brīvību respektēšana, tostarp domas, sirdsapziņas, reliģijas un pārliecības brīvības;
8. tautu vienlīdzīgas tiesības un pašnoteikšanās;
9. sadarbība valstu starpā;
10. starptautiskajos likumos noteikto pienākumu izpilde labā ticībā.⁹⁵⁷

Atgriešanās pie „patiesajiem dzīves mērķiem” un „eksistenciālā revolūcija”, uz ko Havels aicināja nepiesaistītā intelektuāļa fāzē un vēlāk kā Valsts prezidents izteica nožēlu par to, ka tā nav līdz galam realizējusies, viņa izpratnē nozīmēja atteikties no posttotalitāras sistēmas uzspiestās liekulības. Šāda revolūcija neievada principiāli jaunu stāvokli politiskajā plāksnē, tā nav arī vērtību revolūcija. Havels neiestājās par jauna cilvēka veidošanu, kurš liktu pamatus kvalitatīvi pārākai pasaulei par esošo, bet gan cerēja izgaismot un likvidēt cilvēku ārēji demonstrēto pielāgošanās stratēģiju sistēmai. Viņa nodoms bija aicināt sabiedrības locekļus izvērtēt savu līdzvainīgumu savu tiesību pārkāpumos, akceptējot posttotalitārā režīma diktēto sadarbības modeli.

Valsts pārvaldes fāzē viņš konstatēja, ka Samta revolūcija kā vienīgi politiska revolūcija nav spējusi mainīt iedzīvotāju paradumus, līdz ar to nodoms sekmēt eksistenciālās revolūcijas priekšnoteikumu attīstību jau demokrātijas ietvarā ieņēma būtisku vietu viņa darba programmā arī, atrodoties Valsts prezidenta postenī. Aicinājumu sabiedrībai attīrīties, indivīdiem pašiem izvērtējot savu darbību sekas, nevis viņus sodīt, piemērojot ārējas sankcijas, Havels pauda arī lustrācijas likuma kontekstā. Havela nostāja šeit bija analogiska kustības „Harta 77” aicinājumiem. Tāpat viņa nodoms bija aizstāvēt vērtību dimensijas statusu valstij un sabiedrībai aktuālajos izaicinājumos, norobežojoties no sabiedriski politiskā procesa pragmatiskās šķautnes.

Raiņa programma savukārt bija ambiciozāka, lai gan neskaidrāk formulēta. Viņa nodoms, fiksējot pārdomas, kas apzīmētas kā „egoisma filozofija” un „Jaunā Fausta koncepcija” bija saistītas ar indivīda un kopienas kvalitatīvu pilnveidi, jaunu vērtību apgūšanu. Rainis pauda cerību, ka nākotnes indivīdam būs saistoša jauna morāle, ar ko masas sākotnēji iepazīstinās ģēnijs jeb apgaismotāks, izpratnes spējā priviligiētāks indivīds nekā viņa kopienas biedri, kuriem gan Rainis arī paredzēja iespēju evolucionēt līdz ģēniju līmenim. Šajā kontekstā var apgalvot, ka Rainim tuvāks bijis jaunradītās kritikas veids jeb simpātijas no ārienes sabiedrībā iedzīvinātām normām. Raiņa darba programmā vēl „Dienas Lapas” posmā bija „gara gaismas nešana” masām, kā arī ģēnija – jaunas morāles nesēja – nepieciešamības pamatojums. Nozīmīgu nišu savās

⁹⁵⁷ Conference on Security and Cooperation Europe. *Final Act*. Helsinki, 1975, August 1. <https://www.osce.org/mc/39501?download=true> (aplūkota 16.01.2015.).

pārdomās, darbos un to iestrādnēs nepiesaistītā intelektuāļa fāzē Rainis atvēlēja idejai par jauno cilvēku. Tas būs cilvēks, kurš darbosies kopienas labā (īstenojot Raiņa personisko priekšstatu par sociālismu), kurš vadīsies pēc jaunām vērtībām un jaunradītas morāles principiem. Šis morāles kodekss katrā ziņā ir kvalitatīvi pārāks par šodienas cilvēkam saistošo. Rainis gan paskaidro, ka līderim (ģēnijam) jāatturas no mēģinājumiem sabiedrībai diktēt pareizās attieksmju un rīcības normas, taču šī problēma sabiedrībā nepastāvētu, ja ikviens sabiedrības loceklis būtu progresējis līdz ģēnija līmenim, līdz ar to ikvienam būtu jātiek dotai iespējai par tādu kļūt. Kā vēlamu Rainis uzlūkoja visaptverošu indivīdu transformāciju, kas ir tālāko sabiedrisko pārveidojumu izejas punkts. Vienlaikus – Raini vadīja cieņa pret vietējo etnisko kopienu un potenciālu, kas uzkrāts tās garīgajā mantojumā. No tā, kā var spriest, lielā mērā atvasināmas arī jaunās vērtības. Šis ir viens no aspektiem, kādos tiek demonstrēta Raiņa dialektika – sabiedrībā jau esošajām apspiestajām vērtībām būtu jāatdzimst jaunā kvalitātē. Rezumējot – Raiņa nodoms bija mudināt sabiedrības locekļus apzināties personības izaugsmes nozīmi, kā ideālu definējot situāciju, kurā ikvienam sabiedrības loceklim ir iespēja evolucionēt līdz ģēnija līmenim. To darot, vienlaikus definēt priekšnoteikumus plaša mēroga sociālai transformācijai, vienam vai dažiem līderiem nenošpižot masu.

Par universālā intelektuāļa prototipu sociālajā teorijā tiek uzskatīts Voltērs. Rainis šai personībai tika veltījis atzinīgus komentārus. Vēlme sabiedrībā uzņemties pravieša, tās vadošā gara un sabiedrības pārveidotāja lomu Rainim ar mainīgu intensitāti bija raksturīga pastāvīgi. Tā parādījās arī valsts pārvaldes fāzes sākumā – vēlmi tikt ievēlētam valsts augstākajos amatos (parlamenta priekšsēdētājs un Valsts prezidents) viņš daļēji pamatoja tieši ar savu sabiedrības attīstībā sniegto ieguldījumu nepiesaistītā intelektuāļa fāzē. Rainis tika uzsvēris indivīda iniciatīvas principiālo lomu sabiedriski pozitīvi ievirzītu iznākumu panākšanā, tomēr viņam bija grūti samierināties ar indivīdu apziņas lēno veidošanos. Viņš piedāvāja šo procesu paātrināt, kompensējot iedzīvotāju kūtrumu ar savas personības lielumu. Universālā intelektuāļa identitāte Rainim sākotnēji ir arī veids, kā pozicionēties nesaskaņās ar „Jaunās strāvas” kolēģiem. Jābūtības formā formulētas kategorijas, kas saistošas universālajam intelektuālim, uzskatāmi parāda kontrastu gan ikdienai, kam Rainis centās pacelties pāri, gan praktiskās politikas negatīvajām iezīmēm, kādas viņš konstatē. Viņš labprātāk pozicionē sevi kā intelektuāli-ideju radītāju, jauna pasaules uzskata veicinātāju, masu modinātāju, šo misiju pretnostatot valsts pārvaldei un, plašākā izpratnē – praktiskajai politikai kā darbības laukam, kurā neiztiec bez negodīgām darbības metodēm.

Raiņa mēģinājumi nedefinēt attiecības ar marksisma pamatpostulātiem skatāmi laikmeta aktuālo domas strāvojumu un sabiedriski politiskās atmosfēras gaismā. Šo nepieciešamību pastiprināja arī sarežģītās personiskās attiecības ar „Jaunās strāvas” kolēģiem. Attieksmi pret

marksistisko mācību viņš tika paudis pastarpināti. Tās dogmatika Raiņa gadījumā bija sekundāra attiecībā pret viņa centrālo rūpi – nacionālo jautājumu. Vienlaikus jāatzīmē, ka laika perioda vispārējā emocionālā un domas gaisotne, kam bija raksturīgs aicinājums uz līdzšinējo sabiedrību organizējošo principu un starppersonisko attiecību formu aizstāšanu ar jaunām, atstājusi iespaidu uz Raiņa īstenotās kritikas raksturu.

Revolucionāri ievirzītā paradigma, kas dominēja Raiņa dzīves laikā, vedināja arī viņu domāt šādās kategorijās. Šī paradigma paplašina iespējamā robežas, ļaujot pieņemt, ka esošais lietu stāvoklis ir uzlabojams, noārdot līdzšinējās struktūras. Tas būtiski atšķiras no Havela nepiesaistītā intelektuāļa darbības fāzes. Tā aizritēja laikā, kad, kā uzskatīja viņš pats, revolucionāra darbības taktika un pastāvošās iekārtas maiņa nebūtu bijis produktīvs rīcības scenārijs. Jebkādu izmaiņu panākšanu viņš uzskatīja par iespējamu vienīgi esošā lietu stāvokļa ietvaros. Tāds bija viņa piedāvātais situācijas redzējums, skaidrojot atšķirības starp klasiskām diktatūrām un posttotalitāriem režīmiem. Attiecību modeļi, kas veidojas starp indivīdiem un institucionalizēto valsts varu, saskaņā ar Havela uzskatiem, minētajos režīmos būtiski atšķiras, tāpēc otrajā gadījumā ir nepieciešama niansētāka pieeja. Viņa kā sociālā kritiķa nodoms, pirmkārt, bija atmāskot režīma patiesos motīvus. Otrkārt – demonstrēt sabiedrībai, kādā veidā tā pati sniedz ieguldījumu savu tiesību pārkāpumos, akceptējot režīma diktēto sadarbības modeli un līdzdarbojoties. Treškārt – aicināt valsts pārvaldes struktūras praksē realizēt tos principus, kam lojalitāte tiek demonstrēta formāli. Šādā veidā praktizēta kritika savukārt nozīmē likt sabiedrībai atzīt neglaimojošus secinājumus par sevi un saviem rīcības motīviem. To Havelis darīja gan kā intelektuālis bez politiska mandāta, gan kā Valsts prezidents. Duāls indivīdu praktizēts morāles kodekss, individuālās pārliecības un publiski demonstrētās uzvedības savstarpēja neatbilstība, zema ieinteresētība sabiedriski politiskajās norisēs, liekulība kā personības un sistēmas degradācijas iemesls un tiesību ierobežošanas rīks – tas ir ievērojami daudzdimensionālāks sociālo problēmu fons nekā Raiņa situācijā. Ja indivīdi ir līdzvainīgi savā apspiešanā, tad arī atbrīvošanās no apspiešanas prasa daudzdimensionālāku līdzdalību stāvokļa uzlabošanā. Šāds uzdevums sociālajam kritiķim ir lielāks izaicinājums nekā tas, ko sev izvirzījis Rainis – celt indivīdu pašapziņu ar nodomu spēcīnāt etniskās nācijas pozīcijas. Raiņa indivīdi nav līdzvainīgi savu tiesību ierobežojumā (galvenokārt – tautu pašnoteikšanās principa pārkāpšanā). Sabiedrības locekļu uzvedībā pagātnē, kas varētu būt veicinājusi esošo lietu stāvokli, nopietnas kļūdas viņš nekonstatē. Līdz ar to, atšķirībā no Havela, viņš nevēršas pie publikas ar aicinājumiem tās izvērtēt. Pagātne vairāk tiek heroizēta. Jo īpaši atrodoties Kastaņolā un valsts pārvaldes fāzē Rainis gan pauda bažas par sabiedrības locekļu pasivitāti un „demokrātisma” deficītu, taču tās bija tagadnē balstītas un nākotnē vērstas. Indivīdi, kurus centās uzrunāt Rainis, viņaprāt, bija lielākā mērā brīvības alkstoši un brīvībai nobrieduši nekā tie, pie kuriem vērsās Havelis.

Havela skatījums uz savu publiku uzskatāms par reālistiskāku nekā Raiņa. Vaclavs Havels represīvo mašīnēriju uzlūkoja kā savas sabiedrības struktūrā ieaudušos parādību. Apspiešanā nav identificējams subjekts un objekts. Tā veidojas kā sociālo attiecību tīkls, kas nav likvidējams, atbrīvojoties no ārējiem ierobežojumiem. Brīvība kā indivīdiem no dzimšanas piemītošs raksturlielums nozīmē arī to, ka indivīdi paši labprāt var piekrist būtiskiem tās ierobežojumiem, ja atzīst, ka ierobežojumi viņiem garantē ērtāku dzīves modeli un atbilstoši rīkojas. Havela praktizētā sociālā kritika nepiesaistītā intelektuāļa fāzē līdz ar to norisinās sistēmas pieļautā ietvaros. Šīs kritikas nodoms ir atklāt to potenciālu, ko sevī kā darbības rīks ietver vienīgi attieksmes maiņa (atšķirībā no Raiņa, kurš mudināja uz radikālākiem soļiem).

Diskomfortu kā Havelam, tā Rainim valsts pārvaldes struktūrās radīja fakts, ka šī darbības joma ievērojami apgrūtināja iespēju strādāt individuāli un pielietojot sev ērtākos līdzekļus noteiktu nodomu īstenošanai. Tas būtiski atšķir šo jomu no konsekventas nodarbošanās ar literāro darbu dažādos žanros. To veicot, iespējams konstatēt savu ieguldījumu un saskatīt tā augļus. No šī viedokļa raugoties, gan Rainis, gan Havels darbību valsts pārvaldē mēdza uzlūkot kā sava potenciāla izniekošanu. Jo īpaši tas bija raksturīgs Rainim. Viņam, atšķirībā no Havela, nepiemita izkoptas oratora prasmes, kas ļautu pārliecinošāk realizēt simboliskās varas resursus neatkarīgi no ieņemtās pozīcijas valsts pārvaldē un ar runātā vārda starpniecību paust savas bažas publiski kā politiķim.

4. Politiskās attīstības virzienu monitoringa funkcija

a) Attīstības tendences sabiedriskās apziņas līmenī

Kā Rainis, tā Havels brīdināja sabiedrību par riskiem, ko jebkuru pārmaiņu ilgspējai rada pašu cilvēku paradumi. Rainis šim jautājumam intensīvāk pievērsās valsts pārvaldes fāzē, jau *post factum* konstatējot augstu pilsoniskā apātiskuma līmeni un daļēji saistot to ar represīvā režīma pieredzi. Nepiesaistītā intelektuāļa fāzē pārmetumi par nepietiekamu iedzīvotāju aktivitāti pamatā tika pausti nacionālā jautājuma kontekstā. Viņa pārdomas un vērtējumi par iedzīvotāju paradumiem lielākoties sniegti literārajos darbos, epistolārajā žanrā un dienasgrāmatu ierakstos. Rainis par būtisku uzskatīja uzdevumu vairot iedzīvotāju ieinteresētību un motivēt viņus iesaistīties nācijās un vēlāk arī valsts tiesību aizstāvēšanā. Paustās bažas tika attiecinātas uz iedzīvotāju kūtrumu primāri šajā jomā. Viņa nodomi bija sniegt ieguldījumu etniskās nācijas sevis apzināšanās procesā un pamatot valstiskuma centienus, pasvītrojot tautiskās kustības potenciāla ierobežotību, kā arī brīdināt par negatīvajām sekām, ko var radīt nācijas un valsts līmeņa kā sabiedrības organizācijas līmeņu dialektikas posma ignorēšana. Kā nepiesaistītais intelektuālis viņš neveltīja plašu uzmanību diktatūras veicinātajām iezīmēm cilvēku domāšanas

un uzvedības veidā, un mazākā mērā nekā Havelš saistīja tās ar potenciālajām neveiksmēm sabiedriskās dzīves organizācijā ārpus represīvajiem režīmiem. Rainis vairāk glaimoja iedzīvotāju potenciālam, kas uzkrāts tautas garīgajā mantojumā jeb „gara mantās”. Neraugoties uz to, epizodiski var tikt konstatēts viņa nodoms spēcīnāt iedzīvotāju pārliecību par nepieciešamību sabiedrību pārvaldošām struktūrām tikt balstītām pārvaldāmo piekrišanā – pārliecība, kas principā nozīmē autoritāras pārvaldes apstrīdēšanu. Neraugoties uz Raiņa nepiesaistītā intelektuāļa darbības fāzes ilgumu, daudzējādā ziņā tai piemita kampaņveidīgs raksturs. Viņa rūpe pamatā bija nacionālā jautājuma risinājums. Rainim iesaistoties valsts pārvaldē, tas jau bija atrisināts. Vienlaikus aktualitāti nezaudēja nodoms atgādināt par sabiedrības organizācijas līmeņu dialektiku, kur būtiska loma ir nācijai un valsts posmam. Proti, viņš vērsa uzmanību uz to, ka pienācīga uzmanība ir veltāma kā indivīdam, tā nācijai un pārvalstiskajam līmenim, un neviens no tiem nav mazsvarīgs. Izskanēja arī viņa aicinājumi uz sabiedrības līdzdarību, iesaistīšanos un līdzatbildību par lietu stāvokli. Viņa nodoms bija brīdināt par paternālistisku tendenču radītiem riskiem sabiedrības organizācijā, ko viņš novēroja Latvijā jeb plašākā izpratnē – veicināt politiskās kultūras pieaugumu jaunajā demokrātijā.

Havelam attīstības tendences sabiedriskās apziņas līmenī bija viens no kritikas izejas punktiem jau XX gs. 70. gados. To analīze būtībā ir pamatā viņa redzējumam par posttotalitāro sistēmu. Viņa nodomi bija atmākot posstotalitārās sistēmas darbības manieri un akcentēt indivīdam kā sabiedrības locekļa līdzatbildību tās uzturēšanā; vairot iedzīvotāju interesi par sabiedriski politisko procesu; brīdināt par riskiem, kas saistīti ar indivīda identitātes noārdīšanos posttotalitārā sistēmā, skaidrojot apstākļus, pie kādiem šo procesu iespējams ierobežot. Havelš jau sākotnēji kā savstarpēji nosacītus lielumus uzlūkoja iedzīvotāju paradumus un sabiedrību organizējošo struktūru darbības manieri. Viņš plašu uzmanību veltīja tam, lai skaidrotu un atklātu psiholoģiskos aspektus indivīdam un modificētam represīvā režīma (posttotalitārisma) savstarpējās attiecībās. Nepiesaistītā intelektuāļa fāzē Havelš aktīvi centās brīdināt līdzpilsoņus par savu rīcības prakšu sekām. Kā savu uzdevumu viņš uzlūkoja likt sabiedrībai izvērtēt savas ikdienas rutīnas darbības un apzināties, kādus riskus tās rada.

Rainis šādu refleksiju praktizēja mazāk, tostarp arī viņa pārspriedumos par personības izaugsmi, nākotnes cilvēku, kurš sniedz ieguldījumu plašākas kopienas kopējos pūliņos, līdzīgi motīvi konstatējami nedaudz. Represīvo režīmu pastāvēšanas laikā kā Rainis, tā Havelš loloja ideālu par indivīdu, kurš ir vērstš uz pastāvīgu pilnveidi. Rainis risināja tēmu par ikvienu sabiedrības locekli kā potenciālo ģēniju ar no tām izrietošām rakstura iezīmēm (iniciatīva, rakstura stingrība, izturība, morāla stāja). Havelš savukārt – par eksistenciālo revolūciju, kas paredz indivīda izaugsmi. Abi saistīja savas cerības ar to, ka represīvo režīmu krišana būs kulminācija šim indivīdu pilnveides procesam. Cerība uz indivīda pilnveidi arī deva abiem

pārliecību, ka iesaiste valsts pārvaldē nekonfliktēs ar viņu nepiesaistītā intelektuāļa fāzes programmu un uzstādījumiem, jo tas nozīmētu sadarbības ar sociālajā transformācijā rūdītiem indivīdiem. Gan Rainis, gan Havels valsts pārvaldes fāzē neslēpa savu vilšanos par indivīdu gatavības trūkumu demokrātiskajam procesam pēc represīvo režīmu krišanas, kā arī lēni notiekošajām iedzīvotāju attieksmes un domāšanas veida izmaiņām. Indivīda iniciatīva un atbildīgums jaunajā situācijā bija nepieciešamas iezīmes demokrātijas procesa uzturēšanai. Savās sabiedrībās kā Rainis, tā Havels konstatēja būtisku šo iezīmju deficītu.

b) Institucionalizētās valsts varas leģitimitātes izvērtējums un darbību monitorings

Nepiesaistītā intelektuāļa fāzē gan Havela, gan Raiņa uzmanības lokā bija pastāvošās valsts varas rīcības prakses un to pamatojamības izvērtējums. Raiņa spriedumiem šajā ziņā bija raksturīgas vispārīgākas aprises, proti, tajos vāji samanāmas atsauces uz konkrēto Krievijas impērijā pastāvošo represīvo režīmu. Raiņa aicinājumi un piedāvātie risinājumi sabiedrības iekārtojumam nepiesaistītā intelektuāļa fāzē bija jābūtības orientāciju caurstrāvoti. Minot kā paraugu konkrētas vēsturiskas personības, viņš veidoja politiķa ideālu, uzstājot galvenokārt uz to, ka politiķim savās darbībās ir jāvadās pēc morāles priekšrakstiem, jārīkojas taisnīgi, jāvairās no varaskāres un karjeras veidošanas uz savu līdzbiedru rēķina. Politiķim neklājas reducēt savas darbības uz centieniem panākt noteiktas sev izdevīgas situācijas iestāšanos vai sabiedrības locekļu pakļaušanos, kā arī nav pieļaujama sava stāvokļa izmantošana pēc saviem ieskatiem personīgu un savtīgu mērķu pietuvināšanai; vara nedrīkst būt pašmērķis. Valsts pārvaldes struktūras un praktiskā politika ir darbības joma ideālu realizēšanai visas sabiedrības labā. Spēcīgs, ar augstu pašapziņu apveltīts politiķis nepielieto zemiskas politiskās cīņas metodes, uzskatīja Rainis. Viņa nodoms plašā nozīmē bija brīdināt par riskiem, kas izriet no ētiskās dimensijas ignorēšanās sabiedriski politiskajā procesā un valsts pārvaldes struktūrās. Literārie darbi bija nozīmīgs kanāls šo jautājumu aktualizēšanai, par tiem liecības sastopamas epistulārajā žanrā un dienasgrāmatas ierakstos.

Raiņa pietuvinātība praktiskajai politikai kā „Jaunās strāvas” kustībā, tā sociāldemokrātu partijā ļāva vēl nepiesaistītā intelektuāļa fāzē spriest par zināmām politiskās cīņas metodēm un definēt savu nostāju šajā jautājumā. Rainis nepiesaistītā intelektuāļa fāzē mēdza norādīt, ka praktiskā politika kā nodarbe ir mazāk vērtīga nekā rakstniecība, ar to pasvītrot literārā darba nozīmīgumu sabiedriski politiskajā procesā, kā arī uzsverot abu ciešo saistību. Viņš norādīja, ka intelektuāļa uzdevumos ietilpst ideju radīšana realizēšanai praktiskās politikas laukā, un otrajam tiek piedēvēta vienīgi izpildfunkcija. Turklāt, viņš atzina, ka praktiskajā politikā idejas var tikt deformētas un to realizācija ievērojami atšķirties no ieceres. Šie pārspriedumi nav skatāmi šķirti no Raiņa ilggadīgajām domstarpībām ar kolēģiem kustībā un partijā, kā arī nepiepildītām

ambīcijām par savu statusu tajās. Raiņa pozīcijas formulēšana jautājumā par leģitimitāti lielā mērā skatāma domstarpību kontekstā, kas pastāvēja viņa un „Jaunās strāvas” kolēģu starpā par pieņemamām un nepieņemamām rīcības praksēm. Līdzīgi apsūdzošī komentāri līdzīga rakstura situācijās (piemēram, Rainim netiekot ievēlētam kārotajos amatos) no Raiņa puses izskanēja arī pēc viņa iesaistīšanās valsts pārvaldē, viņam atgriežoties Latvijā. Abās politiski nozīmīgās darbības fāzēs Rainis šo funkciju veicis apsūdzošā manierē, līdzās reālistiskam situācijas novērtējumam demonstrējot arī personīgu motīvu vadītu aizvainojumu.

Būtisks šajā kontekstā ir arī jau augstākminētais fakts, ka viņš amatus valsts pārvaldē lielā mērā cerēja saņemt kā atlīdzinājumu par jau sniegto ieguldījumu valsts izveidē. Rainis, virspusēji izprotot šo amatu raksturu, tos ideālistiski saistīja ar cerībām savu aizsākto darbu turpināt un savu ieguldījumu valsts attīstībā pavairot. Viņa sakāpinātā reakcija un politiskās elites virzienā vērstie pārmetumi šajā kontekstā līdz ar tulkojama arī kā emocionāla personīga aizvainojuma izpausme, bieži vien izpaliekot izsvērtam politiķu darbību izvērtējumam. Rainis uzskatīja, ka viņam apzināti tiek liegts turpināt pildīt savu nepiesaistītā intelektuāļa fāzē aizsākto misiju, kas savukārt provocēja komentārus par kolēģu politiķu neieinteresētību sabiedrības „kulturālā” izaugsmē, nodošanos personīga labuma gūšanai, nespēju vienoties kopīgam mērķim u.c.

Havels nepiesaistītā intelektuāļa fāzē praktizēja skrupulozu represīvisma analīzi, pasvītrotot atgriezenisko saikni starp režīma manevriem, no vienas puses, un indivīdu izvēli tam pieglaimoties, no otras. Viņa nodoms sākotnēji, represīvā režīma apstākļos, kā jau atzīmēts, bija vērst uzmanību uz institucionalizētās valsts varas struktūru darbības prakses neatbilstību deklarētajiem principiem, taču reizē arī norobežoties no valsts pārvaldes struktūram nepieņemamu to rīcības prakšu dēļ jeb skaidri likt publikai noprast, ka sevi tajās viņš neredz. Šo struktūru leģitimitātes trūkums lielā mērā meklējams faktā, ka tās nerīkojas atbilstoši sniegtajiem solījumiem. Nosodāma ir arī to taktika savu interešu realizēšanai mērķtiecīgi raisīt pilsoņos apātiskumu, t. i., aizstāt patiesu brīvību ar brīvības ilūziju. Saskaņā ar Havela uzskatiem, tas izpaužas, piemēram, nodrošinot zināmās statusa privilēģijas, kā arī materiāla rakstura priekšrocības un ērtības. Šo jautājumu aktualizēšana un izvirzīšana priekšplānā bija Havela programma, ko viņš posttotalitārā režīma apstākļos atļāvās uzlūkot kā maksimālo. Viņa nodoms bija pozicionēt disidentu kustību kā spēku, kas neapstrīd esošās politiskās elites pozīcijas. Vienlaikus, viņš paralēli interesējās par veidu, kā tiek pārvaldītas Rietumu demokrātijas un nebija viennozīmīgi entuziastisks arī attiecībā uz tām. Viens no viņa nodomiem bija arī brīdināt par partiju politikas un parlamentārās demokrātijas negatīvajiem efektiem.

Demokrātisks režīms rada iespējas paplašināt prasības, un valsts pārvaldes fāzē Havela uzstādījumi leģitimitātes un labas pārvaldīšanas jautājumos nekļuva mazāk strikti. Viņš vērsās

pie saviem kolēģiem – politiķiem – ar aicinājumiem novērst viņu ikdienas darbā klātesošās negatīvās iezīmes (korupciju, kliķēšanos, partiju politikas negatīvos blakusefektus) ar plašāku nodomu aicināt valsts pārvaldes struktūrās nodarbinātos nepieļaut atkāpes no ētiskas prakses principiem. Viņš norādīja, ka tieši politiķi vislielākajā mērā ir atbildīgi par to, kādas īpašības iedzīvotājos tiek veicinātas, kādas – apspiestas. Šāds skaidrojums pilnībā atbilda jau nepiesaistītā intelektuāļa fāzē paustajam, kad Havelis tika apelējis pie posttotalitārās sistēmas funkcionāru atbildības. Viņš, būdams politiķis, šo kritiku tāpat adresēja arī savā virzienā. Vienlaikus, kā jau atzīmēts, Havelis pakāpeniski nonāca pie atziņas, ka valsts pārvaldes struktūras parlamentārās pārstāvnieciskās demokrātijas ietvarā ir īpaša darbības joma, kur neizbēgami zināmās devās šādas blakusparādības ir iezīmīgas, un no tām ir grūti izvairīties. Līdz ar to kā risinājums tika piedāvāts universāls, radikāls esošo struktūru noraidījums. Formālās valsts varas struktūras iespējams aizstāt ar pašorganizējošām pilsoniskās sabiedrības struktūrām, viņš norādīja. Arī šis arguments Havela darba programmā nebija jauns, bet gan pārmantots jau no nepiesaistītā intelektuāļa fāzes.

Abu personību analīze, kas veikta šī promocijas darba ietvaros, parāda, ka intelektuālim pēc iesaistīšanās valsts pārvaldē raksturīga tendence pilnībā ar tām neidentificēties, kā arī uzlūkot sevi kā tām piederīgu vien daļēji. Tā vietā intelektuāļi cenšas balstīt savu autoritāti simboliskās varas resursos, kas uzkrāti un bijuši raksturīgi lomai, ko viņi pildījuši represīva režīma apstākļos. Valsts pārvaldes struktūrām, kurās paši darbojās, gan Rainis, gan Havelis aktīvi vēltīja pārmetumus no iekšpuses, pretendējot līdz zināmai pakāpei ieturēt distanci no tām. Gan Rainis, gan Havelis mēģināja būt politiskās elites kritiķi un sirdsapziņa, vienlaikus pašiem esot tās locekļiem. Abos gadījumos tas izpaudās kā nodoms identificēties ar jābūtības kategorijās definētu priekšstatu par politiķi, pretstatot to reālajai pieredzei savu sabiedrību sabiedriski politiskajā dzīvē. Havela gadījumā par to liecināja arī nodoms pozicionēt savus uzskatus ārpus ideoloģiskā spektra dalījuma rāmjiem.

Gan Rainis, gan Havelis abās politiski nozīmīgās darbības fāzēs pauda nosodījumu, viņuprāt, necienīgā veidā īstenotai politiskajai praksei. Nepiesaistītā intelektuāļa fāzē abi tika atzīmējuši, ka iesaistīšanās valsts pārvaldē daļēji būtu uzlūkojama kā intelektuāļa ētikas pārkāpums. Vienlaikus, skatot viņu abu spriedumus plašākā kontekstā, redzams, ka runa ir par noteiktā veidā praktizētām ar sabiedrības pārvaldi saistītām darbībām, un atbildība par to ir jāuzņemas noteiktiem indivīdiem, kuri to praktizē. No šāda viedokļa raugoties, Raiņa un Havela lēmums iesaistīties valsts pārvaldes struktūrās nav uzskatāms par konsekvences pārkāpumu. To apstiprina arī abu nodoms popularizēt ētiskas rīcības metodes kā principu valsts pārvaldes struktūrās un sabiedrībā. Tāpat jāatzīst arī tas, ka šajā aspektā atklājas intelektuāļa ideālista daba un tās kolīzija ar realitāti – abi intelektuāļi paļāvās uz to, ka pašu iesaiste valsts pārvaldē zināmā

mērā sekmētu klimata pārmaiņas šajā vidē un plašākā mērogā – sabiedrībā. Otrkārt, šajā kontekstā arī parādās pretruna starp intelektuāļa kā individuālista identitāti, no vienas puses, un nepieciešamību rast kompromisus ar būtiski atšķirīgi domājošajiem un alternatīvus spēles noteikumus atbalstošiem kolēģiem, no otras puses. Šis aspekts kļuva par būtisku šķērslī abiem intelektuāļiem drīz pēc politiķu karjeras uzsākšanas. Rainis uz šo situāciju reaģēja asāk nekā Havels. Arī Havels valsts pārvaldē iebilda kolēģu politiķu definētajai un piekoptajai pragmatiskajai paradigmai, daļēji arī tādēļ viņš iekšpolitikā tika marginalizēts. Taču šo situāciju viņš augstā līmenī spēja kompensēt, pielietojot simboliskās varas resursus un tādējādi būtībā monopolizējot politiķa kā vērtību aizstāvja nišu, tostarp arī starptautiskā mērogā.

Vaclavam Havelam kā ilggadīgam Valsts prezidentam bija iespēja ne tikai vērtēt politisko procesu, bet līdz zināmai pakāpei arī virzīt to sev pieņemamā gultnē. Vienlaikus viņš apzinājās, ka spēles noteikumi, par ko vienojušies vairums viņa kolēģu jaunajā darbības jomā, attiecas arī uz viņu pašu, un tiem ir jāpielāgojas. Šī nepieciešamība un darbības procesa gaitā iemantotā atziņa, ka valsts pārvaldes jomai piemīt savs īpatnējs raksturs un darbību modeļi, veicināja pastāvīgu refleksiju par savu intelektuāļa statusu, iespēju to savietot ar Valsts prezidenta amatu un priekšnoteikumiem, kādiem jāizpildās, lai tas varētu notikt. Nepiesaistītā intelektuāļa fāzē viņš skaidroja, ka intelektuālim uzņemties politiķa lomu ir problemātiski. Valsts pārvalde nav intelektuālim piemērota darbības vide gan sava degradējošā rakstura dēļ, gan tādēļ, ka ir viņa kritikas objekts. Valsts pārvaldes fāzē viņš, balstoties pats savā pieredzē, šo atziņu vēlreiz apstiprināja. Savu nostāju gan Havels mīkstināja, prezentējot savu izvēli par labu darbam valsts pārvaldē kā lomu pēctecības paraugu. Proti, Havels mēģināja norādīt, ka centieni, kas viņu bija vadījuši periodā līdz 1989. gadam, vēl aizvien nav sasnieguši savus mērķus. Uz savu darbību kopš XX gs. 70. gadiem viņš piedāvāja raudzīties kā uz vienotu konsekventu projektu. Proti, viņš norādīja, ka sabiedriskā klimata veidošana, par kādu viņš kādreiz tika sapņojis kā disidents-intelektuālis, jaunajos apstākļos ir viņa paša atbildības lauks kā pilnvarotam politiķim, un viņš no tās nevairās. Havels uzskatīja, ka primāri ir koncentrēties uz veicamajiem uzdevumiem, savukārt loma, kādas ietvaros tas tiek darīts, ir sekundāra. Īpaši intensīvu refleksiju par lomu savienojamību Havels izvērta pirmajos prezidentūras gados, gan attiecībā uz savu konkrēto situāciju, gan plašākā konceptuālā līmenī. Viņš īpaši centās sekot līdz tam, lai viņa paša kā politiķa darbības nenonāktu pretrunā ar principiem, ko viņš bija definējis kā saistošus nepiesaistītā intelektuāļa fāzē. Viens no redzamākajiem apliecinājumiem tam bija debates ap lustrācijas likuma pieņemšanu. Šajā procesā Havels īstenoja kompromisa risinājumu, kas, saskaņā ar viņa paša priekšstatiem, ļāva viņam saglabāt atbildīga politiķa stāju, vienlaikus neatkāpjoties no savas individuālās pārliecības.

Rezumējot – politiķa pozīcija Havela-intelektuāļa/sociālā kritiķa programmai savā veidā sniedza jaunu impulsu, vienlaikus viņa pieredze apliecināja, ka intelektuāļa darba programmas realizācijas iespējas valsts pārvaldē ierobežo tās institucionālie rāmji un vides raksturs. Šajā aspektā būtiska ir prasme pielietot uzkrātos simboliskās varas resursus, un var apgalvot, ka Havels, ņemot vērā ierobežojumus, tos pielietoja prasmīgi.

Kopumā Rainim pāreja no nepiesaistītā intelektuāļa uz politiķa lomu bija saistīta ar smagākām personīgām kolīzijām nekā Havelam. Tam par iemeslu lielā mērā bija nespēja samierināties ar ārpus šīs darbības vides loloto ideālu neatbilstību vērotajai praksei, nonākot tajā. Havels, kurš jau nepiesaistītā intelektuāļa fāzē lietu stāvokļa uzlabojumus tiecās rast neliela mēroga pārveidojumos, salīdzinoši vieglāk spēja pielāgoties gan valsts pārvaldē vērotajiem defektiem, gan pārvaldāmo sabiedrības locekļu nepilnībām.

NOBEIGUMS

Pieņemums par intelektuāli un viņa uzdevumiem sabiedrībā ir cieši saistīts ar publiskās sfēras veidošanos un centieniem radīt telpu, kas būtu brīva gan no privātajā jomā aktuālām interesēm, gan valsts dominēšanas, līdz ar to pieņemums par intelektuāli pašos pamatos ir politiska rakstura. Šajā kontekstā būtisks ir atzinums, ka priekšstats par *politiku*, *politisko* un *varu* nav reducējams vienīgi uz sabiedrības institucionālo pārvaldi un lēmumu pieņemšanu tajā. Politika, līdzās aktivitātēm, kas tieši saistītas ar valsts pārvaldes jomu, tiek izprasta kā plašāks sociālo attiecību kopums sabiedrības locekļu starpā. Politika ir joma, kas saistīta ar publisko sfēru. Tā ir process, kurā sabiedrības locekļi veido, aizstāv un maina noteikumus un vērtības, ko atzīst par saistošām sabiedriskajā dzīvē. Šis process ir saistīts ar cilvēku savstarpējām attiecībām sabiedrībā, līdz ar to tas paredz gan sadarbības, gan konflikta iespējamību, kā arī tā risināšanu. Potenciāls konflikts var raisīties starp daudzveidīgajiem sabiedrībā sastopamajiem indivīdu un grupu viedokļiem, viņu preferencēm, vajadzībām, aizstāvētajām vērtībām un interesēm. Politika ir process, kurā rezultāta sasniegšanu sekmē kolektīva darbība, kas balstīta individuālos centienos un vēlmē kolektīvi līdzdarboties. Reizē tā ir arī mijiedarbība starp valsti un sabiedrību.

Nepiesaistītais intelektuālis promocijas darba ietvaros galvenokārt uzlūkots kā kontekstam piesaistīts aģents, kurš pēc sava darbības modeļa dažādos aspektos var tikt klasificēts kā piederīgs no konteksta neatkarīgai tradīcijai. Intelektuāļi ir indivīdi, kuri ārpus valsts pārvaldes struktūrām, lielākoties lietojot rakstīto vai runāto vārdu dažādos žanros, spēj veidot kompetentu un argumentētu viedokli par sabiedriski politiskajiem jautājumiem un procesiem. Viņi pūlas panākt tā publisku redzamību un pretendē tikt uzklauti sabiedrībā un valsts pārvaldē. Viedokļa formulēšanā var tikt pielietoti retoriski elementi, ironija, maskētas norādes u.c. Intelektuālis visbiežāk ir iemantojis plašu atpazīstamību, kas ļauj paustajam viedoklim iegūt zināmu sabiedrisku rezonansi, taču ne vienmēr. Tieši oriģinālā un sākotnēji neakceptētā skatījuma dēļ viņš var būt piederīgs arī sabiedrības marginālajām grupām vai tikt marginalizēts, galējos gadījumos arī riskējot ar dzīvību (pamatā represīvos režīmos). Pat ja pastāvošās valsts varas centieni intelektuāli marginalizēt ir sekmīgi, tas nekavē saiknes stiprināšanos intelektuāļa un publikas starpā. Līdz ar to arī pieņemumi par alianšu neiespējamību plašas publikas un relatīvi šauras intelektuālās elites starpā ir viegli atspēkojami.

Indivīda izglītības joma un līmenis, kā arī profesionālās darbības lauks, kura ietvaros viņš nodrošina sevi materiāli, nav uzskatāmi par kritērijiem intelektuāļu identificēšanā uz pārējo sabiedrības locekļu fona. Principiāla nozīme intelektuāļa portretējumā ir tam, kā konkrētajā darbības jomā iegūtās zināšanas vai attīstītās spējas tiek izmantotas plašākā mērogā, publiski iesaistoties sabiedriski politisku jautājumu aplūkojumā ārpus indivīda tiešajiem profesionālajiem

pienākumiem. Tādējādi *intelektuāļa* jēdziens jau sevī ietver priekšstatu par proaktīvi ievirzītu sabiedriski politisku lomu. Vienlaikus jāņem vērā, ka noteiktās darbības jomās tiek radīta labvēlīgāka vide intelektuāļa funkcijām būtisku aspektu attīstībai. Intelektuāļa statusam visbiežāk atbilst literāti, humanitārie zinātnieki, pedagogi, žurnālisti. Šīs nodarbes nodrošina relatīvi augstu spriedumu brīvības pakāpi, tajās iesaistītie ir mazāk pakļauti institucionālam regulējumam un viņu primārā nodarbošanās jau ir saistīta ar sociālo procesu analīzi dažādos līmeņos. Zināma attālinātība no nepieciešamības pievērsties pragmatiska rakstura jautājumu risināšanai savukārt šo jomu pārstāvjiem ļauj izdarīt spriedumus, kas pārsniedz tūlītējās vajadzības, intereses un doto kontekstu.

Jēdziens *intelektuālis* raksturo īpašu statusu, kuru indivīdi iegūst, uzņemoties noteiktu funkciju izpildi sabiedrībā. To darīt viņus mudina īpašs ētoss. Šīs funkcijas ir sekojošas. Pirmā – sociālās starpniecības funkcija un racionālas komunikācijas uzturēšana publiskajā sfērā (ieguldījums publiskās sfēras darba kārtības jautājumu formulēšanā un diskutēšanā; fragmentēto diskursu apvienošana un sociālo procesu izgaismošana). Otrā – atbalsta funkcija (tās mērķis – sekmēt publikas politiskā atbildīguma līmeņa pieaugumu). Trešā – sociālās kritikas funkcija (kritisks *status quo* izvērtējums un, iespējams – alternatīvu piedāvājums). Ceturtā – politiskās attīstības virzienu monitoringa funkcija. Tā tiek realizēta divos virzienos:

- konstatējot satraucošas attīstības tendences sabiedriskās apziņas līmenī, kas var būt par pamatu plašāka mēroga izmaiņām sabiedriskā un politiskā līmenī;
- institucionalizētās valsts varas leģitimitātes izvērtējums un darbību monitorings.

Intelektuāļi ir sabiedriski politiskā procesa aģenti, kuru pārziņā ir simboliskās varas resursi, un līdz ar to viņu politiski nozīmīgajām aktivitātēm vispiemērotāk ir tikt realizētām nevis darbojoties valsts pārvaldē, bet gan ārpus tās struktūrām. Pastiprināta nepieciešamība pēc intelektuāļu aktivitātes pieauguma ir vērojama, sabiedrībai cenšoties pārlūkot un mainīt būtiskākos sabiedrības pamatiekārtojuma principus. Reizē tā ir demokrātiskā procesa būtiska sastāvdaļa. Promocijas darbā uzsvērts intelektuāļu kā sabiedrību mobilizējošu aģentu potenciāls, kas arī pastiprina viņu lomas aktualitāti represīvos režīmos. Vienlaikus tajos viņu darbības ir būtiski apgrūtinātas. Šādi režīmi mērķtiecīgi apgrūtina un kavē visu intelektuāļa statusam piesaistīto funkciju izpildi. Tas nozīmē, ka īpaši būtiska ir intelektuāļu distancētība no valsts pārvaldes struktūrām, lai mazinātu angažētības riskus.

Represīva režīma pastāvēšanas laikā intelektuāļa funkciju izpildi var sekmēt arī fiziska distancētība no sabiedrības, par kuru tiek reflektēts. Tas, pirmkārt, intelektuālim rada zināmas drošības garantijas un atbrīvo no nepieciešamības izdabāt valsts varas struktūrām, lai šādas garantijas iegūtu. Otrkārt, intelektuāļa demonstrētajam skatījumam tādējādi ir iezīmīga neitralitātes un plašākas perspektīvas privilēģija. Runa ir, piemēram, par atrašanos trimdā vai

apcietinājuma periodiem. Negatīvais blakusefekts šādā situācijā savukārt ir ierobežotā piekļuve informācijai un dažādu nianšu nepārzināšana. Šādos apstākļos intelektuāļa spriedumi par situāciju var izrādīties pārlietu attālināti no realitātes.

Jēdzienam *intelektuālis* kā akadēmiskajā diskursā, tā publicistikas žanrā un ikdienas leksikā raksturīgs ievērojami plašāks ģeogrāfiskais pārklājums nekā radniecīgajam jēdzienam *inteliģence*. Jēdziens *intelektuālis* tiek pielietots ne vien Rietumu pasaulē un postsociālistiskajā telpā, bet arī tādās Austrumu valstīs kā Japāna, Ķīna, Malaizija, kā arī postkoloniālajā pasaulē. Raugoties no dažādiem aspektiem (vēsturiskā, socioloģiskā, psiholoģiskā) jēdziens *intelektuālis* atzīstams par piemērotāku abu izvēlēto personību, proti, Raiņa un Vaclava Havela, zinātniskam aplūkojumam.

Mēreni opozicionāra stāja attiecībā pret *status quo* ir intelektuāli definējoša iezīme, kas savukārt paredz to, ka darbību valsts pārvaldē ir problemātiski savietot ar intelektuāļa lomu. Turklāt, katrā no jomām nepieciešami atšķirīgi darbības resursi. Kompromisa raksturs, kas iezīmīgs darbam valsts pārvaldē parlamentārā pārstāvnieciskā demokrātijā, būtiski konfliktē ar intelektuālim raksturīgo ievirzi par noteiktām vērtībām iestāties, nepieļaujot kompromisus. Intelektuālim raksturīgas prasības pēc iespējami pilnīga indivīda kā sabiedrības locekļa. Šādu prasību ir neiespējami savietot ar reālo pieredzi, un tādējādi veidojas kolīzija.

Raiņa uzskati un nodomi, kas pausti saistībā ar indivīda lomu sabiedrībā, pasvīturo dažādās identitātes, kas indivīdā krustojas. Uzsvāri uz kultūras kopienas solidaritāti ļauj konstatēt simpātijas republikānisma un komunitārisma impulsiem. Rainis augstu vērtējis kultūras kopienai raksturīgo unikālo identitāti, kas to atšķir no citām grupām, vienlaikus norādot, ka tās kultivēšana neparedz vairīšanās no mijiedarbības ar citām. Iestāšanās par nepieciešamību saglabāt telpu indivīdu iniciatīvas izpausmēm, kā arī dinamiskas publiskās telpas ideāls ir republikānisma idejas iedvesmots. Rainis loloja priekšstatu par tādu ideālo sabiedrību, kas balstīta indivīdu individualizācijā, atbalsta viņu emancipāciju un iespēju brīvi veidot savus uzskatus, atsakoties no paternālisma. Vienlaikus indivīda brīvība un pašpietiekamība nav šķērslis viņa iesaistei kopienā un to pat veicina; indivīdam ir saistošs pienākums iesaistīties savas kopienas lietu kārtošanā un sniegt ieguldījumu tās attīstībā. Rainis pasvītvoja indivīda spēju uz pašpilnveidi un norādīja uz tās nepieciešamību, turklāt indivīds nav pakļaujams sociālo attiecību determinācijai. Pateicoties savai gribai un iniciatīvai, indivīds var gan pilnveidot sevi, gan tādējādi vienlaikus arī sniegt pienesumu sabiedrības pārveidē. Dažāda veida mākslinieciskajiem centieniem sabiedrībā ir jāiekļaujas plašākā sabiedrības kopdzīves kopainā, saskaņojoties ar to, esot tās spogulim, atbalsij un noteiktu sabiedriski politisku parādību priekšvēstnesim vienlaikus.

Raiņa atbalstītais sociāli politiskais fons ir indivīdu veidots un galvenokārt no viņu brīvās izvēles un sekām, ko šī izvēle rada, tas arī ir atkarīgs. Vienlaikus, autonomam, zinošam un

spriestspējīgam indivīdam ir nepieciešams izvēles brīvību garantējošs sociālais klimats un iekārtojums. Kā vienīgā piemērotā sabiedrības iekārtas forma tādējādi tiek piedāvāta Rietumu demokrātija. Tā prasa no indivīdiem visas augstāk minētās spējas un prasmes. Šeit ir runa par demokrātijas izpratni, kas neaprobežojas ar tādiem izpausmes veidiem kā regulāra dalība vēlēšanās, bet gan paredz aktīvu iedzīvotāju iesaisti ikviena lēmuma pieņemšanā. Tā ir demokrātijas izpratne, kas pārsniedz formālo procedūru nepieciešamības rāmjus. Tieša iedzīvotāju iesaiste sabiedriski saistošu noteikumu pieņemšanā Rietumu pasaulē aizvien ir norma, un kā tipisks piemērs šajā kontekstā minama Šveice, kur Rainis aizvadījis trimdas gadus. Šveices politisko sistēmu, kā arī demokrātijas īstenošanu un dažādības vadību šajā valstī daudzējādā ziņā Rainis uzlūkojis kā etalonu. Vienlaikus šādi pārspridumi lielā mērā saistīti ar Raiņa mēģinājumiem definēt priekšnoteikumus nacionālā jautājuma risinājumam. Raiņa uzskatos, spriedumos, problematizētajos jautājumos šajā kontekstā demonstrētajos nodomos gan pirms, gan pēc iesaistīšanās valsts pārvaldē vērojama konsekvence. Līdz Latvijas kā neatkarīgas valsts izveidei indivīds, indivīdu kolektīvas darbības un dažādi mākslas veidi kā to sekmējošs stimuls tiek akcentēti ar nodomu mobilizēt spēkus nācijas pašapziņas vairošanai un valsts izveidei. Raiņa nodoms bija rast piemērotākos aģentus nacionālās emancipācijas cīņai un etniskās nācijas ilgtspējas nodrošināšanai. Vēlāk savukārt uzsvāra pārvirzās uz jautājumiem par to, kā garantēt sasniegtā ilglaicīgumu un stabilitāti.

Līdzīgi arī Havelis atzinīgi vērtēja tiešās demokrātijas elementus. Tie, kā uzskatīja abas pētījumā aplūkotās personības, ir indivīda iniciatīvas izpausmes līdzeklis un nodrošina indivīdiem iespēju dzīvot saskaņā ar normām un noteikumiem, kurus viņi paši ir veidojuši un par ko vienojušies. Vienlaikus neatkarīgās demokrātiskās valstis, kurās Rainis un Havelis kļuva par politiķiem, bija izvēlējušās pārstāvniecisko demokrātijas ceļu. Kā viens, tā otrs pārstāvnieciskās demokrātijas piedāvātos mehānismus mēdza uzlūkot kā nepietiekamus. Kādreizējie nepiesaistītie intelektuāļi ir tendēti simpatizēt tādiem risinājumiem, kas esošajos apstākļos sabiedrības kopīgi akceptētos liek uzlūkot kā pārlieku mērenus un lēni evolucionējošus. Tas savukārt ir pamatā intelektuāļu neapmierinātībai ar lietu stāvokli un rada iespaidu, ka viņi ir pārlieku attālināti no sabiedrības kopēji uzņemtā kursa un tai aktuālajām rūpēm.

Rainis daudz uzmanības veltījis vēlamajam sabiedrības priekšstāvju ētikas kodeksam, tomēr lielākais uzsvārs ticis likts uz indivīda personīgo iniciatīvu, kas ir sekmīgas sociālo procesu attīstības pamatā. Par saviem spēkiem pārliecināts indivīds ir galvenais sociālo procesu un vēstures virzītājs. Intelektuāļu un politiķu spēkos savukārt ir vairot indivīdu pārliecību par savu lomu sociāli politiskajās norisēs.

Rainis reflektēja par sabiedriski pozitīvi un negatīvi ievirzītu kosmopolītismu. No vienas puses, ar šo jēdzienu viņš apzīmēja nostāju, kas pelna nosodījumu, un pārliecību, kas nivelē

dažādu etnisko grupu starpā pastāvošās atšķirības. No otras puses, atbalstāms ir dalītu lojalitāti veicinošs kosmopolītisms (runa ir ne tikai par nacionālā līmeņa kopienu un pārnacionāliem veidojumiem, bet arī par universāliem principiem). Sabiedrības izejas punkts ir indivīdi, kuri veido etniskās nācijas. Uz to pamata savukārt tālāk var veidoties arī politiskās nācijas un pārvalstiski veidojumi. Dažādības akceptēšana un vadība, kā arī savstarpēja lojalitāte ir šeit principiāli būtiski apsvērumi.

Raiņa spriedumos gan pirms, gan pēc iesaistīšanās valsts pārvaldē konstatējama teleoloģiska perspektīva. Indivīds ir valsti veidojošas nācijas loceklis. Arī valstu izveide nav noslēdzošais sabiedriskās integrācijas posms. Lai iegūtu pilnīgāku izpratni par veselumu, ir jāiepazīst tā sīkākā daļa, savukārt atsevišķais izprotams vienīgi aplūkojot to plašākā kontekstā. Zināmā mērā šie var tikt uzlūkoti kā dažādi sabiedrības attīstības līmeņi, un nākamā līmeņa sasniegšana neparedz iepriekšējā noliegšanu, bet gan pilnveidi. Tā ir dialektiska pēctecība kultūras procesā, kuras formulēšanā Rainis daļēji sekojis Hēgelim (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*). Šādas pieejas mērķis ir sargāt un pavairot vērtības, kas attīstītas visos iepriekšējos līmeņos.

Rainis neizvirza Platona piedāvāto filozofa-valdnieka modeli par ideālu, un tāpat viņam nav pieņemams politiskā reālisma skatījums uz politiķi kā tautas priekšstāvi, kuram ievēlēšana demokrātiska procesa ceļā savā tālākajā darbībā ļauj distancēties no savas publikas. Vienlīdz nepieņemama Rainim ir konsekvenciālistu pieeja un situacionālās ētikas principu pielietošana praktiskajā politikā. Viņš uzlūko to kā darbības jomu, kas pieprasa vadīties pēc universāliem darbības likumiem un morāles principiem.

Kā Rainis, tā Havelis abās politiski nozīmīgās darbības fāzēs (proti, *nepiesaistītā intelektuāļa* fāzē un *valsts pārvaldes* fāzē) pretendēja uz sabiedrības līderu autoritāti, kas pamatā saistāma ar simboliskās varas realizāciju. Šādam risinājumam gan pastāv sabiedriska pieprasījums, gan arī tas ir daļēji pamatojams no nepārtrauktības viedokļa sabiedriskajos procesos. Proti, intelektuāļi pārstāv tos centienus un bažas, kuru vārdā tika iniciēta iepriekšējā režīma nomaiņa, līdz ar to viņi var mobilizēt sabiedrību arī tālākai tās attīstībai virzienā, par ko ir panākts sabiedriska konsenss. Intelektuālis, kurš represīvā režīmā ieņēmis neformāla sabiedrības līdera lomu, nebūtu jāatbīda no pozīcijām valsts pārvaldes struktūrās, bet gan jānovērtē potenciāls, ko dažādu problēmu noregulējumam var sniegt viņa iepriekšējā darbības fāzē uzkrātie simboliskās varas resursi. Nebrīvā sabiedrībā intelektuāļa funkcijas pildījusi persona parlamentārā demokrātijā visvairāk ir piemērota tādām pozīcijām valsts pārvaldē, kas saistītas ar reprezentatīvu funkciju izpildi, un ir iespējami attālinātas no nepieciešamības risināt pragmatiska rakstura uzdevumus.

Iespēja uzkrātos simboliskās varas resursus integrēt valsts pārvaldes struktūru ietvarā ir saistīta ar dažādiem faktoriem – indivīda personīgajām iezīmēm, politisko spēku samēru, domubiedru esamību vai neesamību un politisko spēku atbalstu, konkrēto ieņemamo pozīciju valsts pārvaldē. Salīdzinājumā ar Havelu, Raiņa situāciju nenoliedzami sarežģīja viņas izejas pozīcijas. Proti, Havels īsi pirms iesaistes valsts pārvaldē aktīvi darbojās kustībā, kas praktiski vienīgā bija režīma nomaiņas procesu priekšgalā. No tās nāca arī liela daļa valsts pārvaldes augstākā ranga darbinieku pirmās paaudzes. Politiskie spēki Latvijā veidoja ievērojami sadrumstalotāku ainu, jaunās valsts un institūciju veidošana bija sociāli apstrīdēts process, turklāt Rainis, daudzus gadus aizvadīdams trimdā, no praktiskajiem procesiem bija attālināts. Līdz ar to konkrētu personāliju izredzes iesaistīties valsts pārvaldē daudz lielākā mērā bija pakārtotas iespējām panākt kompromisus politisko spēku starpā.

Disidenti, saskaņā ar Havela uzskatiem, ir ierindas sabiedrības locekļi, kuri ātrāk un bezbailīgāk nekā citi ir uzdrošinājušies vērst uzmanību uz tām pašām rūpēm, ko, pagaidām atsakoties paust atklāti, kā problēmu uzlūko arī liela daļa pārējās sabiedrības. Šāda interpretācija nav mēģinājums novelt atbildības nastu par sabiedriski nozīmīgiem jautājumiem no saviem pleciem, bet gan centieni pasvītrot ikviena indivīda atbildību un nenoniecīnāt viņa iespējamus panākumus sabiedriski pozitīvi ievirzītu iznākumu pietuvināšanā. Havels vairākās epizodēs paudis neapmierinātību ar to, ka disidenti tiek uzlūkoti kā no sabiedrības kopuma attālināta sabiedrības daļa. Priekšstats par disidentismu viņam vistiešākajā veidā nozīmē sekot uzstādījumam „dzīvot patiesībā”. Viņš atsakās to saistīt ar īpaši izredzētā misiju, kam citi sabiedrības locekļi var tikt atzīti par nepietiekami kvalificētiem. „Disidenti atšķiras no sabiedrības vairākuma tikai vienā aspektā: viņi runā atklāti, nebaidoties par sekām,” taču viņu deklarētie uzskati maz atšķiras no vairākuma līdzpilsoņu pārliecības”.⁹⁵⁸ Disidenti ir indivīdi sabiedrībā, kuri iedrīkstas dzīvot patiesībā, kamēr vairums sabiedrības turpina piekopt dubultu dzīvi. Skaidrojot Havela disidentisma iedabas izpratni, īpašu uzmanību pelna viņa eseja „Nevarīgo vara”.

Nenoliedzami, veiksmīga demokrātijas procesa nodrošināšanai ir nepieciešama līdzvērtīga valsts institūciju un pilsoniskās sabiedrības attīstība.⁹⁵⁹ Havels par savu uzdevumu, darbojoties valsts pārvaldē, izvirzīja vērst uzmanību uz to, lai pilsoniskās sabiedrības potenciāls netiktu novērtēts par zemu. Vaclavs Havels centās saglabāt nepolitiskās politikas pozīcijas un uzturēt tās dzīvotspēju Čehoslovākijā, īsu periodu Čehijas un Slovākijas Federatīvajā Republikā un

⁹⁵⁸ Havel V. Anatomy of retinence. In: Vladislav J. (ed.). *Vaclav Havel: Living in Truth. Twenty-Two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Vaclav Havel*. London; Boston: Faber and Faber, 1989, pp. 164–195, p. 165.

⁹⁵⁹ Ekiert G. Democratization processes in East Central Europe: a theoretical reconsideration. *British Journal of Political Science*, Vol. 21, No. 3, pp. 285–313, p. 288.

visbeidzot – Čehijas Republikā arī demokrātiskā režīma sākumposmā pēc iesaistīšanās valsts pārvaldē. Daļēji tas skaidrojams ar viņa personīgo ieceri un ideālismu, kā arī plašāka kādreizējo disidentu loka pārliecību, ka no partiju politikas būtu jāvairās, un vēlamākā scenārija attīstības gadījumā tā jāaizvieto ar pilsonisku kopienu, kuras vadmotīvs ir personīgās atbildības princips.

Havels, būdams Valsts prezidents, akcentēja tematus, kas bija pārmantoti no iepriekšējās politiski nozīmīgās darbības fāzes, proti, individuālā un globālā atbildība, dinamiska pilsoniskā sabiedrība, industriālās sabiedrības negatīvie blakusefekti u.c. Viņš uzstāja, ka politikai ir jāpiemīt „garīgajai dimensijai”.⁹⁶⁰ Šis pieņēmums ir cieši saistīts ar ideju par kultūras lomu sabiedriski politiskajā procesā, kas skatāma visplašākajā – sociuma – izpratnē. Viņu nodarbināja starppersonisko attiecību kultūra publiskajā telpā, politiskās kultūras līmenis sabiedrībā, kā arī varas un sabiedrības attiecību kultūra. Kultūra šaurā izpratnē (jo īpaši tādas mākslinieciskās izpausmes formas kā teātris un dramaturģija) savukārt sniedz būtisku pienesumu kultūras attīstībā arī paplašinātā izpratnē.

Pievēršoties pētījuma ierobežojumiem, var minēt vairākus aspektus un vienlaikus iezīmēt arī tālākos pētījumu virzienus. Pirmkārt, darbā aplūkotas personības, kuras bija tipiski gadījumi. Proti, nepiesaistītā intelektuāļa fāzē Rainis un Havels, pateicoties saviem simboliskās varas resursiem, baudīja īpašu statusu un atpazīstamību sabiedrībā, un tādēļ jebkuri mēģinājumi vispārināt kādu no darba gaitā iegūtajiem secinājumiem attiecināmi vienīgi uz šāda mēroga personībām. Jāņem vērā, ka identiska karjeras trajektorija bija arī virknei viņu laikabiedru, kuri no ierindas intelektuāļiem kļuva par ierindas politiķiem. Ir pamats izteikt pieņēmumu, ka šādu gadījumu analīze ļautu nonākt pie atšķirīgiem secinājumiem.

Otrkārt, pētījumā uzmanība tika koncentrēta uz demokrātiskā režīma sākumposmu, kas sekoja sociālpolitiskajai transformācijai un režīma nomaiņai. Ir pamats virzīt tēzi tālākiem pētījumiem – jo tālāks periods kopš demokrātiskā režīma iedibināšanas laika tiek pētīts, jo grūtāk savietojamas kļūst intelektuāļa funkcijas ar iesaisti valsts pārvaldē. Jau šajā pētījumā tika konstatēts, ka jautājumu, kurus intelektuāļi aktualizēja darbojoties valsts pārvaldes struktūrās, savietošana ar sabiedrības pieprasījumu ir apgrūtināta.

Treškārt, promocijas darba apjoma ierobežojumu dēļ pētījumā izdarīta izvēle aplūkot divus gadījumus, sniedzot padziļinātu to analīzi. To būtu vēlams izvērst, paplašinot analizējamo gadījumu skaitu.

Ceturtkārt, promocijas darbā uzskatāmi iezīmējās atšķirīgie dažādas darbības vides pārstāvošo aģentu skatījumi uz to, kas ir principiālais pamats, uz kā balstāms sociālais formējums, tostarp, valsts. Konstatējami divi atšķirīgi uzskatu virzieni. Proti, aicinājumiem

⁹⁶⁰ Skat. Havel V. Adress at Wroclaw University, December 21, 1992, Wroclaw. Poland. In: Havel V. *The Art of the Impossible: Politics as Morality in Practice*. Transl. by P. Wilson. New York; NY: Knopf, 1997, p. 111.

uzturēt vērtību dimensiju tiek pretstatīts viedoklis, ka pirmām kārtām jācenšas rast risinājumus problēmām, ar ko sabiedrība un valsts sastopas sociālajā un ekonomiskajā plāksnē. Ņemot to vērā, potenciāli iespējams izvērst teorētiska un empīriskā rakstura diskusiju par divu atšķirīgu *habitus* sastapšanos noteiktā situācijā un vidē. Šis Pjēra Burdjē lietotais jēdziens apzīmē socializācijas procesā apgūtas normas vai tendences, kas nosaka uzvedību un domāšanas veidu.⁹⁶¹

Piektkārt, aktuālie ģeopolitiskie izaicinājumi Baltijas valstīm un plašākam Centrālās un Austrumeiropas valstu reģionam īpaši pastiprina nepieciešamību aktualizēt intelektuāļu funkcijas. Informatīvais karš ir parādība, kas prasa atbilstošus un kompleksus risinājumus. Dažādos līmeņos, formātos un auditorijās tie tiek aizvien aktīvāk diskutēti. Mūsdienu intelektuāļiem šīs parādības ierobežošanā varētu būt sava nozīmīga loma. Vienlaikus šajā kontekstā īpaši aktualizējas arī nepieciešamība pēc akadēmiskiem pētījumiem par intelektuāļu lomu, darbības iespējām un ierobežojumiem moderno tehnoloģiju laikmetā.

⁹⁶¹ Skat. Bourdieu P. *The Logic of Practice*. Stanford; CA: Stanford University Press, 1992.

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

Avoti:

Nepublicētie avoti:

Rakstniecības un mūzikas muzeja kolekcija „Rainis” (rokraksti, korespondence)
Inventāra numuri

1. 24148.
2. 18166.
3. 18459.
4. 20250.
5. 23090.
6. 23107.
7. 23108.
8. 24149.
9. 26132.
10. 26355.
11. 26366.
12. 29026.
13. 29826.
14. 59034.
15. 59035.
16. 77834.
17. 120861.
18. 123781.
19. 124293.
20. 138019.
21. 244383.

Stenfordas Universitātes Hūvera institūta arhīva Austrumeiropas kolekciju materiāli

22. Collection „Felikss Cielens”, Box. No 2.7, Folder „Speeches and writings”. Cielēns F. The Latvian Drama.
23. Collection „Felikss Cielens”, Box No. 2.7, Folder „Speeches and Writings”. „Starptautiskais rakstnieku kongress”.
24. Collection „Rena K. Margulis”, Box. No 3, Folder No. 92078–12.40. Benda V. Can Charter 77 Influence Political Changes in Czechoslovakia?
25. Collection „Rena K. Margulis”, Box No. 3, Folder No. 92078-12.40. Between Ideals and Utopias. A Conversation with Vaclav Havel.

26. Collection „Rena K. Margulis”, Box No. 3, Folder No. 92078–12.40. Democracy for All: Manifesto of the Movement for Civil Liberties. Transl. by A. G. Brain.
27. Collection „Rena K. Margulis”, Box No. 3, Folder No. 92078–12.40. Samizdat periodicals in Czechoslovakia.
28. Collection „Rena K. Margulis”, Box No. 3, Folder No. 92078–12.40. Pehe J. The widening sources of dissent in Czechoslovakia.
29. „Russian Subject Collection”, Box No. 17, Folder No. 17–19. The Brezhnev Doctrine and the Challenge of Soviet Imperialism.
30. Collection „The Democratic revolution in Czechoslovakia”. Box.No. 1, Transl. by T. Hammond.
31. Collection „The Democratic revolution in Czechoslovakia”. Box No. 1. Prague, December 1, 1988, Samizdat article by Vaclav Havel, on the crystallization of regime-dissident relations and the „Democracy for all” manifesto. Cards on the table. Transl. by A. G. Brain.
32. Collection „The Democratic revolution in Czechoslovakia”, Box No. 1. Prague, May 5, 1989, Information from the CC CPCz Sekretariat to Party and state functionaries and lower-level Party organizations on activities of the „internal and external enemy” (excerpts). Transl. By T. Hammond.
33. Collection „The Democratic revolution in Czechoslovakia”. Box No. 1. Prague, October 7, 1989, Article by Vaclav Havel on the new phase in independent activity „The Witching Hour: between the Outcast and the Politician”. Transl. By A. G. Brain.
34. Collection „The Democratic revolution in Czechoslovakia”. Box No. 1. Prague, November 26, 1989, What We Want: Programme Aims of the Civic Forum. Transl. by T. Hammond.
35. Collection „The Democratic revolution in Czechoslovakia”, Box No. 1. Prague, December 15, 1989, Record from a meeting between Vaclav Havel and his closest colleagues of the Civic Forum Coordinating Centre. Transl. by T. Hammond.
36. Collection „The Democratic revolution in Czechoslovakia”, Box No. 1. Prague, December 16, 1989, Speech by Vaclav Havel on Czechoslovak Television. Transl. by T. Hammond.
37. Collection „The Democratic revolution in Czechoslovakia”, Box No. 1. Prague, December 20, 1989, Telegram from the U.S. Embassy in Prague to the U.S. Department of State.
38. Collection „The Democratic revolution in Czechoslovakia”, Box No. 1. Prague, December 29, 1989, Telegram from the U.S. Embassy in Prague to the U.S. Department of State on the Consequences of Vaclav Havel’s election to the Czechoslovak Presidency. Source: National Security Archive, Soviet Flashpoints set.

Citi nepublicētie avoti

39. Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu krātuve. Fonds: Fricis Menders. Inv. Nr. Rk2217. Nepublicēts materiāls. Menders F. *Domas, darbi un dzīve. 8. daļa.*
40. LVVA. Fonds Nr. 4020, Apraksts Nr. 1, Lieta Nr. 5. Lorencs K. Mani gaišie gadi brīvās Latvijas demokrātijā.
41. LVVA. Fonds Nr. 3949, Apraksts Nr. 1, Lieta Nr. 15. Menders F. Atmiņas par attiecībām starp Raini un buržuāziskās Latvijas sociāldemokrātiem.

Publicētie avoti:

Publikācijas periodiskajā presē

42. Hanak J. A government of considerable compromise. *Lidove Noviny*, 02.07.1990.
43. Kaija I. Rainim un Aspazijai atgriežoties. *Latvijas Sargs*, 10.04.1920, Nr. 80.
44. Mikše V. Raiņa un Aspazijas atgriešanās Baltajā Latvijā. *Krievijas Cīņa*, Nr. 44, 1920.
45. Rybarova N. Havel's popularity sinking as Czechs see times changing. *The Register Guard*, March 10, 1999.
46. Upīts A. *Sociāldemokrāts*, 1920, Nr. 35.
47. Wirsa E. Dzejnieka atgriešanās. *Latvijas Kareivis*, 10.04.1920, Nr. 42.
48. Zeiferts T. Lautenbaha-Jūsmiņa dzeja. Polemika 1888. un 1889.g. *Austrums*.
49. Aizkulises kandidāti. *Aizkulises*. 26.12.1925.
50. Apsveicam dzimtenē pārbraucot pamatšķiras lielos dzejniekus un brīvās Latvijas cīnītājus Raini un Aspaziju. *Sociāldemokrāts*, 10.04.1920. Nr. 80.
51. Dzejnieks. Tauta. Partija (Epiloga vietā Raiņa-Aspazijas dienām). *Brīvā Zeme*, 14.04.1920, Nr. 84.
52. Havel is elected President of new Czech Republic by its Parliament. *The New York Times*. January 27, 1993.
53. Intellektualove a moc: Diskuse, *Prostor*, Cerven, 1991, pp. 21–42.
54. Izglītības ministrs J. Rainis par saviem nodomiem. *Latvis*, 24.12.1926, Nr. 1566.

55. „Izstrīdētā” Latvijas Satversme. *Latvijas Avīze*, 16.12.2010.
56. J. Rainis aiziet no politiskā darba. *Jaunākās Ziņas*, 15.12.1927.
57. Kas veikts izglītības laukā. *Sociāldemokrāts*, 26.01.1928.
58. Ko dara izglītības ministrijā. *Sociāldemokrāts*, 05.02.1927.
59. Mūsu inteliģence darbā un vasaras atpūtā. *Jaunākās Ziņas*, 02.07.1927, Nr. 149.
60. Opozīcija pret valsts prezidentu. *Rīgas Ziņas*, 24.11.1924.
61. Par valsts prezidenta kandidātiem. Ko domā par tiem plašākās aprindās. *Aizkulises*. 01.04.1927.
62. Raini un Aspazija, esat sveicināti Latvijā! *Kopdarbība*, 17.04.1920.
63. Rainim un Aspazijai. *Jaunākās Ziņas*, 1920, Nr. 82.
64. Rainis un Aspazija dzimtenē. *Latvijas skola*, 1920, Nr. 5.
65. Rainim. *Vienība*, 23.10.1925.
66. Rainis žurnālistu atmiņās. *Pēdējā Brīdī*. 13.09.1935, Nr. 208.
67. Raiņa un Aspazijas sagaidīšana. *Baltijas Vēstnesis*, 10.04.1920.
68. Suminam, karavīri, lielos saules karotājus! *Latvijas Kareivis*, 10.04.1920, Nr. 42.
69. Šādus jautājumus pārrunājuši Latvijas un Igaunijas izglītības ministri. *Pēdējā Brīdī*, 17.03.1927.
70. Vaclav Havel and Slovakia. *The Economist*, 21.12.2011.
71. *Baltijas Vēstnesis*, 10.04.1920.
72. *Brīvā Zeme*, 10.04.1920.
73. *Latvis*, 18.09.1929.

Likumi un normatīvie akti:

74. Czech Republic's Constitution of 1993 with Amendments through 2002.
https://www.constituteproject.org/constitution/Czech_Republic_2002.pdf , pp. 14–19.
75. Tautas Padome. Papildinājumi pie Satversmes sapulces vēlēšanu likuma 2.4. p.p.; papildinājums pie 4. panta (pieņemti 1920. gada 15. martā) Likumu un valdības rīkojumu krājums. 2. burtnīca. Rīga: 1920.

Raiņa runas, publicētā korespondence, ieraksti dienasgrāmatās, piezīmes literārajiem darbiem:

76. 1896. gada piezīmes. *Pārdomas par morāli un mākslu.*
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Piezimes/1896piezimes/I.html>.
77. 1896. gada piezīmes. Ieraksts 22.05.1896.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Piezimes/1896piezimes/I.html>.
78. 1896. gada piezīmes. „*Egoisma filozofija*” – *pārdomas, lasot filozofisko literatūru.*
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Piezimes/1896piezimes/IV1.html>.
79. *Darbs advokatūrā. Cietumā un trimdā.* 1897. Ieraksts dienasgrāmatā ap 5. jūniju.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1897.html>.
80. *Vēstules.* A. Deglavam. 1906. gada 19. augustā.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1906.htm>.
81. *Vēstules.* M. Liepam 1906. gadā, ap 22. novembri.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1906.htm>.
82. *Kastaņolas periods.* Ieraksts dienasgrāmatā 23.01.1908.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1908.html>.
83. *Kastaņolas periods.* Ieraksts dienasgrāmatā 24.05.1908.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1908.html>.
84. *Kastaņolas periods.* Ieraksts dienasgrāmatā 13.09.1908.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1908.html>.
85. *Kastaņolas periods.* Ieraksts dienasgrāmatā 24.02.1911.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1911.html>.
86. *Kastaņolas periods.* Ieraksts dienasgrāmatā 11.09.1911.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1911.html>.
87. *Kastaņolas periods.* Ieraksts dienasgrāmatā 30.10.1911.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1911.html>.
88. *Kastaņolas periods.* Ieraksts dienasgrāmatā 23.04.1912.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1912.html>.
89. *Kastaņolas periods.* Ieraksts dienasgrāmatā 11.07.1912.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1912.html>.
90. *Kastaņolas periods.* Ieraksts dienasgrāmatā 26.09.1912.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1913.html>.

91. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 06.12.1912.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1912.html>.
92. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 07.12.1912.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1912.html>.
93. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 09.12.1912.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1912.html>.
94. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 17.03.1913.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1913.html>.
95. *Vēstules*. V. Dermanim 1913. gada 10. maijā.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1913.htm>.
96. *Vēstules*. K. Ķirpēnam. 1913. gada 9. jūnijā.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1913.htm>.
97. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 17.07.1913.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1913.html>.
98. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 18.09.1913.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1913.html>.
99. *Vēstules*. LSD 4. kongresam 1913. gada decembra beigās.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1913.htm> .
100. *Vēstules*. Nezināmai personai 1914. gada 11.–12. februārī.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1914.htm>.
101. *Vēstules*. J. Krauzem 1915. gada 22. jūnijā.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1915.html>.
102. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 08.09.1915.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1915.html>.
103. *Vēstules*. R. Ivanovam 1915. gada 25. oktobrī.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1915.html>.
104. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 03.11.1915.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1909.html>.
105. *Vēstules*. A. Lūkinai 1915. gada 8. decembrī.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1915.html>.
106. *Vēstules*. D. Stučkai 1916. gada 17. janvārī.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1916.html>.
107. *Vēstules*. K. Baronam 1916. gada 4. februārī.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1916.html>.

108. *Vēstules*. P. Daugem 1916. gada 8. februārī.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1916.html>.
109. *Vēstules*. F. Cielēnam 1916. gada 18. martā.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1916.html>.
110. *Vēstules*. J. Krauzem 1916. gada 10. jūlijā.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1916.html>.
111. *Vēstules*. F. Cielēnam 1916. gada 6. oktobrī.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1916.html>.
112. Rainis. *Vēstules*. K. Mobēram 1918. gada 20. martā.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1918.html>.
113. Rainis. *Vēstules*. D. Stučkai 1918. gada 25. maijā.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1918.html>.
114. *Kastaņolas periods*. Ieraksts dienasgrāmatā 10.07.1919.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1919.html>.
115. *Vēstules*. Gerkam 1919. gada 31. augustā.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1919.html>.
116. *Kastaņolas periods 1906.–1920*. Ieraksts dienasgrāmatā 04.01.1920.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1920.html>.
117. *Kastaņolas periods 1906.–1920*. Ieraksts dienasgrāmatā 06.01.1920.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1906-1920/1920.html>.
118. *Vēstules*. O. Grosvaldam 1920. gada 23. janvārī.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1919.html>.
119. Runa Satversmes sapulces priekšvēlēšanu sapulcē 1920. gada 11. aprīlī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 113.–114. lpp.
120. Referāts Kultūras svētkos 1920. gada 5. jūnijā. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 117.–127. lpp.
121. Runa Satversmes sapulces 1. sesijas 27. sēdē 1920. gada 1. septembrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 9.–19. lpp.
122. Runa Satversmes sapulces 1. sesijas 33. sēdē 1920. gada 10. septembrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 20.–24. lpp.

123. Referāts Raiņa klubā par Baltijas valstu konferenci 1920. gada 18. septembrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 127.–132. lpp.
124. *Dienasgrāmata 1920. – 1929*. Ieraksts dienasgrāmatā 25.11.1920.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html>.
125. Runa LSDSP studentu sekcijas sapulcē 1920. gada 1. decembrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 134.–136. lpp.
126. Runa Sociāldemokrātiskās jaunatnes savienības Rīgas nodaļas biedru vakarā 1920. gadā. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 193.–200. lpp.
127. *Dienasgrāmata 1920.–1929*. Ieraksts dienasgrāmatā 01.12.1920.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1922.html>.
128. *Dienasgrāmata 1920.–1929*. Ieraksts dienasgrāmatā 07.12.1920.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html>.
129. *Dienasgrāmata 1920.–1929*. Ieraksts dienasgrāmatā 08.12.1920.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html>.
130. *Dienasgrāmata 1920.–1929*. Ieraksts dienasgrāmatā 04.01.1921.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1921.html>.
131. *Dienasgrāmata 1920.–1929*. Ieraksts dienasgrāmatā 21.01.1921.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html>.
132. *Dienasgrāmata 1920. –1929*. Ieraksts dienasgrāmatā 19.02.1921.
133. *Vēstules*. Aspazijai 1921. gada 27. februārī.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1921.html> .
134. *Dienasgrāmata 1920.–1929*. Ieraksts dienasgrāmatā 19.04.1921.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html>.
135. *Vēstules*. A. Zaprovscai 1921. gada 25. aprīlī.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1921.html>.
136. *Vēstules*. D. Stučkai 1921. gada augustā.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1921.html>.
137. Runa Satversmes sapulces 4. sesijas 5. sēdē 1921. gada 28. septembrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 24.–31. lpp.

138. *Vēstules*. D. Stučkai 1921. gada septembrī.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1921.html>.
139. Referāts Latvijas skatuves mākslas pulciņā 1921. gada 31. oktobrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 164.–174. lpp.
140. Referāts lauku pašvaldības darbiniekiem 1921. gada 20. novembrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 184.–191. lpp.
141. *Vēstules*. D. Stučkai 1921. gada decembrī.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1921.html>.
142. Runa Sociāldemokrātiskās preses 30 gadu jubilejā 1922. gada 7. janvārī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 201.–203. lpp.
143. *Dienasgrāmata 1920.–1929*. Ieraksts dienasgrāmatā 01.02.1922.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html>.
144. Runa Rīgas pilsētas domes priekšvēlēšanu sapulcē 1922. gada 19. februārī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 195. lpp.
145. Runa 5. Latvijas Skolotāju savienības konferencē 1922. gada 11. aprīlī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 207.–208. lpp.
146. *Dienasgrāmata 1920.–1929*. Ieraksts dienasgrāmatā 18.07.1922.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1922.html>.
147. *Dienasgrāmata 1920.–1929*. Ieraksts dienasgrāmatā 22.07.1922.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html>.
148. *Dienasgrāmata 1920.–1929*. Ieraksts dienasgrāmatā 23.12.1922.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1922.html>.
149. *Dienasgrāmata 1920.–1929*. Ieraksts dienasgrāmatā 06.01.1923.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html>.
150. *Dienasgrāmata 1920.–1929*. Ieraksts dienasgrāmatā 07.01.1923.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html>.
151. *Dienasgrāmata 1920.–1929*. Ieraksts dienasgrāmatā 19.02.1923.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html>
152. *Dienasgrāmata 1920.–1929*. Ieraksts dienasgrāmatā 20.02.1923.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html>.

153. Rainis. *Dienasgrāmata 1920.–1929.* Ieraksts dienasgrāmatā 03.07.1923.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1922.html>.
154. Runa Pirmās Saeimas 2. sesijas 36. sēdē 1923. gada 13. jūlijā. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 50.–63. lpp.
155. Rainis. *Dienasgrāmata 1920.–1929.* Ieraksts dienasgrāmatā 21.10.1923.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html>.
156. *Dienasgrāmata 1920.–1929.* Ieraksts dienasgrāmatā 31.10.1923.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html>.
157. *Dienasgrāmata 192 –1929.* Ieraksts dienasgrāmatā 04.11.1923.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html>.
158. Runa Pirmās Saeimas 5. sesijas 11. sēdē 1924. gada 16. maijā. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 72.–82. lpp.
159. Runa Pirmās Saeimas 7. sesijas 9. sēdē 1925. gada 17. februārī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 83.–87. lpp.
160. Runa Pirmās Saeimas 8. sesijas 19. sēdē 1925. gada 20. maijā. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 88.–95. lpp.
161. Runa savas 60 gadu jubilejas vakarā studentu biedrības „Zemgalija” un „Klints” 1925. gada 10. oktobrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 253.–255. lpp.
162. *Dienasgrāmata 1920.–1929.* Ieraksts dienasgrāmatā 15.01.1926.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html>.
163. Par izglītības resora darbību 1926. gada 22. un 23. decembrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 273.–275. lpp.
164. Apsveikums studentu biedrības „Klints” 5 gadu jubilejā 1927. gada 19. martā. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993.
165. *Dienasgrāmata 1920–1929.* Ieraksts dienasgrāmatā 04.04.1927.
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1923.html>.
166. Par norādījumu minoritāšu skolām 1927. gada 23. novembrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 334.–335. lpp.

167. Apsveicot pedagoģisko lasījumu dalībniekus 1927. gada 29. decembrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993.
168. Runa Otrās Saeimas 9. sesijas 7. sēdē 1928. gada 16. maijā. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 95.–102. lpp.
169. Runa Kultūras svētku priekšvakarā 1929. gada 8. jūnijā. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 359.–362. lpp.
170. Runa Demokrātiskās skolas nedēļā 1929. gada 18. jūnijā. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas*. Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993.

Vaclava Havela runas, intervijas

171. (1990) New year's adress to the nation. https://chnm.gmu.edu/1989/archive/files/havel-speech-1-1-90_0c7cd97e58.pdf.
172. Compilation of speeches in front of European Council and European Parliament, 1990 and 1994. In: Coleman J. (ed.) *The Conscience of Europe*. Strasbourg: The Council of Europe publishing, 1999, pp. 89–96.
173. (1991) Uncertain Strength: an interveiw with Vaclav Havel. Interview by Dana Emingerova and Luboš Beniak. Transl. by P. Wilson. *The New York Review of Books*, August 15, 1991, pp. 6–8.
174. (1991) Havel V. *Adress at New York University*. http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=273_aj_projevy.html&typ=HTML.
175. (1992) *The End of the Modern Era*. <http://www.nytimes.com/1992/03/01/opinion/the-end-of-the-modern-era.html?pagewanted=all&src=pm>.
176. (1992) Adress at Asahi Hall, Tokyo, 23 April. http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=261_aj_projevy.html&typ=HTML.
177. Adress at Wroclaw University, December 21, 1992, Wroclaw. Poland. In: Havel V. *The Art of the Impossible: Politics as Morality in Practice*. Transl. by P. Wilson. New York; NY: Knopf, 1997.
178. Transcript of the interview for the Czech Radio, 2 November 1993. Transl. by V. Janis.

179. New Years' adress to the nation, 1 January 1994. In: Wilson P. (ed.) *The Art of the Impossible*. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1997, pp. 145–147.
180. (1994) Address to the Prague World Congress of International PEN Club (7 November 1994) <http://www.pen-international.org/wp-content/uploads/2011/12/Vaclav-Havels-speech-at-1994-Prague-Congress.pdf>.
181. Speech for the European Parliament, March 3, 1994. In: *Towards a Civil Society: Selected Speeches and Writings*. Prague: Lidove noviny, 1995.
182. (1995) Speech on National Day of the Czech Republic, Prague, 28 October. http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=184_aj_projevy.html&typ=HTML.
183. (1996) Speech to Latin American Parliament, Sao Paulo, Brazil, 19 September. http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=167_aj_projevy.html&typ=HTML.
184. (1996) Adress to Academy of Peforming Arts in Prague, October 4. In: *The Art of the Impossible: Politics as Morality in Practice*. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1997.
185. New Year's adress to the nation. In: Havel V. *The Art of the Impossible: Politics as Morality in Practice*. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1997.
186. (1997) Adress before the Members of Parliament, Prague, December 9. http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=144_aj_projevy.html&typ=HTML.
187. (1999) Speech on the Occasion of Vaclav Havel's Civil Society Symposium Macalester College, Minneapolis/St. Paul, U.S.A, 26 April. http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=106_aj_projevy.html&typ=HTML.

Intervijas, lekcijas

188. Grīnuma G. Ziņojums Raiņa un Aspazijas fonda rīkotajā diskusijā Rīgā *Eiropas Mājā* 30.01.2012.
189. Priedītis A. Lekcija Latvijas Universitātē 2012. gada 6. martā.
190. Radzobe Z. (2009) *Intervija ar Gundegu Grīnumu*. <http://www.diena.lv/sodien-laikraksta/pika-zabakiem-stikla-kalna-709564>.

Citi avoti

191. Conference on Security and Cooperation Europe. *Final Act*. Helsinki, 1975, August 1. <https://www.osce.org/mc/39501?download=true>.

192. In Honor of Vaclav Havel, and the 30th anniversary of Charter 77. *Congressional Record, V. 153, PT 4, February 17, 2007 to March 12, 2007*. Washington; DC: United States Government Printing Office, 2007.
193. Latvijas Republikas Saeima (Sast. H. Kārklīņš). *Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas. V sesija*. Rīga: Latvijas Republikas Saeima, 1927.
194. *Manifesto of Charter 77 (1977)*
http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/czechoslovakia/cs_appnd.html.
195. Valsts Statistiskā Pārvalde. *Latvijas Satversmes Sapulces vēlēšanu rezultāti*. Rīga: Valsts Statistiskā Pārvalde, 1920.

Literatūra:

Orīnāldarbi un to tulkojumi:

196. Anderson B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1991.
197. Arendt H. *The Human Condition*. Chicago; IL: University of Chicago Press, 1958.
198. Arendt H. *On Violence*. New York; NY: Harcourt Brace & Co, 1970.
199. Aspazija. Aspazijas atmiņas par Šveices trimdas laiku. Grām.: *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1978. gadam*. Vesterosa: RAF, 1977, 29.–31. lpp.
200. Aspazija. Latviešu lirika dažādos laikmetos. Grām.: *Kopotī raksti, 1. sēj.* Rīga: Liesma, 1985, 465.–473. lpp.
201. Bauman Z. *Legislators and Interpreters: on Modernity, Post-Modernity, and Intellectuals*. Ithaca; NY: Cornell University Press, 1987.
202. Bauer O. *The Question of Nationalities and Social Democracy*. Minneapolis; MN: University of Minnesota Press, 2000.
203. Benda J. *The Betrayal of the Intellectuals*. Transl. by R. Aldington. Boston; MA: Beacon Press, 1955.
204. Bourdieu P. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge; MA: Harvard University Press, 1984.
205. Bourdieu P. The Forms of Social Capital. In: Richardson J. (ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York; NY: Greenwood, 1986, pp. 241–258.

206. Bourdieu P. *The Logic of Practice*. Stanford; CA: Stanford University Press, 1992.
207. Bourdieu P. Social Space and Symbolic Power. *Sociological Theory*, Vol. 7., No. 1, pp. 14–25.
208. Burke E. *Reflections on the Revolution in France*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
209. Davidson D. Actions, Reasons and Causes. *Essays on Actions and Events*. Oxford: Clarendon Press, 1980, pp. 3–21.
210. Dobrovenskis R. *Rainis un viņa brāļi: viena dzejnieka septiņas dzīves*. Rīga: Karogs, 1999.
211. Foucault M. *The Order of Things: an Archaeology of the Human Sciences*. Transl. by A. M. Sheridan Smith. New York; NY: Pantheon, 1970.
212. Foucault M. Truth and power (Interview by A. Fontana and P. Pasquino). In: Gordon C. (ed.) *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. New York; NY: Pantheon Books, 1980, pp. 109–134.
213. Foucault M. What our present is (Interview by A. Berten). In: Lotringer S. (ed.) *Foucault Live: Collected Interviews 1961–1984*. New York; NY: Semiotext(e), 1996, pp. 407–415.
214. Foucault M. *The History of Sexuality: the Will to Knowledge*. Transl. by R. Hurley. London: Penguin, 1998.
215. Foucault M., Deleuze G. The intellectuals and power. *Telos*, No. 16, 1973, pp. 103–109.
216. Goldman A. *A Theory of Human Action*. Englewood Cliffs; NJ: Prentice Hall, 1970.
217. Gouldner A. W. *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*. New York; NY: The Seabury Press, 1979.
218. Gramsci A. *Selections from the Prison Notebooks*. London: Lawrence & Wishart, 1971.
219. Habermas J. *The New Conservatism: Cultural Criticism and Historians' Debate*. Cambridge; MA: The MIT Press, 1989.
220. Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere: an Inquiry into Category of Bourgeois Society*. Cambridge; MA: The MIT Press, 1991.
221. Habermas J. *The Theory of Communicative Action; Vol. 2: Lifeworld and System: a Critique of Functionalist Reason*. 5th ed. Cambridge: Polity Press, 1995.
222. Habermas J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Transl. by W. Rehg. Cambridge; MA: MIT Press, 1996.

223. Hajek J. Human rights, peaceful coexistence and socialism. In: Skilling G. (ed.) *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*. London: George Allen & Unwin, 1981, pp. 223–229.
224. Hvizdala K. *Vyslech revolucionaru z listopadu 1989*. Praha: Art-Servis, 1990.
225. Hybler M., Nemeč J. In search of an answer. In: Skilling G. (ed.) *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*. London: George Allen & Unwin, 1981, pp. 324–327.
226. Jankavs J. *Rainis un sociāldemokrātiskā kliķe*. Rīga: U. Springā apgāds, 1913.
227. Jansons-Brauns J. Domas par jaunlaiku literatūru. *Dienas Lapa*, 1893, septembris-decembris.
228. Kaija I. *Mana dienasgrāmata*. Rīga: Zelta Grauds, 1931.
229. Kant I. *Groundings for the Metaphysics of Morals*. 3rd ed. Transl. by J. W. Ellington. Cambridge; MA: Hacket Publishing, 1993.
230. Kants I. Atbilde uz jautājumu: Kas ir Apgaismība? Grām.: *Kas ir Apgaismība?* Rīga: Zvaigzne ABC, 2005.
231. Kants I. Mūžīgu mieru. Grām.: *Kas ir Apgaismība?* Rīga: Zvaigzne ABC, 2005.
232. Konrad G., Szelenyi I. *Intellectuals on the Road to Class Power: a Sociological Study of the Role of the Intelligentsia in Socialism*. San Diego; CA: Harcourt Brace Jovanovich, 1979.
233. Kundera M. The Czech wager. *New York Review of Books*, 22 January, 1981.
234. Kundera M. Candide had to be destroyed. In: Vladislav J. (ed.) *Vaclav Havel: Living in Truth. Twenty-two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Vaclav Havel*. London, Boston: Faber and Faber, 1989, pp. 258–262.
235. Lenin (1901) *What is to be Done? Burnig Questions of Our Movement*. <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1901/witbd/>.
236. Liehm A. J. *Generace*. Praha: Československy spisovatel, 1988.
237. Luxemburg R. *The Industrial Development of Poland*. New York; NY: Campaigner Publications, 1977.
238. Luxemburg R. The national question and autonomy. In: Dahbour O., Micheline R. (eds.). *The Nationalism Reader*. Atlantic Highlands; NJ: Humanities Press, 1995, pp. 236–239.
239. Mann M. *The Sources of Social Power. Volume II: The Rise of Classes and Nation states, 1760–1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
240. Marx K., Engels F. German Ideology. In: *Marx/Engels Collected Works Vol. 5*. New York; NY: International Publishers.

241. Masaryk T. G. *Česká otázka. Naše nynější krize*, 2. vydání, Praha: Nakladatelství Jan Laichter, 1908.
242. Masaryk T. G. *Karel Havlíček – Snaht a tužby politickeho probuzeni*. Prague: Ustav T.G. Masaryka, 1996.
243. Michnik A. *Letters from Prison and Other Essays*. Berkeley; CA: University of California Press, 1985.
244. Mīlenbahs K. Par romantiku, reālismu un ideālismu. *Austrums*, 1893, Nr. 6.
245. Mīlenbahs K. Druskas par teikām un māņticību. *Baltijas Vēstnesis*, 1903, 29. janvāris. (11. februāris).
246. Patočka J. O smysl dneška. In: *Peče o duši vow*. Prague: samizdat, 1988.
247. Renner K. *State and Nation*. In: Nimni E. (ed.) *National Cultural Autonomy and Its Contemporary Critics*. London: Routledge, 2005, pp. 64–82.
248. Stalin J. V. Marxism and the national question. In: *J. V. Stalin Works Vol. 2*. Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1954, pp. 300–381.
249. Šimečka M. The sorrowful satisfaction of the powerless. In: Vladislav J. (ed.). *Vaclav Havel: Living in Truth. Twenty-Two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Vaclav Havel*. London; Boston: Faber and Faber, 1989, pp. 268–273.
250. Valters M. *Atmiņas un sapņi*. Stokholma: Aronzon-Lundin AB, 1969.
251. Viese S. *Jaunais Rainis*. Rīga: Liesma, 1982.
252. Walzer M. *Interpretation and Social Criticism*. Cambridge; MA: Harvard University Press, 1985.
253. Walzer M. *The Company of Critics: Social Criticism and Political Commitment in the Twentieth Century*. London: Peter Halban, 1989.
254. Walzer M. *Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad*. Notre Dame; Indiana: University of Notre Dame Press, 1992.
255. Walzer M. The communitarian critique of Liberalism. *Political Theory*, Vol. 18, No. 1, pp. 6–23.
256. Zeiferts T. Lautenbaha-Jūsmiņa dzeja // *Dzejnieks un viņa laiks*. Polemika 1888. un 1889.g. *Austrums*.
257. Zola E. *The Dreyfus Affair: J'Accuse and Other Writings*. New Haven; CT: Yale University Press, 1998.

258. Сталин И. (1936) *О проекте Конституции Союза ССР. Доклад на Чрезвычайном VIII Всесоюзном съезде Советов*. <http://www.petrograd.biz/stalin/14-21.php>.

Analītiskā literatūra:

259. Akerman E., German T. From Soviet bloc to democratic security building. In: Herd G. P., Moroney J. (eds.). *Security Dynamics in the Former Soviet Bloc*. New York; NY: Routledge, 2003, pp. 3–14.
260. Alatas S. H. *Intellectuals in Developing Societies*. London: Frank Cass, 1977.
261. Alexander J. C. Public intellectuals and civil society. In: Flek C., Hess A., Lyon E. S. (eds.). *Intellectuals and their Publics: Perspectives from the Social Sciences*. Farnham, Surrey: Ashgate Publishing Ltd., 2009, pp. 19–27.
262. Alsop R., Bertelsen M. F., Holland J. *Empowerment in Practice. From Analysis to Implementation*. S.l.: World Bank Publications, 2006.
263. Apine I. *1905.–1907. gada revolūcija Latvijā un latviešu sociāldemokrāti*. Rīga: Zelta grauds, 2005.
264. Ash T. G. *The Magic Lantern: The Revolution of '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague*. New York; NY: Vintage, 1993.
265. Ash T. G. (1994) *Intellectual Odyssey*. Interview by H. Kreisler; <http://globetrotter.berkeley.edu/Elberg/GartonAsh/gartonash0.html>.
266. Auer S. Public intellectuals, East and West: Jan Patočka and Vaclav Havel in contention with Maurice Merleau-Ponty and Slavoj Žižek. In: C. Fleck, A. Hess, E. Lyon (eds.). *Intellectuals and Their Publics: Perspectives from the Social Sciences*. Surrey: Ashgate, 2009, pp. 89–106.
267. Ālīte R. (red.) *Eiropas idejas Latvijā*. Rīga: Pētergailis, 2003.
268. Bailes K. E. *Technology and Society under Lenin and Stalin: Origins of the Soviet Technical Intelligentsia, 1917–1941*. Princeton; NJ: Princeton University press, 1978.
269. Bankovskis P., Ikstena N., Matīsa V., Rubesa B. *Robežas. Rainis un Aspazija starp Latviju un Šveici*. Rīga: Neputns, 2006.
270. Bayard C. (1992) *Prague intellectuals after 1989: enacting their own post-mortem or crossing over of postmodern divide*. <http://www.pum.umontreal.ca/revues/surfaces/vol2/bayard.html#53>.
271. Bellamy R. The intellectual as social critic: Antonio Gramsci and Michael Walzer. In: J. Jennings, T. Kemp–Welch (eds.). *Intellectuals in Politics: from Dreyfus Affair to Salman Rushdie*. London: Routledge, 1997, pp. 25–44.

272. Bernaskoni M. Šveice, vienotība dažādībā. Grām.: Albisetti M., Gili A. *Rainis un Aspazija: no Kastanolas uz brīvību*. Lugano: Archivio storico, 2006, 127.–148. lpp.
273. Birkerts A. Rainis. Grām.: Līgotņu Jēkabs (sast.) *Latviešu literatūras vesture*. Rīga: D. Zeltiņš, 1908, 401.–410. lpp.
274. Birkerts A. *J. Rainis dzīvē un darbā*. Rīga: A. Raņķa grāmatu tirgotavas apgāds, 1930.
275. Blanks E. *1905. gada revolūcija*. Rīga: R. L. B-bas Nāc. Pol. Audz. nodaļa: 1930.
276. Blanks E. *Latvju tautiskā kustība*. Rīga: Zvaigzne, 1994.
277. Bozoki A. (ed.) *The Roundtable Talks of 1989: The Genesis of Hungarian Democracy*. Budapest: Central European University Press, 2002.
278. Brunkhorst H. Kritiker des Intellektualismus. Die Rolle der Intellektuellen in der Demokratie. In: *Schriftsteller als Intellektuelle. Politik und Literatur im Kalten Krieg*. In: S. Hanuschek, T. Hmrnigk (Red.). Tilbingen: Niemeyer, 2000.
279. Burbank J. Were the Russian Intelligenty *Organic Intellectuals*? In: Fink L., Leonard T., Reid D. (eds.). *Intellectuals and Public Life: between Radicalism and Reform*. Ithaca; NY: Cornell University press, pp. 97–120.
280. Bērziņš J. *Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis. 1900–1914*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1997.
281. Cielēns F. *Rainis un Aspazija: Fēliksa Cielēna atmiņas un pārdomas*. Vesterosa: Ziemeļblāzma, 1955.
282. Cielēns F. *Laikmetu maiņā: atmiņas un atziņas, 2. grāmata*. Stokholma: Memento, 1998.
283. Cielēns F. *Laikmetu maiņā: atmiņas un atziņas, 3. grāmata*. Stokholma: Memento, 1998.
284. Collins R. *The Sociology of Philosophies: a Global Theory of Intellectual Change*. Cambridge; MA: Harvard University Press, 1998.
285. Coser L. A. *Men of Ideas: A Sociologist's View*. New York; NY: Free Press, 1970.
286. Cvijetic S. (1999) *Ten Years on: the Unbearable Lightness of Being an Intellectual*. http://www.ce-review.org/99/22/best22_cvijetic.html.
287. Dahrendorf R. *Reflections on the Revolutions in Europe*. 2nd ed. New Brunswick; NJ: Rutgers University, 2005.
288. Dauge P. J. Rainis – latviešu strādnieku šķiras dzejnieks. Grām.: *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1970. gadam*. Vesterosa: RAF, 1969, 46.–49. lpp.
289. D'Entreves M. P. *The Political Philosophy of Hannah Arendt*. London: Routledge, 2011.

290. Denzin N. K. *The Research Act: a Theoretical Introduction to Sociological Methods*. 3rd ed. Englewood Cliffs; NJ: Prentice Hall, 1989.
291. Dey I. *Qualitative Data Analysis: a User Friendly Guide for Social Scientists*. London: Routledge, 1993.
292. Dziļleja K. J. Rainis – dzimtenes mīlētājs. Grām.: *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1972. gadam*. Vesterosa: RAF, 1971, 27.–31. lpp.
293. Echikson W. *Lighting the Night: Revolution in Eastern Europe*. New York; NY: MacMillan, 1990.
294. Eisenstadt S. N. Intellectuals and political elites. In: Gagnon A. G. (ed.). *Intellectuals in Liberal Democracies: Political Influence and Social Involvement*. New York; NY: Praeger Publishers, 1987 pp. 157–165.
295. Eyerman R. *Between Culture and Politics: Intellectuals in Modern Society*. Cambridge: Polity Press, 1994.
296. Faigley L. *Fragments of Rationality: Postmodernity and the Subject of Composition*. Pittsburgh, London: University of Pittsburgh Press, 1992, pp. 41–42.
297. Falk B. J. *Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe*. Budapest: Central European University Press, 2003.
298. Fitzpatrick S. *The Cultural Front: Power and Culture in Revolutionary Russia*. Ithaca; NY: Cornell University Press, 1992.
299. Geertz C. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, 1973.
300. Gella A. (ed.) *Intelligentsia and the Intellectuals: Theory, Method and Case Study*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1976.
301. Goetz–Stankiewicz M. *Good-bye, Samizdat: Twenty Years of Czechoslovak Underground Writing*. Evanston; IL: Northwestern University Press, 1992.
302. Goetz–Stankiewicz M. *The Silenced Theatre: Czech Playwrights Without a Stage*. Toronto: University of Toronto Press, 1979.
303. Goldman M. F. *Slovakia Since Independence: a Struggle for Democracy*. Westport, CT: Praeger Publishers, 1999.
304. Green S. P. (1992). *Slovakia declares sovereignty; Havel resigns*. <http://www.upi.com/Archives/1992/07/17/Slovakia-declares-sovereignty-Havel-resigns/3938711345600/>.
305. Grīnuma G. „Es vairāk negribu – tik taisnību”. Raiņa aizsāktās lugas „Nodevējs” tapšanas un publicēšanas vēsture. Grām.: *Rainis radošo meklējumu spoguļi*. Rīga: Zinātne, 2001, 102.–151. lpp.

306. Grīnuma G. Rainis. Biogrāfija. Grām.: *Rainis un Aspazija: no Kastaņolas uz brīvību*. Albisetti M., Gili A. (sast.) Lugano: Cita di Lugano Arhivo Storico, 2006, 51.–64. lpp.
307. Grīnuma G. *Piemiņas paradoksi: Raiņa un Aspazijas atcere Kastaņolā*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2009.
308. Grīnuma G., Viese S. *Raiņa gadagrāmata 1988*. Rīga: Liesma, 1988.
309. Grumolte I. „*Intelektuāļu politiskā loma un atbildība: Jirgens Habermāss un Mišels Fuko*”. *Bakalaura darbs*. Rīga: Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte, 2008.
310. Goldstein R. J. *Political Repression in Modern America: from 1870 to the Present*. Cambridge; MA: Schenkman, 1978.
311. Gūtmane Z. „*Varas tēmas interpretācija Raiņa nepabeigtajā tragēdijā „Kajs Grakhs” un Mārtiņa Zīverta nepabeigtajā lugā „Ifigenija”*”. *Promocijas darbs*. Rīga: Latvijas Universitātes, Filoloģijas fakultāte, 2003.
312. Hanley S. (1999). *Book Review: Intellectuals and Politics in Central Europe*. http://www.ce-eview.org/99/25/books25_hanley.html.
313. Hansen E. *Frantz Fanon: Social and Political Thought*. Columbus; OH: Ohio State University Press, 1977.
314. Hofstadter R. *Anti-Intellectualism in American Life*. New York; NY: Vintage, 1963.
315. Hollander P. American intellectuals: producers and consumers of social criticism. In: Gagnon A. (ed.) *Intellectuals in Liberal Democracies: Political Influence and Social Involvement*. New York; NY: Praeger, 1987, pp. 67–86.
316. Holloway I. *Basic Concepts for Qualitative Research*. London: Blackwell Science, 1997.
317. Howe I. This Age of Conformity // Citēts pēc: Scialabba G. What are intellectuals good for? *Grand Street*, Vol. 7, No. 3, Spring 1988, pp. 194–211.
318. Ijabs I. *Pilsoniskā sabiedrība: epizodes politiskās domas vēsturē*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012.
319. Ijabs I. Politiskā līdzdalība. Grām.: *Cik demokrātiska ir Latvija? Demokrātijas audits 2005–2014*. Rīga: LU Sociālo un Politisko pētījumu institūts, 2014, 209.–222. lpp.
320. Janesick V. A. The dance of qualitative research design. In: Denzin J. A., Lincoln Y. S. (eds.). *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks; CA: Sage, pp. 209–219.
321. Johnston J. Theoretical invention and the contingency of critique: the example of postmodern semiotics. In: Barker S. (ed.) *Premodern-Modern-Postmodern*, New York; NY: State University of New York, 1996, pp. 49–69.

322. Kalniņš B. *Latvijas sociāldemokratijas 50 gadi (1904–1954)*. Stokholma: Memento, 1993.
323. Kalniņš J. *Rainis: derīgais un nederīgais: eseja kādas inkvizīcijas sakarā: pārdomas un atmiņas*. Rīga: Signe, 1999.
324. Keane J. *Vaclav Havel – a Political Tragedy in Six Acts*. New York: Basic Books, 2000.
325. Klīve Ā. *Latvijas neatkarības gadi: Latvijas politiskā veidošanās un augšana*. New York; NY: Grāmatu Draugs, 1976.
326. Kramer L. Habermas, Foucault, and Enlightenment intellectuals. In: Fink L., Leonard T., Reid D. *Intellectuals and Public Life: Between Radicalism and Reform*. Ithaca; NY: Cornell University Press, pp. 29–50.
327. Kritz N. J. (ed.). *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes, Volume III: Laws, Rulings and Reports*. Washington; DC: United States Institute of Peace, 1995, pp. 312–332.
328. LeCaine A. H. *Origins of the Czech National Renaissance*. Pittsburgh; PA: University of Pittsburgh Press, 1993.
329. Leonard S. T. Introduction. In: Fink L., Leonard S. T., Reid D. M. *Intellectuals and Public Life: Between Radicalism and Reform*. Ithaca and London: Cornell University Press, 1996, pp. 1–25.
330. Lerhis A. *Latvijas Republikas ārlietu dienests 1918–1941*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005.
331. Linz J. Totalitarian and authoritarian regimes. In: Greenstein F. I., Polsby N. W. (eds.) *The Handbook of Political Science, 3: Macropolitical Theory*. Boston; MA: Addison-Wesley Educational Publishers, 1975, pp. 336–350.
332. Lovejoy A. *Essays in the History of Ideas*. Baltimore; MD: Johns Hopkins University Press, 1978.
333. Malcolm McDonald H. (ed.). *The Intellectual in Politics*. Austin; TX: University of Texas Press, 1966.
334. Malia M. What is the Intelligentsia? In: R. Pipes (ed.). *The Russian Intelligentsia*. New York; NY: Columbia University Press, 1961, pp. 1–18.
335. Masaryk T. G. *Česka otazka*, 7th ed., Prague: Melantrich, 1969.
336. Matīsa V. Latviešu demokrātijas pirmais mēģinājums – Latviešu komiteja Šveicē 1915.–1916. gadā. Grām.: Albisetti M., Gili A. (sast.). *Rainis un Aspazija. No Kastaņolas uz brīvību*. Lugano: Cita di Lugano Arhivo Storico, 2006, 151.–181.lpp.
337. Matušík M. *Postnational Identity: Critical Theory and Existential Philosophy in Habermas, Kierkegaard and Havel*. New York; NY: Guilford Press, 1993.

338. McDonald M. H. (ed.) *The Intellectual in Politics*. Austin; TX: University of Texas Press, 1966.
339. Michels R. The intellectuals. *Encyclopedia of the Social Sciences*. New York; NY: Macmillan, 1932, reprinted in Huszar G. B. (ed.) *The Intellectuals*. Glencoe; IL: Free Press of Glencoe, 1960.
340. Novy L., Gabriel J., Hroch J. (eds.). *Czech Philosophy in the XXth Century*. Washington; D.C.: The Council for Research in Values and Philosophy, 1994.
341. Nozick R. (1998). *Why do intellectuals oppose capitalism?*
<http://www.libertarianism.org/publications/essays/why-do-intellectuals-oppose-capitalism> .
342. Patočka J. Exposition of Charter Purposes. What Charter 77 is and what it is not (Why right is on its side and no slander or forcible measures can shake it). In: Skilling H. G. (ed.) *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*. London; Boston: Allen & Unwin, pp. 217–219.
343. Pipes R. The Russian intelligentsia. In: R. Pipes (ed.) *The Russian Intelligentsia*. New York; NY: Columbia University Press, 1961, pp. 47–62.
344. Pipes R. *The Formation of The Soviet Union. Communism and Nationalism 1917–1923*. Cambridge; MA: Harvard University Press, 1964.
345. Pontuso J. *Vaclav Havel: Civic Responsibility in the Postmodern Age*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, 2004.
346. Popescu D. *Political Action in Vaclav Havel's Thought: the Responsibility of Resistance*. Lanham; MD: Lexington Books, 2012.
347. Prečan V. Dimensions of the Czechoslovak crisis of 1967–1970. In: Cashman L. (ed.). *1948 and 1968 – Dramatic Milestones in Czech and Slovak History*. Abingdon: Routledge, pp. 15–32.
348. Priedītis A. *Mans Rainis*. Daugavpils: A.K.A., 1996.
349. Pynsent R. *Questions of Identity: Czech and Slovak Ideas of Nationality and Personality*. Budapest: Central European University Press, 1994.
350. Rabinow P. (ed.) *The Foucault Reader: An Introduction to Foucault's Thought*. London: Penguin, 1991.
351. Reid D. M. Regis Debray: Republican in a democratic age. In: Fink L., Leonard S. T., Reid D. (eds.). *Intellectuals and Public Life: Between Radicalism and Reform*. Ithaca; NY: Cornell University Press, 1996, pp. 121–141.
352. Rocamora C. *Acts of Courage: Vaclav Havel's Life in Theatre*. Portland; ME: Smith and Kraus Publishers, 2005.

353. Rozenvalds J. (zin. red.) *Cik demokrātiska ir Latvija? Demokrātijas audits 2005–2014*. Rīga: LU Sociālo un Politisko pētījumu institūts, 2014.
354. Said E. W. *Representations of the Intellectual: the 1993 Reith Lectures*. New York; NY: Vintage Books, 1996.
355. Scott A. Between autonomy and responsibility: Max Weber on scholars, academics and intellectuals. In: Jennings J., Kemp A., Kemp-Welch T. (eds.). *Intellectuals in Politics: from Dreyfus Affair to Salman Rushdie*. London: Routledge, 1997, pp. 45–64.
356. Seton-Watson H. The Russian intellectuals. In: Huszar G. (ed.) *The Intellectuals: a Controversial Portrait*. Glencoe; IL: The Free Press of Glencoe, 1960, pp. 41–50.
357. Shepherd R. E. *Czechoslovakia: The Velvet Revolution and Beyond*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000.
358. Shils E. The intellectuals and the powers: some perspectives for comparative analysis. In: *Comparative Studies in Society and History, I*. The Hague: Mouton and Co., 1958.
359. Shils E. Intellectuals and responsibility. In: Maclean I, Montefiore A., Winch P. (eds.). *The Political Responsibility of Intellectuals*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
360. Simmons M. *The Reluctant President: Political Life of Vaclav Havel*. London: Methuen, 1991.
361. Sire J. *Vaclav Havel: the Intellectual Conscience of International Politics: an Introduction, Appreciation & Critique*. Chicago; IL: Intervarsity Press, 2001.
362. Skilling H. G. (ed.) *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*. London; Boston: Allen & Unwin.
363. Skinner Q. „Social meaning” and the explanation of social action. In: Gardiner P. (ed.) *The Philosophy of History*. Oxford: Oxford University Press, 1974, pp. 106–126.
364. Sokols Ē. *Rainis un pirmā Krievijas revolūcija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1955.
365. Stein E. *Czechoslovakia: Ethnic Conflict, Constitutional Fissure, Negotiated Breakup*. Ann Arbor; MI: University of Michigan Press.
366. Stephens M. (1994) *The theologian of talk*.
<http://www.nyu.edu/classes/stephens/Habermas%20page.htm>.
367. Stina E. L. What influence? Public intellectuals, the state and civil society. In: Fleck C., Hess A. and Lyon E.S. (eds.) *Intellectuals and their Publics: Perspectives from the Social Sciences*. Burlington: Asgate Publishing Company, 2009, pp. 69–87.
368. Swingewood A. *The Myth of Mass Culture*. Atlantic Highlands; NJ: Humanities Press, 1977.

369. Symynkywicz J. B. *Vaclav Havel and the Velvet Revolution*. Parsipanny, NJ: Dillion Press, 1995.
370. Szacki J. Intellectuals between politics and culture. In: Maclean I., Montefiore A., Winch P. (eds.). *The Political Responsibility of Intellectuals*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
371. Szacki J. *Liberalism After Communism*. Budapest, London, New York: Central European University Press, 1995.
372. Šilde Ā. *Pirmā republika: esejas par Latvijas valsti*. Rīga: Elpa, 1993.
373. Taner E. (2005) *The place of human subject in Foucault's and Deleuze's philosophies*. <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12606734/index.pdf>.
374. Tempest C. Myths from Eastern Europe and the legend of the West. In: Fine R., Rai S. (eds.). *Civil Society: Democratic Perspectives*. London and Portland; OR: Frank Cass, 1977.
375. Tromly B. *Making the Soviet Intelligentsia: Universities and Intellectual Life under Stalin and Khrushchev*. Cambridge: Cambridge University press, 2013.
376. Tucker A. *The Philosophy and Politics of Czech Dissidence from Patočka to Havel*. Pittsburgh; PA: University of Pittsburgh Press, 2000.
377. Valsts Statistiskā Pārvalde. *Latvijas Satversmes Sapulces vēlēšanu rezultāti*. Rīga: Valsts Statistiskā Pārvalde, 1920.
378. Valters M. *Atmiņas un sapņi*. Stokholma: Aronzon-Lundin AB, 1969.
379. Verdery K. *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*. Berkeley; CA: University of California Press, 1991.
380. Viese S. *Jaunais Rainis*. Rīga: Liesma, 1982.
381. Vladislav J. Introduction. In: Vladislav J. (ed.). *Vaclav Havel: Living in Truth. Twenty-Two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Vaclav Havel*. London; Boston: Faber and Faber, 1989, pp. xiii–xix.
382. Worner T. (2012). *Essay review: the Power of the Powerless by Vaclav Havel*. <http://todworner.wordpress.com/2012/06/22/essay-review-the-power-of-the-powerless-by-vaclav-havel/>.
383. Wheaton W., Kavan Z. *The Velvet Revolution: Czechoslovakia, 1988–1991*. Boulder; CO: Westview Press, 1992.
384. Wolchik S. L. The Czech Republic: Havel and the evolution of presidency since 1989. In: Taras R. (ed.) *Postcommunist Presidents*. Cambridge: Cambridge University press, 1997, pp. 168–194.

385. Zantovsky M. *Havel: a Life*. London: Atlantic Books, 2014.
386. Ziedonis A., Jr. Ceļš uz lielo dzīvi. Grām.: *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1969. gadam*. Vesterosa: RAF, 1968, 18.–31. lpp.
387. Гидиринский В. *Русская интеллигенция в истории России. Социокультурный аспект*. Москва: Московский гуманитарный институт им. Е. Р. Дашковой, 2007.
388. Пархоменко Т. *Российская интеллигенция на Родине и в зарубежье: новые документы и материалы*. Москва: Российский институт культурологии, 2001.
389. Романовский С. *Нетерпение мысли, или исторический портрет радикальной русской интеллигенции*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского Университета, 2000.
390. Герцен А. И. *Собрание Сочинений*. Москва: Наука, 1966, vol. 7.
391. Медведев Р. *Политический дневник*. Амстердам: Фонд имени Герцена, 1972, Vol. 1.

Zinātniski raksti akadēmiskajos un citos periodiskos izdevumos:

392. Adler J. Rehearsing a Merry Revolution. *Times Literary Supplement*, December 22, 1989, pp. 1412–1418.
393. Ash T. G. The opposition. *New York Review of Books*, Vol. 35, No. 15, pp. 3–6.
394. Ash T. G. Does Central Europe exist? *New York Review of Books*, October 9, pp. 45–52.
395. Bevir M. Foucault and critique: deploying agency against autonomy. *Political Theory*, Vol. 27, No. 1, pp. 65–84.
396. Birkerts A. J. Rainis: biogrāfiska skice. *Domas*, 1912, Nr. 25, 481.–590.
397. Blūzma V. Kad īsti Latvija kļuva par valsti? *Latvijas Vēsture*, Nr. 1, 1.–5. lpp.
398. Bruegel W. The power of the powerless: citizens against the state in Central-Eastern Europe. Review. *International Affairs*, Vol. 62, No. 2.
399. Camp R. A. Intellectuals: agents of change in Mexico. *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, Vol. 23, No. 3, pp. 297–320.
400. Chtiguel O. F. Without theater the Czechoslovak revolution could not have been on. *Drama Review*, No. 34, pp. 88–96.
401. Collins R. Who has been a successful public intellectual? *European Journal of Social Theory*. No. 14 (4), pp. 437–452.

402. Confino M. On intellectuals and intellectual traditions in eighteenth and nineteenth-century Russia. *Daedalus*, Vol. 101, No. 2, Spring 1972, pp. 117–149.
403. Davenport C. State repression and political order. *Annual Review of Political Science*, Vol. 10, 2007, pp. 1–23.
404. Davies I. The return of virtue: Orwell and the political dilemmas of Central European intellectuals. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, Vol. 3, No. 1, pp. 107–129.
405. Deak F. A playwright for a president: the story of moral renewal. *Performing Arts Journal*, Vol. 12, No.2/3, pp. 36–44.
406. Ekiert G. Democratization processes in East Central Europe: a theoretical reconsideration. *British Journal of Political Science*, Vol. 21, No. 3, pp. 285–313.
407. Emmerich W., McIsaac P. German writers as intellectuals: strategies and aporias of engagement in East and West from 1945 until today. *New German Critique*, No. 88, *Contemporary German Literature* (Winter 2003), pp. 37–54.
408. Gella A. The Russian and Polish intelligentsias: a sociological perspective. *Studies in Soviet Thought*, No. 19, 1979. pp. 307–320.
409. Glenn J. K. Competing challengers and contested outcomes to state breakdown: the Velvet revolution in Czechoslovakia. *Social Forces*, Vol. 78, No.1, pp. 187–211.
410. Goodman W. Books of the times; letters from Havel in a Czech prison to his wife. *The New York Times*, March 31, 1988.
411. Hajek F. A. The intellectuals and socialism. *The University of Chicago Law Review* (Spring 1949), pp. 417–433.
412. Hansen E. Intellect and power: some notes on the intellectual as a political type. *The Journal of Politics*, Vol. 31, No. 2, pp. 311–328.
413. Hertz A. The case of Eastern European intelligentsia. *Journal of Central European Affairs*, Vol. 11, 1951, pp. 10–26.
414. Jansons J. A. *J. Rainis, viņa tālās noskaņas, kā arī ievērojamākie dramatiskie darbi mūsu kultūras un literatūras vēstures gaismā. Filologu biedrības raksti*, 1930, Nr. 10, 164.–223. lpp.
415. Karabel J. Towards a theory of intellectuals and politics. *Theory and Society*, Vol. 25, No. 2, April 1996, pp. 205–233.
416. Kļaviņš K. Kad ir izdevīgi atcerēties savu tuvāko. Raiņa Jāzepe un mēs. *Karogs*, 2006, Nr. 3, 156.–163. lpp.
417. Kunes K. The national paradox: Czech literature and the gentle revolution. *World Literature Today*, Vol. 65, No. 2, *Literature and Revolution in Eastern Europe*, pp. 237–240.

418. Kuvacic I. Intellectuals and power structure. *State, Culture, and Society*, Vol. 1, No. 2 (Winter 1985), pp. 152–172.
419. Kurzman C., Owens L. Sociology of intellectuals. *Annual Review of Sociology*, Vol. 28, pp. 63–90.
420. Kurzman C., Leathey E. Intellectuals as the social basis of democratization. 1905–1912 and 1989–1996. *American Journal of Sociology*, Vol. 109, No. 4, pp. 937–986.
421. Lepenies W. The failure of the interpreting class or intellectuals in the two Germanies. *New Literary History*, Vol. 22, No. 4, pp. 914–916.
422. Lipset, S. M., Dobson R. The intellectual as critic and rebel: with special reference to the United States and the Soviet Union. *Daedalus*, Vol. 101, Summer 1972, pp. 137–198.
423. Los M. Lustration and truth claims: unfinished revolutions in Central Europe. *Law and Social Inquiry*. Vol. 20, No. 1, pp. 117–161.
424. Lowy M. Marxists and the national question. *New Left Review*, 1976, March-April, pp. 81–100.
425. Maheshwari B. L. The Role of the Intellectual: Review of the book *The Intellectual in Politics* by Malcolm McDonald. *Economic and Political weekly*, Vol. 3, No. 34, pp. 1303–1304.
426. Nedelsky N. Divergent responses to the common past: transitional justice in the Czech Republic and Slovakia. *Theory and Society*, Vol. 33, No. 1, pp. 65–115.
427. Oslzly P. On stage with the Velvet Revolution. *Drama Review*, No. 34, pp. 88–96.
428. Parekh B., Berki R. N. The history of political ideas: a critique of Q. Skinner's methodology. *Journal of the History of Ideas*, Vol. 34, No. 2, pp. 163–184.
429. Pehe J. The referendum controversy in Czechoslovakia. *RFE/RL Research Report*, Vol.1, No. 43, pp. 35–38.
430. Pehe J. Czechoslovakia. An Overview of the Democratic revolution. *Report on Eastern Europe*, March 9, 1990, pp. 4–11.
431. Pehe J. The election of the president: a contentious issue. *Report on Eastern Europe*, January 19, 1990, pp. 1–4.
432. Pirro R. Vaclav Havel and the political uses of tragedy. *Political Theory*, Vol. 30, No. 2, pp. 228–258.
433. Pithart P. Intellectuals in politics: double dissent in the past, double disappointment today. *Social Research*, Vol. 60, No. 4, pp. 751–761.
434. Pithart P., Havel V., Klaus V. Rival Visions. *Journal of Democracy*, Vol. 7, No. 1, pp. 12–23.

435. Pontuso J. Transformation politics: the debate between Vaclav Havel and Vaclav Klaus on the Free Market and Civil Society. *Studies in East European Thought*, Vol. 54, No. 3, pp. 153–177.
436. Rozenvalds J. Piezīmes par intelīģences lomu Latvijas politiskajos procesos 1987.–2000. gadā. *Latvijas Universitātes raksti: Politikas zinātne*, 2005, Vol. 686, 20.–39. lpp.
437. Schoeck R. Intellectuals or intelligentsia. *The Review of Politics*, Vol. 24, No. 3, 1962.
438. Schochet G. J. Quentin Skinner's method. *Political Theory*, Vol. 2, No. 3, pp. 261–276.
439. Scialabba G. What are intellectuals good for? *Grand Street*, Vol. 7, No. 3, Spring 1988, pp. 194–211.
440. Seawright J., Gerring J. Case selection techniques in case study research. *Political Research Quarterly*, Vol. 68, pp. 294–308.
441. Skinner Q. Meaning and understanding in the history of ideas. *History and Theory*, Vol. 8, No. 1, 1969, pp. 3–53.
442. Skinner Q. Motives, intentions, and interpretation of texts. *New Literary History*, Vol. 3, No. 2, *On Interpretation: I*, pp. 393–408.
443. Tabuns A. Intelektuāļi – spožums un posts. *Latvijas Universitātes Raksti*, 701. sēj. Socioloģija, 6.–33. lpp.
444. Tucker A. Paranoids may be persecuted: post-totalitarian retroactive justice. *European Journal of Sociology*, Vol. 40, No. 1, pp. 56–100.
445. Tucker A. et.al. From Republican virtue to technology of political power: three episodes of Czech Nonpolitical politics. *Political Science Quarterly*, Vol. 115, No. 3, pp. 421–445.
446. Urban J. To create unsolvable problems. *Uncaptive Minds*, June-July-August, 1988, pp. 32–34.
447. Vuss-Mundeciema L. Raiņa dramaturģijas latviskais senavots Eiropas modernisma kontekstā. *Akadēmiskā Dzīve*. 2010/2011, Nr. 47, 106.–113. lpp.
448. Weigle M. A., Butterfield J. Civil society in reforming communist regimes: the logic of emergence. *Comparative Politics*, Vol. 25, No. 1 pp. 1–23.
449. Zelče V. Latvijas Satversmes sapulces vēlēšanu kampaņa. *Latvijas Arhīvi*, 2008, Nr. 1, 86.–139. lpp.

Raiņa literārie un neliterārie darbi:

450. Pro domo suo. *Dienas Lapa*, 1894, 16. dec.

451. *Dzīve un darbi, IX sēj.* Rīga: A. Gulbja apgāds, 1925.
452. *Dzīve un darbi, X sēj.* Rīga: A. Gulbja apgāds, 1925.
453. *Dzīve un darbi, II sēj.* Rīga: A. Gulbja apgāds, 1925.
454. *Rainis – cīņā saucējs: Tautas dzejnieka J. Raiņa revolucionāro dzeju izlase.* Sakārtotājs un priekšvārda autors Meinhard Rudzītis. Rīga: Jaunatnes rakstu apgādniecība, 1941.
455. Par tautības un kosmopolītisma jautājumu: atskats uz kādu neizdevušos sabiedrisku mēģinājumu. Grām.: *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1970. gadam.* Vesterosa: RAF, 1969, 22.–25. lpp.
456. Filistris. Krāj.: Tālas noskaņas zilā vakarā. Grām.: *Kopoti raksti, 1. sēj.* Rīga: Zinātne, 1977.
457. Ubagu dziesma. Krāj.: Tālas noskaņas zilā vakarā. Grām.: *Kopoti raksti, 1. sēj.* Rīga: Zinātne, 1977.
458. Pats. Krāj.: Gals un sākums. Grām.: *Kopoti raksti, 2. sēj.* Rīga: Zinātne, 1977.
459. Lielākā Dzimtene. Krāj.: Tie, kas neaizmirst. Grām.: *Kopoti raksti, 2. sēj.* Rīga: Zinātne, 1977.
460. Rainis. *Aizņēmēji.* Krāj.: Gals un sākums: viena rituma ziemas dziesma (1912). Grām.: *Kopoti raksti, 2. sēj.* Rīga: Zinātne, 1977.
461. Virpulis 1907.; Virpulis 1908. Grām.: *Kopoti raksti, 7. sēj.* Rīga: Zinātne, 1979, 157.–296. lpp.
462. Uguns un nakts. Sena dziesma jaunās skaņās. Grām.: *Kopoti raksti, 9. sēj.* Rīga: Zinātne, 1980, 165.–314. lpp.
463. Indulis un Ārija. Grām.: *Kopoti raksti, 10. sēj.* Rīga: Zinātne, 1980, 5.–306. lpp.
464. Jāzeps un viņa brāļi. Grām.: *Kopoti raksti, 11. sēj.* Rīga: Zinātne, 1981, 5.–268. lpp.
465. Kajs Grakhs. Radāmās domas. Grām.: *Kopoti raksti, 14. sēj.* Rīga: Zinātne, 1981, 329.–434. lpp.
466. Daugava. Sērdieņu dziesma. Grām.: *Kopoti raksti, 12. sēj.* Rīga: Zinātne, 1981, 175.–242. lpp.
467. Cēzars. Radāmās domas. Grām.: *Kopoti raksti, 15. sēj.* Rīga: Zinātne, 1982, 65.–69. lpp.
468. Priekšvārdi savu darbu izdevumiem. Indulis un Ārija. Grām.: *Kopoti raksti, 18. sēj.* Rīga: Zinātne, 1983, 575.–579. lpp.

469. *Kopoti raksti, 21. sēj.* Rīga: Zinātne, 1985.
470. *Kopoti raksti, 22. sēj.* Rīga: Zinātne, 1985.
471. *Kopoti raksti, 23. sēj.* Rīga: Zinātne, 1985.
472. *Kopoti raksti, 24. sēj.* Rīga: Zinātne, 1986.
473. Par sevi un mākslu 1925. gada 13. jūnijā. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas.* Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993, 246.–248. lpp.
474. Par nodošanos literāram darbam. 1927. gada 16. decembrī. Grām.: Hausmanis V. (atb. red.) *J. Rainis: runas un intervijas.* Rīga: Latvijas ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 1993.
475. Nodevējs. *Karogs*, 1996, Nr. 9, 144.–184. lpp.
476. *Kastaņola: Pa atmiņu pēdām otrā dzimtenē.* Rīga: Atēna, 2011.
477. *Slobodskas laika radamās domas.*
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Kurbads/domas.htm>.
478. *Priekšvārdi savu darbu izdevumiem. Fragmenti.*
<http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Raksti/1.htm>.
479. *Pusideālists.* <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Pusid/pusidsat.htm>.

Havela literārie un neliterārie darbi:

480. Na téma opozice. *Literární noviny I, č. 6, 4.04.1968.*
481. *The Conspirators. Plays 1970–1976: From the Time of Prohibition.* Toronto: Sixty-eighth Publishers, 1977.
482. The power of the powerless: citizens against the state in Central-Eastern Europe. In: Keane J. (ed.) *The Power of the Powerless: Citizens Against the State in Central-Eastern Europe.* London, Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg: Hutchinson and Co. (publishers) Ltd., 1985, pp. 23–96.
483. *Largo Desolato.* New York; NY: Faber and Faber, 1987.
484. Light on a landscape. In: Goetz-Stankiewicz M. (ed.) *The Vanek Plays: Four Authors, One Character.* Vancouver: The University of British Columbia press, 1987, pp. vii–ix.
485. *Letters to Olga.* Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Faber and Faber, 1988.

486. Six asides about culture. In: Vladislav J. (ed.). *Vaclav Havel: Living in Truth. Twenty-Two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Vaclav Havel*. London; Boston: Faber and Faber, 1989, pp. 123–135.
487. Anatomy of retinence. In: Vladislav J. (ed.). *Vaclav Havel: Living in Truth. Twenty-Two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Vaclav Havel*. London; Boston: Faber and Faber, 1989, pp. 164–195.
488. Politics and conscience. In: Vladislav J. (ed.). *Vaclav Havel: Living in Truth. Twenty-Two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Vaclav Havel*. London; Boston: Faber and Faber, 1989, pp. 136–157.
489. Letter to Dr. Gustav Husak, General Secretary of the Czechoslovak Communist Party. In: Vladislav J. (ed.). *Vaclav Havel: Living in Truth. Twenty-Two Essays Published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Vaclav Havel*. London; Boston: Faber and Faber, 1989, pp. 3–35.
490. *Disturbing the Peace: a Conversation with Karel Hviždala*. Transl. by Paul Wilson. New York; NY: Alfred A. Knopf, 1990.
491. *Open Letters: Selected Writings, 1965–1990*. Transl. by P. Wilson. New York; NY: Vintage Books, 1992.
492. *Summer Meditations*. Transl. Paul Wilson. New York; NY: Vintage Books, 1993.
493. *The Garden Party and Other Plays*. New York; NY: Grove Press, 1994.
494. (1998) *The Intellectual and Politics*. <http://www.project-syndicate.org/commentary/the-intellectual-and-politics-2012-12-18-10-02-19>.
495. *To the Castle and Back*. Transl. By P. Wilson. New York; NY: Vintage, 2008.
496. *The Vanek Plays*. New York; NY: Theater 61 Press, 2012.
497. The Politics of responsibility. *World Policy Journal*, Vol. 12, No. 3, pp. 81–87.
498. Havel V., Musil J., Vrba T. *The View from Prague: the Expectations of World Leaders at the Dawn of the 21st Century*. New York; NY: Central European University Press.